

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AGGERSBORG

GENNEM 1000 ÅR

Fra vikingeborg til slægtsgård

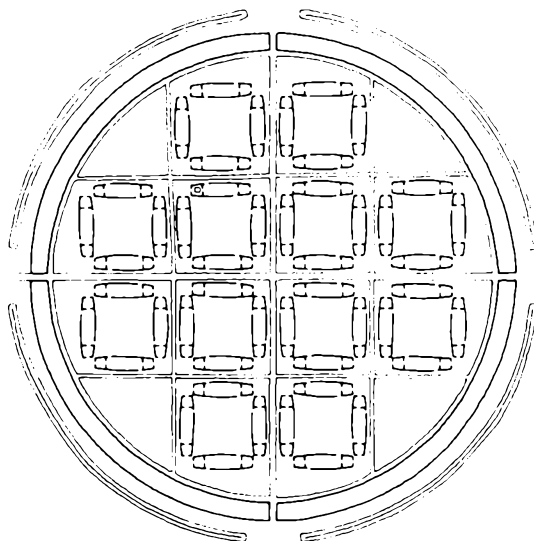

*Til
Inger Marie Nørgaard
Aggersborggaard*

AGGERSBORG

GENNEM 1000 ÅR

FRA VIKINGEBORG TIL SLÆGTSGÅRD

REDAKTION:

FELIX NØRGAARD, ELSE ROESDAHL, ROAR SKOVMAND

POUL KRISTENSENS FORLAG

HERNING 1986

Aggersborg gennem 1000 år. Fra vikingeborg til slægtsgård

© 1986 bogens forfattere og Poul Kristensens Forlag

Redaktion: Felix Nørgaard, Else Roesdahl, Roar Skovmand

Bogen er sat med Bembo Antikva hos Text Fotosats 1/S, Jørgen Kristensen

Papiret er Uno-matt fra A/S De forenede Papirfabrikker

Den typografiske tilrettelæggelse, reproduktion, tryk og indbinding er udført hos

Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Kongelig Hofleverandør

Oplag: 1500 eksemplarer

ISBN 87-7468-183-4

Bindets forside: Aggersborggaard. Det kgl. Bibliotek; bindets bagside og titelvignetten: plan af vikingeborgen

Indhold

Forord 7

Indledning af *Olaf Olsen* 9

KAPITEL I

Han herrederne – et gammelt ørige
af *Jens Tyge Møller* 13

Landet nordenfjords. Kalkklippen som fundament. Underjordiske dale. Gammel havbund. Veje og vadesteder. Sunde. Øer i havet. Underjordiske vandløb. Istidens dannelser. Flyvesandet. Landskabet i vikingetiden. Limfjorden. En borg i landskabet. Litteratur

KAPITEL II

De forhistoriske tider på Aggersborgegnen
af *Søren H. Andersen* 29

Jægerstenalderen. Bondestenalderen. Bronzealderen. Jernalderen. Kilder og litteratur

KAPITEL III

Vikingerne Aggersborg af *Else Roesdahl* 53

De synlige spor. Udgravningen og udgraverne. Resultaterne. Den civile bebyggelse. De fundne genstande. Produktion og økonomi. Belliggenheden. Ringborgen. Borgens baggrund og funktion. Noter og litteratur

KAPITEL IV

Kongsgårde og borge i middelalderen
af *Else Roesdahl* 95

Noter og litteratur

KAPITEL V

Herregården Aggersborggaard
af *Anna Kathrine Nielsen* 103

1. Gårdens ejere gennem fire hundrede år. Aggersborggaard bliver adelig herregård 1579. Adelslægterne Bild, Kaas, Høg, Arenfeldt og Benzon 1596-1718. Den borgerlige Speitzerslægt 1718-1804. Bondeplageren Mads Speitzer. Købmanden Jacob Kjellerup 1804-06. Godsslageren

H. J. Lindahl 1806 (-1811). Steen Kjærulf og Ane Kathrine Lüttichau 1806-1842. L. C. Brinck-Sciedelin 1842-46. Johannes Nikolaj Ovesen 1846-52. Slægtsgården Aggersborggaard

2. Herremand og fæstebonde ca. 1579-1852 s. 125. Bøndergodsets omfang 1579-1852. Gårdfæsterne indtil ca. 1811. Husfæsterne. Slutning
3. Ejerne af Aggersborggaard 1579-1986 s. 142.
Noter. Litteratur og kilder

KAPITEL VI

Aggersborggaards bygningshistorie
af *Morten Aaman Sørensen* 147

Aggersborggaard. Bilag ved H. H. Engqvist: Beskrivelse i tilknytning til opmåling og undersøgelse i 1959 s. 155. Kilder

KAPITEL VII

Kirken af *Henrik Græbe* 167

Bygning og kirkegård. Kirkens interiør og inventar. Udgravning i kirken. Sammenfatning. Noter og litteratur

KAPITEL VIII

Aggersborggaard i een slægts eje siden 1852
af *Felix Nørgaard* 184

Limfjordslandskab. Stamforældrene. Hartkornets vækst og visnen. Jakob Knudsen og Aggersborg. Hverdagsliv og fester på Aggersborggaard. Aggersborggaard i det 20. århundrede. I dag er der stilhed over Aggersborggaard. Slægten på Aggersborggaard efter 1852 s. 210. Noter og litteratur.

KAPITEL IX

Fredninger af *Viggo Nielsen* 215

Summaries translated by *Joan F. Davidson* 221

Sted- og navneregister 229

Forfattere og redaktører 233

Forord

Dette værk, igangsat af Felix Nørgaard, udkommer i 900-året for den ældste skriftligt afhjemlede begivenhed på Aggersborg – og omtrent i 1000-året for anlæggelsen af det største af de berømte kongelige fæstningsanlæg, der kaldes Trelleborge. Men stedets historie rækker både længere tilbage i tiden og helt op til i dag, og er her behandlet af sagkyndige: geologer, arkæologer og historikere.

Vi skylder tak til mange sider: Rigsantikvar Olaf Olsen for råd og støtte under arbejdet; værkets forfattere for indsats og tålmodighed; Joan F. Davidson for oversættelse af resumeer og billedtekster til engelsk; Lene Larsen for renskrifter og korrekturlæsning samt udarbejdelse af registeret. Sidst, men ikke mindst, tak til Poul Kristensen for bogens tilrettelæggelse og trykning, og til de fonde og institutioner, der gennem tilskud har muliggjort værkets udgivelse:

Augustinusfonden. Bikuben i Løgstør. Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen. Den Grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Fonden til Fædrelandets Vel. Knud Højgaards Fond. Kong Frederik og Dronning Ingrid's Fond. Kreditforeningen Danmark. Løgstør Kommune. Det Obelske familiefond. Statens humanistiske Forskningsråd.

REDAKTIONEN

Indledning

af *Olaf Olsen*

Der er mange gode grunde til, at Aggersborg nu har fået sin egen bog. Den første og vigtigste er, at vi her har Danmarks største borganlæg fra vikingetiden, en kæmpeborg, der med sin cirkelrunde voldkrans og sine regelrette karréer af statelige storhuse engang har været Limfjordsegnens, ja vel hele Danmarks stærkeste manifestation af kongelig styrke og magtudøvelse. Men Aggersborg har også meget andet at fortælle. Egnen rummer levn fra mange perioder af Danmarks forhistorie, og i sognet har der været en stor landsby fra tidlig vikingetid, der i slutningen af 900-årene blev revet ned for at give plads til borgen, en stor romansk kirke af granitkvadre og ikke mindst herregården Aggersborggaard, hvis smukke bindingsværkslænger ligger ved foden af vikingernes ringvold. Aggersborggaard er vistnok den eneste danske herregård, hvis historie kan følges nogenlunde ubrudt så langt tilbage i tiden, at den kan gøre krav på at være den direkte efterkommer af en vikingeborg.

Hermed være ikke sagt, at Aggersborgs fortid er veloplyst i enhver henseende. Det er langt fra tilfældet. Der er dunkle perioder, hvorfra de skriftlige kilder er tavse, og som arkæologerne endnu ikke kan fortælle ret meget om. Egnens, borgens og gårdens historie er spækket med gåder. Nogle bliver løst i denne bog, men som så ofte rejser de nye resultater nye problemer. Man bliver, som englænderne siger, forvirret på et højere niveau.

Således er det også gået mig ved læsningen af denne beretning om Aggersborgs lange historie. Ikke én, men mange gange. Dog allermost i forbindelse med besvarelsen af et centralt

spørgsmål: hvorfor blev den store vikingeborg lagt netop her, godt to kilometer vest for Limfjordens indsnævring ved Aggersund? Hvis borgen skulle overvåge skibsfarten på fjorden, ville den have ligget langt bedre på de høje bakker syd for fjorden, nær det sted, hvor der tidligere var færge, og hvor Aggersundbroen nu går i land.

Hidtil har jeg været tilbøjelig til at forklare borgens placering ved at henvise til dens beliggenhed ved et alternativt overfartssted, der var meget benyttet i nyere tid. For at undgå den stærke strøm i det smalle Aggersund satte man over fjorden fra Løgstør. Her var der kun en kort sejlads til en lille holm, Færgeholmen, hvorfra man i det grunde vand kunne vade eller køre i vogn til Borreholm og derfra videre til kysten ud for Aggersborg. Hvis dette var den foretrukne fjordpassage i vikingetiden, kunne man fra borgen kontrollere landevejstrafikken på det sted, hvor den krydsede en vigtig sørute.

I denne bog gør Jens Tyge Møller imidlertid opmærksom på, at den 1500 meter lange vade- og færgerute fra Færgeholmen til Borreholm næppe var anvendelig i perioder, hvor Limfjorden var åben mod vest. I den åbne fjord er vandstandsændringerne for store og for pludselige. Ydermere peger han på den interessante mulighed, at der endnu i vikingetiden var åbent vand til Nordsøen gennem Bygholm Vejle og Sløjen, altså meget nært ved Aggersborg og derfor med endnu hurtigere vandstandsforandringer i Løgstør Bredning til følge.

Af dette må man kunne slutte, at vikingetidens Aggersborg ikke lå ved alfarvej, men tværtimod var trukket bort fra vejtrafikken,

som passerede fjorden ved Aggersund. Søværts var Aggersborg beskyttet mod pludselige overfald af det stenede fladvand ud for kysten, der forhindrede hurtig landgang. Alt dette tjener til at understrege det defensive element i både landsbyens og borgens placering, vel værd at erindre når man skal tage stilling til det vanskelige spørgsmål om vikingeborgens formål.

Af stor interesse er også Else Roesdahls redegørelse for de righoldige fund fra vikingetidslandsbyen på Aggersborg. Da denne blev udgravet i 1940'erne, stod den ret alene. I dag er den én blandt mange undersøgte landsbytomter fra vikingetiden, og som landsbytype er den velkendt. Men de mange oldsagsfund sætter stadig vikingernes landsby på Aggersborg i særklasse. Rigdommen er vel i nogen grad betinget af den intensive udgravningsform og af den jordfygning, der har lagt et beskyttende dække over tomten, og Else Roesdahl konkluderer forsigtigt, at vi først og fremmest må anse den for et landbrugssamfund. Samtidigt peger hun dog på de gunstige betingelser for handel, som beliggenheden ved Limfjorden gav, og nævner den mulighed, at indbyggere fra landsbyen kan være flyttet til det nærliggende Ørbæk, der var møntsted og sikkert også handelsplads under Knud den Store og Hardeknud. Tanken om handelsbønder på Aggersborg er tiltalende, men Else Roesdahl gør sikkert rigtigt ved sin forsigtige formulering. Den må opretholdes, indtil fundene fra mange andre landsbyer fra denne tid er bearbejdet og analyseret lige så omhyggeligt som fundene fra Aggersborg.

Den kongsgård, der blev stormet af bønderne under oprøret mod Knud den Hellige, og som forblev i kronens eje indtil 1579, kommer os kun i møde i spredte skriftlige efterretninger. Arkæologisk er det middelalderlige Aggersborg endnu helt ukendt, og det forbliver borgen formentlig længe endnu. En udgravning vil være bekostelig, og hvem har lyst til at fælde de dejlige træer i Aggersborggaards have, der ikke ville kunne overleve en grundig efter-

forskning af den forsvundne borg! Var den stor eller lille? Stærkt befæstet eller mådeligt beskyttet? Hvordan udviklede den sig i middelalderens løb? Vi aner det ikke.

Nogle gange kan man fornemme borganlægs betydning ved at studere deres kirker. Henrik Græbe fremhæver imidlertid, at Aggersborg kirke ikke indeholder træk, der kunne tyde på, at kongen var bygherre. Her er hverken stormandsgalleri eller et tidligt kirketårn. Det kan skyldes, at kongsgården var så betydelig, at den havde sit eget kapel; men forklaringen kan også være den, at kongens interesser på stedet var beskedne. Snarest måske det første, for Aggersborg nød den ære at blive nedbrændt mindst tre gange i krig. Borgen vandt øget strategisk betydning ved etableringen af Limfjords-overfarten over Borreholm til Løgstør, og så sent som i 1500-årene hævdede kongen Aalborgs og Aggersunds eneret til overførsel af kreaturer over fjorden.

Efter at Aggersborg kom i først adeligt og sidenhen borgerligt eje adskiller dens skæbne sig ikke synderligt fra mange andre jyske herregårde. I ejerlisten møder vi hele registeret af herremandstyper: den hovmodige adelsmand, den driftige landmand, bondeplageren, gårdslagteren, enken der forsøger at redde gården for sine børn, den landbrugstekniske foregangsmand. Alle er de her, og Anna Kathrine Nielsens beretning om menneskene og livet på Aggersborggaard gennem de sidste 400 år tegner på mange måder hele det jyske storlandbrugs historie.

Heraf skal ikke drages den slutning, at den stolte kongsgård er blevet en anonym gennemsnitsgård. Den er helt sig selv og sin egen. Det erkender man, når man kommer til den lave, trefløjede hovedbygning ved Limfjordens bred. Det smukke gamle hus har en mildhed, man slet ikke venter på dette forblæste sted. Det trodser, ja triumferer over vestenvinden, der kommer susende fra gårdens egne fjordenge, som synes at fortsætte i det uendelige. Lige så stærkt taler til øje og sind den store herregårdsmark på bakkehældet, der med den en-

somme Aggersborg kirke som malerisk baggrund præsenterer de svage spor af vikingernes vældige ringvold.

At alt fremtræder så ægte og uspolet, skyldes først og fremmest slægten Nørgaard, der nu i 134 år har været gårdens ejere, og som i al

den tid nidkært har vogtet Aggersborgs natur og kultur. Bogen om Aggersborg må derfor også blive en hyldest til denne stærke æt, som er beskrevet så smukt i Hans Kirk's *Skyggespil*. I bedre hænder har ingen dansk gård været.

Inger Marie Nørgaard ved klokken foran indgangsdøren til hovedfløjen. Fot. Torkild Balslev. – *Inger Marie Nørgaard by the bell in front of the entrance to the main building. Photo: Torkild Balslev.*

Han Herrederne – et gammelt ørige

af Jens Tyge Møller

Landet nordenfjords

Kommer man gennem Himmerlands stærkt modellerede landskab til Skarp Salling, ser man mod nord et lavt og fladt land brede sig på begge sider af Limfjorden. Nord for broen, der med sine tre buer spænder over det smalle Aggersund, hæver landet sig igen, men i mere bløde former sammenlignet med Himmerlands bakker. Forblæste træer og småskove kan ganske dominere landskabets former. Det nordenfjordske landskab skal man kende for at kunne værdsætte dets storladenhed, og før en dramatisk tilblivelseshistorie kan læses ud af det lidt ensformige landskab. De voldsomme former møder man i Han Herrederne stort set kun, hvor havet engang har skåret sig ind i bakkerne og efterladt stejle klinter.

Øster og Vester Han Herred strækker sig imellem Skagerak og Limfjorden fra Øland i øst omtrent til Østerild i vest (fig. 1), et sandet åbent land, som forbinder Vendsyssel og Thy. De to Han Herreder har været omgivet af havet i hele deres omkreds, og indtil for få år siden udgjorde havet stadig størstedelen af begrænsningen. Mod øst ligger grænsen ved Rye Å og de lave områder nord for Gjøl. Mod vest skærer den de vestligste af vejlerne, de gamle havområder, som med skiftende held er søgt indvundet til dyrkning. Kun mod nord skjuler vældige lag af flyvesand alle ældre aflejringer. At der er to Han Herreder, er i denne forbindelse uden betydning, for de udgør en helhed. Dog skal det nævnes, at deres fælles grænse går fra et punkt øst for Svinkløv til Limfjorden nordvest for Aggersborg, som altså ligger i Øster Han Herred. Denne beliggenhed er sik-

kert bestemt af landskabet og fortæller derved noget om, hvorledes dette må have set ud for omkring 1000 år siden. Det følgende er en beskrivelse af dette landskab, dets historie og dets udvikling, siden Aggersborg blev til.

Engang var Han Herrederne et ørige. Havet har dækket alle de lavtliggende områder, hvoraf nu en stor del fremtræder som et klitlandskab. Nogle af øerne var istidsdannelser. Således Hannæs, der som en uregelmæssig ryg strækker sig fra Bulbjerglandets vældige kuppel mod sydvest mod Mors. De fleste af de gamle øer er dog skabt ved hævning af den underliggende kalkoverflade. I øst er det fortrinsvis kridttidens dannelser (fig. 2), mens aflejringer fra tertiærtidens ældre del danner underlaget mod vest omkring Bygholms Vejle. Lidt yngre dannelser fra eocæn udgør underlaget længere mod sydvest og er især kendt fra de vældige aflejringer af moler på Fur og Mors.

Kalkklippen som fundament

I store dele af Han Herrederne og dermed landskabet omkring Aggersborg ligger istidens aflejringer direkte på kalkoverfladen, og det er dennes former, som er med til at give egnens særpræg. Kendskab til kalkoverfladens topografi er derfor en forudsætning for forestillinger om, hvorledes landskabet kan have set ud, og hvorfor en så stor borg som Aggersborg kunne være meningsfyldt her. Kendskab til undergrundens topografi fås med sikkerhed kun fra borer. Det er dog sjældent, at der er råd til at udføre en boring blot for at skaffe geologisk viden. Derimod eksisterer der talrige op-

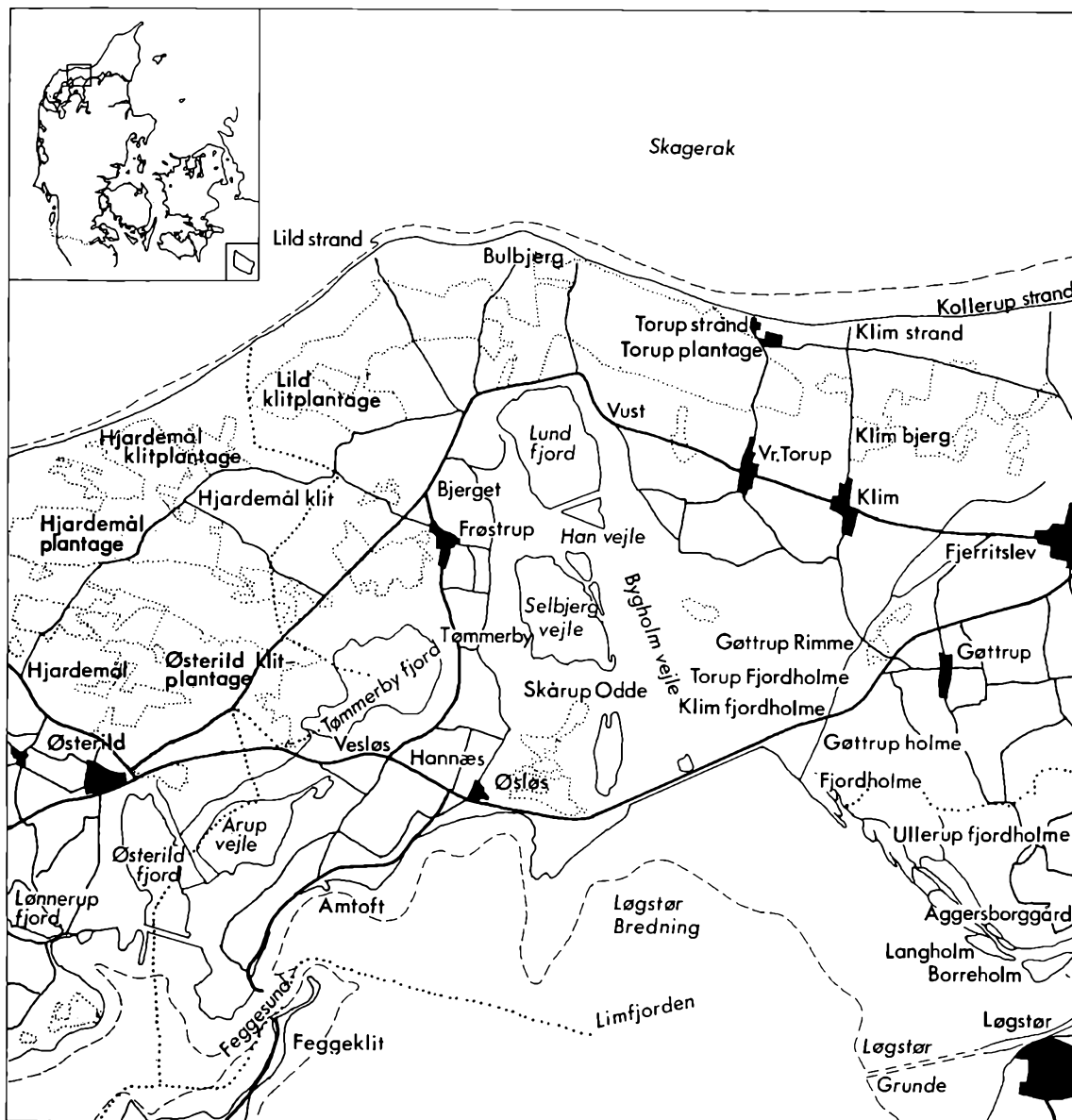
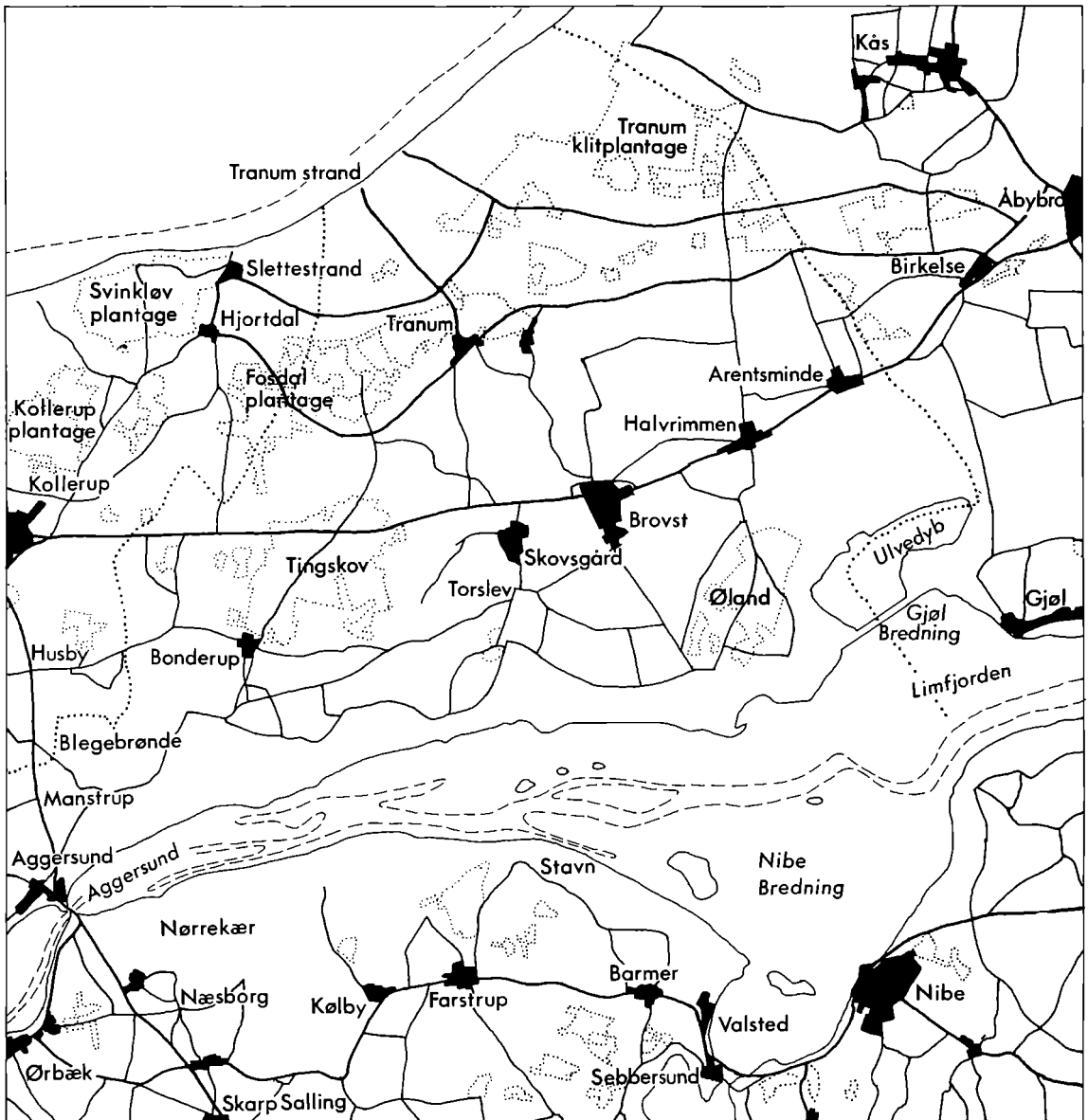

Fig. 1. Oversigtskort over Han Herrederne. Skove er tonet grå. Herredsgrænserne er markeret med prikker. – Outline map of Han Herrederne (herreder = districts). District borders are indicated with dotted lines. Woods are grey toned.

lysninger fra brøndboringer og andre boringer med praktiske formål for øje. Fremragende oplysninger fås ved at iagttage nøgne klinter, hvor aflejringerne kan følges over længere afstande. Med tilstrækkeligt mange højdetal kan der tegnes et kort over kalkoverfladens topo-

grafi, således som det er udført i forbindelse med beskrivelsen til det geologiske kortblad Løgstør. Figur 3 og 4 er tegnet på grundlag af dette korts højdetal, men tillempet efter forfatterens synspunkter. Begge figurer viser et meget varieret landskab, hvor selv de dybeste dale

er med til at præge det landskab, vi kender nu.

Kalkoverfladens højde svinger fra 42 m over til 76 m under den nuværende havoverflade. Ved Aggersborg er kalken tæt ved jordoverfladen, kun 2 m under terræn. Ved kirken ligger kalken så højt, at grave ofte må hugges ud i selve klippen. Kalkoverfladens skråninger er ikke særligt stejle. Den største hældning kan måles ved Klim Bjerg, hvor skræntens hæld-

ning er 2-3°. Dybdemålinger foretaget ved boringer, som ikke er placeret systematisk, er imidlertid noget usikre. De viser blot en dybde, men intet om, hvorvidt der er tale om et hul, en top eller måske en skrænt. Mere uofficielle iagttagelser i forbindelse med jordarbejder har afsløret skrænthældninger på 6°. Ved det sted, hvor Kollerupkoggen, et velbevaret middelalderskib, blev fundet 1978, måtte sug-

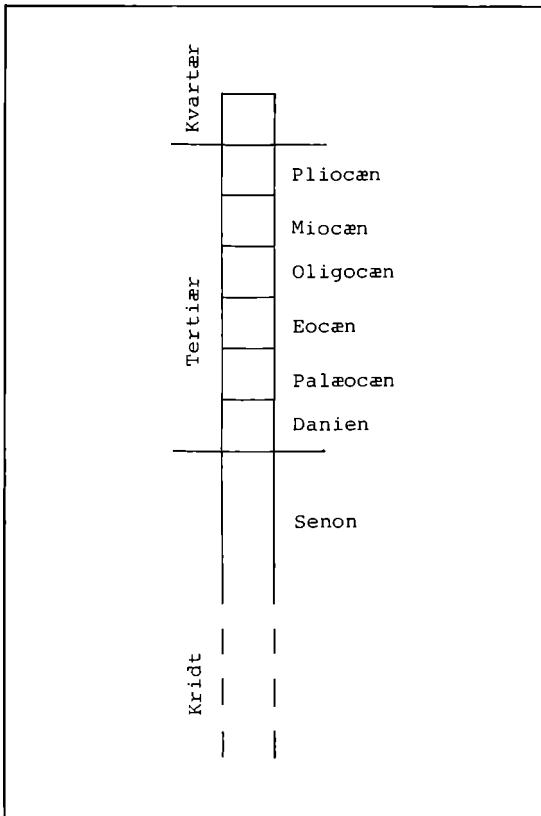

Fig. 2. De senere geologiske tidsperioder opstillet som skema uden hensyn til lagtykkelser. Vest for Fjerritslev ligger kvartæret, dannelser fra istiderne, direkte på det yngste kridt, senon. Enkelte steder er kridtidens aflejringer dækket af tertiære lag, som så ligger lige under de kvartære aflejringer. I dette område er både senonets og danicnets aflejringer kalksten, hvis overfladetopografi ses på fig. 3. I den vestlige del af området og på den nordlige del af Mors findes dannelser fra eocæn, f.ex. moler. – *Schematic view of the later geological periods (irrespective of thickness of layer). West of Fjerritslev the quaternary deposits, formed in connection with glaciations, rest directly on the youngest cretaceous deposits, here a senonian limestone. In some places upper tertiary limestone can be found in between the cretaceous and quaternary deposits. The general limestone topography is shown in fig. 3.*

ning af ral og sten opgives, fordi kalkoverfladen her ligger ganske få meter under overfladen, mens kortet (fig. 3) viser dybder 20-30 m under havets overflade.

Underjordiske dale

Da Aggersborgs beliggenhed kan være bestemt af forløbet af gamle, nu forsvundne vandveje, er det væsentligt, at kalkoverfladens topografi ikke er en hindring for et stræde mellem Limfjorden og Skagerak. Fig. 3 viser flere dale i kalkoverfladen mellem Limfjorden og Skagerak og dermed muligheden for stræder to steder fra Løgstør Bredning til Skagerak henholdsvis vest for Fjerritslev og ved Bulbjerg. Om den vestlige forbindelse vides kun, at den må have eksisteret på et eller andet tidspunkt. Ifølge den geologiske litteratur er dalene gravet af floder eller havstrømme. Imidlertid er dalene så dybe, at man vanskeligt kan forestille sig denne forbindelse udgravet i den faste kalkoverflade. Med hensyn til den østlige forbindelse har forklaringen yderligere to svagheder. Dalen (fig. 4) er for bred til, at vandet har kunnet strømme med så store hastigheder, at det har kunnet erodere i den ret faste klippe. Dernæst har dalen en tærskel på det snævraste sted, netop hvor der på grund af de største hastigheder burde være de største dybder, så der må være en anden forklaring. Selv om det er let at afvise en teori, men svært at bringe en bedre, er der dog den mulighed, at der er tale om jordskorpebevægelser langs svaghedszoner i kalkundergrunden.

Processerne i undergrunden er i denne forbindelse uden væsentlig betydning. Den store betydning har kalkoverfladen som et underlag for senere dannelser. Den er det rumgeometriske mønster, hvor man kan lade fantasien råde. Hævningen af hele området i forhold til havets overflade er umiskendelig, ikke som en ensartet hævnning, men et varieret bevægelsesmønster, hvorom vi ved meget lidt. Der er ingen grund til at trække på skuldrene ad Stenalderhavet eller Littorinahavet som geologisk betegnelse for den gamle havbund. Strandsneglen, Littorina littorea, der har givet navnet, er forekommet i hele perioden lige siden og lever i øvrigt i bedste velgående i dag. Derimod bliver opfattelsen af dette hav stadig mere nuanceret i takt med nye oplysninger siden den første enkle

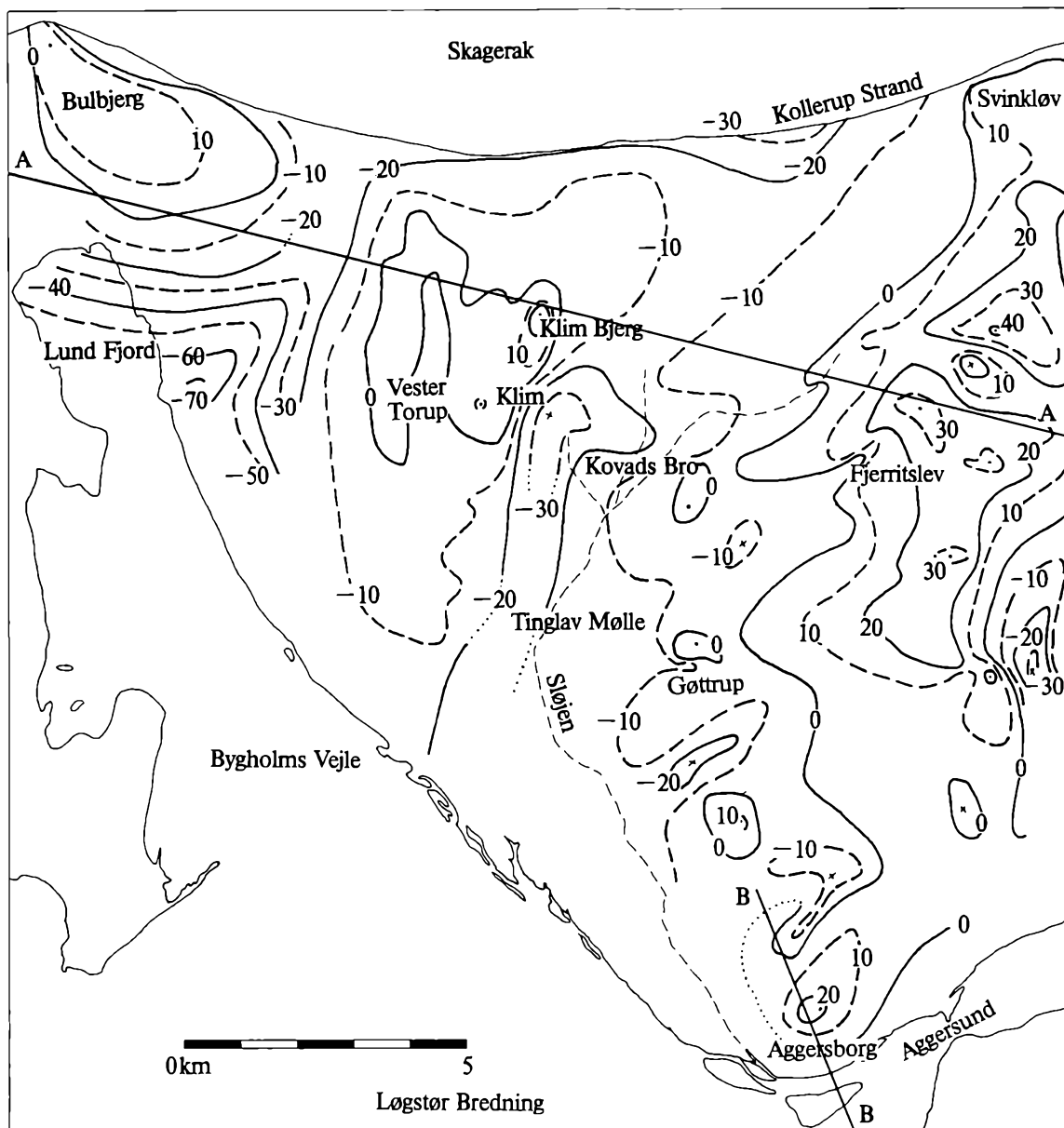

Fig. 3. Kalkoverfladens topografi illustreret ved 10 m højdekurver. Toppe er markeret med en prik, lavninger med et kryds. I den østlige dal ligger bunden mindst 10-20 m under havets overflade. Den vestlige dal er endnu dybere og deler sig nord for Lund Fjord i grene øst og vest om Bulbjerg. Sløjens forløb er markeret med en tynd stippet linie. Linierne A-A og B-B viser beliggenheden af profilerne i figur 4. - The limestone topography illustrated by 10-metre contourline (above mean sea level). Peaks are indicated with a dot, hollows with a cross. The eastern limestone valley reaches down to at least 10-20 m below sea level. North of Lund Fjord the even deeper western valley branches east and west of Bulbjerg, a limestone promontory. A possible strait, still existing in historical times, is sketched with a thin line. A-A and B-B indicate the position of the sections in Fig. 4.

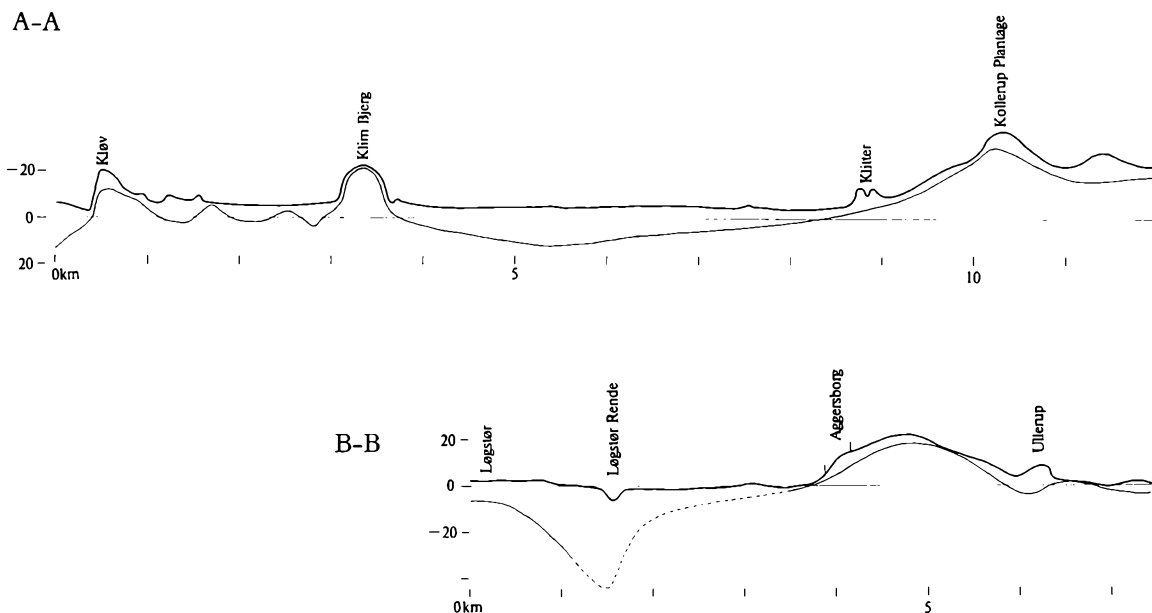

Fig. 4. De to profiler viser kalkoverfladen som en tyndere linie under terrænet. A-A ligger fra Bulbjergområdet til Kollerup kirke med Klim Bjerg og den østlige dal i kalkoverfladen. B-B er et snit af Aggersund og Aggersborg, den sidste vist med 5 m høje volde. Kalkoverfladen dykker dybt ned under Aggersund, men det punkterede forløb er for forfatterens eget ansvar. – A-A, an east-west section west of Fjerritslev. B-B, section across Aggersund and Aggersborg: the latter is indicated with a 5 m high rampart. The limestone surface is shown with a thin line.

antagelse, at fladerne stammede fra en fjern fortids hav.

Gammel havbund

Datering af geologiske lag forudsætter tilstedeværelse af organisk materiale såsom pollen, plante- eller dyrerester. Sådanne bevares meget dårligt i strandaflejringer. Derfor var fundet af Kollerup Koggen meget væsentligt, også set fra et geologisk synspunkt. På den anden side betyder fundet af koggen og dateringen af aflejringer ved Kovads Bro vest for Fjerritslev til omkring Kristi fødsel langt fra en forkastelse af teorier om stenalderhavets udbredelse. Der er tilført nogle nye nuancer og dermed en bedre forståelse for landskabets udviklingshistorie.

Dateringen af havaflejringer ved Kovads Bro skal ses i lyset af, at man ved Vust 10 km længere mod vest har gjort fund, som spænder fra næsten 10.000 år gamle aflejringer i en dybde af 26 m til 3400 år gamle aflejringer i overfladen, knapt 2 m over havet. Spørgsmålet er derfor ikke, om de store flader er gammel havbund, men om, hvornår de sidste dele var dækket af hav.

Danner kalkoverfladen det faste grundlag, er det nutidige landskabs overflade til gengæld præget af løse aflejringer, der for manges vedkommende er så unge, at dannelsesprocesserne stadig foregår. Omend den gamle havbund er flad og for det uvante øje uden megen afveksling, er højdeforskellene af så meget større betydning for de mennesker, der lever og især har

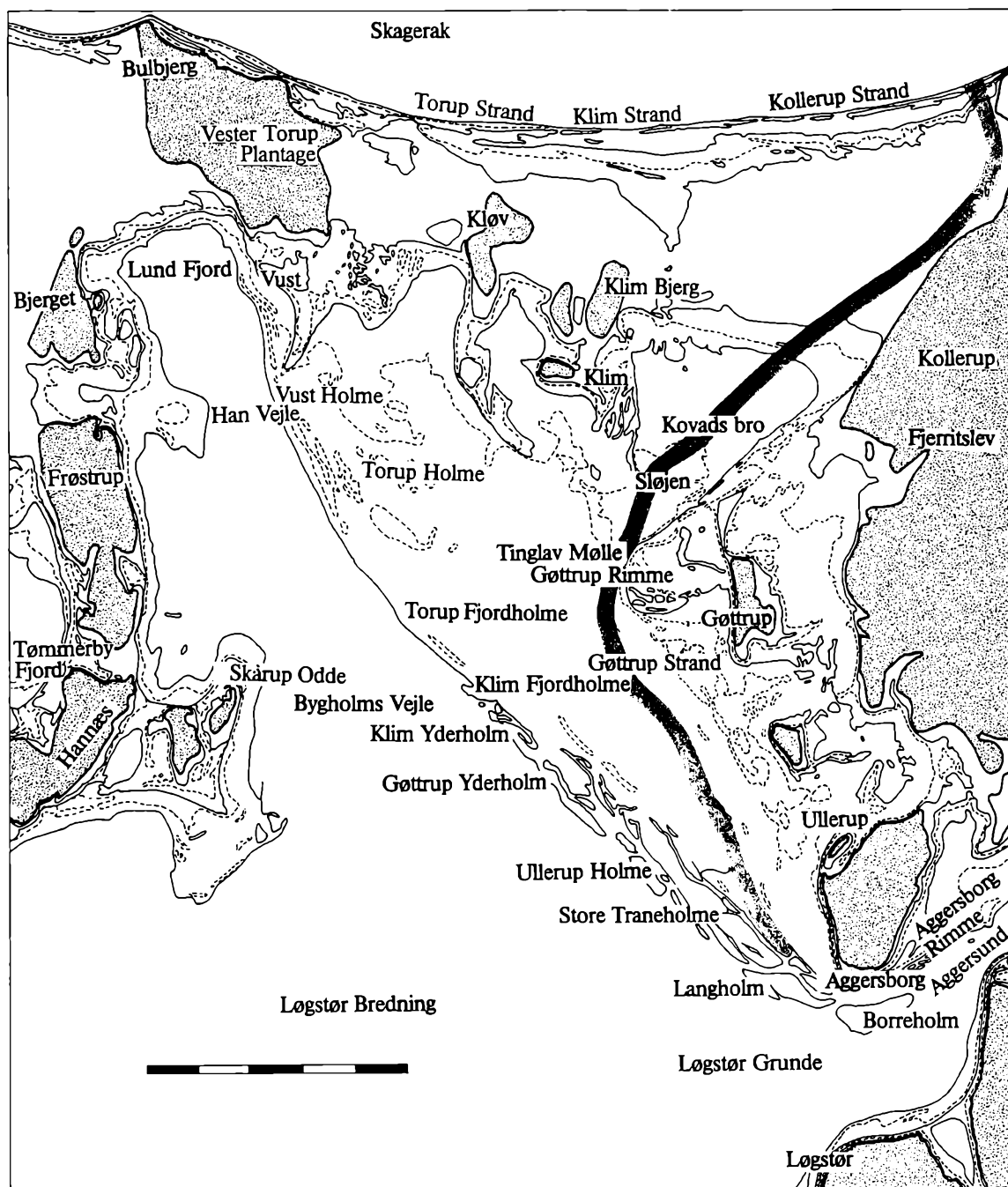

Fig. 5. De gamle havområder mellem Bulbjerg og Fjerritslev. Landskabets topografi er beskrevet ved hjælp af de gamle målebordsblades kurver med kviddistancen 5 fod, idet kun 0, 5, 10, 15, 20 fods kurven er medtaget. I terræn over 20 fod kan ingen kystdannelser iagttages. Det højere liggende land er nedadtil begrænset af 10 m kurven og markeret med en prikket signatur. Kortet er et morfologisk kort alene udtrykt ved udvalgte højdekurver. Et forslag til Sløjens forløb er vist med en let toning. – Ancient sea-floors between Bulbjerg and Fjerritslev. The old marine topography is described by means of the 5, 10, 15, and 20 foot contours (1 foot = 0.31 m) originating in the first Danish survey, still the most complete topographic description of the Danish landscape. Above the 20-foot contour no coastal features can be seen. Areas above the 10-m contour are dotted. The possible course of a strait between Limfjorden and the North Sea is slightly toned with grey.

Fig. 6. Flyvefoto af egnen ved Aggersborg med den vældige ringvold midt i billedet mellem Aggersborg kirke i nord og Aggersborggaard mod syd. Holmene er fra vest Langholm, Diglørholm og Borrholm. Vadestedet til Borrholm og vejen over denne peger mod syd mod Færgeholm lige nord for det nuværende Løgstør. Holmenes opbygning af rimmesystemer ses tydeligt på billedet. Øst for Aggersborggaard ligger bebyggelsen på et stort rimmesystem, Aggersborgrimme. Nord og vest for Aggersborggaard er landskabet præget af de store herregårdsmarker. I de lave enge mod vest træder de gamle havrender tydeligt frem.

levet her (fig. 5). Et stort antal stednavne, almindeligt benyttede i kystnære områder, præger Han Herreiderne. Der er utallige navne i forbindelse med 'holm', knyttet til lave forhøjninger på den gamle havbund. Det er komplekser af revler, der efterhånden har udviklet sig til lave øer. Ofte er de karakteristiske ved deres små nåletræsplantager i det ellers skovfattede terræn, fordi holmenes overflader ligger akkurat så højt, at de med de let gennemtrængelige aflejringer normalt vil være for tørre til landbrug.

Holmene (fig. 6) har ofte en stor rimme som kerne. Rimmer er i denne forbindelse lave rygge, skabt af bølger. Nogle rimmer er strandvolde, dannet på tværs af bølgeretningen. Andre rimmer er egentlige oddedannelser, som er bygget op af materiale, der stammer fra et fremspring på kysten, hvorfra der så er dannet en ryg, hvis retning bestemmes af bølgenes afbøjning, når de når lavt vand foran kysten. Normalt er materialet groft ved dannelsens udspring for så at aftage i bølgenes retning, idet det fineste materiale transporteres længst bort fra udgangspunktet. Uanset hvornår dette land hævedes over havets overflade, har de gamle rimmer og odder vedblivende stor betydning, fordi de ligger en lille smule højere end de omgivende flader. Selv om havet ikke mere volder bekymringer på grund af oversvømmelser, er de lave enge fugtige og har blød bund. Toppen af odder og rimmer er derimod fast og har mere tør bund, fordi groft materiale tillader vandet at strømme hurtigt væk. Før digerne blev bygget, var ryggene stort set beskyttet mod oversvømmelser på grund af deres højde, og det nuværende bebyggelsesmønster er i høj grad præget heraf. Således ligger en række af gårde langs den højeste del af Klim Odde, der

som en smal bebygget ryg strækker sig fra Klim by til Gøttrup Rimme, kun adskilt fra denne af vandløbet eller i hvert fald lavningen Sløjen.

I nutiden slører de mange diger langs Limfjorden indtrykket af, hvordan her engang har set ud. Store dele af egnen har ligget hen på samme måde som den smalle strandeng, der ligger uden for diget mellem Bygholms Vejle og Aggersborg. Strandengene er gennemskåret af mange små vandløb og er opbygget af skiftende rygge og lavninger. De minder derfor meget om marsk. Landskabet er da også blevet til under indflydelse af hyppige oversvømmelser, selv om disse alene skyldes, at vinden presser vand fra Nordsøen ind i Limfjorden.

Veje og vadesteder

Uden for odder og rimmer har den gamle havbund med sin fugtige og bløde bund hindret samfærdsel, mens åbne vandflader har lettet trafikken, hvad enten denne er foregået i båd eller med vogn på lavt vand i et vadested, en vejle. I betydningen vadested er vejlerne i virkeligheden, alene i kraft af deres eksistens, et af de sikreste tegn på forbindelser mellem Limfjorden og Skagerak i form af stræder. Navnet vejle er nu knyttet til de gamle fjorde og betyder snarere et åbent vandareal. Navne som Bygholms Vejle og Han Vejle kan dog uden vanskelighed knyttes til lavvandede tærskler ved munden af et langstrakt vandområde. Når vand fra Nordsøen er strømmet ind i Limfjorden under storme fra vestlige retninger og, efterhånden som vandstanden steg, fandt vej mellem øer og i lavninger, har der kunnet dannes render, som holdt sig åbne efter stormen. Aggerkanalen nord for Thyborøn blev dannet

Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A. 483/85). – *Aerial photograph of the Viking fortress Aggersborg, south of the church of Aggersborg and north of the present manor Aggersborggaard. A ford and a road, running south, across Borreholm, can still be seen. The track ended on the islet Færgeholm (færge = ferry) north of Løgstør. This islet still existed about 1800. The houses east of Aggersborg are built on a system of ridges (rimme) with runnels in between, still flooded during storms. Published by permission of the Geodætisk Institut (A. 483/85).*

under en storm og holdt sig i mange år, var en tid endog sejlbare. Render kunne let dannes, fordi de løse aflejringer hurtigt kunne flyttes af det strømrende vand. Naturligvis kunne bølger og strømme langs kysten lige så let flytte materialet tilbage igen, så den dannede rende blev lukket igen.

Sunde

Vandets hastighed var størst, hvor renderen havde en fast begrænsning, altså inde i land. Uden for den faste begrænsning bredte vandet sig til siden, så hastigheden og dermed den transporterende evne faldt brat, og her kunne dannes en tærskel, en vejle. Sådanne tærskler er i form af barrierer kendt fra Thyborøn og Hals. Skibe tiltrækkes af render som genveje eller adgang til indre farvande. Barrierer er hindringer, som især er farlige i dårligt vejr på grund af det lave vand, lige som den stærke strøm i renderen kan vanskeliggøre sejladsen. Store gamle render kan som Aggerkanalen være synlige i meget lang tid. Bygholms Vejle er i virkeligheden et vældigt fjordkompleks, omend det er sløret af diger, mislykkede landvindinger og den store vejldæmning mod syd. Lund Fjord i den nordlige del af Bygholms Vejle er dog eksempel på et overlevende fjordnavn. På grund af flyvesandet og den stærke materialtransport langs kysterne mod Nordsøen har der kun været behov og mulighed for vadesteder langs Limfjorden. Her har befolkningen levet, og her har der været behov for forbindelser mellem bebyggede steder. Vejlerne er ikke alene steder med lav vandstand. Her var også den mest faste og pålidelige bund på grund af det sand og grus, den åbne rende aflejrede. De dybe dele af renderne er efterhånden i vidt omfang sumpet til med bløde materialer.

Selv om den måske er forsvundet sidst, er den anden store rende i Han Herrederne i dag svær at få øje på, fordi den nu ligger hen som enge og marker. Ser man på de ældste topografiske kort, Videnskabernes Selskabs kort (fig. 7), kan man af vejsystemerne læse meget om det daværende landskab, ikke mindst på

grund af de veje, der ikke var der dengang. Fra Kollerup går den gamle kongevej fra Ålborg til Thisted på den sydlige rand af klitbæltet ud mod Skagerak, så sydligt som det var muligt uden at komme ud i det sumpede område, som engang har været en rende mellem fjorden og havet. I disse lavtliggende områder var der overhovedet ingen veje. Man skulle så langt mod syd som til Gøttrup, før der igen var en vej mod vest. Herfra kunne man ad en vej mod sydvest komme til Bygholms Vejle. På Videnskabernes Selskabs kort må navnet vejle sikkert alene være hæftet på vadestedet. Da de fleste øer og holme har navne på dette kort, kan det tænkes, at Bygholm var holmen lige ved betegnelsen »Bygholms Veile«, og at denne holm gav vadestedet navn. På vestsiden af vandområdet står betegnelsen 'Veile Stage' til oplysning for de vejfarende på fjorden. Fra stagen kunne man følge en vej på højtliggende strandaflejringer til Hannæs og derfra videre mod Mors.

Fra Gøttrup udgik endnu en vejforbindelse, idet man mod nordvest kunne komme til Klim Odde, der danner en naturlig dæmning mod nordvest mod Bulbjergområdet, hvorfra man kunne komme videre mod Thy. Denne vej gik over det snævre løb mellem Gøttrup Rimme og Klim Odde, der må være passeret i båd, i hvert fald ved store vandstande. Langt op mod vor egen tid har de vældige fjorde og sumpede arealer adskilt beboede steder, som først blev knyttet sammen, da digerne mod Limfjorden blev bygget og engene afvandet. Før dette skete, har de lave områder nok været tørre om sommeren, men under storm genopstod det gamle hav, hvor ingen kunne færdes sikkert.

De lave enge mellem Klim og Fjerritslev kaldes Sløjen. På gamle kort (fig. 7) og flere steder i terrænet kan en rende følges fra klitterne i nord til snævringen mellem Klim Odde og Gøttrup Rimme og herfra videre mod sydøst gennem strandengene til Limfjorden ved Ullestrup, ikke langt fra Aggersborg. Den gamle rende er helt tilgroet nu, men alligevel let at finde på grund af den særprægede sumpvegetation. Den er mange steder flere hundrede meter bred, altså slet ikke et åløb, men snarere af stør-

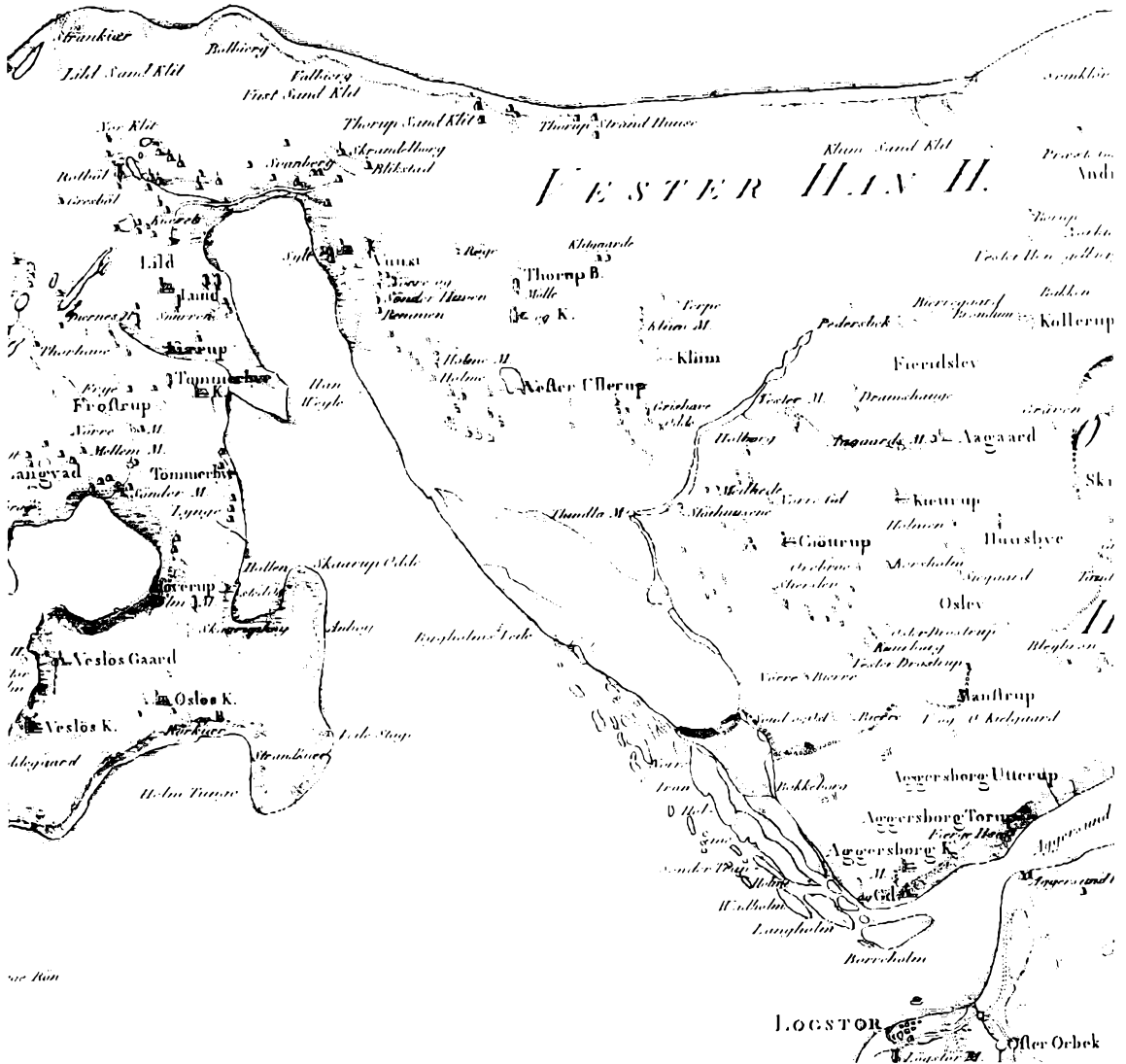

Fig. 7. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort trykt 1797. Målestoksforholdet er 1:120.000, her nedsat til 1:150.000. Bygholm må være den lille ø lige nord for ordet »Veile«. Hvis denne antagelse er rigtig, tyder det på, at det er beboerne østfra, der har givet vadestedet navn. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A. 483/85). – Section of map, published in 1797 by the Royal Danish Society of Sciences and Letters. Bygholm Vejle, originally a ford, is now a reclaimed inlet (vejle = ford). Published by permission of the Geodætisk Institut (A. 483/85).

relse som resterne af Aggerkanalen nord for Thyborøn.

Bredest er Sløjen, hvor den skæres af den gamle hovedvej 11 mellem Fjerritslev og Klim. Smallest er den, hvor lavningen trænges sammen af Gøttrup Rimme og Klim Odde. Her

krydsede den vejen fra Gøttrup til Klim, og her lå Tinglav Vandmølle en smule længere mod sydøst. Vandløbet har aldrig haft noget fald af betydning, idet terrænet hele vejen fra Tinglav Vandmølle til Limfjorden ligger højst 1 m over havet. Der har derfor ikke været mulighed for

større opstemninger, idet faldet oven for møllen også var meget lille. Der er da heller ikke tegn på opdæmninger ved det gamle møllested, der på fig. 7 ligger isoleret fra snævringen. I stedet for at udnytte vandkraften ved hjælp af en opstemning har man snarere udnyttet vandstandsændringerne, når Limfjordens vand under storm blev presset ind i den store lavning og senere strømmede ud igen efter stormen. Disse vandbevægelser kan godt have drevet en mølle, ikke mindst i vinterhalvåret med mange oversvømmelser. Møllen har været afhængig af vinden, omend på en indirekte måde.

Snævringen ved Gøttrup Rimme må have dannet en ejendommelig ligevægt med Klim Odde. På dennes vestside har vind og bølger ved vestlige vinde haft frit spil (fig. 5). Bølgerne har flyttet materialet mod sydøst og dermed søgt at lukke den snævre passage, som kunne holdes åben af den stadige vandstrøm ud og ind. Selv om landet gradvist kom op over havets overflade, har der indtil inddigningen stadig været kraftige strømme i snævringen, hvorimod udviklingen af Klim Odde kun kunne ske, da der endnu var hav. Så sent som ved Kristi fødsel levede saltvandsmuslingen *Donax vittatus* endnu ved Kovads Brø lige vest for Fjerritslev. Den lever stadig i Nordsøen ned til en dybde af ca. 3 m. På dette tidspunkt har der altså endnu været et stræde mellem fjord og hav, ellers kunne der ikke være friskt havvand. Hævningen må derfor være sket senere. Har der i historisk tid været et sund mellem Limfjorden og Skagerak, må det have været i Sløjen, og så har Aggersborg haft en særlig gunstig beliggenhed.

Øer i havet

Øerne i det gamle hav er fascinerende som havet selv. For størstedelens vedkommende ligger de som lave, kuplede bakker. Kun de steder, hvor havet engang har gnavet i deres fod, rejser stejle skrænter sig fra den gamle havbund, som de engang har gjort det over selve havet. Deres bratte stigninger afslører også, at bakkerne slet ikke er så lave endda. Mange ste-

der sløres de gamle klinter af vegetation, især af nåletræsplantninger, som mørke og forblæste søger at holde det evigt fygende sand i ave. De stejleste skrænter, de, som vender mod vestenvinden, dominerer stadigt landskabet på vestsiden af Svinkløv og Bulbjerg.

Vældige kræfter har løftet og løfter måske stadigt kalkoverfladen, nogle steder mere end andre. Mange af de iøjnefaldende kalkbjerge, der som øer rager op over den gamle havbund, løftes af saltforekomster under kalken, fordi saltet på grund af lavere vægtfylde søger opetter. Overfladisk betraget ligner alle bakkerne hinanden, fordi kalkoverfladen er dækket af senere aflejringer, men nogle steder ligger kalken dog så højt, at den som ved Blegebrønde nord for Manstrup nås med markredskaberne.

Underjordiske vandløb

Med en kalkoverflade så nær jordoverfladen udvikles en særlig landskabstype, karstlandskabet. Nedsivende vand er i stand til at opløse kalken, især i svaghedszoner langs sprækker. Herved kan dannes underjordiske render, der hurtigt kan føre vandet bort og lade det dukke op helt uventede steder. Disse render kan udvikles så meget, at loftet styrter ned, hvorved der dannes små huller med stejle sider, ofte liggende som perler på snor i rækker. Disse huller kaldes med et jugoslavisk ord doliner eller på dansk jordfaldshuller.

I denne del af Han Herrederne er karstfænomener meget almindelige i et strøg fra Svinkløv i nord til Aggersund i syd. I det daglige betyder karsten, at det i nogle områder er umuligt at have brønde eller vandingshuller, fordi vandet løber nedenunder. Til gengæld er der andre steder, hvor vældige mængder af kildevand strømmer ud, fordi vandets bevægelse lettes af de underjordiske vandløb. Nær Aggersborg findes et vandhul, som aldrig fryser til. Det er givetvis en kilde, måske den fra gammel tid kendte Skt. Nilauskilde. Denne kilde kan ikke med sikkerhed siges at være et karstfænomen. Dramatiske tildragelser i form af jordfaldshuller, der pludselig åbner sig, synes ikke at være

kendt ved Aggersborg, men forekommer for eksempel ved Sletteå længere mod nord.

De dybe dale, som præger landskabet omkring Svinkløv, er på en måde fremmedartede og virker i al deres skønhed ude af proportion med det øvrige landskab. Ofte ses det, at flere dybe, skarpe dale udspringer inden for et ganske lille område, hvor der ikke kan falde så meget regn, at der kan skaffes vand til vandløb endsige dannelse af vældige dale. De fleste er i deres øverste dele da også ganske tørre. Først et stykke nede træder kildevæld frem i siderne og danner små bække, som igen kan forsvinde, opslugt i kalkens underjordiske render, før senere at dukke op nær havets overflade. Det kan tænkes, at disse dale i virkeligheden er skabt ved sammenstyrtning af underjordiske render. Det ville stemme godt overens med, at jordfaldshuller ligger i rækker, som ofte ender i en dal.

Istidens dannelser

Istidens aflejring er slører kalkoverfladens topografi, men forstærker samtidig forskellen mellem den gamle havbund og øerne. Istidens aflejring er når især betydelige størrelser på Hannæs og omkring Fjerritslev. Hannæs (fig. 5) opleves nu nærmest som en halvø, men var i fortidens hav en ørække, som fra vestsiden af Lund fjord strakte sig mod sydvest mod Mors. Takket være den smalle form virker Hannæs trods de beskedne højder stærkt som kontrast i det flade landskab. Ikke mindst de gamle kystskråninger virker storslåede. Den nordligste del af Hannæs, Bjerget, svarer virkeligt til sit navn, som det set vestfra rejser sig af den gamle havbund. Hannæs hviler på dannelser fra eo-cæn i tertiærtiden, idet kalkoverfladen her dykker dybt ned under senere dannelser for igen at dukke op længere mod vest. Mod nord er Hannæs adskilt fra Bulbjerg af en lavning, som danner forlængelsen af Bygholms Vejle-Lund Fjordområdet. Lavningen er ikke så iøjnefaldende, fordi klitter og plantager dækker for udsynet.

Selv om man forbinder Bulbjerg og den nu

omstyrtede Skarreklit med kalk, er Bulbjergs øverste dele præget af istidens aflejring. Disse mere beskedne farver og svage hældninger kan ikke hamle op med kalkens lyse og stejle, til tider lodrette vægge. Alligevel udgør istidsaflejringerne 27 m af Bulbjergs samlede højde på 45 m. Selv om geologiske kort angiver moræneler som overfladeaflejring mange steder på denne egn, er sådanne nu meget vanskelige at få øje på. Det kan dels skyldes, at flyvesandet har sat sit præg overalt, og dels at man måske har haft en tilbøjelighed til at overvurdere morænelerets udbredelse. Området omkring Fjerritslev danner også en ø i det gamle hav. Også her er istidens landskabsdannelser et effektivt dække over kalken. Tykkelsen varierer fra 40 til 50 m i nord til et ganske tyndt dække i syd, hvor ploven kan nå kalken.

Flyvesandet

Uanset hvor man befinder sig i Han Herrederne, og uanset hvorledes landskabet er dannet, sætter flyvesandet sit præg overalt. Det er årsagen til, at man har plantet store dele af området til med plantager, hvis mørke nåletræer på en gang giver landskabet et lidt dystert præg, men samtidig skaffer egnen et hårdt tiltrængt lunende læ. Overalt, hvor der er egentligt agerbrug, ses læhegn. De opdeler landet i felter, lukker til tider for udsynet, men kan også understrege landskabets linier og fremhæve dets dimensioner. Nogle steder har sandet gjort jorden så karrig, at dyrkning er opgivet og derved ladet en fjern fortids bitte små agre stå urørte til vor tid.

I Han Herrederne må man leve med flyvesandet, for det er overalt. På de flade arealer i de gamle havområder dyrkes sandet, men påkalder sig ofte opmærksomhed, når det under forårsstorme skifter plads, mens himmel og jord står i ét. Tæt ved havet, og hvor man har opgivet at holde trit med sandet, ligger klitterne. Nogle steder kaldes klitrækkerne for rimmer. Her i Han Herrederne har man begrebet miler, store klitter, som fra oven ligner hestesko med åbningen vendt mod vest mod vind-

retningen. De er dannet ved brud i gamle, vegetationsklædte klitrækker på tværs af den dominerende vestenvind. Når sandet er blæst bort, så fladen er blottet ned til grundvandet, og klitten med vinden har bredt sig mod øst, standser processen af sig selv, og plantedækket kommer igen. Foruden de kilometerlange arme, som danner en langstrakt hestesko, er milerne let kendelige ved den store lavning, som tit er en fladvandet sø og præget af en særlig hedemoseflora. Nogle af lavningerne dyrkes med græs. Så understreges milens form af det friske grønne i lavningen som kontrast til armene, der er brune af lyng og gråblå af marehalm.

Yderst ved havet ligger klitterne næsten altid parallelt med kysten, selv her hvor kystlinien strækker sig øst-vest. Klitdannelsen foregår i spring, således at der ofte er lavninger mellem klitrækkerne. Her har der fra gammel tid været dyrket landbrug med lidt korn og meget græs. Klitterne selv har man ladet ligge hen, fordi de tørrer for hurtigt ud. Desuden er sandet ikke til at holde styr på, når først vegetationsdækket er ødelagt. De fleste klitlandbrug er nu endt som sommerhusområder. Dog strækker der sig grønne enge, hvor Kollerupkoggen blev fundet, fordi ralgravningen har efterladt en lavning her.

Har klitterne været en hemske for egnens udvikling, har de til gengæld haft deres betydning ved at danne et naturligt bolværk mod havets kræfter. Selv om klitter let skylles væk, er bæltet dog så bredt, at det ikke uden videre gennembrydes. Alle de gamle havområder har været beskyttet af klitternes vældige dige. Menneskelig uforstand har tilladt ralgravning på stranden, og nu ligger dele af kysten helt åbne for havet. Den yderste klitrække er borte, så vinden, sandet og havet har frit spil. Prisen skal betales for det, der blev taget.

Flyvesandet trænger sig frem overalt. Klitterne lader sig ikke standse af bakker, men vandrer blot op ad skrænterne og breder sig ud over det højereliggende land. Klitter er vandret over både Klim Bjerg og Svinkløv. I vor tid standses alle tilløb til klitvandring af klitvæs-

net. Kun i sommerhusområder ødelægges vegetationen ved den stærke trafik, så sandets vandring i længden ikke kan standses. Trods alle bestræbelser kan det flygende sand ikke standses helt, når det under storm fylder luften lige over jordens overflade. Flyvesand kommer overalt. Det kan aflejres, hvor der er læ, ofte bag havernes hække eller ved læhegn, og det golde sand har ødelagt mange afgrøder og haver. En del lægger sig som et fint lag, der efter den enkelte storm næppe kan erkendes, men i årenes løb bliver landskabet dækket af et solidt sandlag. Det er ikke så slemt på lavereliggende jorder, fordi man i nogen grad kan følge trit med pålejringen ved at blande sandet med agerjorden. I vegetationen føjes lag på lag, og i kystskrænterne kan man se snit af gammel agerjord, der er dækket af rent flyvesand. Overfladen i hegn og markskel hæver sig med tiden, fordi sandet får lov at ligge samtidig med, at der stadig pløjes helt ind til skellet. På den måde kan der dannes diger, som ingen har ønsket eller gjort noget for at skabe, men som alligevel er et resultat af menneskets virke. Det samme fænomen ses langs vejene, men her graves sandet hele tiden væk af hensyn til vandafledningen.

Landskabet i vikingetiden

Han Herredernes landskab har været under stadig udvikling. Det store spørgsmål er, hvilket trin denne udvikling var nået, da den store ringborg blev bygget omkring år 1000. Man ved ikke meget om det, bortset fra, at der er sket vældige forandringer gennem de seneste årtusinder. Engang har der med sikkerhed været sunde mellem Limfjorden og Skagerak. Det synes også at være sikkert, at et sund i området omkring Sløjen er lukket meget sent, årtusinder senere end et sund i forlængelse af Lund Fjord. Hele hævningen i forhold til havoverfladen kan skyldes bevægelser i kalkoverfladen, og bevægelsen har ikke været jævn.

Et sund kan lukkes på mange måder, men lukningen af sundet i Sløjen kan ikke forklares ved tilførsel af sand med vind og strøm alene.

Fundet af saltvandsdyr fra omkring Kristi fødsel viser nemlig, at disse synes at have levet i et niveau svarende til den nuværende havoverflade. Derfor må kalkoverfladen have bevæget sig opad. Den endelige lukning mod Skagerak kan derimod godt være sket ved, at en lavvandet rende er opfyldt af sand, hvorefter klitdannelsen kan have været den endelige forsejling. Forestiller man sig området med Sløjen uden senere aflejring af flyvesand og tørv, ville den ligge tør ved den nuværende vandstand i havet. Hvis et stormhøjvande kunne trænge ind fra nord, ville Sløjen kunne være vandfyldt op til et niveau i nærheden af 3 m over kortets nullinie. Mere er området ikke hævet, men klitterne mod nord og den trods alt beskyttede Limfjord samt naturligvis digerene har fjernet enhver mulighed for at få indtryk af, hvordan Sløjen kunne have set ud. Nu er det kun Lund Fjord og i våde perioder Bygholms Vejle, der kan give indtryk af, hvordan disse stræder har set ud engang.

Limfjorden

Selv om Limfjorden som vandområde med tiden er blevet indskrænket, har dens rolle som adgangsvej til de indre dele af Nordjylland næppe ændret sig meget. Som gennemfartsvej mellem Nordsøen og Kattegat har den sikkert aldrig været særlig stabil. Vi ved, at Limfjorden har været lukket mod vest af tanger gennem flere århundreder. Dette udelukker dog ikke, at havet jævnligt har brudt igennem, således at man i perioder har kunnet sejle direkte ud i Nordsøen. På den anden side har der også været lukket i perioder, hvorfor det har været usikkert at planlægge en sejlads i forventning om, at der nu også var åbent mod havet. Det er dog sikkert, at vandet i indsejlingen til Limfjorden er blevet mere og grundt. Det er også sikkert, at udviklingen fra den helt åbne indsejling til en mere eller mindre ustabil tange er sket gradvist. Man kan ikke sætte en dato på en lukning, men på et tidspunkt er forbindelsen til det åbne hav blevet så upålidelig, at sejlruten er blevet opgivet.

I lange perioder er overfarten ved Aggersund sket ved, at man kørte over Borreholm og videre på havbunden til den lille Færgelholm ved Løgstør Rende, som måtte krydses med båd. Man opnåede herved at undgå det snævrere sted ved den nuværende bro og dermed den kraftigste strøm. Vandhastighederne her kan let nå sådanne størrelser, at en rofærge har været helt hjælpeløs. Overfarten over Borreholm har sikkert kun kunnet bruges i perioder, hvor Limfjorden har været lukket mod vest, hvorved stormhøjvander blev forsinket i Limfjordens indre dele, hvis de da overhovedet nåede at få fuld virkning her. Dette sker derimod hurtigt, når Limfjorden som nu er åben mod vest. I sådanne situationer vil overfarten over Borreholm hyppigt have været for farlig og besværlig.

På grundlag af den foreliggende viden er der ingen grund til at forestille sig, at Løgstør Rende skulle have ligget andre steder, end den gør nu. Muligvis er rendens forløb endda bestemt af kalkoverfladens topografi. Området mellem Borreholm og Løgstør Rende er i øvrigt ikke helt så lavvandet, som det umiddelbart ser ud til. Lige syd for Borreholm er der således en ret dyb, flad rende. Langs Løgstør Rende findes en bank, dannet ved voksende vandstand, når det hurtigt strømmende vand pludseligt kan brede sig til siderne og derved mister hastighed, så det transporterede materiale aflejres.

Uanset hvor store forandringer, der er sket i Limfjordsområdet, vil der ved Aggersborg både have været dybe render for skibsfarten og lavvandede områder, som forhindrede den ikke stedkendte i at nærme sig borgen. Lokalkendte ville derimod altid have haft kendskab til besjlingsforholdene og kunne lede, i det mindste fladbundede fartøjer helt ind til stranden. Samtidig har der i højere grad end nu været mange små vige, hvor større skibe kunne finde læ for enhver vindretning, for eksempel ved Ørbæk (kapitel 3).

En borg i landskabet

Det er fristende at lade den engang så store ringvold indgå som et element i beskrivelsen af landskabet. Aggersborg ligger på siden af en kuplet bakke, lavt nok til at sikre grundvandsforsyningen og højt nok til at undgå oversvømmelser. 800 m længere mod nordøst ville borgen have knejset på bakkens top, men i stedet ligger den nu lidt undseligt på den ene side. Denne beliggenhed har en række fordele uden samtidig at have egentlige ulemper. Først og fremmest ligger den tæt ved de farvande, som den måske skulle beherske. Hvis det endvidere antages, at ringvolden har haft en diameter på cirka 260 m fra voldkrone til voldkrone og en højde på 5 m over terræn hele vejen rundt, ville den have ligget tilstrækkeligt højt. Skrænten her hælder ned mod Aggersund, men voldhøjden ville være så stor i forhold til terrænets højder i øvrigt, at man skulle næsten 500 m fra den nærmeste del af volden, før man kunne se terrænet ved den fjernestliggende del. Endnu i en afstand af henved 300 m ville man ikke kunne se hovedet af en høj person, selv om denne stod ved den fjerneste del af volden. Man skulle med andre ord ud i renden mellem Aggersborggård og Borreholm for at få tilstrækkeligt indblik i anlægget. Fra toppen af bakken nord for ringvolden får man på intet sted indseende med borgen, fordi skråningen bliver mere og mere flad. Denne bakke har dog skjult udsynet over terrænet mod nord, en ulempe, der kunne imødegås ved hjælp af et tårn, der blot skulle hæve sig 5 m over voldkronen. Fra denne højde var alt omkring Aggersborg, herunder de sejlbare render lette at kontrollere, så langt øjet rakte.

Litteratur

- Gry, Helge (1979): *Beskrivelse til geologisk kort over Danmark. Kortbladet Løgstør. Danmarks Geologiske Undersøgelse. I. række, nr. 26.* København.
- Jeppesen, H. (1979): Ummelandsfarer på afveje. *Skalk* 1979 nr. 4, s. 3-8. Århus.
- Jeppesen, H. (1979): Kollerupkoggen, et vragfund i en ralgrav. *Handels- og Søfartsmuseets Årbog.*
- Møller, J. T. (1980): Kollerup-koggen. *Antikvariske studier* 4, s. 143-160. København.
- Møller, J. T. (1982): Shoreline variations on a Danish North Sea coast. *Geoskrifter* nr. 17. Århus.
- Petersen, Kaj Strand (1975): Om Limfjordens postglaciale marine udvikling og niveauforhold, belyst ved molluskfaunaen og C-14 dateringer. *Danmarks Geologiske Undersøgelse. Årbog* 1975, s. 75-103. København.
- Petersen, Kaj Strand (1981): The Holocene marine transgression and its molluscan fauna in the Skagerak-Limfjord region, Denmark. *International Association of Sedimentologists, Special Publications* 5, s. 497-503.

De forhistoriske tider på Aggersborgegnen

af Søren H. Andersen

Vor nuværende viden om menneskers liv og færden på Aggersborgegnen i forhistorisk tid (sten-, bronze- og jernalderen fra ca. 13.000 før Kristi fødsel til ca. 750 efter Kristi fødsel) er både sparsom og ufuldstændig. Fra lange oldtidsperioder kendes enten slet ingen spor efter mennesker her, eller levnene er få og tilfældige. Det skyldes dog næppe, at der var mennesketomt – langt snarere er der tale om tilfældigheder og manglende systematisk arkæologisk udforskning. En samlet og detaljeret fremstilling af forhistorien på denne egn kan derfor ikke skrives, og mange vigtige oplysninger og forklaringer må hentes andetsteds fra.

Denne oversigt over de forhistoriske tider er baseret på de oldtidsfund, som fremkom ved udgravningen af det store borganlæg, samt på de fund og oplysninger fra Aggersborgs nærmeste omegn, der findes i museerne i Aalborg, Thisted og på Nationalmuseet.

Jægerstenalderen

Da istidens bræer forsvandt fra Nordjylland, opstod et tundralandskab bevokset med en hårdfør planteverden af revling, havtorn, dværgbirk, polarpil, rypelyng, ene, urter og græsser. I de lidt lunere perioder bredte der sig en åben skov af birk, pil, asp og røn. Her levede først og fremmest rensdyr, men også vildhest og bison. Tundraens barske livsvilkår medførte, at disse dyrearter var tvunget til lange sæsonvandring for at få føden, og derfor periodisk forekom i store flokke. Det er endvidere karakteristisk for tundraedyr, at de har en fast årscyklus med ganske bestemte vaner, hvad angår vandringsveje samt parrings- og

kælvepladser. De samme passager over vandløb benyttes i mange generationer, og dyreflokkenes bevægelser er derfor forudsigelige.

I tundratiden må de dybeste dele af Limfjorden have været vandfyldte, enten som store søer eller å- og floddale. En snævring som egnen ved Aggersund må derfor allerede dengang have været en vigtig passage – både for tundraens vandrende flokdyr og for jægerne.

Vi ved ikke med sikkerhed, hvornår de første mennesker dukkede op i Nordjylland efter istiden, ej heller hvorfra de kom, eller hvilken mennesketype de tilhørte. Alt taler dog for, at det var jægergrupper sydfra, nært beslægtede med istidens cromagnon-mennesker, der fulgte den forsvindende is nordpå. Befolkningen var fåtallig og spredt. Lige som vildtet var jægerne nødt til at følge en årscyklus afhængig af fødemulighederne. Man flyttede gennem terrænet fra fangstplads til fangstplads, og sandsynligvis har rensdyrjagt været det vigtigste erhverv. Jægerfolket har dog ikke udelukkende satset på rensdyr; også anden jagt, fuglefangst, fiskeri og indsamling var vigtig.

Sikre spor af senistidens rensdyrjægere kendes endnu ikke fra Aggersborg, selv om egnen byder på oplagte muligheder herfor. Det er dog nok tilfældigt. Fund af jagtvåben fra denne tid, både vestpå i Limfjorden og længere mod nord i Vendsyssel, viser nemlig, at der var mennesker på disse kanter kort efter istiden. Fra Fjerritslev er der knoglefund af vildhest og steppebison, og længere nordpå, i Vendsyssel, kendes også skeletdele af rensdyr, elg, bjørn, jærv, bæver og snehare; ja, selv isbjørn er fundet i senistidsaflejringer i Vendsyssel.

Omkring 8.300 f.Kr. begyndte klimaet at

Fig. 1. Fintandet benod fra ældre Maglemosekultur, ca. 7.000 f.Kr. Redskabet er lavet af knogle og har måske været til et fiskespyd. Fundet ved Fjerritslev. Mål 1:1. Foto P. Dehlholm. – *Fine-toothed bone point from the older Maglemose culture, about 7.000 B.C. The tool is made of bone and was probably part of a fishing-spear. Found near Fjerritslev. Scale 1:1. Photo: P. Dehlholm.*

blive varmere, og i de følgende årtusinder indvandrede skoven for alvor – først pionérskoven med de mere hårdføre arter som birk og fyr; senere kom hassel, elm, ask, eg og lind. I begyndelsen var skoven lys og åben med en rig bundvegetation, men senere voksede den til og blev mere tæt.

Med skovens komme forsvandt ren, vildhest

og bison, mens elg, kronhjort, urokse, rådyr og vildsvin nu blev mere hyppige. Sammen med et varieret fugleliv, stor fiskerigdom i søer og åer og hasselskovenes nødder, skabte de gunstige livsbetingelser for skovtidens første jægerfolk, Maglemosekulturen, der kendes i tiden fra 8.000 til ca. 6.500 f.Kr.

Så vidt vi kan se, levede man i smågrupper, familier, ved søer og vandløb, hvor ernæringsgrundlaget var bedst. Her var det ikke blot nemt at opspore jagtvildtet; der var også mange fugle og fisk. Samtidig gav beliggenheden ved vandet mulighed for nem samfærdsel mellem bopladserne og i jagtterritorierne. Som supplement til fangsten blev der indsamlet hasselnødder, bær og frø i store mængder.

Der er ikke grund til at antage, at skovtidens jægere var særlig forskellige fra rensdyrjægerne med hensyn til familiestørrelse, boligform, erhverv eller social adfærd. Men selvfølgelig var omgivelserne ændrede i en mere venlig retning. Der var nu et meget større udvalg af føde, og dyrearterne var talrige og mere jævnt spredt i landskabet. Disse forhold kan let have medført, at befolkningens årlige vandringer blev kortere, samtidig med at antallet af mennesker gradvis øgedes. Med Maglemosekulturen finder vi de ældste spor af både – ikke direkte, men gennem fund af paddelårer. Også flintøkser dukker op, og de første fund af hunde tilhører ligeledes denne periode. Skønt der findes mange bopladser i det øvrige Jylland, er sporene sparsomme også efter denne kultur i Hanherred. Fra en tørvemose nær Fjerritslev kendes vort eneste fund – en benspids med små modhager. Det viser, at Maglemosefolket også jagede på denne egn (fig. 1).

I det følgende årtusinde blev klimaet stadig varmere, helt op til 20–22° om sommeren, og de sidste rester af indlandsisen smeltede. Havet steg og dannede Vesterhavet og de danske søer og bæltter, og landforbindelsen til England og Sverige blev overskyldet. Østersøen, der tidligere havde været en stor indsø, blev nu langsomt salt. Samtidig trængte havet også ind i den nuværende Limfjord, der i lange perioder siden har forbundet Vesterhavet og Kattegat.

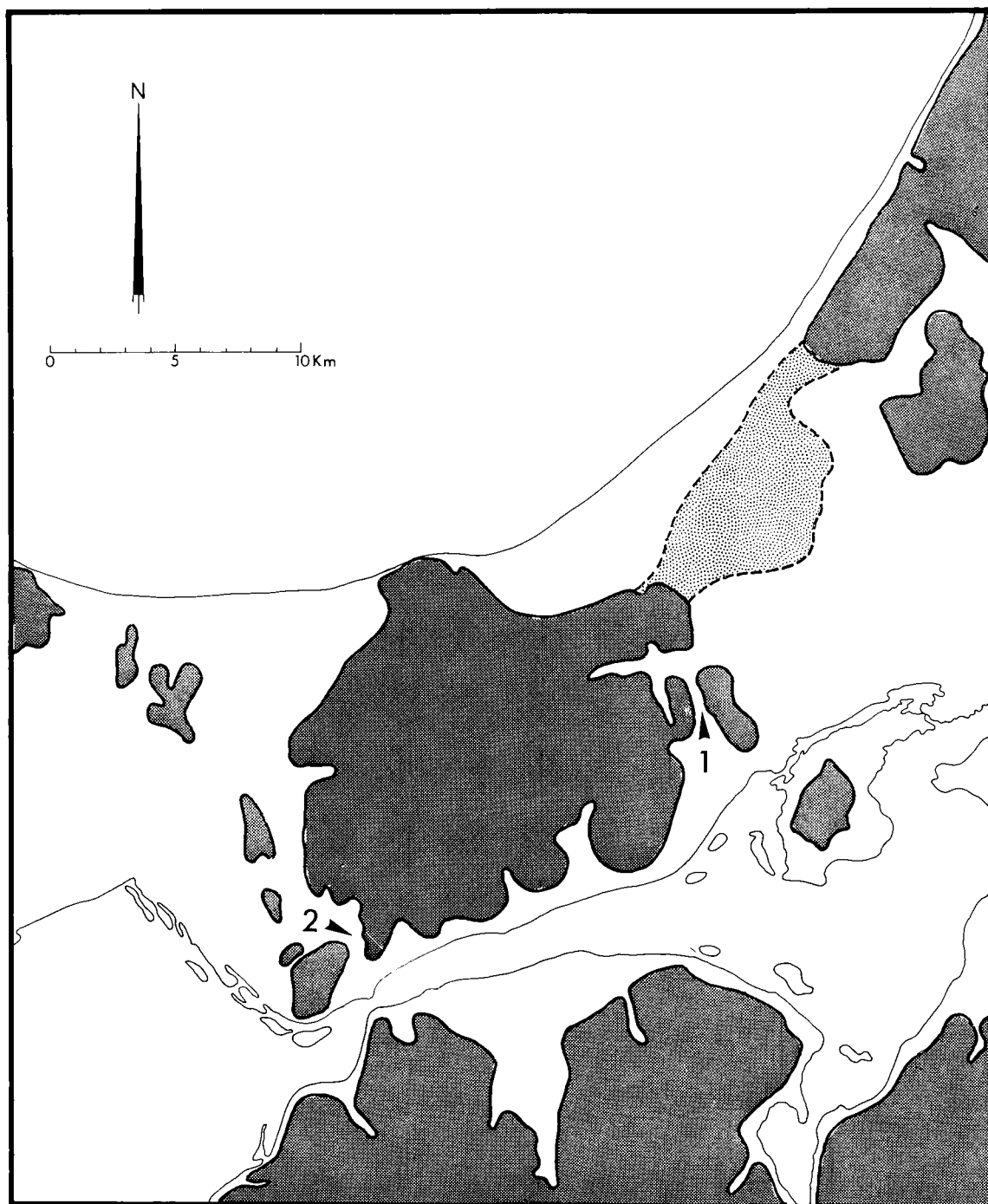

Fig. 2. Han herrederne omkring 5.000 f.Kr. Linjerne markerer det nutidige kystforløb, mens de mørke områder viser tørt land dengang. Bopladsene Brovst (1) og Bundgaard (2) er markeret med tal. – Han Herrederne about 5000 B.C. The lines show the present-day coast-line, while the dark areas indicate dry land in the Stone Age. The Brovst (1) and Bundgaard (2) settlements are marked by numbers.

Hanherred omdannedes nu til et stort ørige med fortræffelige livsvilkår for datidens befolkning (fig. 2). Landjorden dækkedes af den stabile urskov domineret af lind og eg, og i takt med skovens tilgroning tiltog vildsvinet i mængde. Livsbetingelserne for urokse, kron- dyr og råvildt blev samtidig lidt dårligere, fordi den græsrigge underskov forsvandt.

Den stigende temperatur, et kraftigere tidevand end i dag og en øget saltholdighed i havet medførte stor rigdom på fisk, sæler, marsvin, hvaler, fugle og skaldyr. Den rige natur kombineret med den store variation i landskabet fra åbent hav til rolige inderlavninger, små og store øer, rev og banker skabte helt nye livsvilkår for datidens befolkning. Det kan direkte aflæses af bopladsernes placering og størrelse.

Fra denne tid finder vi de ældste kystbopladser. Fra omkring 6.500 f.Kr. kendes en ny jægerkultur, Kongemoskulturen, der i Jylland både er fundet inde i landet ved søer og åer, og også ude ved kysterne – især i Limfjordsegne- ne. En af de første kystbopladser blev udgravet ved Bratskov nær Brovst, en snes km nordøst for Aggersborg. Omkring 5.200 f.Kr. slog en flok jægere og fiskere sig ned her på en beskyttet strandbred på en af de mange små, skovdækkede øer. De nøjedes nu ikke mere med at jage skovens og havets dyr, men indsamlede også havets skaldyr. Skallerne er sammen med det øvrige husholdningsaffald smidt i små bunker på stranden, og de er vore hidtil ældste spor af den bopladsform, der er så almindelig og karakteristisk for jægerstenalderens slutning: køkkenmøddingen.

Bratskov-bopladsen er større og synes at repræsentere en mere permanent bebyggelsesform end den tidlige skovtids små sæsonbopladser. Havets rige fødekedde har sikkert været en vigtig faktor og forudsætning for en mere stabil bebyggelse på samme sted – måske en helårsbebyggelse. Samtidig dukkede vigtige, nye fangstredskaber op: ruser og harpuner, der også peger på havets betydning for erhverv og bebyggelse.

Omtrent samtidig med Bratskov-bopladsen

finder vi de ældste begravelser. Gravene – både med voksne og børn – afspejler et kompliceret ritual, hvor de døde blev begravet i kister, iført deres dragt og forsynet med våben og smykker. På den dodes dragt eller krop findes farvespor af rødbrun okker. Også ved Bratskov er der fundet spredte menneskeknogler, kraniedelle og tænder – måske rester af ødelagte grave. Dyrctænder og små ravklumper med ophængningshul er de eneste spor af jægergruppens mere personlige udstyr.

Det er fra slutningen af ældre stenalder, at vi finder Ertebølle- eller Køkkenmøddingkulturen (5.200-4.000 f.Kr.), navngivet efter den store køkkenmødding nær Ertebølle syd for Løgstør. Denne jæger-fiskerkulturs bopladser findes ved indlandets søer og åer, men især ude ved kysterne, hvor »køkkenmøddingerne«, dynger af bopladsaffald og måltidsrester blandet med mængder af muslingeskaller og sneglehuse, kendes fra flere små fundsteder nær Aggersborg.

På den sydvestvendte strandbred af en datidig ø – ved Bundgård lige øst for Aggersborg (fig. 2) – er der udgravet en lille køkkenmødding fra denne tid. Bopladsen, der er fra ca. 4.300 f.Kr., var opholdssted for en flok mennesker i en kort periode af det sene efterår og den efterfølgende vinter – altså en sæsonboplads. Af hytter eller boliger fandtes ingen spor, men der var aske og trækul fra bålens og affald fra husholdningen og fra fremstillingen af redskaber og våben (fig. 3). Foruden flintredskaber som skraber, bor, knive, pilespidser og økser fandtes også økser af kronhjortetak og spidser forarbejdet af dyreknoget. En enkelt fiskekrog er ligeledes lavet af knogle. Nogle få grove potteskår hører til vor ældste oldtidskeramik: de spidsbundede krukker, der netop blev introduceret af Ertebøllebefolkningen på denne tid (fig. 4).

Muslingeskaller og dyreknoget fortæller om erhvervet: jagt i skoven på vildsvin, kronhjort og rådyr samt på pelsdyrene ræv og mår. På havet blev gråsælen jaget, og man samlede østers, blå- og hjertemusling samt strandsnegl. Fiskekrogen viser, at der også blev drevet fi-

Fig. 3. Udsnit af bopladslaget ved Bundgård. På billedet ses knogler af svane, flintaffald og sten. Ertebøllekultur, ca. 4.400 f.Kr. Foto P. Smed Philipsen. – *Section of the settlement-layer at Bundgård. Bones from swans, flint-waste and stones can be seen in the photo. Ertebølle culture, about 4400 B. C. Photo: P. Smed Philipsen.*

skeri. Affaldslaget præges imidlertid først og fremmest af knogler af sangsvane, der fandtes i så stor mængde, at denne boplads adskiller sig fra de øvrige kendte Ertebøllefund. Der er her tale om en specialiseret fangstplads.

Svanejagt må være den egentlige årsag til, at stenalderjægerne slog sig ned på dette sted ved efterårs- og vintertid. Endnu i dag raster store flokke af trækfugle på den årstid i Limfjorden. Noget tilsvarende må have været tilfældet i stenalderen, hvor man med sit detaljerede og indgående naturkendskab udnyttede dette sæsonprægede bytte. Vi ved ikke sikkert, hvorfor man jagede svanerne; men både kød, skind,

dun og fjer kan anvendes. Også andre formål kan tænkes: i en af de samtidige Ertebøllegrave fra Vedbæk på Sjælland var en lille dreng begravet på en svanevinge.

Bondestenalderen

Fra omkring 4.000 f.Kr. blev klimaet lidt køligere og ændredes langsomt mod vore dages; der skete også en langsom hævning af Nordjylland. Det var dog en meget langvarig proces, og i hele den følgende yngre stenalder har Aggersborg-egnen stadig set ud nogenlunde som angivet på fig. 2.

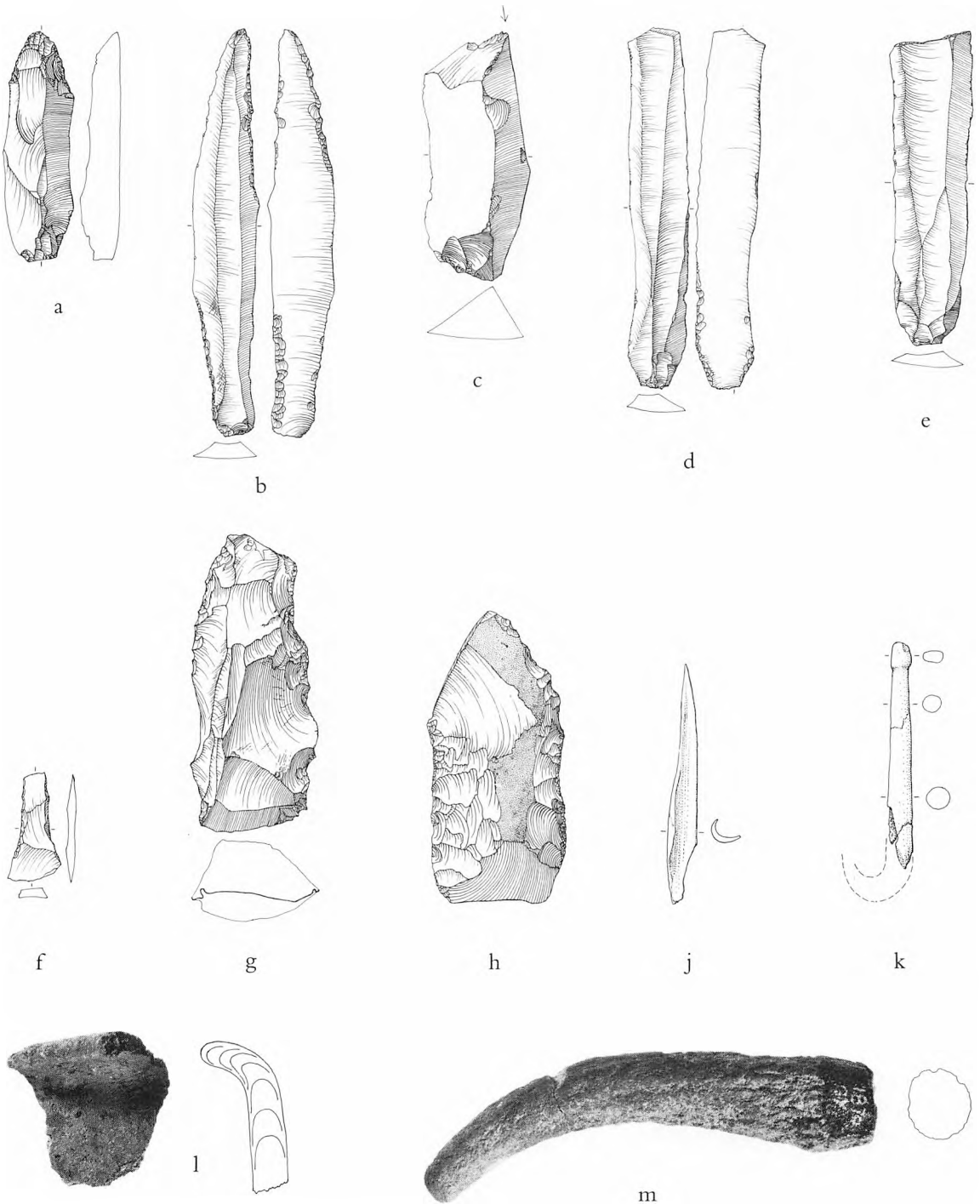

Fig. 4. Udsnit af redskabsinventaret fra Bundgård-bopladsen. Ertebøllekultur, ca. 4.400 f.Kr. Skraber (a), bor (b), stikkel (c), tværpil (f), kærneøkse (g), skiveøkse (h), spids af svaneknogle (j), fiskekrog (k), keramik (l), trykstock (m). Mål 1:2. Tegning Elsebet Morville. – Selection of tools found at the Bundgård site. Ertebølle culture, approx. 4400 B.C. Scraper (a), borer (b), burin (c), knives (d-e), transverse arrowhead (f), core-axe (g), flake-axe (h), fine point made of swanbone (j), fish-hook (k), pottery (l), tine of antler used for pressure flaking (m). Scale 1:2. Drawing: Elsebet Morville.

Omtrent samtidig skete der voldsomme ændringer med menneskets kultur. Ikke blot den materielle udrustning, men både samfundet, troen og, måske vigtigst, erhvervsformen ændredes i løbet af få generationer. Ertebøllekulturens jægere, fiskere og samlere forsvandt, og bondekulturen eller »tragtbægerkulturen« – opkaldt efter de karakteristiske lerkar – dukkede op. Jægerstenalderen afløstes af bondestenalderen. Vi kan konstatere, beskrive og tidsbestemme alle disse ændringer, men det er betydelig vanskeligere at udrede, hvorfor de skete. Nogle forskere har ment, at alle de nye elementer (tragtbægerkulturen) skyldtes andre stammer, der indvandrede sydfra og langsomt fortrængte den bosiddende jægerbefolkning. Andre er af den opfattelse, at Ertebølle-folket selv var tvunget til at tilegne sig den nye erhvervsform, fordi de hidtidige livsvilkår blev forringede. Hvorom alting er: fra ca. 4.000 til 1.800 f.Kr. regnes yngre stenalder. Skiftet fra jæger til bonde gik ikke brat, men gradvist og jævnt. Det tog nogle århundreder, inden »det nye« var etableret.

Urskoven med lind og eg dominerede stadig, og de ældste bondebopladsler har – omgivet af mindre rydninger – ikke synet af meget i datidens urskove. Naturvidenskabelige undersøgelser fortæller, at bønderne ryddede skov, og samtidig optræder de første spor af korn: primitive hvedesorter og byg. Der var nu startet en udvikling, som fortsatte gennem resten af oldtiden: mennesket øvede fra nu af en stadig større indflydelse på og ændrede den omgivende natur.

Fra denne tid kommer jordbunden til at spille en endnu vigtigere rolle end tidligere ved valg af boplads. En del af bondebefolkningen boede omtrent de samme steder som før, fortrinsvis ved vandløb eller ude ved kysterne (fig. 5). Men samtidig optræder en ny boplads-type, der lå på højere og mere tør bund, ofte på let sandmuldet jord, og det er omkring disse bopladsler, der blev dyrket hvede. Kvæghold synes dog at have været vigtigere end kornavl for de ældste bønder, og allerede fra de ældste fund kendes knogler af kvæg, får eller gedder og

især svin, der synes at have været særlig almindelige.

Med yngre stenalder dukkede også nye redskaber op for at klare bondeerhvervets behov. Det klareste skel ses på økserne, hvor jægerfolkets små, uslebne flintøkser erstattedes af store, smukt slebne flintøkser. Øksen var en afgørende forudsætning for, at man kunne drive landbrug i det urskovsdykkede land. Med den skulle skoven ryddes. Først derefter blev det muligt at så korn og lade kvæget græsse.

Et andet nyt redskab, der dukkede op lidt ind i yngre stenalder, var arden, en slags primitiv plov. Vi kender den ikke direkte fra fundene, men under datidens store gravanlæg er der spor af dyrkede marklodder. Lerkarrene udformedes i en række helt nye størrelser og former, og i modsætning til før var de nu også smukt mønstrede. Derimod var dagligdagens redskaber de samme som i Ertebølle-tid.

De gamle fangsterhverv ophørte dog langt fra: kornavl og kvæghold blev suppleret af fangst og indsamling. Både ved indlandets søer og åer, men måske særlig ude ved kysterne kendes mange fangstbopladsler fra begyndelsen af yngre stenalder. Jæger- og fiskertilværelsen var nu et sæsonsupplement til landbruget.

Fra selve Aggersborg og omegnen kendes flere sådanne små fangstbopladsler fra bondestenalderens begyndelse (fig. 5). Der er tale om små lokaliteter, hvor en lille gruppe mennesker i en sæson slog sig ned ved stranden. På Aggersborg er der fundet både mønstrede lerkarskår, flintoldsager samt en tyndnakket grønstensøkse – spor efter en lille boplads fra den ældre tragtbægerkultur (fig. 6). Ved den før omtalte boplads ved Bundgård blev der også fundet en lav, grydeformet sænkning med masser af affald fra husholdning og redskabstilknytning. Knogler af tam- og vildsvin, tamko og urokse, rådyr, kronhjort, får, hund, svane, and og torsk samt muslingeskaller og sneglehuse viser, hvorledes man supplerede bondeerhvervet med fangst og fiskeri og fortsat udnyttede havets skaldyrbanker.

Bondebefolkningens levevis medførte, at bebyggelserne blev mere faste – de forblev nu

Fig. 6. Mønstrede lerkarskår fra Aggersborg, tidlig del af mellemste Tragtbægerkultur, ca. 3.200 f.Kr. (øverst), og Bundgård, tidlig Tragtbægerkultur, ca. 3.700 f.Kr. (nederst). Mål 3:4. Foto P. Dehlholm. – *Decorated pottery from Aggersborg, middle Neolithic Funnel Beaker culture, circa 3200 B.C. (above), and from Bundgård, early Neolithic Funnel Beaker culture, about 3700 B.C. (below). Scale 3:4. Photo: P. Dehlholm.*

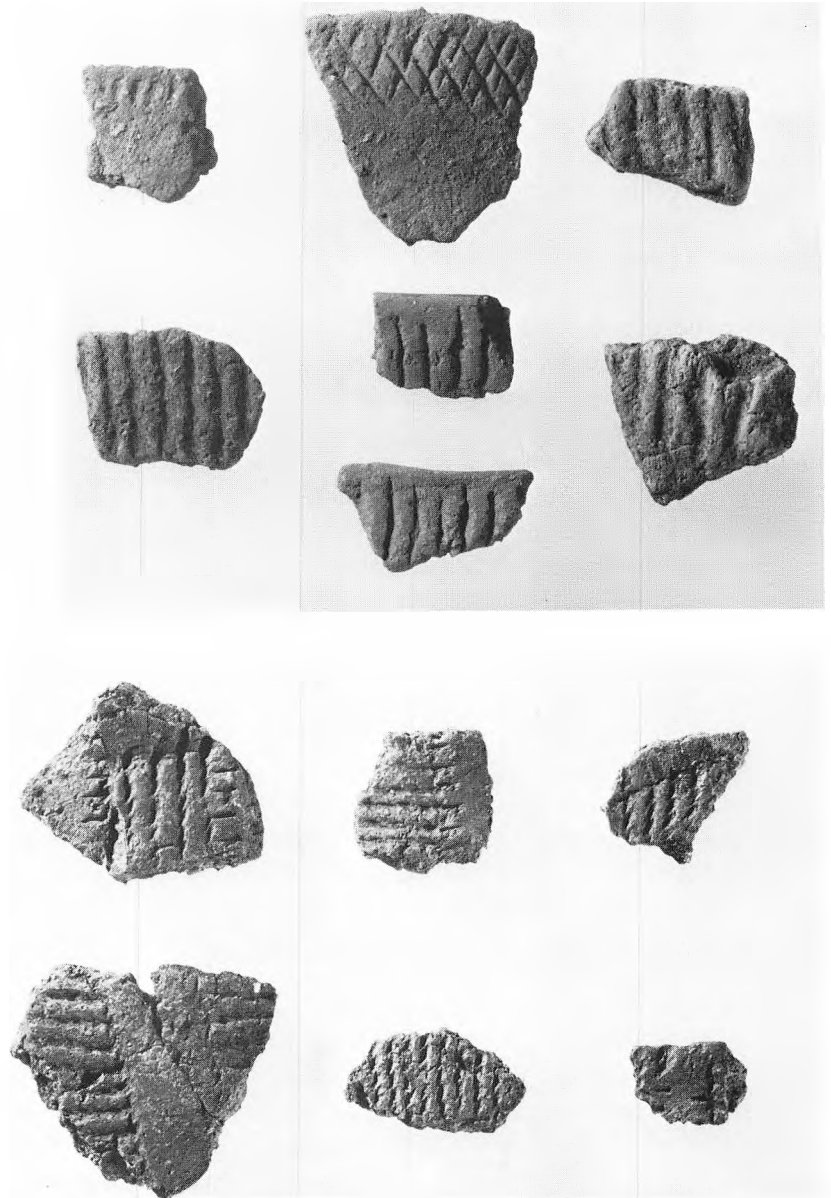

Fig. 5. Orohydrografisk kort – d.v.s. kort, hvorpå der kun ses højdekurver og vand – med alle kendte dysser og jættestuer (prik) samt bopladser (trekant) fra Tragtbægerkultur, ca. 3.900–2.800 f.Kr. Det fremgår, hvorledes bebyggelsen fortrinsvis holder sig til de kystnære strøg. Nr. 1 er langdyssen Ravsten, nr. 2 er runddyssen Meilhøj, 3 og 4 er jættestuer ved Gundestrup. – *Orohydrographic map (i.e. map where only elevation contours and water are marked) with all known dolmens, passage-graves (dots) and settlements (triangles) from the Funnel Beaker culture, circa 3900–2800 B.C. It can be seen that the settlements predominantly hug the coast-line. No. 1 is the Ravsten long dolmen, no. 2 is the Meilhøj round dolmen, nos. 3 and 4 are passage-graves at Gundestrup.*

inden for mindre områder. Som markering af tilhørsforhold og ejendomsret til disse territorier opførtes bl.a. storstensgrave: dysser (rund- og langdysser) og senere jættestuer (fig. 5).

Storstensgravene var på én gang begravelsesplads og steder, der knyttede direkte forbindelse mellem bygden og dens forfædre, en slags skøde eller legitimering af den jord, man boede på. Samtidig viser de store stengrave, at nye religiøse strømninger gjorde sig gældende ved bondestenalderens begyndelse.

Storstensgrave var før i tiden almindelige på Aggersborgegnen, men desværre er de sidste par hundrede års forbrug af sten til bygninger, broer, kajanlæg, vejskærver o.s.v. gået hårdt ud over gravanlæggene. Hovedparten er helt forsvundet i dag og kendes kun fra forrige århundredes indberetninger og beskrivelser.

Samlet viser de bevarede mindesmærker og de skriftlige oplysninger om forsvundne, at egnen var jævnt bebygget af bondestenalderens befolkning (fig. 5). Ved Ullerup, nordøst for Aggersborg, lå en nu ødelagt langdysse med to kamre, og ved Bejstrup og Blegebrønde har der været en større samling rund- og langdysser, hvoraf flere stadig er bevarede, bl.a. langdysen Ravsten (fig. 7 og nr. 1 på fig. 5). Denne dysses rektangulære grundplan er karakteristisk for de ældste anlæg, der senere afløses af dysser med fem- eller sekskantet grundplan, som de kendes fra bl.a. den ødelagte langdysse Meilhøj, der lå ca. 400 m øst for Bejstrup (fig. 8 og nr. 2 på fig. 5). Også lige vest for Bejstrup (ved Møllebakken) var der en langdysse, og ca. 200 m nord for Blegebrønde lå to langdysser. Den ene af dem havde femkantet dyssekammer, der ved udgravningen viste sig at indeholde skeletrester samt en sleben og en usleben flintøkse, en spidsnakked huløkse og talrige ravperler. Vest og nordvest for Manstrup har ligget to store langdysser med henholdsvis tre og to gravkamre – alle med femkantet grundplan. Endelig er der en bevaret langdysse nordvest for Vester Keldgård, lige vest for landevejen Fjerritslev-Aggersund (nr. 5 på fig. 5).

Ikke alle blev dog gravlagt i stengravene; også lave, jordbyggede langhøje kendes, bl.a. fra

Tolstrup lige sydøst for Aggersund. Her fandtes spor af flere anlæg fra denne tid – både en boplads samt rester af en simpel jordgrav og en ødelagt dysse.

Noget helt specielt for denne periode er flint-minedriften, der dog indtil videre kun kendes sikkert fra Aalborgegnen og Thy. Her har man gravet regulære skakter og minegange ned i kridtlagene for på den måde at skaffe sig god flint til redskaber – nok først og fremmest til de store flintøkser, der krævede helt anderledes store flintblokke end jægtetidens redskaber. Ved de store vikingetidsudgravninger på Aggersborg blev der fundet en neddybning i undergrunden, der kunne tyde på en flintmine. Den er endnu ikke nærmere undersøgt. Men i betragtning af, hvor tæt kridtlagene her ligger ved overfladen, er der al mulig grund til at vente, at der også på denne egn er brudt flint og råtilhugget flintøkser.

Sammen med bondeerhvervet dukkede ændrede religiøse udtryksmåder op. Ved siden af stengravene er offerskikken et nyt og karakteristisk element, og fra det øvrige land kendes talrige ofre fra moser og engdrag af lerkar, madvarer, ravsmykker og flintøkser. Ofre af store, smukt slebne flintøkser kendes også fra Limfjordsegnene, og et fund fra Gøttrup rimme med 12 rå tilhuggede forarbejdede flintøkser fra denne tid er vel enten et depot eller et offer.

Mens runddysserne – i hvert fald oprindelig – kun var beregnet til en person – måske en lokal høvding – blev jættestuerne anvendt i en længere periode. Ved Tolstrup, lige syd for Aggersund, er der for få år siden udgravet resterne af en ødelagt jættestue. Heldigvis var gravens gulv dog ikke skadet. Her fandtes en række velbevarede og smukt mønstrede lerkar, der viser, at kammeret var opført i begyndelsen af ældre mellemneolitisk tid, omkring 3.200 f.Kr. Senere, omkring 2.800 f.Kr., havde jættestuen atter været i brug som gravkammer. Dette træk kendes fra flere af Aggersborg-egnens jættestuer, hvor der er gjort særlig mange fund fra dragtbægerkulturens slutning. Tolstrup-fundet viser også, at de rituelle handlinger ikke blot

Overligger af høj, hvilket Form. Kun den-
 ne er synlig over jorden, der højner jævnt op
 til Stenenes Overkant. Iaa
 Endestenen mod N.Ø. er der paa det
 rinder Dæksstenen fremragende
 glade Parti indristet 8 skaalfor-
 mede Fordybninger, den ene me-
 get stor (6" vid, 1/2" dyb), de
 andre 2" vide. Man faar
 Indtrykket af, at de ere an-
 bragte efter at Kammeret stod

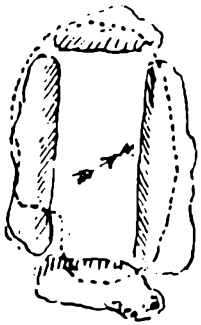

Fig. 7. Grundplan af kammeret i langdyssen Ravsten lige øst for Aggersund. Tidlig Tragtbægerkultur, ca. 3.700 f.Kr. (nr. 1 på fig. 5). Efter originaltegning i Nationalmuseets arkiv. – Plan of the grave-chamber of the Ravsten dolmen immediately to the east of Aggersund. Early Funnel Beaker culture, about 3700 B.C. (no. 1 on fig. 5). After an original drawing in the National Museum's archives.

18.

Meilhøj, delagt Langdyssen nr. 60 l. i SØ-Ø-
 NV(V) Randstenene alle bortgaaede, kun
 den aflange Jordhøj tilbage. Midt i denne
 er fremgravet et Spidst Gravkam-
 mer 6 1/2 x 4' vidt, aabent mod S.Ø med
 en 11" vid Åbning. Dæksstenen, der
 mangler, maa antages at have været
 frem over jorden. Hfr. A 25078-13. 1939: Skjold

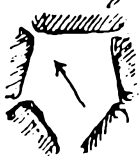

Fig. 8. Grundplan af kammeret i runddyssen Meilhøj øst for Bejstrup. Kammerets form viser, at det er yngre end Ravsten (nr. 2 på fig. 5). Tragtbægerkultur, ca. 3.200 f.Kr. Efter originaltegning i Nationalmuseets arkiv. – Plan of the chamber in the Meilhøj round dolmen, east of Bejstrup. The shape of the chamber shows that it is later than Ravsten (no. 2 on fig. 5). Funnel Beaker culture, about 3200 B.C. After an original drawing in the National Museum's archives.

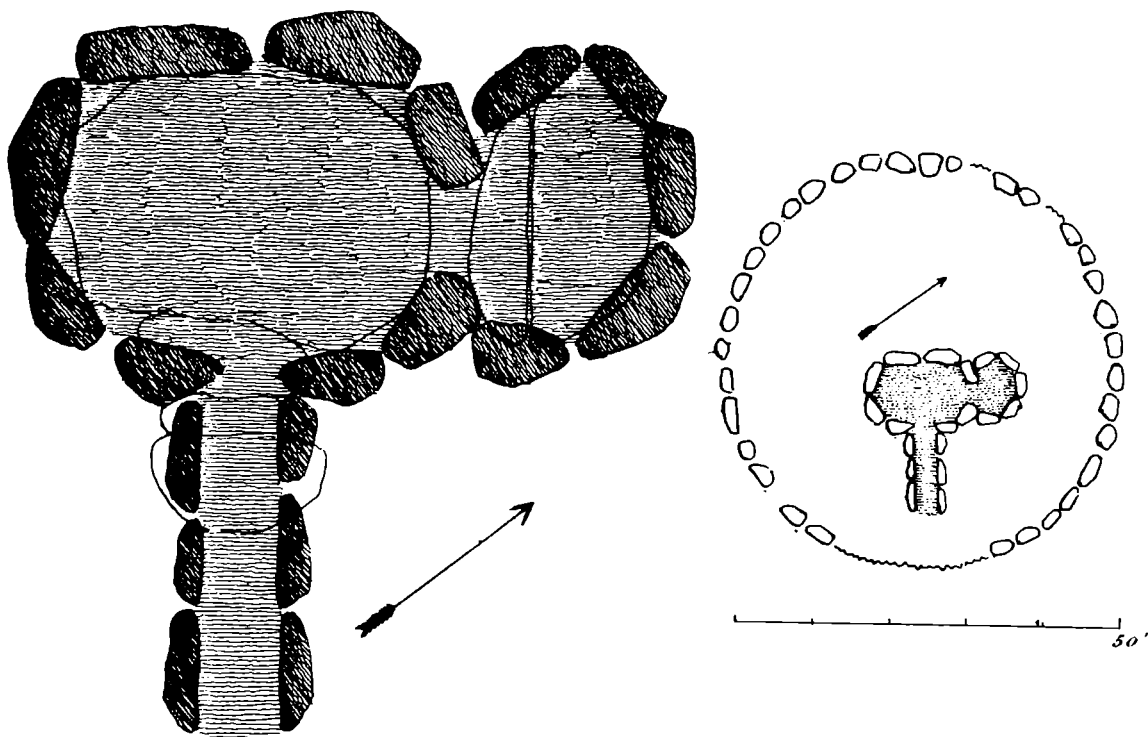

Fig. 9. Grundplan af jættestue med bikammer nær Gundestrup (nr. 3 på fig. 5). Tragtbægerkultur, ca. 3.100 f.Kr. Efter A. P. Madsen 1900. – *Plan of passage-grave with additional chamber, near Gundestrup (no. 3 on fig. 5). Funnel Beaker culture, about 3100 B.C. After A. P. Madsen, 1900.*

udfoldedes inde i selve gravkammeret: ved højfoden uden for indgangen blev der ved gravlægningerne hensat mad- og drikofre i lerkar. Andre steder på egnen er der spor af flere ødelagte jættestuer. Fra en forsvundet gravhøj lige øst for Kettrup blev der således ved pløjning fundet smukt mønstrede lerkarskår i markoverfladen; alt taler for, at det er de sidste sørgelige rester af en jættestue.

Sydøst for Kettrup findes stadig jættestuen Klovenhøj, og lige vest for Manstrup har der ligget en jættestue, der bag kammeret havde et lille bikammer. På kammergulvet, der var dækket med flade sten, fandtes menneskeknogler, et større antal økser, flækker og rav. Ved Gundestrup lige syd for Skræm ligger stadig to jættestuer med bikamre (fig. 9-10 og nr. 3-4 på fig. 5). Denne sjældne byggemåde er et særtræk for egnen og kendes kun omkring den centrale Limfjord og ved Hjarbæk fjord.

Bopladser samtidig med jættestuerne kendes endnu ikke. Men det må være tilfældigt, for markfund af tyknakkede, slæbne flintøkser og andre tidstypiske redskaber flere forskellige steder i sognene omkring Aggersborg viser klart, at stenalderbønderne ikke blot blev begravet, men også boede i området. Fra selve Aggersborg kendes således mange flintflækker, der har været anvendt som skærper i stenalderbøndernes kornsegle. Disse fund viser, at vikingeborgens område på denne tid blev brugt til kornmarker af de nærliggende stenalderbygder. Man kan også nævne et særlig smukt fund fra Bejstrupsgnen: en flad, skiveformet kølle af en grønsort stenart med flere hvide kvartsgange (fig. 11). Det var sandsynligvis et status- eller symbolvåben.

Omkring 2.800 f.Kr. kan der iagttages et markant brud i det arkæologiske kildemateriale, sandsynligvis afspejlende en tilsvarende æn-

Steenaldren

Fig. 10. Udvalg af fundene fra jættestuen, fig. 9. Oldsagerne stammer dels fra anlæggets byggefase, Tragtbægerkultur (øverste række samt lerkarret i midten og næstnederste række), dels fra senere begravelser i senneolitisk tid, dolktid (dolkblade og genstandene i nederste række). Efter A. P. Madsen 1868. – Selection of the finds from the passage-grave near Gundestrup (fig. 9). The finds are partly from the time of the construction-phase of the grave: Funnel Beaker culture, (upper row and the vessel in the centre, and second row from the bottom). Others are from secondary burials in the late Neolithic period (Dagger period) (daggers and the objects in the bottom row). After A. P. Madsen, 1868.

Fig. 11. Skiveformet kølle af diabas set fra oven og fra siden. Tragtbægerkultur, ca. 3.100 f.Kr. Sådanne køller er sjældne og har muligvis i højere grad været statussymboler end egentlige våben. Tværmål 11 cm. Foto P. Dehlholm. – *Discoïd mace head of diabase, seen from above and from the side. Funnel Beaker culture, about 3100 B.C. Such maces are very rare and have probably been status-symbols rather than real weapons. Diameter 11 cm. Photo: P. Dehlholm.*

dring i det forhistoriske samfund. Tragtbægerkulturen forsvandt og efterfulgtes af enkeltgravskulturen. Tidligere var man tilbøjelig til at anse denne ændring for en følge af indvandring. Men den kan lige så vel afspejle en omlægning af erhvervsstrategien med deraf følgende konsekvenser for samfund og tankeverden.

Ikke blot samfund og religion, men også redskabsformer, lerkar og ornamentik ændredes nemlig. Samtidig synes kreaturhold at få øget betydning, og byg blev nu den almindeligste kornart. Fra denne tid kendes de ældste fund af vognhjul. Store, kraftige, skiveformede træhjul viser både, at vogne nu blev anvendt og – indirekte – at bygderne nu var forbundet med veje eller hjulspor. Fra nu af må landeveje have haft betydning for vareudveksling og samfærdsel i Jylland.

Hverken bopladser eller grave fra denne tid kendes fra Aggersborg-egn. Men spredte

markfund af periodens karakteristiske »stridsøkser« af grønsten samt af flintøkser og en enkelt pilespid (fra udgravningerne på Aggersborg) viser, at det nok skyldes tilfældigheder (fig. 12).

I slutningen af yngre stenalder – senneolitisk tid eller dolktid (2.400-1.800 f.Kr.) – blev påvirkningerne sydvestfra endnu stærkere. Der havde der allerede i flere hundrede år været bronzealder, og vi kan se, at antallet af metalgenstande gradvis øgedes gennem perioden. Samtidig forbedredes flintteknikken yderligere til et absolut højdepunkt, og mange af tidens redskaber afspejler formen på metalgenstande, som flintsmedene søgte at efterligne. Samtidig skiftede mandens statusvåben fra økse til dolk.

De døde gravlagdes ofte i kister af udhulede træstammer, og graven dækkedes af en stor stendynge, hvorover der hvævedes en høj. I mange tilfælde brugte man dog også gamle høje, enten de gamle gravkamre, således f.eks.

Gundestrupjættestuen (fig. 9), eller den nye grav placeredes i toppen af en ældre høj, hvorefter der hvælvedes et nyt lag jord på, og højfoden omkransedes af en ny stenkreds. Skete dette flere gange, kunne højen nå anselige dimensioner og indeholde mange grave. Et eksempel på dette sås i en nylig udgravet høj ved Aggersund Kalkværk (fig. 13). Den ældste grav indeholdt skelettet af en mand, der havde to dolke ved bæltstedet. To, måske tre gange senere i stenalderens slutning og i ældste bronzealder blev højen atter benyttet til begravelser. Formentlig stammer en del af egnens mange gravhøje fra denne tid, men endnu er kun få høje undersøgt.

Ved Øslev lige nord for Aggersborg blev der ved vejarbejde påtruffet en ca. 2 m lang grav, som i dette tilfælde var opbygget af flade limstensplader. Heri lå to skeletter side ved side, det ene med hovedet mod nord, det andet mod syd, og i gravens vestside lå to lancetformede dolke (fig. 14). Den ene havde spidsen mod nord, den anden mod syd. De smukt tilhuggede flintdolke har krævet stor håndværksmæssig færdighed og lang tid at fremstille, og de repræsenterede givet en værdi, både direkte og symbolsk, som tegn på samfundsposition og prestige. Hvor værdsatte dolke var, fremgår også af, at de blev opskærpede, når de ved brug blev skåret i æggen. En sådan meget opskærpet flintdolk blev fundet ved udgravningen på Aggersborg og viser, at dolktidens bønder altså også holdt til på dette sted. Herfra kendes videre to brudstykker af periodens kornsegle.

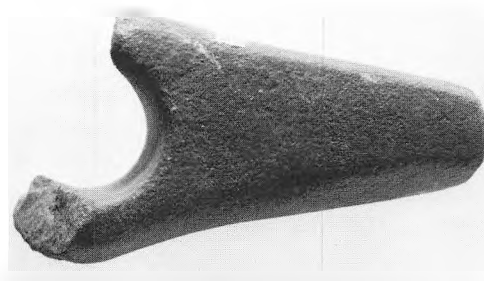
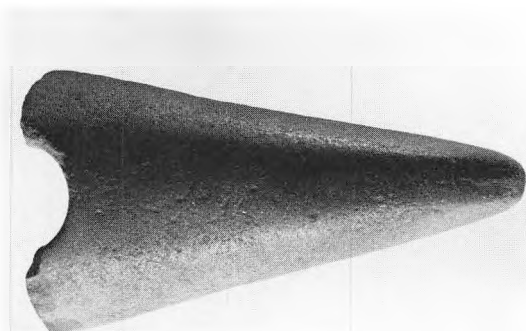
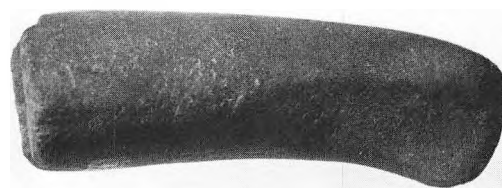

Fig. 12. Brudstykker af 2 stridsøkser af grønsten fra Aggersborg. Enkeltgravskultur, ca. 2.500 f.Kr. Set fra siden og fra oven. Mål 3:4. Foto P. Dehlholm. – *Fragments of two greenstone battleaxes from Aggersborg. Single Grave culture, about 2500 B.C., shown from the side and from above. Scale 3:4. Photo: P. Dehlholm.*

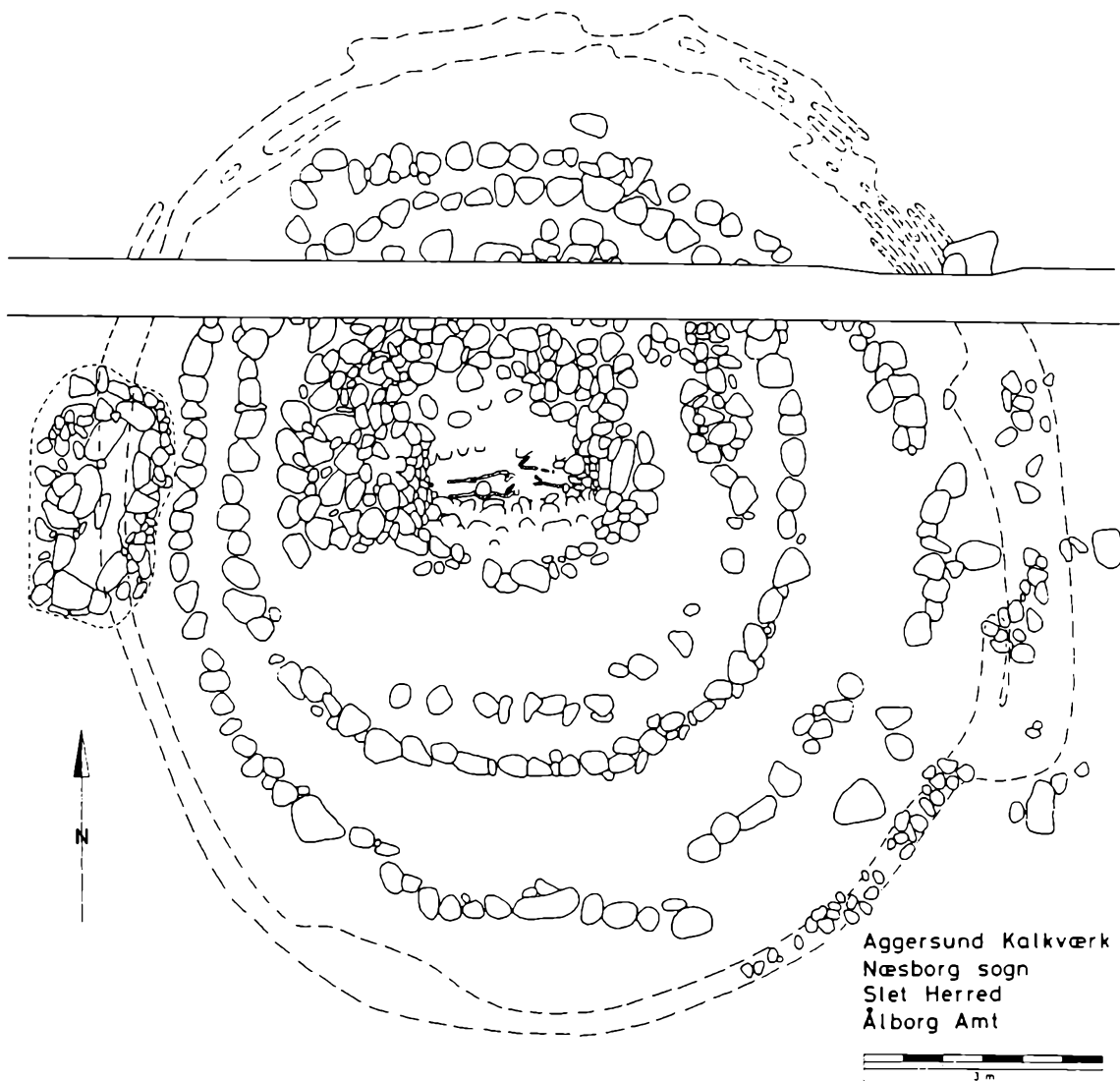

Fig. 13. Grundplan af gravhøj fra slutningen af yngre stenalder, senneolitisk tid, ca. 2.000-1.800 f.Kr. På tegningen ses dels det centrale gravanlæg, der har rummet kisten, dels fodkransen omkring højen. Tegn. Jan S. Carlsen. – Plan of a barrow at Aggersund Kalkværk from the end of the Stone Age. Late Neolithic, circa 2000-1800 B.C. On the drawing can be seen both the central grave, which contained the coffin, and the stone ring around the mound. Drawing: Jan S. Carlsen.

Bronzealderen

Metaller havde allerede været i brug i Europa gennem næsten halvandet tusinde år, da bronzealderen omkring 1.800 f.Kr. slog igennem i Danmark. Egentlig begyndte metalalderen i stenalderens slutning, dolktiden, men først omkring 1.800 f.Kr. blev bronze for alvor al-

mindeligt som smykke- og våbenmetal. De gamle håndværk i flint, sten, hjortetak, træ og ler bestod dog fortsat, og dagligdagens redskaber fremstilledes igennem det meste af perioden stadig i flint.

Da fremstillingen af bronze kræver kendskab til kemi, markerer bronzealderen et spring i ud-

Fig. 14. Lancetformede flintdolke fra Øslevgraven. Senneolitisk tid, ca. 2.000-1.800 f.Kr. Mål 1:2. Foto Jan S. Carlsen. – *Lancet-shaped flint daggers from the Øslev grave. Late Neolithic, 2000-1800 B.C. Scale 1:2. Photo: Jan S. Carlsen.*

viklingen. Nu fremstod der specialister: mennesker, som havde en særlig viden om de tekniske processer. Det ser ud til, at der arbejdede bronzestøbere i de fleste større bygder, men hvem de var, og hvilken rolle de havde i samfundet, ved vi ikke.

Om selve bronzen ved vi derimod, at alt kom til landet udefra – næppe ved handel i vore dages forstand, men ved en omfattende vareudveksling, der var baseret på bytte, gaver, brudekøb og lignende. Bronzen passerede på den måde gennem utallige hænder, inden den fra de syd- og mellemeuropæiske malmlejer nåede Aggersborg-egnen.

I Jylland var bebyggelsen især tæt langs

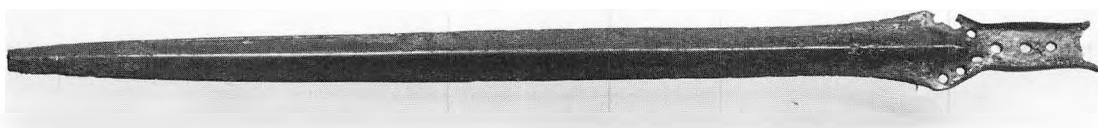
»Hærvejen«, Jyllands nord-sydgående hovedvej, og ved den centrale og vestlige Limfjord, mens den på øerne var koncentreret om kystegnene. Man holdt sig stadig, så vidt muligt, til de lette jorde. Det hænger sikkert sammen med, at skoven her var tyndere og dermed lettere at rydde, men også med, at de relativt spinkle og primitive landbrugsredskaber – først og fremmest arden – ikke har kunnet hamle op med de tunge lerjorder. Bronzecalderens landskab var endnu skovklædt; urskoven herskede, men rydninger og overdrev, hvor kvæget græssede, blev mere almindelige og udbredte.

Bronzecalderens samfund bestod tilsyneladende af en velstående bondebefolkning med kvæghold og agerbrug som hovednæringsveje. Men da bopladsfundene fra bronzecalderen endnu er få og spredte, er gravhøje stadig de bedste vejvisere til bronzecalderens bebyggelser.

Hvor landskabet tvang færdselen ind i snævre baner, ligger gravhøjene i tætte rækker og markerer de gamle vejlinier. En sådan egn er netop Aggersund, hvor landevejstrafikken mellem Hanherred og Himmerland og den søværts trafik på Limfjorden krydser hinanden. De nord-sydgående rækker af tætliggende gravhøje – ikke blot de bevarede, men også utallige overpløjede – på bakkedragene nord for Aggersborg ved Krøldrup og videre mod Øslev og Kettrup er både vidnesbyrd om nogle af bronzecalderens færdselslinier og om en tæt bebyggelse (fig. 15). Også ved selve Aggersborggård berettes om høje, der blev sløjfede i forrige århundrede, og hvis jord af hoveribønderne blev kørt bort og brugt som fyld til gårdens have. Lidt øst for Aggersborggård har der også ligget en nu sløjfet høj helt ude på kystskrænten.

Desværre er mange af de før så prægtige storhøje nu helt nedpløjede og ødelagte, og kun få er udgravede. Men selv i de mest nedpløjede kan stadig gøres rige fund – som regel i den første (og dybest liggende) grav. I en ødelagt gravhøj, Mandshøj ved Manstrup nordøst for Aggersborg, er således fundet en grav fra ældre bronzecalder. Den døde – en rig kvinde, der havde været iført sin dragt – var begravet i

en udhulet eggekiste og havde fået sine bronzesmykker med. På maven lå en smukt mønstret bælteplade og ved halsen en »halskrave-ring«. Yderligere fandtes 6 prydknapper af bronze, såkaldte »tutuli«. Nordvest for Manstrup ligger resterne af en større højgruppe, og i en af højene dér vides at have været en kvindegrav, hvor den døde var gravsat med dolk og halskravesmykke.

Allerede fra bronzealderens tidligste del var sværdet den fornemme mands vigtigste statussymbol. På fremstillingen ofrede man store mængder metal og arbejde. Jo tungere og finere udsmykket sværdet var, des højere var ejers sociale position. Fra den helt ødelagte Flynderhøj, sydøst for Kettrup, (nr. 2 på fig. 15) er der et opløjet bronzesværd – formodentlig de sørgelige rester af en rig bronzealderhøvdings grav (fig. 16).

De mange gravhøje vidner om en tæt og rig befolkning, men endnu mangler spor af tidens bopladser næsten helt, her som i den øvrige del af landet. Spredte fund fra selve Aggersborg af kornsegle af bronzaldertype viser dog, at området stadig blev dyrket og indgik i bronzealderbøndernes marker, og ved Vadgård, lige sydøst for Aggersund, er undersøgt en af de sjældne bopladser fra ældre bronzealder, ca. 1300–1200 f.Kr. Efter alt at dømme er der tale om et lille samfund, der ernærede sig ved en blanding af landbrug og fiskeri. Husene har ligget i en klynge på en terrasse oven for kystskrænten ned til fjorden. Højere oppe på bakkekrædet lå landsbyens gravhøje. Husene, som

Fig. 16. Bronzesværd, mål 1:4, og bronzeknapper (såkaldte tutuli), mål 1:1, fra høvdingegrav i Flynderhøj ved Kettrup. Ældre bronzealders slutning, ca. 1.200 f.Kr. (nr. 2 på fig. 15). Foto P. Dehlholm. – *Bronze sword, scale 1:4, and bronze buttons (so-called tutuli), scale 1:1, from a chieftain's grave in Flynderhøj near Kettrup. End of Older Bronze Age, about 1200 B.C. (no. 2 on fig. 15). Photo: P. Dehlholm.*

grupperede sig om et lille, helligt anlæg, var dels stolpebyggede, øst-vestvendte langhuse med rektangulært gulv og to rækker indvendige tagbærende stolper, dels nogle små ovale bygninger med tørvebyggede vægge. Endnu en hustype var repræsenteret – et lille rektangulært hus med lidt forsænket gulv. Om de tre hustyper var samtidige og havde forskellige funktioner, eller der er tale om flere bosættninger, er endnu ikke klart. Der blev også fundet spor af hegn, som sandsynligvis har skullet holde husdyrene borte fra husene.

Midt i landsbyen lå et lille særpræget anlæg, formodentlig et kultsted, bestående af en halvrund palisade af tæstillede stolper – måske har der også stået et hus dér. Inden for palisaden

Fig. 15. Orohydrografisk kort med høje fra ældre bronzealder (prik) og Vadgårdbopladsen (trekant). Det fremgår, hvor mange høje der oprindeligt har været på denne egn. Bemærk også, hvorledes højene fortrinsvis følger bakkekronerne. Nr. 1 er gravhøj ved Aggersborg (se fig. 17), nr. 2 er Flynderhøj (se fig. 16). – *Orohydrographic map with barrows from the Older Bronze Age (dots) and the Vadgård settlement (triangle). It can be seen how many barrows there originally were in this area. It should also be noted that the mounds are situated mainly on the hill-tops. No. 1 is a mound at Aggersborg (see fig. 17); no. 2 is Flynderhøj (see fig. 16).*

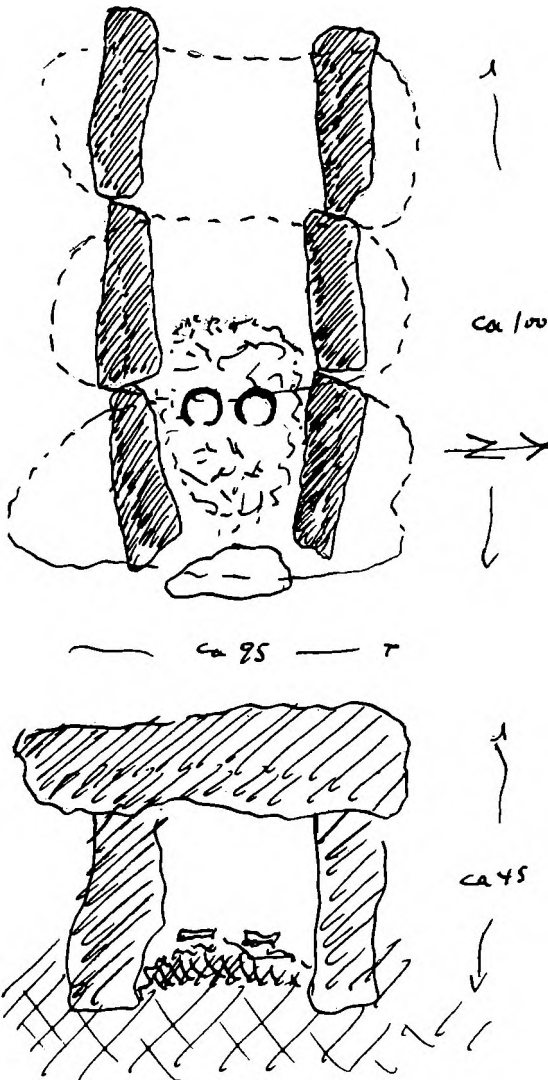
Fig. 17. Gravhøj ved Aggersborg (nr. 1 på fig. 15). Herover ses foto af højen under udgravning. Såvel stenkreds omkring højfoden som en lille stenompakket urne i højcentrum er frilagt; den store stendynge i forgrunden og th. dækkede over stenkisten, afbildet på skitsen overfor. På bunden af gravkisten lå den dødes brændte ben og ovenpå to bronzearmringe. Fra overgangen mellem ældre og yngre bronzealder, ca. 1.000 f.Kr. Foto: H. Stiesdal 1949. Skitsen af kisten er fra original i Nationalmuseet. – *Burial mound at Aggersborg (no. 1 on fig. 15). Above is a photo of the mound during excavation. The stone ring around the foot of the mound as well as a small urn surrounded by stones in the centre of the mound have been excavated. The big pile of stones in the foreground and to the right covered the stone cist shown in the sketch. In the bottom of the coffin lay the cremated bones of the dead, and on top of them were placed two bronze arm-rings. From the transition between Old and Late Bronze Age, about 1000 B.C. Photo: Hans Stiesdal, 1949. Sketch of cist after original in the National Museum.*

fandt man en stor, ca. 3 tons tung sten væltet ned i et gravet hul, og på stenen var en indridsning af en stor fisk. Sandsynligvis er der tale om en kultsten, som bopladsens beboere har villet skærme mod profanering og derfor »be-gravede« med fiskebilledet nedad, inden de forlod stedet.

Midt i bronzealderen, omkring 1.000 f.Kr., ændredes gravskikken fra jordfæste- til brandgravskik. Det skete gradvist, således at man begyndte at brænde de døde, men bibeholdte de

store egekister. Sidenhen mindskedes graven for til slut blot at være en lille stenkiste eller en urne. Samtidig indskrænkedes omfanget og mængden af gravgods. I stedet for de »rigtige« genstande nedlagdes miniaturegengivelser, f.eks. miniatursværd, og mere personlige ting som toiletsager, pincet, nål, øreske og kam blev fremtrædende.

Netop fra overgangen mellem ældre og yngre bronzealder er der ved Aggersborg udgravet en lav bronzealderhøj, inden for hvis cirkulære

randstenskæde der fandtes en 100×75 cm stor kiste, opbygget af 3 store sten i hver side og dækket af 3 flade overliggere. På kistens bund lå en lille dyngce brændte menneskeknogler med to glatte bronzearmringe ovenpå (fig. 17 og nr. 1 på fig. 15).

Fra yngre bronzealder (1.000-500 f.Kr.) kendes ingen sikre bopladsfund fra Aggersborgegnen, men mange gravfund. Det var på denne tid skik, at den døde brændte knogler anbragtes i en urne eller en lille stenbuste, der normalt

blev hensat i syd- eller østsiden af en af de store høje fra yngre stenalder eller ældre bronzealder. I Nationalmuseets beskrivelser af oldtidsminder på Aggersborgegnen berettes om talrige urner og små askefyldte stenbuster i de mange ødelagte gravhøje, se f.ex. fig. 17, hvor der ses en stenomkranset urne i højen. I den førnævnte Mandshøj i udkanten af Manstrup by blev der således også fundet en brændtbenstavegrav med en lille bronzekniv som gravgods, og nordøst for Manstrup er der påtruffet en lille stenbuste med brændte knogler. Lige nord for Aggersborg i Trøjshøjene ved Ullerup er der ifølge overleveringen fremdraget mange urner, og fra Løbhøj mellem Ullerup og Krøldrup er der et typisk gravfund bestående af ragekniv, pincet og miniaturepilespeids (eller måske kniv), alt af bronze.

Mens bopladserne fra bronzealderens begyndelse var få, kender vi mange klynger af gårde fra yngre bronzealder. De er især fundet i Vestjylland, men kendes også fra Himmerland. Husene var store og velbyggede med rektangulær grundplan og med taget båret af to rækker indvendige stolper. De lå orienteret øst-vest, ofte i klynger på små bakkedrag omgivet af lavere, fugtige engdrag. Midt for langvæggene var der to døre, og i den vestlige ende fandtes ildstedet og menneskenes bolig, mens den anden ende var forrådsrum, som måske lejlighedsvis også blev brugt til opstaldning af husdyrene.

På dækstenen af flere af egnens langdysser, bl.a. Ravsten er der i bronzealderen indhugget skålformede fordybninger – symbolske, hellige tegn, hvis nærmere betydning er uklar.

Jernalderen

Ved bronzealderens slutning omkring 500 f.Kr. ændredes klimaet på ny og blev mere fugtigt og køligt. Det påvirkede naturligvis skoven, idet træer stiller forskellige krav til temperatur, jordbund og nedbør. Linden svækkedes, og bøgen fik sin chance – især på gamle marker og overdrev; at den bredte sig, skyldtes både klimaændringen og menneskets indgreb i naturen. På denne tid må Aggersborgegnens land-

skab have været meget lig vore dages. Stadig var der frit farvand fra Vesterhavet ind i Limfjorden, men hovedparten af stenalderhavets fjorde og inderlavninger må omkring Kristi fødsel have været fugtige engstrækninger.

Allerede i yngre bronzealder dukkede jernet op. I begyndelsen kun i små mængder, og da kun som et sjældent smykkemetal. Senere indførtes større genstande af jern, og i løbet af bronzealderen lærte man at fremstille og smede jernet. Jernalderen kan deles i førromersk jernalder (500 f.Kr.-0), romersk jernalder (0-400 c.Kr.) og germansk jernalder (400 c.Kr.-ca. 750 c.Kr.).

I modsætning til bronzealderssamfundets afhængighed af udenlandske tilførsler af metaller var jernalderbefolkningen begunstiget ved forekomsten af lokal myremalm, der i hvert fald har kunnet dække en del af jernforbruget. Ved en speciel og vanskelig proces lod myremalmens indhold af jern sig udsmelte. Det tog dog tid at lære fremgangsmåden og få hele produktionen sat i system. Derfor er det ikke mærkeligt, at det i begyndelsen kun var genstande som smykker, der blev smedet – altså statussymboler lige som i bronzealderen.

Som helhed gik skiftet fra bronze- til jernalder gradvist og roligt. Brandgravsskikken fortsatte, og landbrug og kvægavl var stadig samfundets ernæringsgrundlag. Århundrederne før Kristi fødsel bød dog på nyheder. Landsbyer er nu med sikkerhed konstateret i Jylland, og de er fra nu af den dominerende bebyggelseform. Bopladsernes størrelse kunne variere fra nogle få gårde til store landsbyer med mange gårde og huse. Omkring hver landsby lå et område med marker, enge, overdrev og skov til bygningstømmer, og selve landsbyområdet var ofte tydeligt afgrænset af vandløb, lavninger eller moser. Landsbyen flyttede til et nyt sted inden for sit område med ca. 50 års mellemrum, når markerne ikke længere ydede nok, eller når andre forhold nødvendiggjorde det.

Selve huset havde rektangulær grundplan, var øst-vest orienteret med lerklinede vægge og havde strå- eller spåntag båret af to indvendige rækker stolper. Midt i langvæggen var

der døre, hvortil der ofte førte smukt brolagte indgangspartier. Dyr og mennesker levede under samme tag. I husets vestende var boligen med ildstedet, og i østenden lå stalden delt i båse til kreaturerne.

Husets beboelsesdel ændredes ikke synderligt gennem jernalderen, men stald og forrumsrum blev meget større i den senere del af perioden – såvel den enkelte gård som landsbyen voksede. Også mellem gårdene indbyrdes blev der forskelle, der vel afspejler forstærkede sociale lagdelinger – et fænomen, der også præger gravudstyret fra århundrederne omkring Kristi fødsel og fremefter.

Både boplads- og gravfund fra ældre jernalder er få og spredte omkring Aggersborg. At dette er en tilfældighed, der blot afspejler manglende arkæologisk udforskning, dokumenteres med al tydelighed af den lille, intensive regionalundersøgelse, som amatørarkæologen Bent Jensen for 10-15 år siden lavede i egen syd for Løgstør. Inden for ganske få kilometer registrerede han otte jernalderboplads – et resultat, der dels svarer til undersøgelser i andre egne, og dels viser, hvor tæt jernalderbebyggelsen kunne være på de nordjyske sandmuldede jorder.

Et par nordenfjordsfund kan dog nævnes. Fra selve Aggersborg kendes således underdelen af et lerkar fra tiden omkring Kristi fødsel, og i udkanten af Manstrup by, lidt nord for Aggersborg, er der flere steder påtruffet boplads spor fra ældre jernalder. Ved Blegebrønde, tæt nord for Manstrup, blev der i 1983 påvist en 12 m lang brolægning, som førte hen til sydindgangen af en jernaldergård, hvis gulv var lidt forsænket i undergrunden. Nord for stenlægningen fandtes yderligere en del af væggen af et øst-vest orienteret jernalderhus. Husvæggen viste sig som en række sten, uden for hvilke der var en tæt række forbrændte vægstolper. Stedet har med nogle få hundrede års mellemrum været beboet i to omgange i ældre jernalder, sidst i tiden omkring Kristi fødsel, og selv om der kun var tale om en lille prøveudgravning, er der næppe tvivl om, at her en gang lå en jernalderlandsby.

De relativt mange bopladsspor omkring Manstrup viser, at der har været mange landsbyer på denne egn. Det vekslende landskab med sandmuldede bakkestrøg afgrænset og omgivet af lave, vide engstrækninger må have været ideelt for jernalderbøndernes agerbrug og kvægavl. Ud fra vor viden fra andre landsdele er der grund til at antage, at hvert af disse bakkedrag har udgjort territoriet for én landsby.

I århundrederne omkring Kristi fødsel domineredes store dele af Europa af Romerriget – såvel politisk som økonomisk, og det er naturligt, at der kan iagttages en tydelig afsmitning fra dette vældige og dynamiske produktions- og kraftcenter ud i fjernere egne. Denne romanisering aftog selvfølgelig, som man fjernede sig fra rigsgrænserne, men i Danmark kan den også spores, både direkte ved store mængder importvarer og indirekte ved, at mange lokale træk efterligner romerske forbilleder. Bronze- og sølvgenstande, glas, sølvmønter og våben er eksempler på importgods, der kendes fra mange danske grav- og offerfund. Det er usandsynligt, at sådanne varer ikke også nåede frem til Aggersborg-egnen, men endnu mangler fundene.

Egentlige bopladsspor fra perioden kendes heller ikke, men ved udgravningen af Aggersborg fandtes bl.a. et par vævevægte fra tiden ca. 200–400 (fig. 18). To sjældne gravfund fra Øslev Møllebakke er også med til at vise, at her ikke var affolket. Ved grusgravning stødte man på to stenkister bygget af flade kalkstensplader. Gravene lå tæt ved siden af hinanden og er formodentlig dele af en større gravplads. De døde, en ca. 30–50årig mand og en ca. 18årig kvinde, lå i sovestilling på højre side. De var begravet i dragter og havde både lerkar, benkam, jernkniv, sølvnåle og sølvfibula samt en bronzering med som gravgaver. I mandsgraven lå videre en bronzengøgle – formodentlig var der så også et skrin i graven. De døde må stamme fra en nærliggende landsby, og gravene viser, at bondebefolkningen også på denne egn kunne være meget velstillet i århundrederne efter Kristi fødsel.

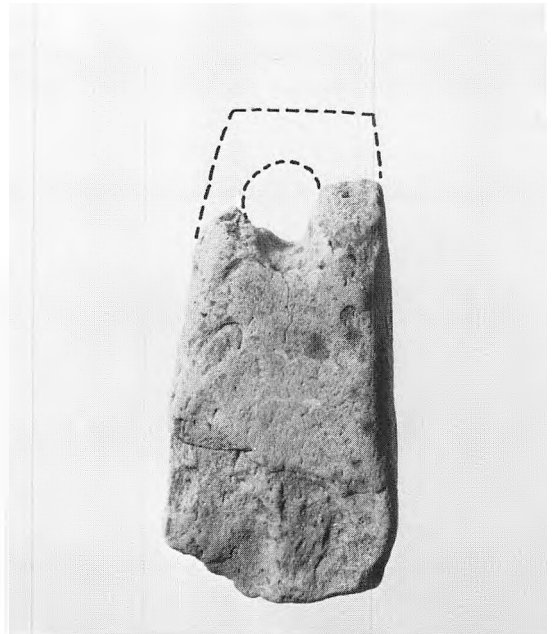

Fig. 18. Vævevægt af ler fra opretstående væv. Fundet på Aggersborg. Yngre romersk jernalder, ca. 200–400 e.Kr. Mål 3:4. Foto P. Dehlholm. – *Loom-weight of clay from an upright loom. Found at Aggersborg. Late Roman Iron Age, about 200–400 A.D. Scale 3:4. Photo: P. Dehlholm.*

Fra yngre jernalder, 400–750 e.Kr., svigter fundene næsten totalt lige som mange andre steder i landet. Dog kendes en brandgrav fra omkring 500 e.Kr. ved Vester Kjeldgård syd for Øslev. Her fandtes en stenkreds, 2 m i diameter, inden for hvilken der lå trækul og brændte menneskeknogler. De eneste oldsager var overdelen af et lerkar med hank – enten resterne af en gravurne eller et kar medgivet som gravgods (fig. 19). I en overpløjet høj, Lejrhøjene, nordøst for Kettrup er også fundet brandgrave fra yngre jernalder, og fra en mose nær Øsløs kendes et fladhamret bronzearmbånd med tre vindinger, der spidser til mod enden – antagelig et offer fra denne sene del af den lange oldtid.

Da kimen til vikingetidens voldsomme politiske og økonomiske ekspansion skal søges i netop disse århundreder, er det en afgørende tid i Danmarks historie. Her skabtes baggrun-

den for en række af de institutioner – bl.a. byerne, kongemagten, staten – som i mere udviklet form findes i vikingetiden og middelalderen.

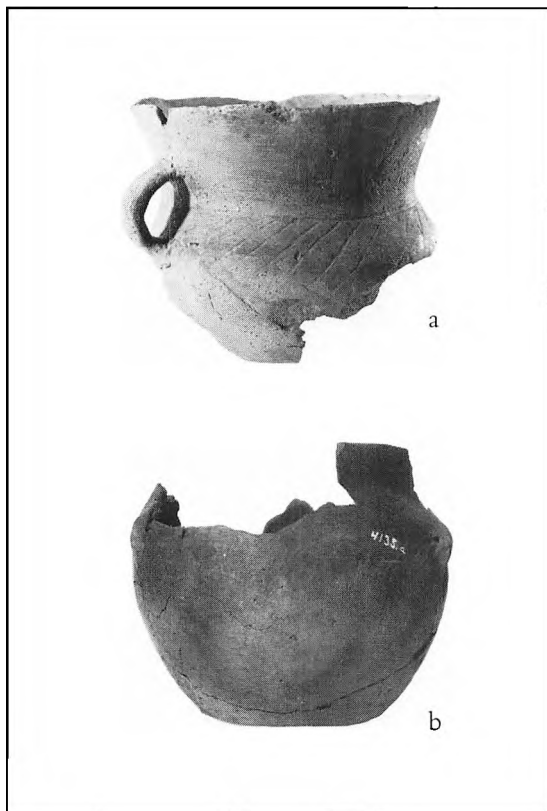

Fig. 19. Lerkar fra brandgrave ved Vester Kjeldgård syd for Øslev (a) og Lejrhøje nordøst for Kettrup (b). Ældre germansk jernalder, ca. 500 e.Kr. Mål 1:2. Foto P. Dehlholm. – *Pottery vessels from cremation graves at Vester Kjeldgård, south of Øslev (a), and at Lejrhøje, northeast of Kettrup (b). Early Germanic Iron Age, about 500 A.D. Scale 1:2. Photo: P. Dehlholm.*

Kilder og litteratur

- Andersen, Søren H.: Brovst, en kystboplads fra ældre stenalder. *Kuml* 1969, s. 67-86.
- Andersen, Søren H.: Aggersund. En Ertebølleboplads ved Limfjorden. *Kuml* 1978, s. 7-56.
- Christensen, J. Th.: Oldtidsminder paa Løgstørregnen. *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1942.
- Ebbesen, Klaus: *Tragtbægerkultur i Nordjylland. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Bd. 5.* 1978.
- Jensen, Bent: Bebyggelsesgeografi. *hikuin* 2, 1975, s. 135-144.
- Lomborg, Ebbe: En landsby med huse og kultsted fra ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1973, s. 5-14.
- Lomborg, Ebbe: Vadgård. Ein Dorf mit Häusern und einer Kultstätte aus der älteren nordischen Bronzezeit. *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag.* Wien 1976.
- Lomborg, Ebbe: Bronzealderbopladserne ved Vadgård og Skamlebæk. i: Thrane, H. ed.: *Bronzealderbebyggelse i Norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning.* Odense 1980.
- Madsen, A. P.: *Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker. Steenalderen.* København 1868, s. 13 og pl. 15.
- Madsen, A. P.: *Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark. 2. Bd. Fyen og Jylland.* København 1900, s. 12-13 og pl. 12-13.
- Madsen, Torsten: Tidlig-neolitisk anlæg ved Tolstrup. *Kuml* 1973/74, s. 121-154.
- Møhl, Ulrik: Aggersund-bopladsen zoologisk belyst. Svanejagt som årsag til bosættelse? *Kuml* 1978, s. 57-75.
- Wiell, Stine: En høj i Hjerpsted. *Kuml* 1975, s. 83-97.
- Generelt henvises til serien *Danmarkshistorien* bd. 1-8 udgivet af forlaget SESAM, København 1979-81.
- Endvidere henvises til Nationalmuseets sognebeskrivelse. Nationalmuseets 1. afd. (Oldtiden). Nationalmuseet. København.

Vikingernes Aggersborg

af Else Roesdahl

Med vikingetiden træder Aggersborg klart frem og indtager for en tid en særegen og markant plads i Danmarks historie – få steder i landet fornemmes tidernes omskiftelighed som her. I dag hersker freden, men mange gange gennem de sidste ti århundreder har området mellem den kønne herregård Aggersborggaard på Limfjordens bred og kirken højt på bakken været skueplads for dramatiske begivenheder. Her mødtes bønder og herremænd, købmænd og konger i krig og fred. Her ses endnu de udpløjede rester af en gigantisk 1000-årig vikingeborg – Nordens største. Og rundt om skjuler jorden stadig sporene af Aggersborggaards mange andre forgængere.

Aggersborgs historie løber ubrudt tilbage til 700-årene. Fra den tid kan man følge en bebyggelse – vel en slags landsby, men med flere funktioner end normalt – indtil omkring år 980, da en vældig kongelig ringborg af den geometriske Trelleborg-familie blev bygget på stedet. Der er i dag kendskab til fire medlemmer af denne særlige familie. De ligger spredt ud over Danmark, men kendes ikke andetsteds fra, og de er bundet sammen af en fælles, strengt geometrisk indretning: en cirkulær vold med porte i verdenshjørnerne, som er forbundet med rette gader, der opdeler borgpladsen i fire ens dele, hvor store, krumvæggede huse er ordnede som firelængede gårde (fig. 2).

Det er om disse to anlæg: den civile vikingetidsbebyggelse og den efterfølgende store ringborg på Aggersborg, samt deres udgravning, der skal fortælles i dette kapitel, mens næste kapitel handler om middelalderens begivenheder, kongsgårde og borge. Og mens de middelalderlige anlæg kun kendes fra skriftlig om-

tale, så stammer alle oplysninger om vikingetidens fra arkæologiske undersøgelser.

De synlige spor

Den store cirkulære ringborg, der med vold og voldgrav havde en diameter på 286 meter og rummede 48 huse på 32 meters længde, dækkede næsten hele området mellem Aggersborg kirke og Aggersborggaard (fig. 1 og 2), ja, en del af Aggersborggaards bygninger ligger faktisk på borgområdets sydligste del. I dag anes sporene af det vældige anlæg knap i terrænet, og mange, som er draget til Aggersborg for at se den berømte vikingeborg, er rejst skuffede hjem. For alt var bygget af jord, græstørv og træ, så huse og gader er borte, voldgraven er fyldt op, og volden er skredet sammen og næsten helt udjævnet af pløjning og blæst. På Aggersborg er heller intet rekonstrueret, som det er tilfældet på søsterborgene Trelleborg og Fyrkat.

Men for det opmærksomme og tålmodige øje er der alligevel noget at se, og alt er ægte. Lettest sker det fra luften eller fra kirketårnet, når solen står lavt. Da tegner voldens kontur sig ganske svagt i marken. Men også fra jorden kan voldens svage højning ses, bedst fra kirkegårdsdiget eller fra den markvej, der løber vest om borgen. Og har man først opdaget borgen, kan man lade sig indfange af den storslæde udsigt mod syd over Limfjorden, mod vest over Vejlerne og mod øst over Limfjorden og Aggersund – et udsyn og en beliggenhed, som er en af nøglerne til forståelsen af den kolossale borg.

Volden har altid været erkendt som en borg-

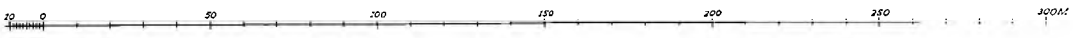
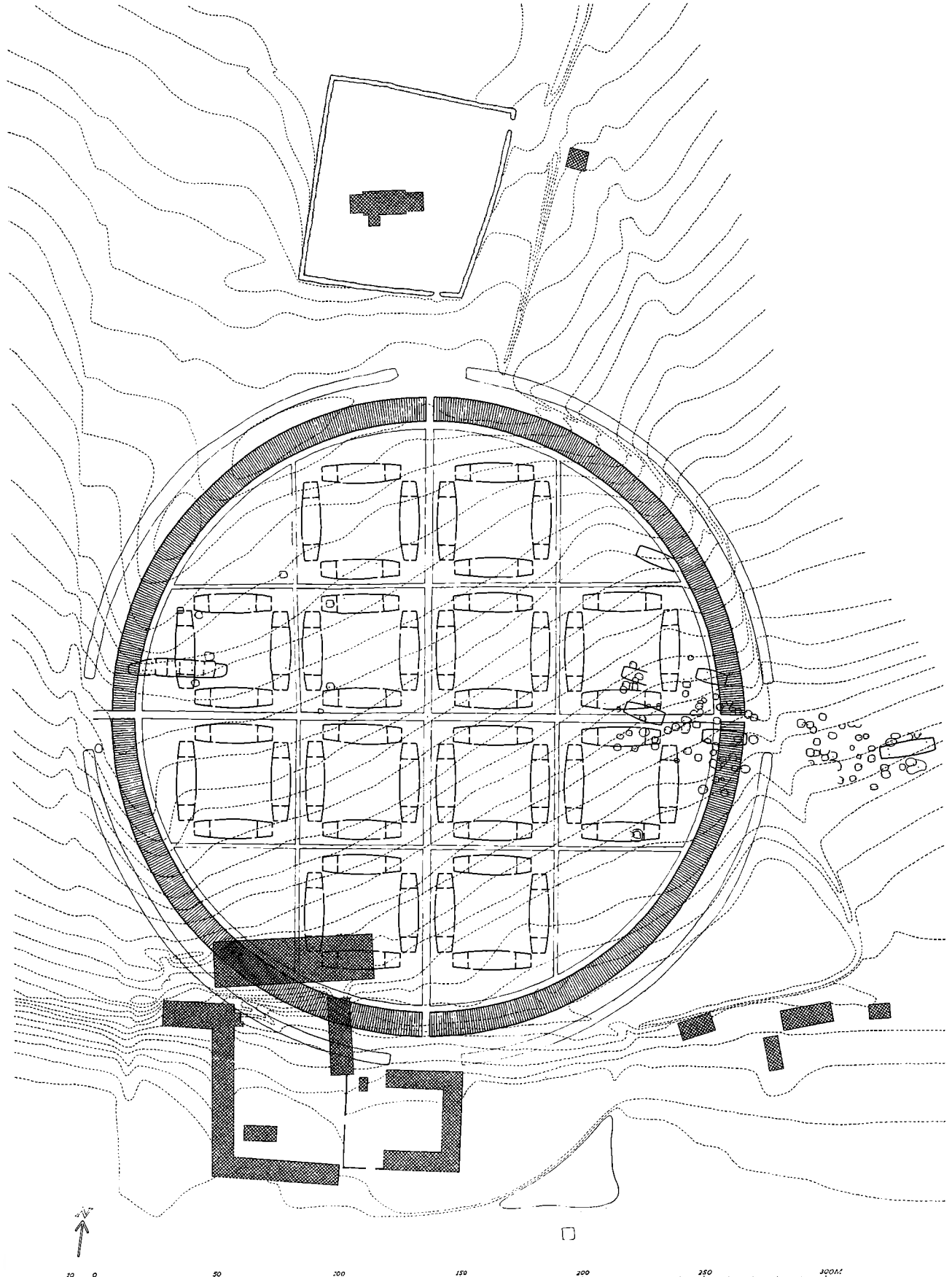

Fig. 1. Aggersborg set fra vest. Ringvoldens cirkel ses mellem kirken (tv) og Aggersborggaards avlsbygninger (th). Mod syd Limfjorden. Luftfoto Hans Stiesdal, Nationalmuseet. – Aggersborg seen from the west. The circular rampart can be seen between the church (left) and the farm buildings of Aggersborggaard (right). To the south is the Limfjord. Aerial photo: Hans Stiesdal, National Museum.

vold; i ældre tid var langt mere bevaret. Den er omtalt allerede i 1638 i forbindelse med den første systematiske indsamling af viden om fortidsminder i Danmark, »Præsteindberetningerne« til lægen og oldforskeren Ole Worm,¹ men Aggersborgs alder og karakter var da forlængst gået i glemmebogen. Gennem de næste

par hundrede år er volden nævnt flere gange, og omkring 1735 fortælles, at der på marken tit er opløjet stykker af harnisk og andre våben. I 1906 blev voldstedet opmålt og beskrevet af Nationalmuseet.² På opmålingen danner voldens forløb en ret præcis trekvart-cirkel (fig. 3); den resterende del af cirklen lå gemt blandt

Fig. 2. Aggersborg. Udsnit af koteplan med ækvdistancer 50 cm. Mod nord ses Aggersborg kirke og midt i den store ringborg. Omkring dens øst- og vestport er markeret spor af en ældre vikingetidsbebyggelse. Mod syd ses Aggersborggaards bygninger. Tegnet af Holger Schmidt 1982. – Aggersborg. Section of contour plan, equidistance 50 cm. To the north, Aggersborg Church, and in the centre the large circular fortress. Traces of an older Viking Age settlement are marked around the east and west gates. To the south the buildings of Aggersborggaard can be seen. Drawing by Holger Schmidt, 1982.

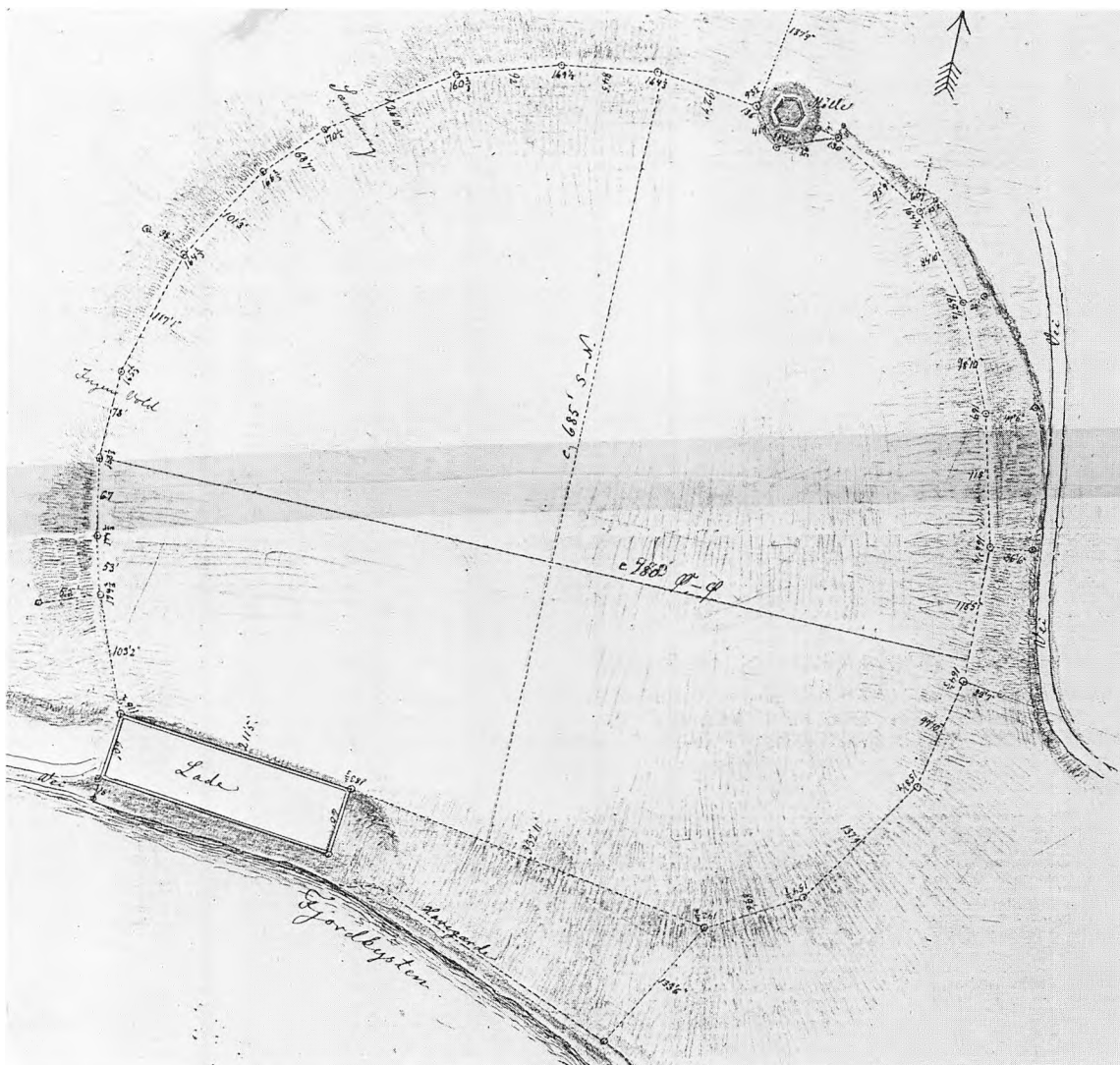

Fig. 3. Aggersborg opmålt 1906 af Nationalmuseet ved P. Hauberg. Udsnit. Da ringvoldens søndre del var skjult i bevoksning og under bygninger, fik man ikke klarhed over formen. – Aggersborg measured in 1906 by P. Hauberg of the National Museum: section. Because the southern part of the ring-wall was covered by vegetation and buildings the shape was obscured.

bygninger og i et vildnis af høje træer og buske. Voldens rette form kom altså ikke helt frem ved den lejlighed, og heller ikke borgens art: den opfattedes som »en meget betydelig bondeborg«. Siden hen overvejede man, med tankerne vendt mod Hedeby og Birkas halvkredsvolde, om der måske havde ligget en befæstet vikingeby her.

Først ved Nationalmuseets udgravninger i vinteren 1945-46 blev man klar over Aggersborgs særegne art og alder. Nu rykkede borgen fra den store gruppe af anonyme voldsteder frem til en plads som storesøster for den lille eksklusive gruppe af danske geometriske ringborge – resultaterne af et af vikingetidens mærkeligste og mest fascinerende og omdiskutere-

de byggeprogrammer, der stadig rummer mange uløste gåder. Ved de fortsatte udgravninger 1947-52, 1954 og 1970 blev knap halvdelen af Aggersborg undersøgt, og det viste sig, at der i flere hundrede år forud for ringborgen havde ligget en civil bebyggelse med mange huse på stedet. Men i dag er der ingen synlige spor af den i terrænet på Aggersborg.

Udgravningerne og udgraverne

For ret at forstå resultaterne af de store udgravninger er det nødvendigt at se lidt nøjere på udgravningshistorien og på udgravernes forudsætninger og muligheder.³

Lederen var muscumsinspektør C. G. Schultz fra Nationalmuseet, arkitekt af uddannelse og med særlig ekspertise inden for den tidlige middelalders kirkearkitektur. Via udgravningerne af Trelleborg i årene 1934-43, der blev ledet af Nationalmuseets direktør Poul Nørlund, var Schultz imidlertid blevet dybt involveret i denne borgs arkitektoniske problemer, og han var arkitekt for det tømrede Trelleborg-hus, der i 1942 stod rekonstrueret i fuld størrelse lige uden for borgen – og som står der endnu.⁴

Trelleborg (fig. 4) var 1930'ernes arkæologiske sensation: en stor borg fra vikingetiden anlagt efter strengt geometriske principper, og som afslørede, at vikingerne havde besiddet en teknisk formåen, organisationsevne og disciplin, man aldrig havde tiltroet dem. Hustypen med de krumme langvægge var heller ikke set før; den fascinerede læg og lærde, og diskussionerne om husets udseende gik højt, især efter at rekonstruktionen var færdig. Trelleborgs datering blev sat til sent i 900-årene og begyndelsen af 1000-årene, og borgens funktion mentes snarest at have været kongelig kaserne og træningslejr for de vikinger, der under Svend Tveskæg og Knud den Store drog ud og erobrede det store England.⁵ Men et af de mange vigtige spørgsmål, som hurtigt rejste sig, var, om Trelleborg var et engangsfænomen, eller om der var paralleller andetsteds i landet.

Da Nationalmuseet efter 2. Verdenskrig blev

opfordret til at iværksætte udgravninger for at afhjælpe en truende arbejdsløshed og fik stillet midler til rådighed, besluttede man derfor – efter nøje studium af opmålingen fra 1906 (fig. 3) – at gå i gang på Aggersborg for om muligt at fastslå, om volden hørte til et anlæg af samme art som Trelleborg. Medvirkende til beslutningen var også en skriftlig oplysning om, at kong Knud den Helliges mænd i året 1086 var dræbt på Aggersborg – kunne det mon være sket på vikingeborgen?

I november måned 1945 gik C. G. Schultz (fig. 5) i gang med udgravningerne og med undersøgelsen af terrænet i almindelighed.

Hans opgave var først og fremmest at af- eller bekræfte et slægtskab med Trelleborg. Han målte volden for at undersøge, om den dannede en præcis cirkel. Han gravede mange snit gennem volden for at studere dens konstruktion, og snit gennem voldgraven for at fastslå beliggenhed, form og størrelse. Han undersøgte også nordporten og to huse nær borgens centrum samt det mellemliggende stykke gade. Arbejdet blev vanskeliggjort af dårligt vejr med megen blæst – den blæst kender alle Aggersborggravere. Men i februar 1946 kunne Schultz skrive til Poul Nørlund på Nationalmuseet, at nu var han sikker på slægtskabet med Trelleborg. Han gjorde også fra første færd opmærksom på det vide udsyn fra borgen og på dens usædvanligt gode strategiske beliggenhed, hvor vandvejen Limfjorden blev krydset af et vigtigt overfartssted.

Den 21. maj 1946 blev sensationen afsløret ved et stort pressemøde på Nationalmuseet. Dagen efter var den i landets aviser: jyderne havde også deres geometrisk anlagte vikingeborg – blot langt større end sjællændernes Trelleborg!

Efter denne korte udgravningskampagne var alle spørgsmål til Aggersborg naturligvis ikke besvaret. Dimensionerne på alt var forskellige fra det tilsvarende på Trelleborg: huse, vold, voldgrav, borgens diameter osv., og selv om hustype og voldkonstruktion de to steder var nært beslægtet, var der åbenbart detailforskelle. Aggersborgs planløsning kendte man heller

Fig. 4. Trelleborg set fra øst. Luftfoto Hans Stiesdal, Nationalmuseet. – *Trelleborg seen from the east. Aerial photo: Hans Stiesdal, National Museum.*

ikke, ud over at husene omkring centrum formentlig lå ordnede i firelængede gårde lige som på Trelleborg. Men hvad var der udenfor, ud mod volden? Noget tydede også på, at der på Aggersborg måske havde været tårne på voldens yderside ved portgabene, men var det sikkert? Borgens alder var heller ikke afklaret. Var det denne borg, som 1086 husede Knud den Helliges mænd?

I november 1947 kom man i gang igen, og kampagnen varede denne gang over et år. Tredie kampagne var i gang senest i august 1949, og fra nu af og til omkring årsskiftet 1951-52 forløb udgravningerne stort set uden ophør, men med stærkt skiftende intensitet. I disse år var C. G. Schultz kun periodisk på Aggersborg, og tit kun på korte besøg med lange mellemrum. Han var travlt optaget også af mange andre opgaver. De daglige udgravninger blev

derfor ledet af skiftende medarbejdere, hvoraf flere her trådte deres arkæologiske børnesko, men efterhånden samlede stor erfaring. Blandt lederne var i 1948 Harald Langberg, nu overinspektør ved Nationalmuseets middelalderafdeling; i 1949 og 50 Hans Stiesdal, nu inspektør samme sted; i 1951 Olaf Olsen, nu rigsantikvar, og i en lang periode deltog Holger Jensen (senere Visti), som især konserverede og nummererede oldsager. Han fortsatte ved udgravninger i Orienten, bl.a. på Bahrain, og døde i Ægypten.

Der var imidlertid én gennemgående person lige fra 1947 til 1952: Svend Søndergaard (fig. 6). Han var arbejdsmand fra Aggersund og kom som så mange andre til udgravningen uden arkæologiske forudsætninger overhovedet. Men han udviste så store anlæg og interesse for netop denne type arbejde, at han blev

Fig. 5. Lederen af Aggersborg-udgravningerne, arkitekt C. G. Schultz. Foto Nationalmuseet. – *The leader of the Aggersborg excavations, architect C. G. Schultz. Photo: National Museum.*

knyttet fast til udgravningerne som arbejdsformand og C. G. Schultz' højt betroede og af alle højt respekterede medarbejder. Hans omhyggeligt nedskrevne iagttagelser og hans grundige registreringer af de mange oldsager er af største værdi for forståelsen af udgravningerne. Nogen systematisk oplæring fik han ganske vist ikke; han var selvlært med de mangler, som det kan indebære. Men det er i vidt omfang ham, man kan takke for, at de vanskelige Aggersborgudgravninger trods alt kan samles til en helhed.⁶

Han havde også held. Det var ham, der personlig fandt både den store guldarmring (fig. 14), som indbragte ham en Danefægodtgørelse på 1500 kr., og den ene af de to sølvmonter, der har spillet en vigtig rolle i diskussionen om borgens datering. Efter afslutningen af udgravningerne på Aggersborg blev han knyttet til udgravningerne på Fyrkat, den mindre søsterborg ved Hobro, hvor han fra 1954 var bestyrer. I 1953 foretog han den første udgravning på Nonnebakken, den sandsynlige søsterborg i Odense, og han nåede også at deltage i en udgravning på Trelleborg i 1965.

Fig. 6. Arbejdsformand Svend Søndergaard, Aggersund, som var den gennemgående og altid nærværende person under de mange års udgravninger. Han ses her i tomten af et lille, halvt nedgravet hus, et grubehus, hvis bund nåede kridtgrunden. Foto Nationalmuseet 1948-49. – *Foreman Svend Søndergaard, Aggersund, who was always present and provided continuity throughout the many years of excavation. He can here be seen on the site of a small building with a sunken floor, the bottom of which goes down to the limestone layer. Photo: National Museum, 1948-49.*

Svend Søndergaard døde i 1967 – hans navn er uløseligt bundet sammen med vikingeborgene.

Da C. G. Schultz begyndte på Aggersborg i 1945 blev der straks indledt et hjerteligt forhold til Aggersborggaards ejere, Jacob og Inger Marie Nørgaard. De var lige fra begyndelsen dybt engagerede i udgravningen, både på grund af stor interesse for stedets historie, og fordi den som beskæftigelsesforanstaltning kunne give arbejde til nogle af sognets mange arbejdsløse. Jacob Nørgaard blev hurtigt døbt »Jarlen«, og selv om udgravningerne i hovedsagen foregik på hans bedste jord, kom det aldrig til uoverensstemmelser. Ganske vist kan man gennem årene tit læse i udgravningsmaterialet, at nu vil Jarlen gerne have dækket et færdigundersøgt område til med jord, fordi der skal sås eller sættes kartofler eller lignende, eller blot ryddes op, men problemerne blev altid løst. I vidt omfang måtte udgravningsarbejdet også foregå

om efteråret og vinteren, når afgrøderne var af markerne og arbejdsløsheden størst. Sådan var vilkårene: man gravede på privat jord og var i stort omfang økonomisk afhængig af beskæftigelseslovgivningen.

Det var derfor vigtigt, at Carlsbergfondet to gange gav flerårige bevillinger til arbejdet. Anden økonomisk bistand kom i de sidste år fra Samarbejdsudvalget vedrørende internationalt Hjælpearbejde, og for disse midler organiserede DIS (Danmarks Internationale Studenterkomité) og Nationalmuseet internationale arkæologiske udgravningslejre på Aggersborg gennem flere somre. Det blev muntre perioder i det lille samfund ved Limfjorden. En af de største seværdigheder på udgravningen i sommeren 1951 var en deltager fra Guldkysten, sort som kul. Folk kom cyklende langvejs fra for at se deres første neger. Der var også kinesere, som man dog ikke syntes var så gule, som de burde være. En esperanto-talende gruppe vakte også særlig opsigt. For udgravningen var det dog især vigtigt, at mange af de internationale deltagere var dybt interesserede og arbejdede samvittighedsfuldt og godt. Og for mange af udgraverne – danske som udenlandske – blev Aggersborg en oplevelse for livet.

Resultaterne

Udgravningerne har givet mange oplysninger om Aggersborgs komplicerede historie. Knap halvdelen af borgområdet er undersøgt, 25 store borghuse helt eller delvis udgravet, vold og voldgrav gennemskåret mange steder, og tre portgab frilagt. Yderligere er der fundet mange spor af en ældre, civil bebyggelse med huse og grubehuse både øst og vest for ringborgen samt over dens midte. En mindre udgravning i 1970 viste, at den ældre bebyggelse også fandtes i borgens sydligste del.

Desuden er der foretaget prøvegravninger omkring kirkegården for om muligt at finde den eller de vikingetidsgravpladser, som må være i området, og også et par gravhøje er undersøgt – alt dog med negativt resultat, hvad angår vikingetid. De fundne grave var enten

ældre eller yngre, se kap. II og VII. Heller ikke ved udgravningen inde i kirken 1976 blev der fundet vikingetidsgrave, se kap. VII. Det er stadig uvist, hvor ringborgens og den ældre bebyggelses døde ligger. Andre prøvegravninger var henlagt til området nær Limfjorden for at søge efter havneanlæg eller middelalderens Aggersborg, men igen uden resultat.

C. G. Schultz nåede kun at skrive en eneste artikel om Aggersborg før sin død i 1958. Artiklen blev udarbejdet i begyndelsen af 1949; den er grundig og tankevækkende og opsummerer på fortrinlig vis de indtil da opnåede resultater og de tanker, han gjorde sig.⁷ Hans opfattelse af Aggersborg efter de følgende tre års intense udgravninger kender vi desværre kun fra nogle spredte linier her og der. C. G. Schultz havde sin store viden i hovedet og tog den med sig i graven.

Når udgravningsresultaterne skal sammenfattes og tolkes i dag, har vi dog én stor fordel frem for C. G. Schultz: et langt større sammenligningsmateriale, end der eksisterede i hans tid. Men vort grundlag er, sammen med hans artikel fra 1949, det originale udgravningsmateriale. Det består i hovedsagen af opmålinger af de jordfaste konstruktioner og anlæg, nogle fotografier, de fundne oldsager med tilhørende fundoplysninger, og en samling meget forskelligartede udgravningsnotater, hvoraf en vigtig del er breve, som de skiftende udgravningsledere med mellemrum sendte til Schultz i hans mange og lange fraværsperioder.

Dette materiale er af stærkt vekslende kvalitet og lever langt fra op til den standard, man i dag sætter for dokumentation af en udgravning. Der er mange og store tolkningsproblemer og mange uløste spørgsmål, som kun løses ved fornyet udgravning.

Efter disse lidt kritiske ord må det dog også fremhæves, at Aggersborg blev udgravet for mange år siden, hvor udgravningsteknikken var langt mindre udviklet end i dag, og at en udgravning i de ofte tykke kulturlag med masser af stolpehuller (fig. 7) også i dag vil volde vanskeligheder. Dengang savnede man som nævnt desuden det erfaringsgrundlag med hen-

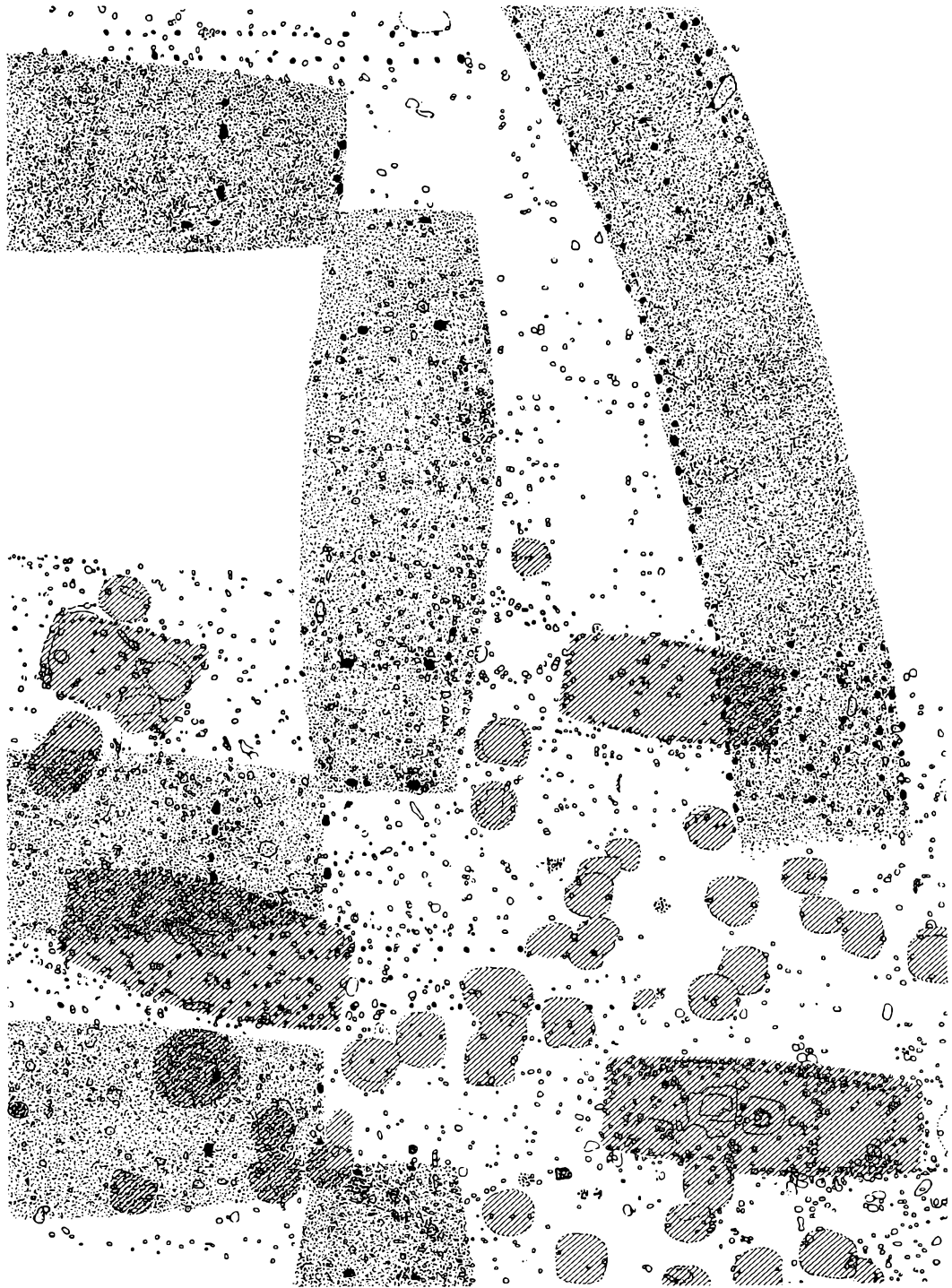

Fig. 7. Aggersborg. Plan over de opmålte stolpehuller og gruber i området ved borgens østport, hvor der også var mange spor af den ældre, civile bebyggelse. Borgens huse og vold er her markeret med mørk toning, mens huse fra den ældre bebyggelse samt alle gruber og grubehuse, hvoraf de fleste også er ældre end borgens, er skraveret. Udarbejdet på grundlag af C. G. Schultz 1949. Mål 1:400. – Aggersborg. Plan of the recorded post-holes and pits in the area around the eastern gate of the fortress, where there were also many traces of the older civil settlement. The houses and the rampart of the fortress are here marked with dark shading, while houses from the older settlement, and all pits and buildings with sunken floors – of which most are also older than the fortress – are hatched. The illustration is based on C. G. Schultz's records, as published 1949 figs. 5-6. Scale 1:400.

Fig. 8. Fyrkat set fra nordøst. Luftfoto Hans Stiesdal 1959. Nationalmuseet. – Fyrkat seen from the north-east. Aerial photo: Hans Stiesdal, 1959. National Museum.

syn til ringborge, som Fyrkat og den fortsatte diskussion om borgene siden har givet – kun Trelleborg var kendt. Aggersborg er også den første civile vikingetidsbebyggelse, der overhovedet er udgravet i Danmark – i dag kendes der mange, og den eneste viden man da havde om vikingetidens store, nu ganske velkendte huse, stammede fra Trelleborg. De mange gru-

ber på Aggersborg var også noget nyt; her blev man for første gang klar over, at en stor del af dem var spor af halvt nedgravede småhuse, de såkaldte grubehuse.⁸ De kendes nu i hundredvis og fra masser af lokaliteter. Yderligere gav de mange oldsagsfund problemer med nummerering, konservering og ordning – det er stadigvæk det største samlede oldsagsfund fra

en vikingetidsbebyggelse i Danmark. Trods store anstrengelser var det også mange steder umuligt at skille ringborgens anlæg og oldsager fra den ældre bebyggelse. For der var intet adskillende lag imellem, eftersom borgen var årsag til, at den ældre bebyggelse blev nedlagt. Mange spørgsmål var simpelt hen umulige at besvare, fordi forholdene var så komplicerede, og heriblandt så vigtige spørgsmål som borgens alder.

Det er vel derfor forståeligt, at C. G. Schultz i 1952 standsede Aggersborg-udgravningerne og i stedet tog fat på Fyrkat (fig. 8). I 1950-51 blev det påvist, at også Fyrkat hørte til Trelleborg-familien, og at denne borg var særlig nært beslægtet med Aggersborg. Men i forhold hertil var den lille og overskuelig (diametere var

kun det halve af Aggersborgs: 120 meter) og her var ingen forstyrrende ældre bebyggelse. Mange Aggersborg-problemer måtte kunne løses langt bedre på Fyrkat. Men som afslutning på Aggersborg-udgravningerne lagde C. G. Schultz en koncentreret indsats her i det sene efterår 1951 og ved årsskiftet 1951-52, utvivlsomt for at få fuldt rede på planløsningen i den store borg og selv udgrave nogle flere af de store huse, hvis konstruktion optog ham så stærkt.

Om denne vigtige udgravningsfase foreligger desværre kun selve opmålingerne med nogle få notater, samt en del oldsager og nogle fotografier. Der er ingen samlet redegørelse, formentlig fordi Schultz selv var til stede det meste af tiden, og der således ikke var nogen

Fig. 9. Stolpchuller fra en af de firelængede gårde på Aggersborg (karré 5), set fra nordvest. Jorden i hullerne er fjernet, så de fremtræder klart. I baggrunden Limfjorden. Foto C. G. Schultz 1952. Nationalmuseet. – *Post-holes from one of the four-winged blocks at Aggersborg (carré 5), seen from the north-west. The soil in the post-holes has been removed so that they stand out distinctly. In the background the Limfjord. Photo: C. G. Schultz, 1952. National Museum.*

grund til at skrive til ham. Schultz' fotografi fig. 9, som er dateret 1952, ligner en afsked med Aggersborg, med en epoke i danske arkæologi: en af de tolv firelængede gårde, dannet af hans elskede huse og udgravet under hans personlige ledelse.

Helt slut med udgravninger på Aggersborg blev det dog ikke. I 1954 arbejdede arkitekt Mogens Brahde her for at rette nogle alvorlige opmålingsfejl, der var begået gennem årene. I 1970 bestod Carlsbergfondet en mindre udgravning, hvis formål var at undersøge volden og nogle huse sydligst i borgen, hvor der ikke tidligere var gravet. Man fik ganske vist kontakt med volden, men de yderst vanskelige jordbundsforhold gjorde, at man ikke med sikkerhed kunne identificere stolpehuller fra borgens huse blandt de mange andre huller fra bl.a. den ældre vikingetids bebyggelse og fra stenalderen.

Denne udgravning blev ledet af Olaf Olsen, der også bidrager til denne bog, samt af arkitekt Holger Schmidt, vor største kender af vikingeborgenes huse. Blandt de øvrige deltagere var Morten Aaman Sørensen, forfatter til kapitel VI, og jeg selv. Igen i 1976 gravede jeg på Aggersborg, denne gang i kirken sammen med bl.a. Henrik Græbe, forfatter til kapitel VII. Det har hver gang været en stor oplevelse, og har man én gang gravet på Aggersborg, vil man vist altid ønske at vende tilbage – til stedet med den lange historie, til den smukke udsigt over Limfjorden, til det særlige lys, og til Aggersborggaard og dens indbyggere.

Den civile bebyggelse

Ved udgravning af området omkring borgens østport stødte man i 1947 overraskende på sporene af en civil vikingetidsbebyggelse.⁹ Det stod hurtigt klart, at ringborgen overløjrede den og havde afløst den. Som allerede nævnt var udgravningsforholdene meget vanskelige, både hvor begge anlæg fandtes, og hvor alene den civile bebyggelse havde sat sig spor. For gennem dens et par hundrede år lange levetid havde mange bygninger, gruber, stolper, grøf-

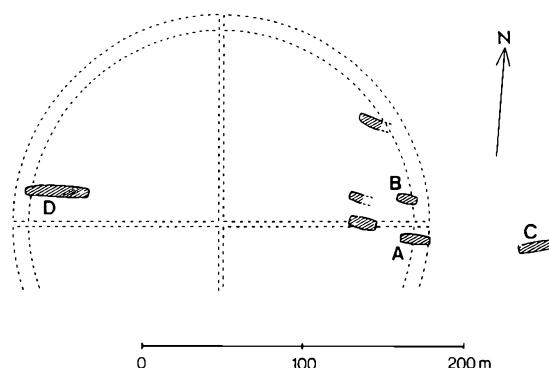

Fig. 10. Schematisk plan af de huse fra den ældre bebyggelse, som er identificeret blandt de mange tusinde stolpehuller. Beliggenheden er angivet i forhold til borgens ringvold. De huse, som er gengivet på andre figurer i dette kapitel, er betegnet med et bogstav. Vest for borgens sydvestre fjerdedel er undersøgt endnu et hus, men dets beliggenhed er ikke præcist fastlagt. – *Schematic plan of the houses from the older settlement which have been identified out of many thousand post-holes. Their position is shown in relation to the ring-wall of the fortress. The houses which feature in other figures of this chapter are designated by letters. To the west of the south-west quarter of the fortress a further house was excavated, but its position is not precisely known.*

ter, ildsteder og andet afløst hinanden, og da de tit var gravet ned oven i hinanden og delvis havde ødelagt sporene af ældre anlæg, så var ofte kun stumper tilbage. De store jordarbejder i forbindelse med borgens opførelse og selve borgen havde yderligere kompliceret billedet (jfr. fig. 2, 7 og 10).

Man kan derfor ikke få samme klare billede af bebyggelsen på Aggersborg, som man har af f. ex. den samtidige landsby Vorbasse i Midtjylland, hvor det i vidt omfang er muligt at udskille de enkelte gårde (fig. 11). De bestod her af et antal huse af forskellig art omgivet af et hegn, der havde port ud til en bred vej.¹⁰ Blandt Aggersborgs utallige stolpehuller kan der kun udskilles otte sandsynlige huse – der er sikkert rester af mange flere. Dertil kommer et meget stort antal halvt nedgravede småhuse, såkaldte grubehuse. Men det er umuligt at påvise nogen indbyrdes sammenhæng mellem de otte huse, og heller ikke mellem nogen af grubehusene og de store huse.

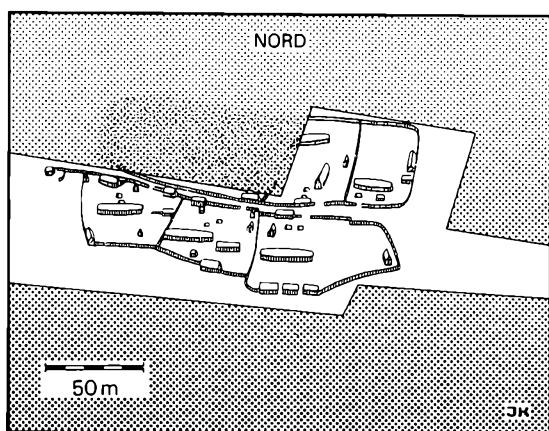

Fig. 11. Skematisk rekonstruktion af udgravede huse og gårde fra vikingetiden i Vorbasse, Midtjylland. Sporene var her langt bedre bevaret end på Aggersborg. Tegning Jørgen Kraglund 1984. Efter Skalk. – Schematic reconstruction of excavated houses and farms from Viking-Age Vorbasse, central Jutland. The features were much better preserved here than at Aggersborg. Drawing: Jørgen Kraglund, 1984, Skalk.

Tit er det også umuligt at afgøre, om oldsager, gruber og grubehuse hører til denne bebyggelse eller til borgen, eller om de eventuelt er yngre end borgen. Sporene af den civile bebyggelse repræsenterer altså ikke noget øjebliksbillede af den, men er tilfældige rester fra et par århundreders skiftende bebyggelser på stedet.

Hovedformålet med udgravningerne var og blev at skaffe viden om ringborgen; der synes ikke at være gjort nogen systematisk indsats for at klare de særlige problemer omkring bebyggelsen – man kender f.ex. ikke dens udstrækning. Men gennem årene registreredes alligevel mange oplysninger, og trods de mange problemer er den af største interesse. Dels fordi den som forløber for borgen kan fortælle noget om den, dels også fordi den i sig selv bidrager til Aggersborgs lange historie, og endelig fordi den synes at være andet og mere end en almindelig landsby.

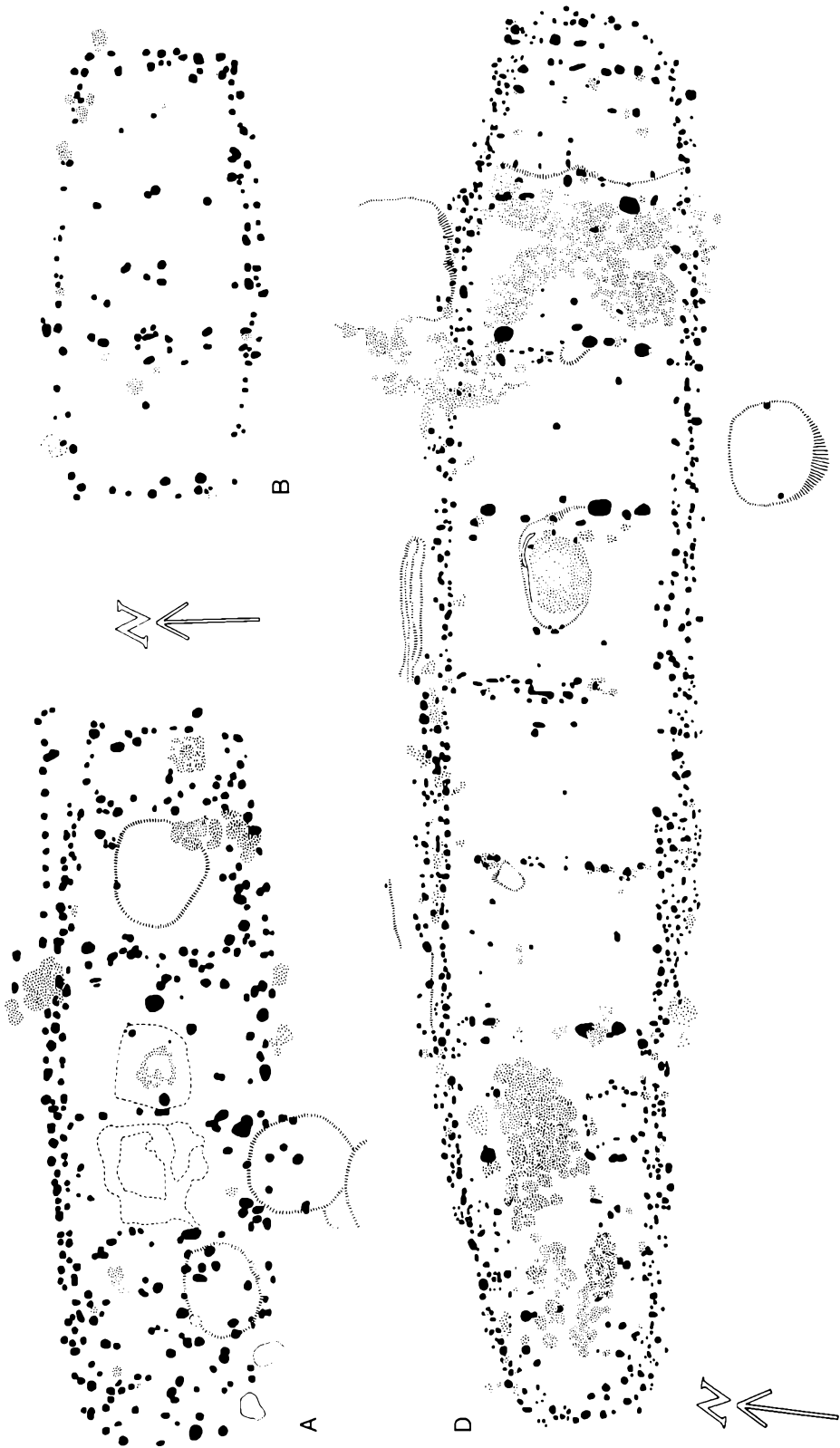
Bebyggelsen har dækket et betydeligt område (fig. 2 og 10). Den er påtruffet både inden for borgens østpport og udenfor, så langt der er

gravet (knap 100 m). Desuden omkring borgens vestport og i nogle søgegrøfter uden for borgen mod vest og sydvest samt i et lille felt sydligst i borgen. I borgens nordlige del var der imidlertid ingen eller kun meget få spor af den og over borgens centrum det samme. De otte huse findes spredt ud over stort set hele dette område. Et lå øst for borgens østpport, tre lå delvis under østvolden, to tæt inden for østvolden, et lidt ind under volden nær vestporten og et sydvest for vestporten (fig. 10).

Alle otte huse havde længdeaksen i øst-vestlig retning og lå derfor nogenlunde vandret på sydskråningen ned mod Limfjorden. De gav sig til kende som forløb af aftegninger efter de borttrådne vægge og gavle; somme tider var også spor af den indre indretning bevaret. Husenes længde var mellem ca. 13 og 41 m, og alle havde let buede langvægge, sandsynligvis af klinet fletværk på et stolpeskelet. Ofte var der desuden spor af fritstående stolper anbragt i to rækker inde i huset; de har støttet taget, som i øvrigt på grund af væggenes krumning må have haft krum tagryg. Nogle huse havde formentlig indre tværskillerum. I nogle var der rester af gulvbelægning af opgravet kalk fra undergrunden, og nogle havde ildsted i længdeaksen (fig. 7, 12, 13, 15).

Husene med ildsted var utvivlsomt til beboelse, og det 41 m lange hus synes at have rummet både beboelse og stald, med den stenlagte vestende som stald, og beboelsesdel i husets østre ende, hvor der var et stort ildsted. I denne del af huset blev der blandt mange andre ting fundet en stor guldarmring (fig. 14). Opdeling af et hus i stald og beboelse var normal på landet, og i det hele taget stemmer husene overens med tidens landsbyhuse andetsteds. Men på væsentlige punkter, f.ex. hvad angår vægkonstruktion og tagets understøttelse, afviger de fra ringborgens huse, og i modsætning til dem er de tit reparerede og ændrede mange gange.¹¹

Det præcise antal grubehuse kan ikke opgøres, men der må have været en god del over hundrede i det udgravede område. Tit var grubehuse nemlig gravet ned helt eller delvis oven i et ældre, og somme tider kan det ikke afgøres,

om en fordybning stammer fra et grubehus eller blot var en almindelig grube. Endelig er mange af dem udgravet, før man i Danmark overhovedet vidste, at en grube kunne være det nederste af et hus.

Grubehuse er, som navnet angiver, halvt gravet ned i jorden, så jordvæggen og det opkastede materiale danner væg eller i alt fald nederste del af den (fig. 6). På Aggersborg lå kalkundergrunden nogle steder så tæt under jordoverfladen, at grubehuse ligefrem er hugget ned i kalken (fig. 16). De kunne være rektangulære, cirkulære eller ovale af form og var normalt ca. 2½-3 m lange og lidt smallere. Længdeaksen vendte altid øst-vest, og i hver kortside var spor af en stolpe, der havde båret taget. I et enkelt hus synes at være rester af jordbænke, der var udsparrret, da gruben blev gravet. I gruberne blev som regel fundet mange oldsager, både på bunden og i fylden, og heriblandt tit redskaber anvendt ved tekstilvirkning.

Alt dette svarer ganske til vikingetidens grubehuse andetsteds. I de senere år, hvor udgravningsteknikken er blevet bedre, har man forskellige steder fundet indre vægbeklædning af planker eller tørv, samt ovne, ildsteder og indgangspartier i disse små huse. Og det står klart, at når et grubehus havde tjent sin tid ud, så endte det tit som affaldskule – derfor de mange oldsager også højt oppe i lagene.

Grubehuse var hurtige at bygge og havde temperaturregulerende egenskaber. Eftersom de var både små, halvt nedgravede og med

Fig. 13. Det meste af det 41 meter lange hus D, set fra vest. I baggrunden Svend Søndergaard, der står omtrent, hvor han fandt guldarmringen, fig. 14. Foto Nationalmuseet 1950. – *The major part of the 41 metre-long house D, seen from the west. In the background is Svend Søndergaard, standing approximately on the spot where he found the gold arm-ring in fig. 14. Photo: National Museum, 1950.*

Fig. 12. Planer af husene A, B og D samt længdesnit af hus D. Husenes indbyrdes beliggenhed ses på fig. 10. De mange stolpehuller på tegningen af hus A skyldes ikke alene dette hus, men også ældre og yngre aktiviteter på stedet. Midt i huset var et ildsted. På tegningen af hus B er de stolpehuller i området, som med sikkerhed er fra borgens tid, udeladt. Også på tegningen af hus D er stolpehuller, som med sikkerhed er fra borgens tid, udeladt. Husets stenlagte vestende var vistnok stald, mens østenden med ildsted var til beboelse. Se også fig. 13. Tegning Holger Schmidt 1972. Mål 1:200. – *Plans of the houses A, B, and D; section of house D. The houses' position relative to each other can be seen on fig. 10. The many post-holes on the drawing of house A do not relate only to this house, but also to earlier and later activities on the site. There was a fire-place in the centre of the house. On the drawing of house B those post-holes which are definitely from the time of the fortress have been left out. Also on the drawing of house D those post-holes which are definitely from the time of the fortress have been left out. The stone-paved west end of the house probably served as a stable or byre, while the east end, with fireplace, was used as the dwelling. See also fig. 13. Drawing: Holger Schmidt, 1972. Scale 1:200.*

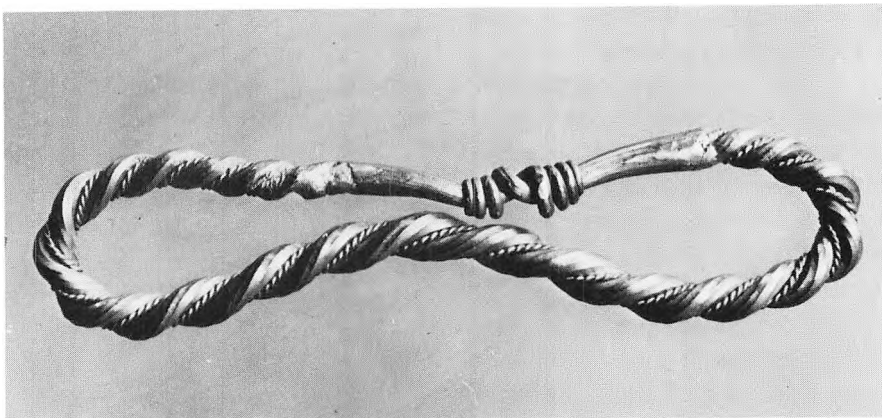

Fig. 14. Guldarmringen fra Aggersborg. Den lå sammenklemt som gengivet på dette billede i et stolpehul i hus D. Siden er den rettet ud. Foto Lennart Larsen, Nationalmuseet. Naturlig størrelse. – *The gold arm-ring from Aggersborg. It was found in a post-hole of house D, compressed as shown in this photo. Later it was straightened out. Photo: Lennart Larsen, National Museum. Actual size.*

vægge, der over jordoverfladen var solidt isolerede med det fra gruben opkastede materiale og af taget, har de – også på grund af jordvarmen – været nemme at opvarme, hvilket sikkert kunne være et problem med store huse om vinteren. Om sommeren har de til gengæld været

behageligt kølige. Rekonstruktioner i fuld størrelse af grubehuse giver indtryk af både hyggelige og forholdsvis ganske rummelige bygninger.

Grubehuse blev sikkert brugt til mangfoldige formål, og der er i forskellig forbindelse fremsat en hel del teorier om deres funktion: trælleboliger, fattigfolksboliger, værksteder (bl.a. væve- og spindehytter, fordi der så tit bliver fundet spor af sådant), vinterboliger, sæsonboliger (f.ex. i forbindelse med markeder eller fiskeri).

Det er helt sikkert, at nogle af grubehusene på Aggersborg blev brugt til vævning og spinning, men det betyder ikke, at alle blev det – også andre af de nævnte tolkninger kan tænkes at gælde her. Det for danske vikingetidsbebyggelser usædvanligt store antal grubehuse kunne således tyde på, at der foruden den faste bebyggelse på stedet var en lettere bebyggelse knyttet til sæsonmæssige aktiviteter, f.ex. markeder. Således opfattes nogle større grubehusbebyggelser andetsteds. Grubehusene på Aggersborg

Fig. 15. Hus C set fra øst efter udgravning af stolpehullerne. Beliggenheden fremgår af fig. 10. Foto Nationalmuseet 1949-50. – *House C seen from the east after excavation of the post-holes. The position can be seen on fig. 10. Photo: National Museum, 1949-50.*

kan i alt fald ikke være beregnet til de mange arbejdsfolk, der deltog i opførelsen af ringborgen, for de fleste ville i så fald ligge i vejen for byggeriet. Men hvis de mange grubehuse skyldes mange menneskers tidvise sammenstimlen, så får man dermed også en forklaring på de usædvanligt mange oldsager og de usædvanligt mange importsager.

De fundne genstande

Oldsagsmaterialet fra udgravningerne på Aggersborg er det mest righoldige og varierede fra nogen vikingetidsbebyggelse overhovedet i det nuværende Danmark. Eksempelvis er her fundet knap 30.000 keramikskår og omkring 25 kg skår af importerede gryder, som er hugget ud af den ildfaste stenart klæbersten (eller fedtsten), der forekommer i Norge og Sydvest-Sverige. De fleste genstande er i sin tid kasserede; andre er bortkomne eller glemte, og langt hovedparten er itu. Noget fuldstændigt billede af, hvilke genstande der var i brug her, giver de ikke, for det er i vidt omfang tilfældigt, hvad der er fundet, og hvad der overhovedet endte i jorden. Og ikke alt det, der endte i jorden, er bevaret, f. ex. ikke genstande af træ og læder. Men fordi fundmaterialet er så righoldigt (det er kun et lille udvalg, som afbildes nedenfor), giver det alligevel et godt indblik både i dagliglivets materielle sider og i andre forhold. Da de allerfleste oldsager stammer fra den civile bebyggelse, og kun få med sikkerhed kan henføres til ringborgen, så omtales de samlet her.

Langt den største fundgruppe er husgeråd: gryder, pottes og skåle til madlavning, opbevaring af mad eller til at spise og drikke af. Lerkarrene (fig. 17) var i hovedsagen af hjemlig tilvirkning og af gængs jysk form: omtrent som en kugle med afskåret top. Det var enkle, håndlavede kar, som regel brunlige i farven, grove i forarbejdningen og sjældent dekorerede, i så fald med stempler eller indridsede linier. Enkelte »fremmede fugle« var der dog. Godt et par hundrede skår var af lerkar fra Østersøområdet, kendelige på den flade bund og den karakteristiske dekoration og af en tek-

Fig. 16. Tomter af små, halvt nedgravede huse, grubehuse, uden for borgens østport. Sporene af de stolper, som bar taget, ses i hver gavl. Hullerne er her tømt for jord. Se også grubehustomten på fig. 6. Foto Nationalmuseet 1948-49. – *Sites of small buildings with sunken floors, outside the eastern gate of the fortress. Traces of the posts which carried the roof can be seen at each gable. The holes here are emptied of soil. See also the site of a building with a sunken floor on fig. 6. Photo: National Museum, 1948-49.*

nisk set noget bedre kvalitet end de hjemlige. Dertil kom nogle skår af fornem, sortmønstreret vesteuropæisk keramik, såkaldt Tattingvare, der blev brugt til drikkeservicer. Ligeledes fra Vesteuropa stammer nogle glasbægre, hvoraf der er fundet skår (fig. 25).

De importerede klæberstengryder (fig. 18) havde samme form som de hjemlige lergryder. Men de var betydelig tungere, mere solide, lettere at rengøre og langt bedre til madlavning. Der bliver fundet skår af klæberstengryder i snart sagt alle danske vikingetidsbebyggelser, men, som på Aggersborg, normalt kun få i forhold til antallet af lerkarskår. Klæberstengryderne var de fine, dyre gryder – de var handelsvarer, der skulle skaffes udefra.

Korn blev malet til mel på drejekværne –

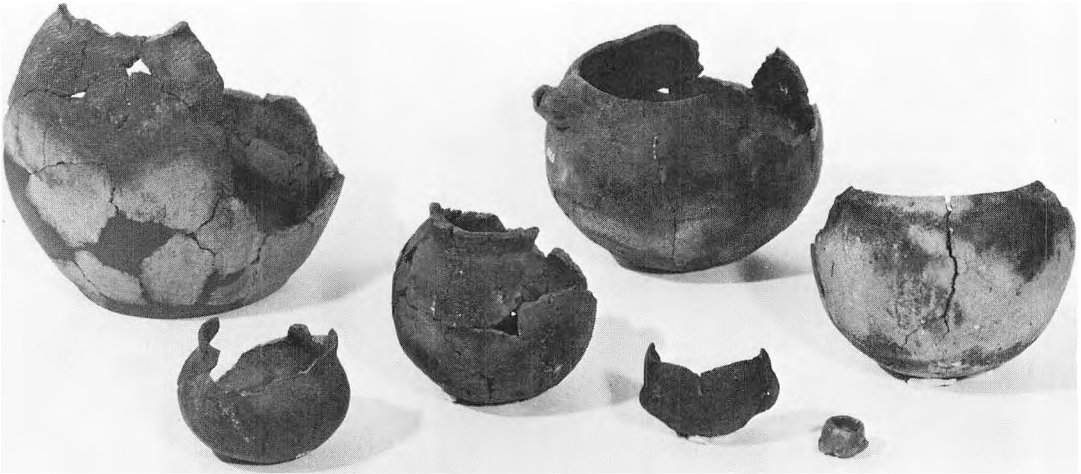

Fig. 17. Et udvalg af lerkar fundet på Aggersborg. De to til højre er af gængs jysk form med rund bund og indadbøjet munding, såkaldte halvkuglekar. Foto P. Dehlholm. – A selection of pottery vessels found at Aggersborg. The two to the right are of the usual Jutland shape, with rounded bases and inward-curving rims (so-called »semi-globular« vessels). Photo: P. Dehlholm.

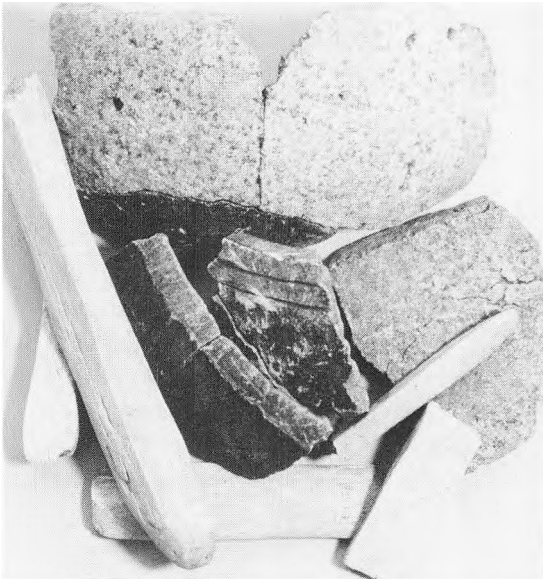

Fig. 18. Skår af ildfaste klæberstensgryder importeret fra Norge eller Sydvestsverige (øverst) og hvæssten af lys skifer (nederst) fra Norge. Foto P. Dehlholm. – Sherds of fire-proof steatite vessels imported from Norway or S. W. Sweden (above), and whetstones of light slate (below) from Norway. All from Aggersborg. Photo: P. Dehlholm.

Fig. 20. Kubcformede brikker af kronhjortetak, set ovenfra. De blev vistnok brugt til spillet *hneftafl*, som spillede af to personer. Foto P. Dehlholm. Mål 1:1. – *Cube-shaped game-pieces made of antler, seen from above. From Aggersborg. They were doubtless used for the game »hneftafl«, which was played by two persons. Photo: P. Dehlholm. Scale 1:1.*

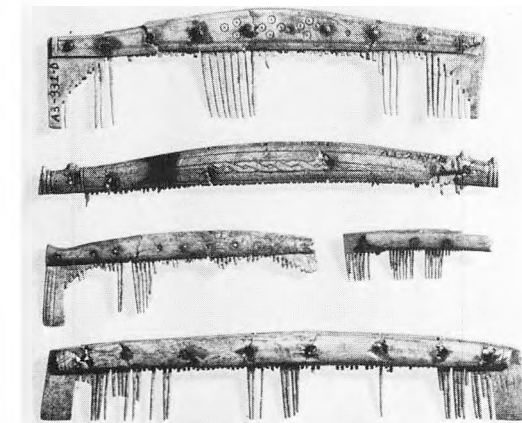

Fig. 21. Et udvalg af kamme fundet på Aggersborg. Nogle er smukt ornamenterede. Foto P. Dehlholm. Ca. halv størrelse. – *Selection of combs found at Aggersborg. Some of them are carefully decorated. Photo: P. Dehlholm. Approx. half-size.*

Fig. 22. Tre spænder til kvindedragter. Det øverste, som er ældst, er af jern med prytplade af kobberlegering. De to øvrige er af bronze. Spændet i midten har været ovalt, men kun halvdelen er bevaret. Foto Lennart Larsen og P. Dehlholm. Mål 1:1. – *Three brooches for female garments. From Aggersborg. The top one, which is the oldest, is of iron and has an ornamental plaque of a copper alloy. The two others are of bronze. The brooch in the middle was once oval, but only half of it is preserved. Photo: Lennart Larsen and P. Dehlholm. Scale 1:1.*

Fig. 19. Remspænde og to nøgler. Foto: P. Dehlholm. Mål ca. 4:5. – *Buckle and two keys from Aggersborg. Photo: P. Dehlholm. Scale approx 4:5.*

Fig. 23. Irsk eller skotsk prydknap med emalje (til venstre) og engelsk remseslag (til højre). Foto P. Dehlholm. Mål 1:1. – Irish or Scottish ornamental button with enamel (left) and English strap-end (right). Photo: P. Dehlholm. Scale 1:1.

Fig. 24. Tre dragtnåle af henholdsvis jern (til venstre) og bronze (de to andre). Foto P. Dehlholm. Mål 1:1. – Three dress-pins of iron (left) and bronze (the other two). From Aggersborg. Photo: P. Dehlholm. Scale 1:1.

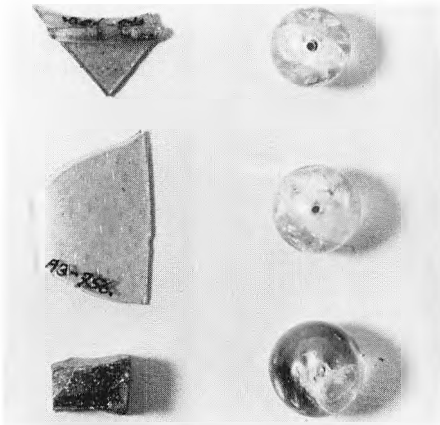

Fig. 25. Skår af drikkeglas (øverst til venstre) og en blå mosaikstift af glas (nederst til venstre), alt importeret fra Vesteuropa. Til højre ses tre perler af bjergkrystal, som stammer fra Asien. Foto P. Dehlholm. Ca. naturlig størrelse. – Sherds of drinking glass (upper left) and a blue glass tessera (lower left), all imported from Western Europe. To the right three beads of rock crystal originating from Asia. All from Aggersborg. P. Dehlholm. Approx. actual size.

Fig. 26. Amuleter. Thorshammer af bronze (til venstre) og miniature-høstsegl af jern (til højre). Foto P. Dehlholm. Mål 1:1. – Amulets from Aggersborg. Thor's hammer of bronze (left) and miniature sickle of iron (right). Photo: P. Dehlholm. Scale 1:1.

nogle af de fundne kværnsten er af lava fra Rhinområdet og repræsenterer således endnu en af vikingetidens udbredte handelsvarer. Af korn er der fundet lidt byg, rug og havre,¹² mens de mange knogler viser, at man har haft kvæg, svin, får, geder, heste, hunde, katte, gæs og høns samt spist forskellige fisk, især hornfisk, rødspætter og torsk.¹³ Det er helt normalt i forhold til det øvrige Danmark, også at knogler af jagtvildt faktisk ikke optræder i fundene. Ernæringsmæssigt var jagtvildt helt uden betydning i vikingetidens Danmark.

Ild blev frembragt ved at slå små omhyggeligt formede jerngenstande, ildstål, mod flint. Et lille grill-spids har sikkert leveret mange gode måltider. Knive er der masser af. De allerfleste var meget nedslidte og må være kasserede, men metallurgiske undersøgelser har alligevel kunnet vise, at de var omhyggeligt og fagmæssigt smedede med bevidst anvendelse af forskellige jernkvaliteter, der tilsammen gav et stærkt og smidigt produkt. Knive var altnuligt-redskaber, nyttige at have ved hånden til mange formål og tidens eneste spiseredskab – for gasfler var ukendte, og flydende mad blev som regel enten drukket eller suget og tørret op med anden mad.

Nøgler, låse og beslag af forskellig størrelse har hørt til døre, kister og skrin og sikret deres indhold mod ubudne gæster (fig. 19). Et par spillebrikker (fig. 20) vidner om, at livet på Aggersborg også havde sine fornøjelige stunder,

og mange kamme (fig. 21) fortæller, at man som andetsteds værdsatte velplejet hår og skæg. De fleste kamme er af kronhjørtetak og smukt forarbejdede i former kendt over hele vikingernes store verden fra Rusland i øst til Dublin i vest; de er utvivlsomt fremstillet af professionelle, måske omrejsende håndværkere.

Dragter er der intet tilbage af, men spænder og nåle, som har holdt dragter sammen og pyntet dem, optræder i mange udformninger, materialer og kvaliteter (fig. 22-24). De fleste spænder er af støbt bronze med ornamentik (et par er af jern) og fandt anvendelse i kvinde-dragter. Nogle var til at lukke halsåbningen med, andre til at sammenholde et sjal eller en jakke på brystet (fig. 22 nederst), og andre igen (fig. 22 midt i) blev brugt parvis til at sammenholde for- og bagstropper i den karakteristiske nordiske overkjole, som blev båret af stropper.

Et par spænder var dog sandsynligvis til mænd: til at samle kappen med over venstre skulder. En irsk eller skotsk prydknap af bronze med emalje har muligvis haft denne funktion, mens et aflangt bronzebeslag af nordengelsk herkomst har været fastgjort til enden af en rem, måske et bælte (fig. 23).

Dragtnåle – til at sammenholde to lag stof – forekommer både i metal (jern og bronze) og i ben. De sidste er sikkert hjemmelavede, for de er af husdyrknogler og meget enkle. Metalnålene derimod er lige som de ovennævnte bronzespænder professionelle produkter i karakteristisk moderigtig formgivning kendt mange andre steder fra (fig. 24). De fleste af disse dragtnåle og -spænder er sikkert fremstillet i Danmark, men et par af dem er vistnok norske, og andre igen viser stort slægtskab med svenske fund. Tilsammen virker de egentlig mere nordiske i smagen end specielt danske.

Blandt de egentlige smykker indtager guld-armringen fra det 41 m lange hus en naturlig førsteplads (fig. 14). Den vejer 71,2 g og har en guldholdighed på ca. $923/1000 = \text{ca. } 22$ karat. Ringen lå sammentrykket i stolpehullet fra en af de indre, tagbærende stolper i husets beboelsesende og må være gemt der og glemt – eller

Fig. 27. Erhvervsredskaber fra Aggersborg. To jernhoveder til hakker, to blade af høstknive, en fiskekrog og fire jerntænder til fiskelystre. Foto P. Dehlholm. Mål 1:2. – Tools from Aggersborg. Two iron heads from hoes, two blades of harvesting-knives, a fish-hook and four iron teeth from leisters. Photo: P. Dehlholm. Scale 1:2.

Fig. 28. Mønstrede lervægte til håndtene. Foto P. Dehlholm. Lidt under naturlig størrelse. – Ornamented spindle-whorls of clay, for distaffs. From Aggersborg. Photo: P. Dehlholm. Slightly less than natural size.

snarere har ejeren ikke kunnet hente den på grund af pludselig død. Armringsen hører til i den civile bebyggelses allersidste fase, for det sås ved udgravningen, at det lange hus må være revet ned i forbindelse med borgens opførelse. Enhver kan så selv lade fantasien råde og forestille sig, hvem der gemte guldringen og hvorfor, og hvad der siden hændte dens ejer.

De øvrige smykker omfatter bl.a. små pynkelige hængesmykker af bronze, samt perler af glas, rav, bjergkrystal og meget finkornet kuljet. De fleste af perlerne er sikkert fremstillet i Danmark, men jetperlen og en ravperle er af engelsk oprindelse, nogle glasperler med indre metalbelægning er fra Middelhavsområdet eller den nære Orient, og tre runde perler af bjergkrystal (fig. 25) er sandsynligvis fra endnu fjernere dele af Asien.

Endelig er der tre amuletter eller gudesympoler, alle beregnet til at hænge. To er thors-

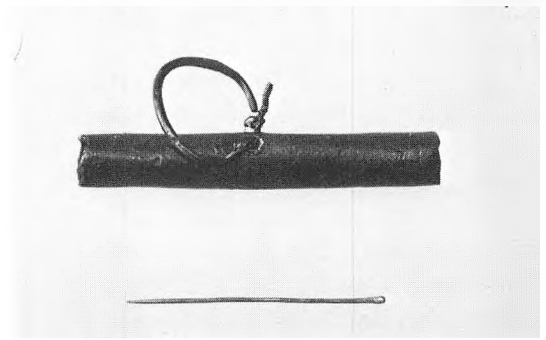

Fig. 29. Nålehylster med ophængning, og en synål. Begge dele er af bronze. Foto Lennart Larsen. Mål 1:1. – *Hanging needle-case and sewing-needle from Aggersborg, both made of bronze. Photo: Lennart Larsen. Scale 1:1.*

Fig. 30. Værktøj til træ. Øverst et skebor. Midt to høvle: en såkaldt båndkniv til venstre og en profilhøvl til højre. Nederst en udhulekniv. Foto P. Dehlholm. Lidt over halv størrelse. – *Wood-working tools from Aggersborg. Above, a spoon-bit. Centre, two planes: one draw-knife (left), and the other a plough (right). Below, a scoop-knife. Photo: P. Dehlholm. Slightly over half size.*

hamre, symbolet på den mest populære af vikingetidens mange guder, Thor, der ejede hammeren Mjølner. Den største, som er af jern, var formentlig til at hænge på en vogn eller en anden større genstand, mens den lille af bronze, som mangler en del af skaftet, har været båret som andre hængesmykker, eventuelt i en lille metalring. Det samme gælder den sidste amulet, en miniature høstsegl, som kan have været et frugtbarhedssymbol af almen art. Men den kan også have haft speciel tilknytning til en af de guder, der rådede for afgrøder og vækst (fig. 26).

Produktion og økonomi

Den faste civile bebyggelse på Aggersborg var sikkert i stort omfang økonomisk baseret på landbrug og fiskeri. Men de konkrete vidnesbyrd herom indskrænker sig til stalden i vestenden af det lange hus (fig. 12-13), et par hakker og nogle høstknive samt en enkelt fiskekrog og en del jerntænder fra fiskelystre (fig. 27).

Den vareproduktion, som har efterladt flest spor, er tekstilfremstilling: spinning og vævning. Håndtenenes små lervægte og de opretstående væves større lervægte, der blev brugt til nedtyngning af kædetrådene, er nemlig stort set uforgængelige, såfremt leret er brændt. Og det var det altid til tenvægte og tit til vævævægte. De var normalt også hjemmelavede og repræsenterede ingen værdi; de blev ikke genbrugt som store jernredskaber.

I alt er der fundet 128 tenvægte. De 111 er af ler, og nogle få af dem er mønstrede (fig. 28). De øvrige er af klæbersten, knogle, tak eller bly, men selve trætenen er desværre aldrig bevaret. Af vævævægte er der omkring 100, dels af brændt og dels af ubrændt ler. Mange ten- og vævævægte lå som nævnt i bunden af grubehuse, der tit blev brugt til spinning og vævning. Af andre tekstilredskaber er der et vævsværd (til at slå islætten i vævningen sammen med), »gobelinpinde« (vistnok til brug ved mønstervævning) samt sakse, nålehuse og en enkelt nål (fig. 29). De allerfleste husholdninger

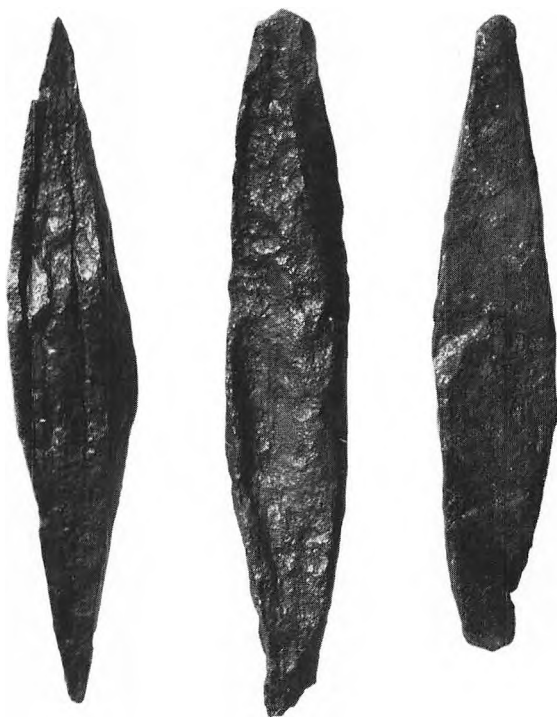

Fig. 31. Barrer eller forarbejdede af jern. Foto P. Dehlholm. Mål ca. 1:1. – Bars or unfinished objects of iron. From Aggersborg. Photo: P. Dehlholm. Scale 1:1.

fremstillede sikkert tekstiler til eget brug: tøj, tæpper og andet. Det var en vigtig del af normalt kvindearbejde. Nogle steder blev der naturligvis også spundet og vævet med salg for øje, men om det var tilfældet på Aggersborg kan næppe afgøres, selv om der i forhold til andre bebyggelser faktisk er usædvanlig mange tenvægte og vævævægte.

Husdyrenes knogler leverede materiale både til enkle dragtnåle og andre nåle og prene, samt til tenvægte, skafter og skøjter. Sådant var sikkert som regel hjemmelavet, og der er da også fundet adskillige halvfærdige eller mislykkede eksemplarer. Elementært tømmer- og træskærerarbejde har også været bedrevet i mange husholdninger, og af værktøj til sådant er der foruden knive fundet et bor, et par udhuleknive og en lille høvl. Dertil kommer en sjælden profilhøvl, men den hører efter alt at dømme til i borgen (fig. 30).

Dorne, kiler og lignende havde bred anvendelse. Det samme gælder de mange hvæssesten, som i hovedsagen var af skifer og hvoraf i alt fald dem af lys skifer var indført fra Norge, se fig. 18. Til de mere bemærkelsesværdige spor af håndværk – formentlig professionelt håndværk – hører en støbeform til små barrer, en lillebitte hammer, en pladesaks og andre guldsmederedskaber (heraf et med gulddråber på), og selv om nogle af disse muligvis stammer fra borgen, så kan det ikke gælde alle. Der er videre nogle bearbejdede ravstykker, et forarbejde eller prøvestykke til en støbt bronze-armring og en støbeform, måske til en bronzengle, samt endelig nogle få afsavede stykker af kronhjørtetak. Det sidste var et vigtigt råmateriale til kamme, men om disse stykker er netop en kammagers affald, kan ikke afgøres; der er ingen karakteristiske affaldsprodukter iblandt. Til slut må jernsmedene nævnes. Slagger og andet vidner om deres tilstedeværelse (fig. 31), og forskelligt antyder, at der var professionelle iblandt – altså at de ikke blot lavede nødtørftige reparationer og helt enkle redskaber.

Sporene af professionelt håndværk er således få, men de repræsenterer et bredt spekter. Den slags optræder også i en del andre landlige bebyggelser i meget ringe omfang og skyldes vel både der og på Aggersborg omrejsende håndværkere. I alt fald i den store gård med guld-armringen var der velstand og potentielle købere af luksusvarer. Aggersborgs beliggenhed ved et trafikknudepunkt kunne vel også virke tiltrækkende på håndværkere, og såfremt der var sæsonbetingede aktiviteter her, f.ex. markeder, så havde de yderligere grunde til at komme og søge deres produkter afsat.

De mange professionelt fremstillede og udenlandske genstande viser, at den civile bebyggelse ikke var noget isoleret samfund. Man forstod at skaffe sig goder udefra. Handel som sådan er der imidlertid ikke mange vidnesbyrd om, og hvad der eventuelt blev solgt til gengæld, kan man kun gætte sig til – det var vel især landbrugsvarer som andetsteds i landet, og da sådant både bliver bragt bort og fortæret, hører denne vigtige varegruppe til arkæologer-

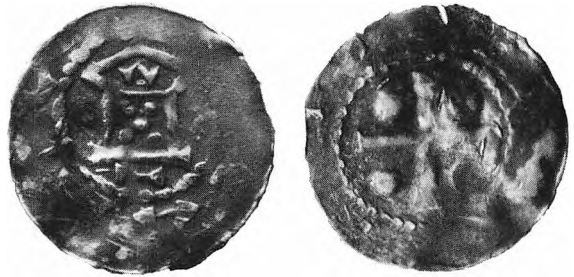

Fig. 32. Sølvmonter slået i Tyskland lige omkring år 1000. Begge er fundet i grubehuse på Aggersborg, den ene (til venstre) inden for borgens ringvold nær østporten, den anden uden for borgen mod vest. De er slået henholdsvis i (formentlig) Mainz og i Speier. Foto Nationalmuseet. Mål 2:1. – *Silver coins struck in Germany just around the year 1000. Both found at Aggersborg in buildings with sunken floors; one of them (left) inside the ring-wall of the fortress near the eastern gate, and the other outside the fortress to the west. They are struck in most probably Mainz and in Speier respectively. Photo: National Museum. Scale 2:1.*

nes store hovedpiner. Men et vægtlod har nok tilhørt en handelsmand, for betaling foregik i størstedelen af vikingetiden enten ved at levere en anden vare i bytte, eller ved at betale med sølv (barrer, mønter, smykker eller stumper deraf) efter vægt. Og til vejningen var små vægte med tilhørende lodder nødvendige.

Desuden er der fundet én sølvmønt, som med stor sikkerhed hører til i den civile bebyggelse. Den er præget i den frankiske kejser Ludvig den Frommes (814-840) navn, men muligvis lang tid efter hans død. To andre sølvmonter slået i Tyskland lige omkring år 1000 har spillet en rolle i forsøget på datering af den civile bebyggelses ophør og borgens grundlæggelse (fig. 32). Men da det faktisk ikke kan afgøres, om de grubehuse, som de er fundet i, hører til den civile bebyggelse eller til borgen, eller om de eventuelt er yngre end denne, så må man nøjes med at betragte dem som mønter fra Aggersborg generelt.¹⁴ I alt fald vidner de om forbindelser med Vesteuropa. En fjerde vikingetidsmønt er så sen, at den må være fra tiden efter borgen. Den er antagelig slået i tiden

Fig. 33. Tre af de mange pilespidser fra Aggersborg. Foto P. Dehlholm. Mål 1:1. – Three of the many arrow-heads from Aggersborg. Photo: P. Dehlholm. Scale 1:1.

1020-1050, og igen drejer det sig om en tysk mønt.

Sølvmonter kunne erhverves på mange måder. De kunne være betaling for solgte varer eller for tjenesteydelser, eller de kunne skaffes via told og afgifter for passage ad en bestemt trafikåre, eller som skat for at undlade at plyndre (Danegæld), eller ved direkte plyndring. Og der var flere andre metoder til at skaffe sølv, hvis man havde våbenmagt.

Hele våben bliver ikke kasseret, og ved udgravninger af bebyggelser finder man derfor sjældent den slags. På Aggersborg er der blot en lille løsdel fra et sværd, men hele 25 pilespidser (fig. 33). Sværd delen kan godt være kasseret. Den har siddet øverst på grebet som det øverste af sværdknappen og er kun 7½ cm lang og meget ødelagt. Men formen viser, at den engang hørte til et overmåde fornemt sværd og var dekoreret med sølv- og bronzetråd.

De mange pilespidser er bemærkelsesværdige. I almindelige landsbyer finder man højst et par stykker, men på f.ex. Trelleborg – ringborgen Aggersborgs sjællandske søster – er der fundet 66, bl.a. i voldens yderside. Det tyder på kamp, og flere andre forhold på Trelleborg støtter denne tanke. Det er uvist, hvor mange af Aggersborgs pilespidser, der stammer fra borgens tid. Men det er ikke alle, og tilsammen må pilespidserne være udtryk for militære aktiviteter på stedet over en længere tid. Bestemte kampsituationer kan de dog ikke henføres til.

En del af forbindelserne udadtil fulgte landevejene og om vinteren måske fjordens is, men

Fig. 34. Et par benskojter set fra den glatte underside. Foto P. Dehlholm. Ca. halv størrelse. – Two bone skates seen from the smooth underside. Aggersborg. Photo: P. Dehlholm. About half-size.

den vigtigste trafikåre var uden tvivl vandvejen Limfjorden og dens forgreninger. Transportmidler er der dog fundet skuffende få rester af: hesteknogler, en eller to sporer, et bidsel, nogle remspænder og lidt seletøjspynt. Dertil kommer en isbrodde til at slå i hoven på en hest, der skulle færdes på is, samt seks benskøjter (fig. 34) – og de sidste er måske snarest til leg og sjov. Skibe er der slet ingen sikre spor af, for alt træ er som nævnt forsvundet, og de mange klinknagler og andre jernnagler kan lige så vel være fra huse, vogne og forskelligt stort inventar. Der er heller ikke fundet havneanlæg ved stranden.

Beliggenheden

Men studerer man i stedet naturforholdene omkring Aggersborg og tager hensyn til, at de har ændret sig over de sidste 1000 år, så bliver

billedet et helt andet og giver forudsætningerne for det, som så mange oldsager fortæller: at Aggersborg havde mange udadrettede kontakter.

Der er gjort nærmere rede for naturforholdene i denne bogs kapitel I. Her skal kun rides nogle hovedpunkter op. Kommer man ad fjorden vestfra, smalner den ind netop ved Aggersborg, og i dag hindres man kun i at vade tværs over den af et smalt, men dybt og strømførende sejløb. Fra gammel tid har der da også været overfartssted her. Et vadested fører stadig fra Aggersborg over til Borreholm (se fig. 48 og kap. I fig. 6), og derfra kunne man i historisk tid vade videre til den nu forsvundne Færgesholm og herfra få færge den sidste korte vej til Løgstør – i dag passerer trafikken over Aggersundbroen få km øst herfor. Fra overfartsstedet var der videre forbindelse mod nord til

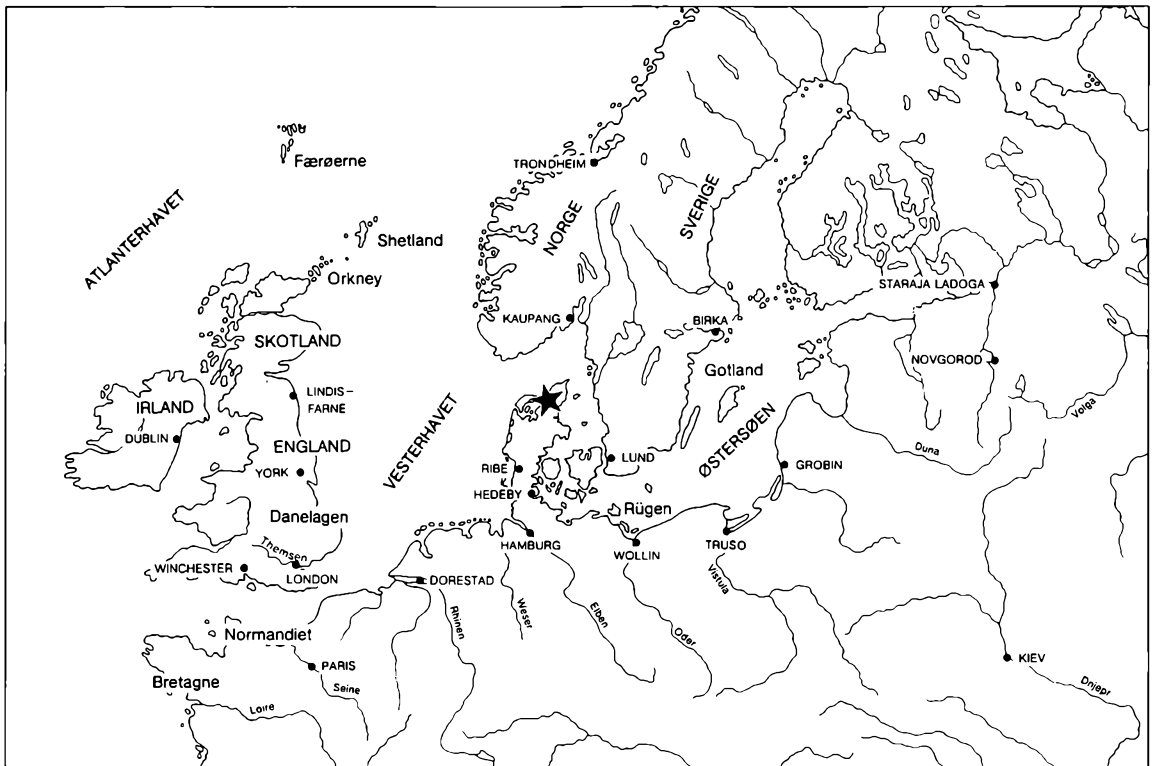

Fig. 35. Kort over Nordeuropa, som illustrerer Aggersborgs centrale beliggenhed. – Map of Northern Europe, illustrating the central position of Aggersborg.

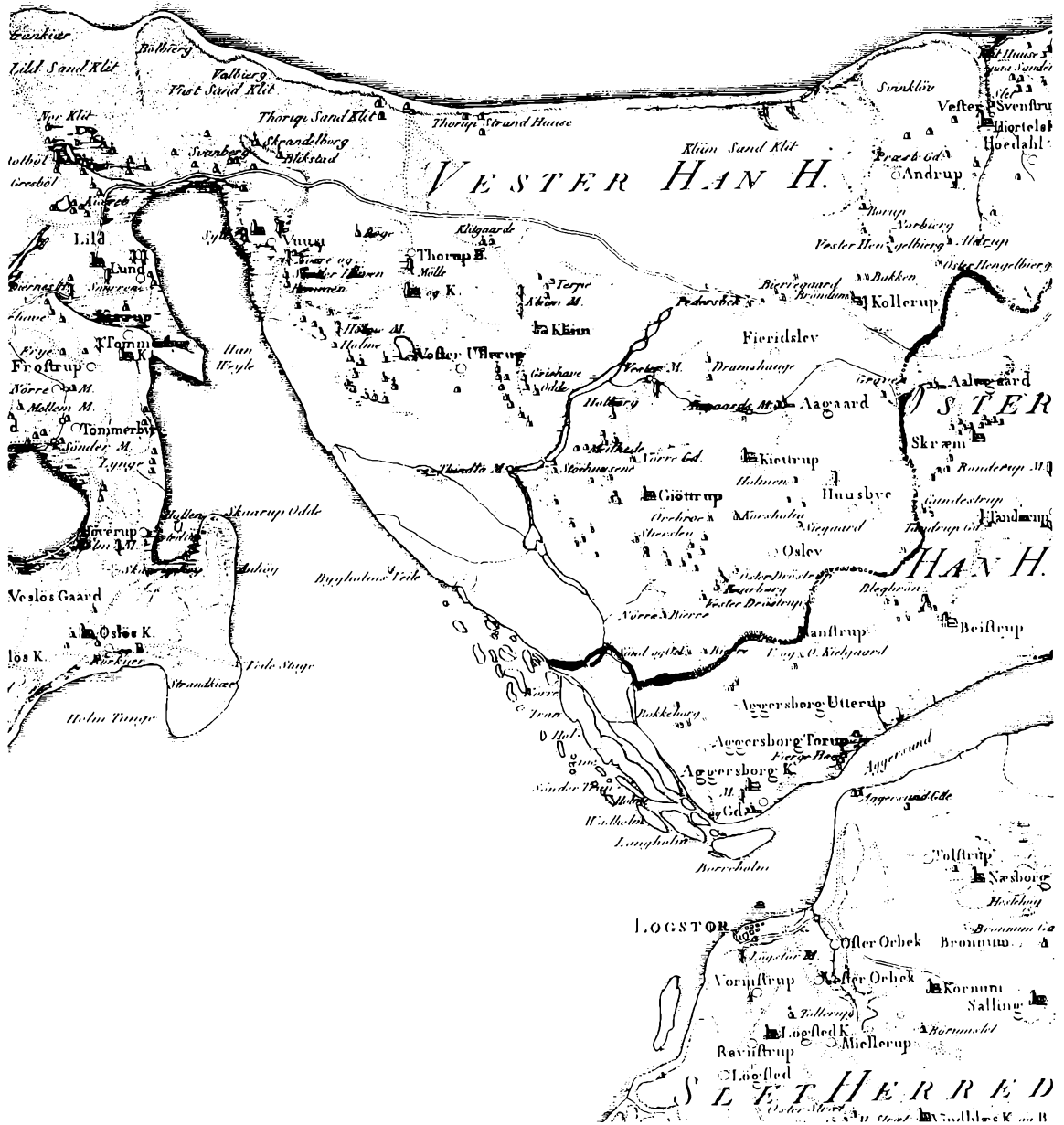

Fig. 36. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort, trykt 1797. Aggersborg ses på Limfjordens nordside i kortets nedre del, lige over Borreholm. Stik overfor, på fjordens sydside, ligger Løgstør samt Øster og Vester Ørbæk. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A. 483/85). – Section of map printed in 1797 by the Royal Society for Sciences and Letters. Aggersborg can be seen on the northern side of the Limfjord near the bottom of the map, just opposite Borreholm. On the southern side of the fjord, straight opposite, lie Løgstør, Øster and Vester Ørbæk. By permission of the Geodætisk Institut (A. 483/85).

Han herrederne, Thy og Vendsyssel og derfra med skib til Norge. Sydover sigtede landevejen sikkert mod Hærvejen, den store færdselsåre ned gennem Jylland. En anden vej kan – som i dag – have sigtet mod Jyllands østkyst, måske mod det faste land vest for den nuværende bund af den dybt indskårne Mariager Fjord.

Desuden ligger Aggersborg jo på bredden af Limfjorden, som i vikingetiden – eller i alt fald i perioder af den – må have været Danmarks vigtigste sejlled: den søgående trafiks bindeled mellem Østdanmark og Østersøområdet på den ene side og Vestdanmark, Vesteuropa og Vestnorge på den anden side (fig. 35). Dette har naturligvis som forudsætning, at fjorden kunne besejles hele vejen igennem, og det kunne den i alt fald i 1000-årene, hvor man ved, at store flåder passerede, og hvor Vendsyssel og Thy omtales som øer.¹⁵ Men lidt senere sandede det vestlige udløb til, og op gennem historisk tid har det været ustabil; i dag holdes Thyborøn-kanalen kunstigt åbent. Men der var formentlig også et udløb mod nord i vikingetiden, nemlig ad Bygholm Vejle lige vest for Aggersborg (se fig. 36). Det mulige forløb er markeret på fig. 5 i kapitel I. Et sådant sejlløb peger direkte mod Norge og modsvarer smukt Aggersborgs mange kontakter i den retning.

Det er ikke sikkert, at disse to sejlløb, mod vest og nord, var stabilt åbne gennem hele vikingetiden. Men når de begge var det, eller blot det ene af dem, havde Aggersborg en særdeles gunstig beliggenhed i trafikal henseende: mange mennesker og meget gods ville vælge den beskyttede rute gennem Limfjorden frem for den urolige tur rundt om Skagen, og nogle ville gøre ophold her. Med denne beliggenhed var stedet desuden velegnet til markeder og andre sammenkomster og lå perfekt placeret både til kontrol af andres passage og til, at indbyggerne selv drog ud.

Den tilsyncladende mangel på havn ved Aggersborg var næppe heller noget problem. Krigs- og rejseskibe kunne trækkes direkte op på stranden uden større besvær, og i roligt vejr kunne lastning og losning af handelsskibe let ske, mens de lå for anker eller forsigtigt var sat

på grund. Men i uroligt vejr var der brug for en beskyttet liggeplads, og det må der have været i vigen ved Ørbæk, stik over for Aggersborg på Limfjordens sydside.¹⁶ I dag er her en langstrakt lavning, og på ældre kort (fig. 36) er markeret et sumpet område. Men med de mange store landskabsændringer, så kan der meget vel tænkes dengang at have været vand nok til tidens lavtstikkende skibe. Et yderligere argument for, at her var en naturhavn i vikingetiden, giver Ørbæk-mønterne (fig. 37). Det var nemlig vistnok i netop dette Ørbæk, at kongerne Knud den Store og Hardeknud i 1. halvdel af 1000-årene – altså noget efter borgens tid – lod slå mønter.¹⁷ Og sådant foregik kun i byer eller på lokaliteter af særlig betydning, som senere blev til byer. Limfjordens lukning omkring år 1100 kan i givet fald være årsagen til, at Ørbæks udvikling standsede.

Det er på denne baggrund og inden for sådanne rammer, at man må forsøge at forstå de træk ved Aggersborgs civile bebyggelse, der afviger fra forholdene i byerne. I korthed skal bebyggelsen derfor forsøgsvis karakteriseres som en landsby, der – i alt fald i perioder – på forskellig vis nød godt af en usædvanligt cen-

Fig. 37. Mønter slået i Ørbæk på Limfjordens sydside stik over for Aggersborg under kongerne Knud den Store (a) og Hardeknud (b). Typeeksempler efter Hauberg. Mål 1:1. – *Coins struck during the reigns of (a) Cnut the Great and (b) Harthacnut, in Ørbæk on the southern side of the Limfjord, directly opposite Aggersborg. Standard types after Hauberg. Scale 1:1.*

tral beliggenhed. Den blev anlagt engang i 700-årene og blev ved slutningen af 900-årene helt eller delvis nedlagt for at give plads til den store ringborg. Borgen blev utvivlsomt placeret netop her for at udnytte den storartede beliggenhed og de dertil knyttede muligheder. Hvorledes det foregik vides ikke; men den skjulte guldarmring i det store, nedrevne hus lader ane, at ikke alt åndede fred. Måske flyttede nogle af indbyggerne over fjorden til Ørbæk. En udgravning dér ville bestemt være spændende.

Ringborgen

Den umådeligt store ringborg blev sandsynligvis bygget i årene tæt omkring 980. Fundmaterialet på Aggersborg kan ganske vist ikke give en så nøje datering, og der er slet ingen skriftlige efterretninger om den. Men den hører så nøje sammen med sine søsterborge Trelleborg ved Slagelse, Nonnebakken i Odense og især den nærmestliggende borg Fyrkat ved Hobro, at de må være opført som led i samme plan. Og hver af de tre andre borge kan dateres til omkring 980.¹⁸ Om Trelleborg (fig. 4) vides endog, at tømmeret blev fældet i efteråret 980 eller foråret 981, og dengang blev bygningstømmer ikke lagret. Fyrkat (fig. 8 og 40) er også dateret ved træningskronologi (eller dendrokronologi), men ikke helt så præcist som Trelleborg, mens Nonnebakkens alder er bestemt på grundlag af mønter og smykker. I øvrigt ved man meget lidt om denne fynske borg, men at den hører med til gruppen, er der næppe tvivl om. Det indgår også i vurderingen af de fire borges samhørsforhold, at borgtypen er unik. Den har hverken forgængere eller efterfølgere i Danmark; dog er der et vist slægtskab med nederlandske borge.¹⁹

De danske borges vigtigste fællestræk er følgende (fig. 38): Ringvolden danner en cirkel og har port i de fire verdenshjørner. Volden har indre tømmerkonstruktioner, træklædte facader og skrå yderfront. Portene er overdækkede og forbindes to og to med tømrede veje gennem borgens centrum og en ringvej langs den

indre vold fod. Voldgraven er koncentrisk med ringvolden, men adskilles fra den af en bermé. Lange huse er arrangeret som firelængede gårde, der er præcist placeret i hver af borgens fjerdedele. Disse huse har krumme langvægge, rette gavle og skrå yderstolper til støtte herfor, og de er ens opdelt i tre rum. De dominerende byggematerialer er jord, græstørv og træ. De vigtigste forskelle borgene imellem er størrelsen, men der kan også være indbyrdes afvigelser, hvad angår detaljer som vægkonstruktioner, voldens indre tømmer skelet og andet.

Som det er gjort rede for i foregående afsnit, var udgravningsforholdene for Aggersborgs ringborg yderst vanskelige, bl.a. på grund af forstyrrelser fra den civile bebyggelse. Man har derfor valgt at sortere de umådelig mange udgravede stolpehuller og gruber m.v. på den måde, at de, der passer ind i borgens geometriske plansystem, er ført på én plan, borgplanen, mens alle øvrige er tildelt den civile bebyggelse. Denne metode er den eneste brugelige, men den er selvsagt noget hårdhændet, for derved frasorteres alle irregulære forekomster ved borgen, og både på Trelleborg og Fyrkat var der den slags. Men der er ingen tvivl om, at borgplanen (fig. 39) i store træk er korrekt, for systemet i den kom helt klart frem i borgens nordlige del og over midten. Foruden de irregulære forekomster savnes imidlertid også visse regulære elementer, der ikke blev eftersøgt ved udgravningen, men som man ud fra vor nuværende viden om Fyrkat og Trelleborg må tro har været til stede også på Aggersborg.

Aggersborg er langt den største af de fire søstre. Borgpladsen i det vældige anlæg på bakken ned mod Limfjorden havde en diameter på 240 m. Den 11 m brede og ca. trekvart km lange vold var bygget op om et kompliceret tømmer skelet og helt træklædt (fig. 41). Voldgraven (fig. 42) fulgte den i 8 meters afstand og var 4 m bred, men stoppede lidt før hvert portgab. Langs den indre vold fod løb en træbrolagt vej. Andre trælagte veje forbandt modstående porte, og yderligere veje underopdelte hver af borgens fjerdedele. I hver fjerdedel var der 12 store huse systematisk arrangeret som 3 fire-

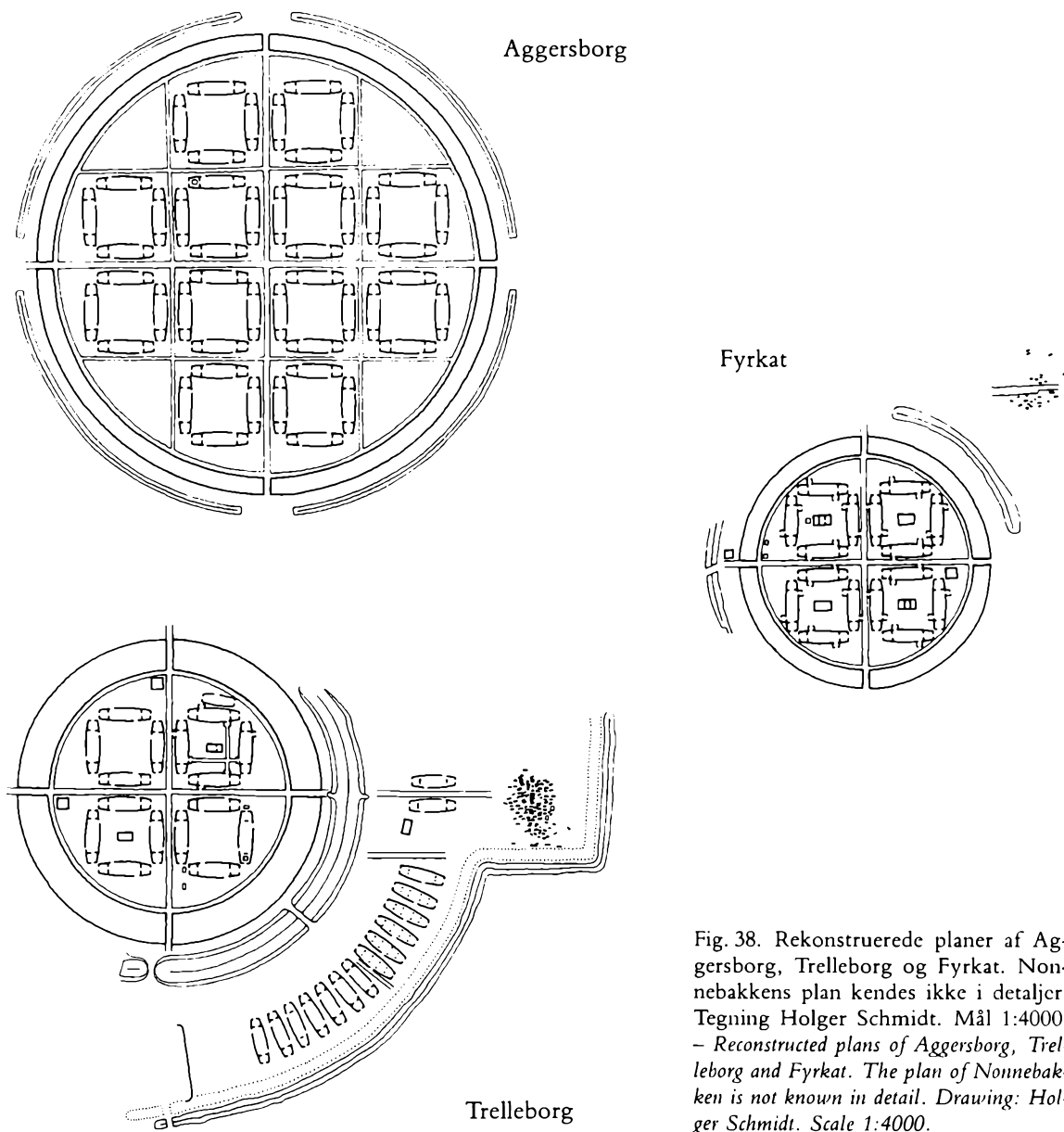

Fig. 38. Rekonstruerede planer af Aggersborg, Trelleborg og Fyrkat. Nonnebakkens plan kendes ikke i detaljer. Tegning Holger Schmidt. Mål 1:4000. – *Reconstructed plans of Aggersborg, Trelleborg and Fyrkat. The plan of Nonnebakkens is not known in detail. Drawing: Holger Schmidt. Scale 1:4000.*

længede gårde. I alt var der således 48 ens huse i borgen.

Husene (fig. 9 og 43) var tømrede, 32,0 m lange og havde krumme langvægge og rette gavle; bredden midtpå var 8 m. Ca. 1,25 m uden for langvægge og gavle stod en række stolper, der givetvis hældede indad mod huset lige som på Fyrkat og Trelleborg. De har støttet væggene mod tagets tunge vægt. Husenes

indre var med tværskillevægge opdelt i to 6,2 m lange gavlrum og en 19,6 m lang hal. I flere tilfælde er der fundet et ildsted midt i hallen, hvilket svarer til forholdene på Fyrkat og Trelleborg, og i nogle haller kan der have været brede forhøjninger langs væggene, men deraf er ikke fundet spor. Der var indgang til huset midt i hver gavl og fra gavlrummene videre til hallen ad en dør midt i hver tværskillevæg. Di-

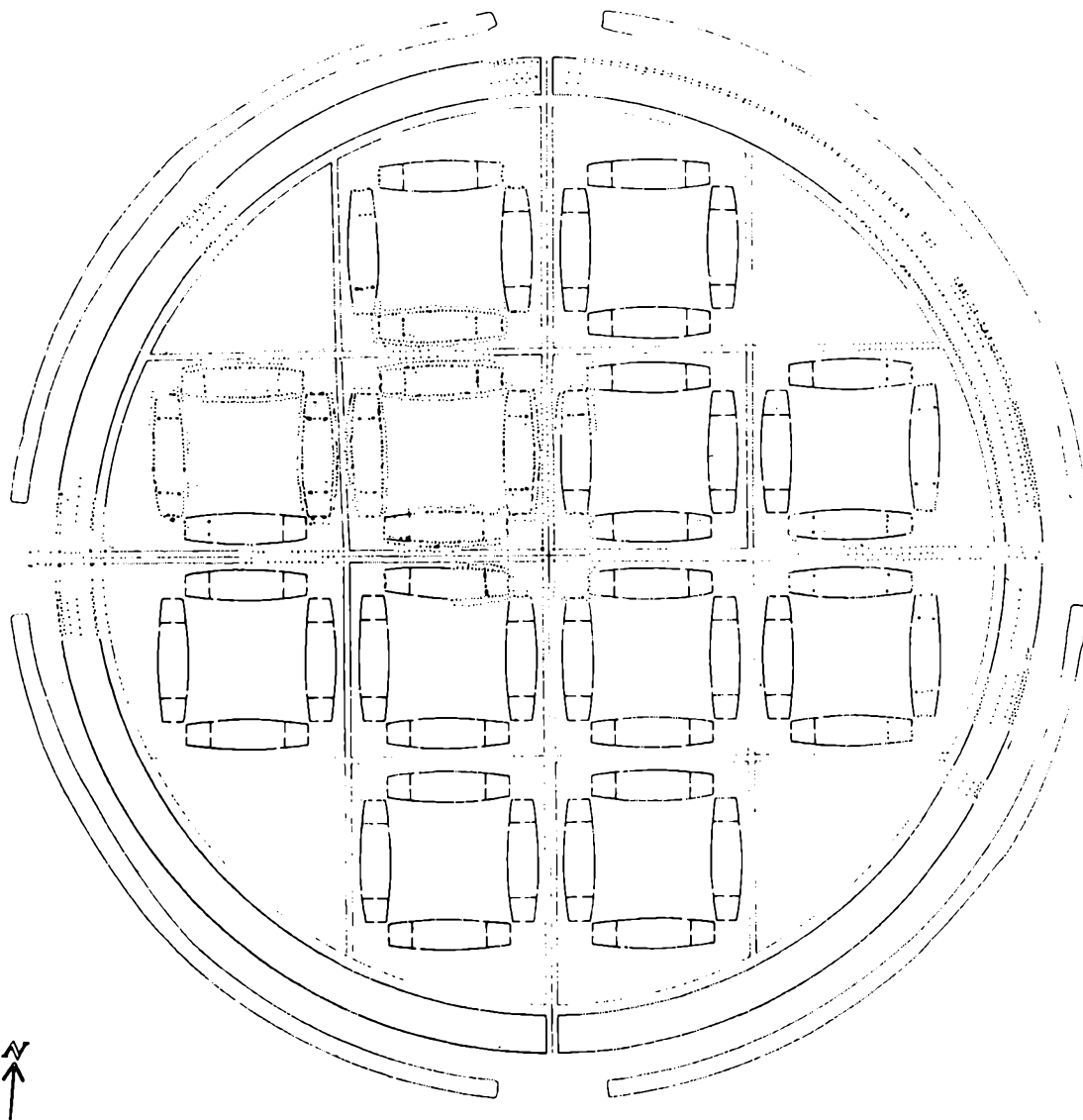

Fig. 39. Plan af Aggersborg med angivelse af de udgravede dele af borgen. Tegning Holger Schmidt 1970-72. Mål 1:2000. – *Plan of Aggersborg showing the excavated parts of the fortress. Drawing: Holger Schmidt. Scale 1:2000.*

rette adgang til hallen udefra fandtes i hver langvæg, op mod tværskillevæggene. Både på Fyrkat og Trelleborg var der små vindfang foran langvægsdørene, og det var sikkert også tilfældet på Aggersborg, selv om de ikke er fundet her. Det er også sandsynligt, at der på Aggersborg var et mindre, rektangulært hus midt på hver af de 12 gårdspladser, for det var der på

Fyrkat og på mindst to af Trelleborgs fire gårdspladser.

Det er vanskeligt at få et godt indtryk af et hus på grundlag af blot sporene af de i jorden nedgravede stolpecender. Men ringborgenes huse og problemerne knyttet til dem har i tidens løb fascineret mange, og allerede i 1942 blev der, som indledningsvis nævnt, indviet en

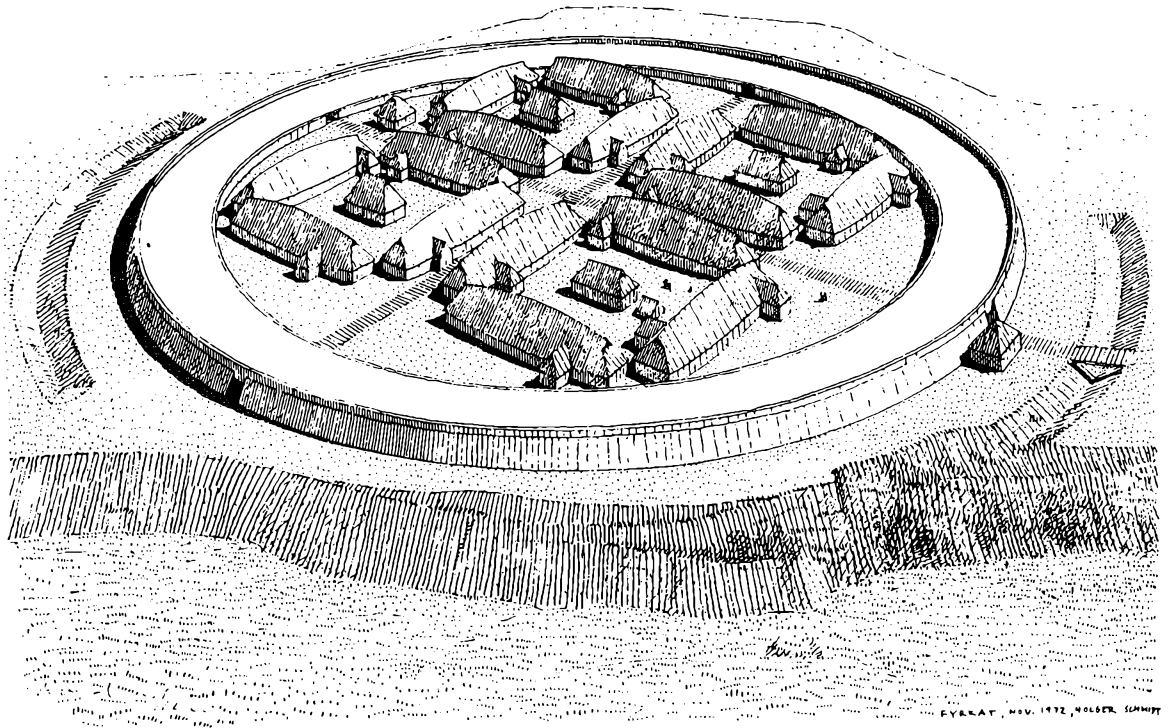

Fig. 40. Fyrkat. Rekonstruktion af Holger Schmidt 1972. Foran de store krumvæggede huses yderdøre var der vindfang, og midt på hver gårdsplads var et mindre, rektangulært hus. – Fyrkat. Reconstruction by Holger Schmidt 1972. There were porches in front of the main doors of the big houses with curved walls, and there was a smaller rectangular house in the centre of each courtyard.

rekonstruktion i fuld størrelse af et af Trelleborgs huse (fig. 44). Arkitekten var C. G. Schultz, der tre år senere begyndte på de store udgravninger på Aggersborg. Nyere undersøgelser på Fyrkat og Trelleborg viste, at denne rekonstruktion, som stadig kan ses ved Trelleborg, var behæftet med visse fejl, og et nyt hus i fuld størrelse, denne gang en rekonstruktion af et Fyrkathus, er i foråret 1985 blevet indviet på Fyrkat (fig. 45-46). Arkitekten er denne gang Holger Schmidt, der i et kvart århundrede har beskæftiget sig med problemerne omkring disse huse.²⁰ Bortset fra størrelsen – Fyrkats huse er kun 28,4 m lange – svarer det helt til husene på Aggersborg, og her kan man således få et overblik over vor tids viden og teorier om, hvordan også Aggersborgs huse var byggede, og hvordan de så ud. Eventuelle farver og udskæringer må man dog gætte sig til.

Forbruget af tømmer til Aggersborgs 48 huse og trekvart km lange vold har været enormt. Dertil kom græstørv til volden og selve arbejdet med at føre byggematerialer til stedet og bygge hele borgen – fantasien rækker knap til at forstå, hvordan man på realistisk grund kunne gå i gang med en så stor opgave. Faktisk vides heller ikke med sikkerhed, om byggeriet blev fuldført; men der er heller ingen særlig grund til at tro det modsatte.

Nogle få oldsager synes at være knyttet til borgen: en profilhøvl, en stor nøgle, en bennål og lidt andet. Men de fortæller jo ikke meget om, hvordan livet formede sig her. Hvorfor Aggersborg blev bygget, og hvordan borgen fungerede (hvis den kom til at fungere), er nogle af de helt store spørgsmål i vikingetidens historie. Løses kan de næppe, og belyses kan de kun ved at inddrage de tre andre borge og den

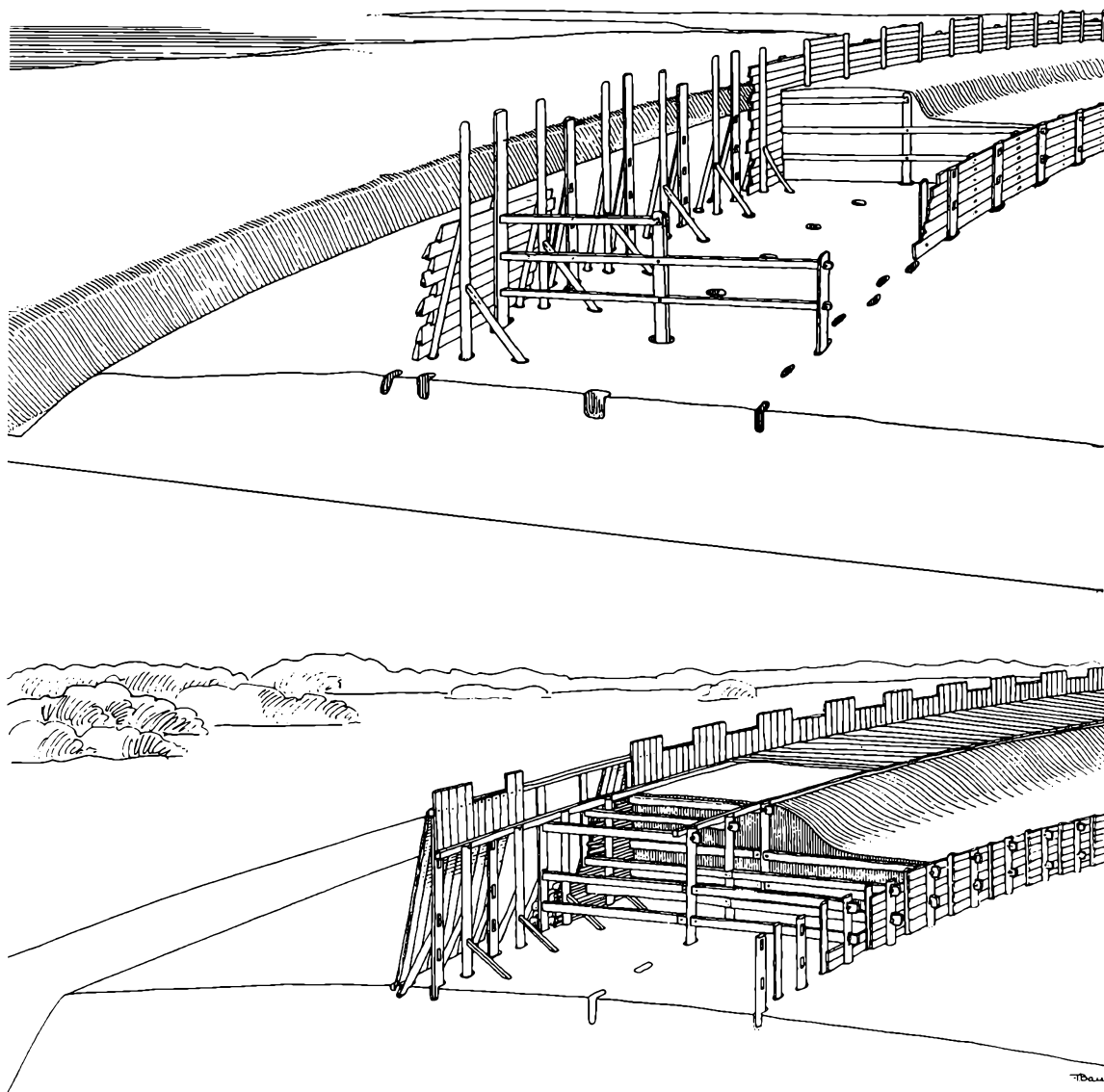

Fig. 41. Øverst rekonstruktion af Aggersborgs 11 m brede vold, af C. G. Schultz 1949. Nederst rekonstruktion af Fyrkats 12 m brede vold, af Flemming Bau 1977. De træklædte volde var bygget af jord og græstørv over et træskelet. De fundne stolpehuller viser, at de komplicerede, indre trækonstruktioner i de to borges volde var ens. Den alleryderste række af små stolpehuller på tegningen af Fyrkatvolden kendes dog ikke fra Aggersborg, men har muligvis alligevel været der. De øvrige forskelle på tegningerne skyldes, at der er flere forskellige rekonstruktionsmuligheder, hvad angår detaljer. – Above, reconstruction of the 11-metre thick rampart of Aggersborg, by C. G. Schultz, 1949. Below, reconstruction of the 12-metre thick rampart of Fyrkat by Flemming Bau, 1977. The timber-faced ramparts were built of earth and turf over a wooden frame. The recorded post-holes show that the complicated interior wooden structures of the ramparts were alike in the two cases. The outermost row of small post-holes on the drawing of the Fyrkat rampart is not known from Aggersborg, however, but it could well have been there all the same. The other differences in the drawings are due to the various possibilities of reconstruction concerning the details.

Fig. 42. Et stykke af Aggersborgs 4 m brede voldgrav tømt for senere fyld. – *A part of Aggersborg's 4-metre wide moat, with later deposits removed.* Photo: National Museum.

Fig. 43. To af Aggersborgs store huse (hus 4 Syd og 5 Nord) under udgravning, set fra vest. Stolpehullerne er tømt for jord. I baggrunden Limfjorden. Foto Nationalmuseet. – *Two of Aggersborg's big houses (house 4, south, and 5, north) during excavation, seen from the west. The post-holes are emptied of soil. In the background the Limfjord.* Photo: National Museum.

Fig. 44. Trelleborghus. Rekonstruktion af C. G. Schultz indviet 1942. I dag menes Trelleborgs huse at have set anderledes ud. Foto Nationalmuseet. – *The Trelleborg house. Reconstruction by C. G. Schultz, inaugurated in 1942. The Trelleborg houses are now thought to have had a different appearance. Photo: National Museum.*

ældre bebyggelse, og ved i øvrigt at prøve at danne sig et overblik over den tid, de hører til: slutningen af 900-årene.

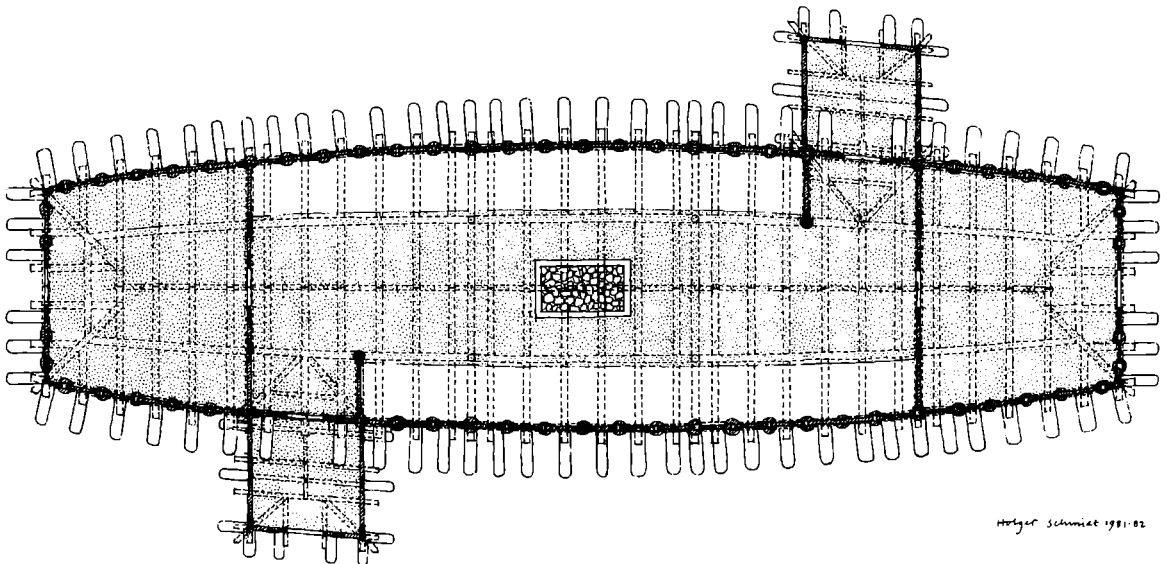
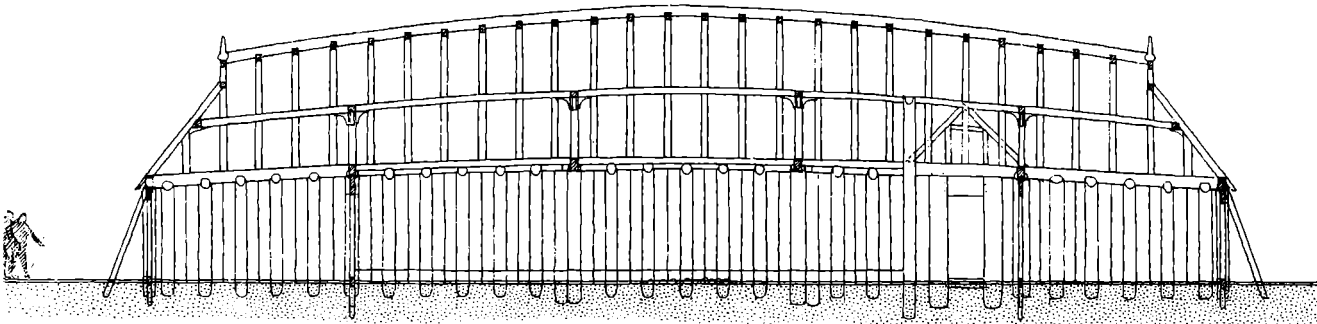
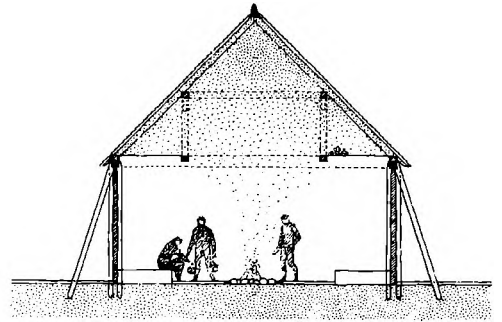
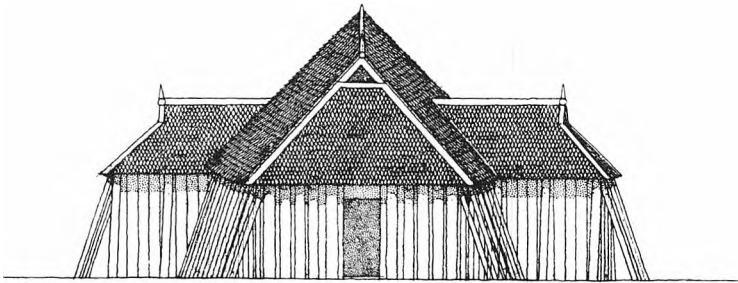
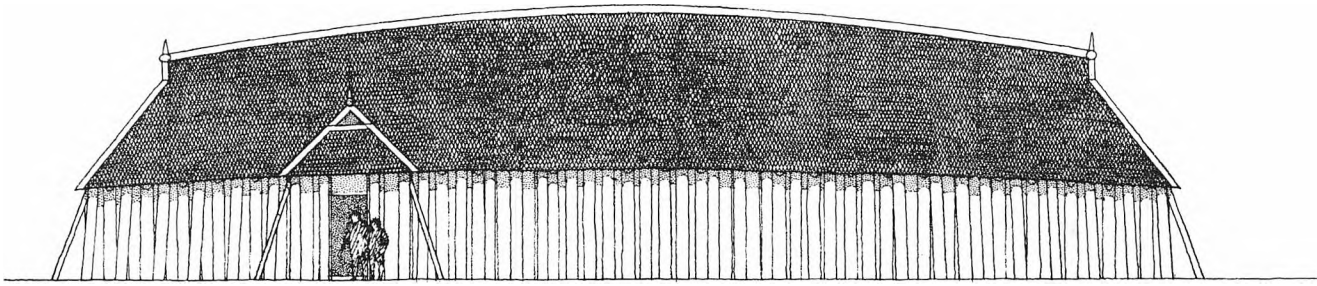
Borgens baggrund og funktion

De fire geometriske ringborge ligger spredt ud over Danmark som vidnesbyrd om storstilet landsplanlægning.²¹ Om der har været flere – f.ex. en i Sønderjylland og en i Skåne, så kongeriget blev fuldt dækket – er helt uvist. Når man betragter fordelingen, må det også betænkes, at der på borgenes tid allerede fandtes stærke befæstninger, dog af helt anden og mere traditionel art, i Århus og Hedeby, der begge var omgivet af kraftige jordvolde (fig. 47).

Fig. 45. Fyrkathus. Rekonstruktion af Holger Schmidt indviet 1985. Aggersborgs huse var bygget helt ligesom Fyrkats, men godt 3½ m længere. Foto Erling Simonsen, Ducan Foto Hobro, 1985. – *The Fyrkat house. Reconstruction by Holger Schmidt, inaugurated in 1985. The houses of Aggersborg were constructed in exactly the same way as those of Fyrkat, but they were ca. 3½ metres longer. Photo: Erling Simonsen, Ducan Foto, Hobro.*

Fig. 46. Tegninger til det rekonstruerede Fyrkathus, af Holger Schmidt. Plan, snit og opstalter. Mål 1:200. – *Drawings for the reconstructed Fyrkat house, by Holger Schmidt. Plan, section and elevation. Scale 1:200.*

Holger Schmitt 1981-82

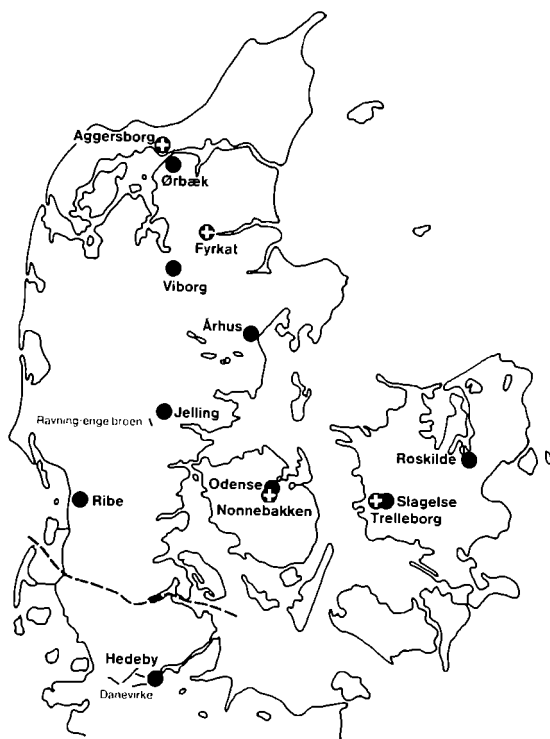

Fig. 47. Kort over Danmark med angivelse af vigtige lokaliteter i vikingetiden. – *Map of Denmark showing important Viking-Age sites.*

Ingen af ringborgene er nævnt i skriftlige efterretninger, og vor viden om deres tid må stykkes sammen af spredte bidder. Men kun kongen er tænkelig som deres bygherre; derom er alle enige. Kun han kan have haft magt til at sætte så store bygværker af den art i gang så mange steder i landet, og eftersom det åbenbart skete lige omkring år 980, var kongen sandsynligvis Harald Blåtand. Hans præcise dødsår er ganske vist ikke kendt, men forskelligt taler for, at det lå meget tæt omkring år 986. I så fald er borgene altså grundlagt sent i hans regeringstid. Han døde efter et oprør ledet af sønnen og efterfølgeren Svend Tveskæg, der knap 30 år senere erobrede hele England.

Før man var i stand til at datere borgene så nøje som nu, var næsten alle enige om, at de måtte have været vinterkaserner og træningslejre for kong Svends soldater i forbindelse med de store togter mod England i 990'erne og

begyndelsen af 1000-årene: de enestående borger var baggrunden for de enestående militære bedrifter. Men eftersom ringborgene jo har vist sig at være ældre, kan denne teori ikke passe, og i øvrigt er der også peget på, at deres beliggenhed – bortset fra Aggersborgs – er ganske uhensigtsmæssig til togter mod England. De vendte mod øst og ikke vest og havde enten en meget lang og besværlig, eller slet ingen sejlforbindelse til havet. Til gengæld lå de alle ved eller ganske nær vigtige vejlinier.

Før fremstod borgene også som en isoleret gruppe bygværker. Det gør de ikke længere, for også andre af vikingetidens imponerende ingeniørværker er nu blevet præcist daterede, og mange har vist sig at høre til i netop Harald Blåtands kongetid: de store monumenter i Jelling fra trosskiftets tid o. 960; en vældig udbygning af grænsevolden Danevirke o. 968; den omkring 700 m lange bro over Ravnng-enge nær Jelling fra o. 980 samt endelig voldene om Aarhus og Hedeby; de sidste kan dog endnu ikke dateres helt nøje.

Harald Blåtands tid var således præget af en kolossal byggeaktivitet, men også af politisk medgang og modgang. Som han selv lod skrive på den store runesten i Jelling, så vandt han »Danmark al og Norge- og gjorde danerne kristne« (hvad der menes med den første bemærkning er uvist). Han styrkede også møntvæsenet i landet, og han skal have lagt grunden til Roskilde Domkirkes første forgænger på stedet. Formentlig har han desuden mere generelt søgt at styrke kongemagtens indhold efter vesteuropæiske forbilleder. Men i året 974 led han nederlag til den tyske kejser i et stort slag ved Danevirke, og noget efter gik overherredømmet over Norge tabt. Fra o. 970 var landet også ude i alvorlige økonomiske problemer, fordi det ikke længere var muligt at skaffe sølv fra Rusland. Omkring 980 blev borgene bygget, og i 983 – efter et stort militært nederlag i Italien – blev tyskerne fordrevet fra grænselandet. Men omkring 986 endte det som før nævnt i åbent oprør og Harald Blåtands fordrivelse og død. En medvirkende årsag til oprøret kan meget vel have været hans mange byggearbejder,

Fig. 48. Luftfoto af Aggersborg set fra nordvest. Ringvoldens kontur anes som en lysere aftegning i marken mellem kirken og Aggersborggaards avlsbygninger. Hovedbygningen er næsten skjult mellem træerne. I baggrunden mod højre fører en sti ned mod det vadedsted, der leder over til Borreholm. Foto Hans Stiesdal, Nationalmuseet. – Aerial photo of Aggersborg seen from the northwest. The contour of the circular rampart can be discerned as a lighter outline in the field between the church and the farm-buildings of Aggersborggaard. The main building of the manor is almost hidden among the trees. In the background to the right a path leads down to the ford and across it to Borreholm. Photo: Hans Stiesdal, National Museum.

der må have lagt store og nye byrder på befolkningen. For aldrig før, og heller ikke i lang tid efter, var der bygget så meget og så stort på så kort tid. Det er på denne baggrund, at borgene må forstås. De blev planlagt og bygget i modgangstider.

Både deres beliggenhed, deres stærke befæstning og den almene situation i landet omkring

980 taler for, at ringborgene først og fremmest var beregnet på at skulle holde omliggende områder i ave – at funktionen (måske bortset fra Aggersborgs) var indenrigspolitisk. De var kongelige regionale magtcentre, hvorfra også hans normale rettigheder og pligter og måske andre kongsgårdsfunktioner – såsom vareproduktion – kunne udøves. Og de var, så vidt

vides, de første egentlige kongeborge i Danmark: store, sært regelrette og meget imponerende.

På flere områder afviger Aggersborg imidlertid fra de andre. Den er langt større end nogen af dem (jfr. fig. 38), og den lå (lige som jo den ældre civile bebyggelse) i et trafikalt knudepunkt med let søværts forbindelse i alle retninger: mod Vesterhavet og Vesteuropa, mod Norge og mod Østersøområdet, og dertil ved et overfartssted med landevejsforbindelse ned gennem Jylland. Hvis Limfjordens udløb mod vest og mod nord var åbne, da den vældige borg blev bygget – og det må næsten være en forudsætning for at lægge den her – så har Aggersborg ligget som nøglen til riget og har foruden Limfjordsområdet kunnet kontrollere en stor og vigtig trafik (fig. 35). Netop fra bakken, hvor den er placeret, er der vidt udsyn til alle sider. Den kunne se alle og kunne ses af alle, og beliggenheden gav mulighed for store indtægter.

Man kan således antage, at kongen efter europæisk mønster har kalkuleret med afgifter fra trafikken, både fra landevejstrafikken og fra såvel handelsskibe som regulære vikingeskibe på togt. Eventuelle markeder ved borgen eller i Ørbæk lige overfor blev sikkert også belagt med afgifter. Måske var Aggersborg desuden tænkt som en rigtig vikingelejr, base for kongens mænd, der skulle skaffe kontrollen over Norge tilbage samt indtægter ved sørøveri og udenlands plyndringer – en art afløser for lidt ældre togter østpå, der havde skaffet russisk sølv, og en art forløber for Svend Tveskægs og andres Englandstogter, der noget senere skaffede engelsk sølv i stedet.

Hvis de fire ringeborge blev bygget i Harald Blåtands sidste kongetid, som det jo synes at være tilfældet, så kom de imidlertid ikke til at fungere efter deres formål, i alt fald ikke ret længe. De arkæologiske iagttagelser viser nemlig, at husene aldrig er reparerede, og at volden på Fyrkat hurtigt er skredet ud. Præcis hvor længe det varede, før de blev forladt, kan ikke afgøres. Men det kan meget vel være sket kort tid efter kong Haralds nederlag og fordrivelse,

for ikke en eneste genstand fra nogen af dem synes at være yngre end 900-årene. De var episoder, bygget i og til en helt speciel politisk situation. Som billedet tegner sig i dag, kunne de ikke modstå oprøret mod kong Harald. De faldt med ham og hans politik, blev opgivet og snart helt glemt.²²

Det vil næppe nogensinde kunne bevises, at alle disse tanker og netop disse begivenheder lå bag opførelsen af den vældige Aggersborg og bag dens endeligt. For der er gået 1000 år siden da, og intet blev skrevet ned. Men den store borg og dens baggrund ægger til forsøg på at forstå hvorfor og hvordan, og uanset om den blev bygget færdig, og uanset dens succes i forhold til formålet, så udtrykker den noget centralt ved vikingetiden: en evne til utraditionel tænkning og storslået planlægning, en vilje til at føre det ud i livet, stor teknisk formåen og forbløffende ressourcer. Dette, samt de mange gåder, der fortsat knytter sig til den, og den usædvanligt smukke beliggenhed ved Limfjorden, er med til at gøre Aggersborg så fascinerende.

Noter og litteratur

1. *Præsteindberetninger til Ole Worm I* (udg. ved F. Jørgensen), 1970, s. 39f.
2. Nationalmuseets 2. Afdeling, Antikvarisk-topografisk Arkiv.
3. Dokumentationsmaterialet fra udgravningerne (opmålinger, beskrivelser, oldsager, papirer vedr. udgravningens forløb og organisation osv.) vil tilgå Nationalmuseets 1. Afdeling, når den igangværende bearbejdning af vikingetidens fundene er afsluttet.
4. En nærmere karakteristik af C. G. Schultz findes i O. Olsen og H. Schmidt: *Fyrkat I. Borgen og Bebyggelsen*, 1977, s. 17ff.
5. P. Nørlund: *Trelleborg*. 1948.
6. En nærmere karakteristik af Svend Søndergård findes i *Fyrkat I* (se note 4), s. 19f.
7. C. G. Schultz: Aggersborg. Vikingelejren ved Limfjorden. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1949, s. 91-108.
8. Samme sted, s. 102f.
9. Afsnittet er baseret på forarbejderne og færdige dele af manuskriptet til den videnskabelige publikation (jfr. note 3), der vil rumme bidrag af bl.a. Hans Jørgen Madsen, Heid Gjøstein Resi,

- James Graham-Campbell, David M. Wilson, Ulf Näsman, Jørgen Steen Jensen, Olaf Olsen, Holger Schmidt, Knud Rosenlund, Tove Hatting, Knud Jessen (†), Gordon Albøge samt forfatteren til dette kapitel. Foruden C. G. Schultz' artikel (se note 7) findes flg. trykte oversigtsartikler om Aggersborg, som der generelt henvises til. Nedenfor vil der kun være yderligere henvisninger til specielle aspekter vedr. Aggersborg trykt i andre værker. E. Roesdahl: Borgenes borg. *Skalk* 1977 nr. 2, s. 3-9; Samme: Aggersborg. The Viking settlement and fortress. *Chateau Gaillard* VIII, 1976, s. 269-78; Samme: Aggersborg in the Viking Age. *Proceedings of the Eighth Viking Congress* (H. Bekker-Nielsen m.fl. udg.), Odense 1981, s. 107-22; Samme: Aggersborgproblemer. *Beretning fra tredje tværfaglige vikingesymposium* (udg. af G. Fellows-Jensen og N. Lund), 1984. Generelt sammenligningsmateriale, både hvad angår bygninger, oldsager m.v., kan findes i f.ex. E. Roesdahl: *Danmarks vikingetid*, 1980.
10. S. Hvass: Årtusinders landsby. *Skalk* 1984 nr. 3, s. 20-30.
 11. H. Schmidt i *Fyrkat I* (se note 4), s. 112f., s. 146f.
 12. K. Jessen: Plantefund fra vikingetiden i Danmark. *Botanisk Tidsskrift* 50, 1953-54, s. 125-39.
 13. K. Rosenlund: *Catalogue of subfossil Danish Vertebrates. Fishes*, 1976, s. 44.
 14. E. Roesdahl: *Fyrkat II. Oldsagerne og gravpladsen*, 1977, s. 167 med henvisninger.
 15. Lars Bo Jensen: *Limfjorden og egnene omkring den i Vikingetiden*. Utrykt specialeafhandling i historie ved Aarhus Universitet 1982 (med bilag af skriftlige kilder fra vikingetid og ældre middelalder til belysning af bl.a. Limfjordens naturforhold). Om trafikforholdene omkring Aggersborg, og om naturforholdene se også kap. I med henvisninger, kap. V, samt P. Rønn Christensen: *Aggersund. Vendsysselke Aarbøger* XII, 1940, s. 161-173; E. Roesdahl: *Aggersborg in the Viking Age* (se note 9); L. B. Jensen: *Limfjorden i vikingetid. Land og by i middelalderen* 3, 1985, s. 50-68.
 16. Tak til Jens Tyge Møller, der gjorde mig opmærksom på det.
 17. P. Hauberg: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*, 1900, s. 74f. og passim. C. J. Becker har venligst meddelt, at også han mener, at Ørbækmønterne rimeligvis er slået i dette Ørbæk.
 18. Der foreligger en vældig litteratur om ringborgene. Om Aggersborg se de i note 9 anførte værker. Om Trelleborg, se note 5. Om Fyrkat, se de i note 4 og 14 anførte værker, hvor imidlertid også de øvrige ringborge, incl. Aggersborg, behandles. En oversigt findes i E. Roesdahl: *Danmarks vikingetid* 1980, s. 166ff. Om de dendrokronologiske dateringer se T. E. Christiansen: *Trelleborgs Alder. Arkæologisk Datering. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1982, s. 84-110; N. Bonde og K. Christensen: *Trelleborgs alder. Dendrokronologisk datering. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1982, s. 111-152; H. Andersen: *Ringborgens alder. Skalk* 1984 nr. 2, s. 15.
 19. J. A. Trimpe Burger: The geometrical fortress of Oost-Souburg (Zeeland). *Chateau Gaillard* VII, 1975, s. 215-219.
 20. H. Schmidt: Vikingernes husformede gravsten. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1971, s. 13-28; Samme: *Trelleborghuset og Fyrkathuset. Nationalmuseets Arbejdsmark* 1981, s. 132-43; Samme: *Om bygningen af et vikingetidshus på Fyrkat. Nationalmuseets Arbejdsmark* 1985, s. 48-59.
 21. Mange teorier om de fire ringborge er gennemgået i N. P. Stilling: *Trelleborghypoteser. Scandia* 47 hft. 1, 1981, s. 29-65. Tolkning af Aggersborg er specielt behandlet i E. Roesdahl: *Aggersborgproblemer* (se note 9) med henvisninger. Se også T. E. Christiansens artikel nævnt i note 18.
 22. E. Roesdahl: The building activities of King Harald Bluetooth. *Chateau Gaillard* IX-X, 1982, s. 543-45; Samme: *The End of Viking Age Fortifications in Denmark, and what followed. Chateau Gaillard* XII, 1985, s. 39-47.

Kongsgårde og borge i middelalderen

af Else Roesdahl

Som den eneste af de fire geometriske ringborge fik Aggersborg et ubrudt efterliv lige til i dag, med skiftende kongsgårde, borge, herregårde og mange dramatiske begivenheder. Men bortset fra nogle spredte fund gjort ved udgravning af vikingetidsanlæggene, og sikkert i mange tilfælde tilfældigt tabt der, stammer faktisk al vor viden om forholdene i middelalderen fra skriftlige oplysninger. Sandsynligvis ligger sporene af de middelalderlige anlæg gemt under den nuværende Aggersborggaard og i den omliggende tætte bevoksning.¹

Gennem mindst 600 år, lige indtil 1579, var Aggersborg i kongeligt eje. Det må man i alt fald gå ud fra, for det år afhændede kong Frederik den Anden Aggersborg til adelsdamen fru Vibeke Podebusk (se næste kapitel), og hver gang den omtales i middelalderen og op til 1579 tilhører den også kongen. Og som redegjort for i forrige kapitel kan kongens ejerforhold følges videre tilbage til vikingetiden: ringborgens tid omkring år 980.

Mange andre kongelige ejendomme skiftede hænder gennem middelalderen, og grunden til, at det ikke skete med Aggersborg, var formentlig beliggenheden: børserskelsen af overfartsstedet over Limfjorden, der var af i alt fald lokal betydning, selv om fjordens udløb mod vest og nord var sandede helt til. Denne nære samhørighed med overfartsstedet var uden tvivl også årsag til mange af de dramatiske begivenheder, der udspillede sig her.

Som omtalt i forrige kapitel tyder alt på, at ringborgen hurtigt blev til ruin. Hvad der fulgte efter er uvist, men forskelligt tyder på, at der kom en eller anden form for bebyggelse om-

kring den og i et vist omfang måske også inden for voldene. Måske var det en art fortsættelse af den ældre civile bebyggelse, som muligvis aldrig var blevet helt fjernet fra området? I alt fald er der ikke fundet nogen spor overhovedet af yngre kongsgårde i det udgravede område.

Måske har en sådan i en periode ligget lige overfor, på fjordens sydside ved naturhavnen i Ørbæk, hvor der efter alt at dømme (se s. 81), blev slået mønt af kongerne Knud den Store (1018-1035) og Hardeknud (1035-1042). Men senest i 1086 var der igen en vigtig kongsgård på terrænet ved Aggersborg.

I begyndelsen af 1100-årene nedskrev den engelske munk Ælnoth nemlig i Odense en beretning på latin om de dramatiske begivenheder omkring oprøret mod kong Knud den Hellige, drabet på ham i 1086 og hans udvikling til helgen. I dette begivenhedsforløb spiller Aggersborg en rolle.² Oprøret brød ud, mens kongen opholdt sig nord for Limfjorden, og han flygtede selv med et følge til en venligsindet bisps gård i Bejstrup, ca. 8 km nordøst for Aggersborg, mens hans øvrige folk blev sendt til Aggersborg. Det lykkedes kongen at nå videre til Viborg og Slesvig og derfra til Odense, før han blev dræbt. Men mange af hans mænd blev dræbt allerede på Aggersborg.

Ælnoth har en ganske detaljeret og livfuld skildring af begivenhederne og lokaliteterne på Aggersborg. Men om forsvarsværker er der intet, og efter al foreliggende viden var den tids kongsgårde da heller ikke befæstede – det hører en yngre tid til, samt episoden i slutningen af 900-årene med de geometriske ringborge. At det i 1086 skulle dreje sig om ringborgen eller

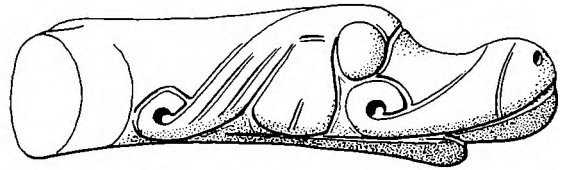

Fig. 1. Bronzefragment med dyrehoved i den sene vikingetids Ringerikestil, fra 1000-årene. Fundet et ukendt sted på Aggersborg i 1945. Genstandens længde er 3,4 cm. Foto Nationalmuseet; tegning Flemming Bau 1985. – *Bronze fragment with an animal head in the late Viking-Age Ringerike style, from the 11th. century. Found in an unknown spot at Aggersborg in 1945. Length of the object: 3.4 cm. Photo: National Museum. Drawing: Flemming Bau, 1985.*

en del deraf – som dens udgraver C. G. Schultz i sin tid helst ville tro – må i dag anses for meget usandsynligt. I øvrigt skal man være varsom med at lægge for meget i detaljerne. For Ælnoths ærinde var dramaet, ikke en præcis beskrivelse af Aggersborg i 1086, hvor han jo heller ikke var til stede.

Ælnoth optræder desuden i rollen som den første stednavneforsker i Danmark og giver en forklaring på navnet. Han skriver, at Aggersborg betyder »urbs agri«. »Agri« betyder ager, men den nøjagtige betydning af det latinske ord »urbs« er uklar og vanskelig at gengive på moderne dansk. Korte, mundrette oversættelser skifter mellem borg og by, og et andet forslag er administrativt center. Ælnoths forklaring på stednavnet, som han siger har gammel hævd, er altså »borgen på ageren« eller »byen på ageren« eller »det administrative center på ageren«, uden at ordene dog må opfattes i deres moderne betydning. I dag peger stednavneforskere imidlertid på endnu en mulighed, nemlig at Aggersborgs efterled -borg oprindeligt også kan have betegnet en hævet terrænformation.³ I så fald refererer stednavnet altså hverken til nogen bebyggelse eller borg; det betyder omtrent »agers bakke«.

Men da Ælnoth også i anden sammenhæng bruger betegnelsen »urbs« om Aggersborg, ville det alligevel være interessant at vide, hvilken form for bebyggelse han sigter til med ordet. »Administrativt center« passer i alt fald med hans konkrete oplysning om, at kongelige embedsmænd havde sæde der i 1086, og den

slags boede formentlig i kongsgården. Men omkring den kan der jo meget vel have været yderligere bebyggelse.

Ælnoths omtale af Aggersborg findes i begyndelsen af hans kapitel 19 og i hele kapitel 21. Passagerne lyder således i Erling Albrechtsens oversættelse (urbs er her gengivet ved by):⁴

Hirden går tilbage til Aggersborg, Kongen til Biskopstorp 19. Han forlod nu de nordligste egne og drog til vestlændingenes område, og efter at han havde ladet sine trofaste og lydige delinger hirdmænd overføre til det sted, som fra gammel tid og til i dag kaldes Aggersborg, det er »byen på ageren«, tog han selv med den ærværdige biskop Henrik og ledsaget af et stort følge ophold på biskoppens gård der i nærheden ...

Angrebet på Aggersborg

21. For at man nu kunde se, at der var alvor bag den onde snak, og at den høje prælats velmente forsøg på at overtale dem var til ingen nytte, så rykkede nogle skarer, der var svulmet op i tal undervejs og nu var parat til enhver forbrydelse, hastigt frem mod den nævnte by, * hvor kongens skattefogeder eller bryder havde sæde. Oprørerne gjorde også, hvad de kunde, for at rygtet om den opståede uro og vold skulde brede sig til det øvrige Jylland. Men lad mig nu komme til sagen! Grebet af gru var hver den bleven, som havde kunnet være vidne til disse galningers angreb. Nogle trækker de nøgne ud af sengen, nogle klynger de op uden på dørene, andre kaster de i vandet; selv stormændene søger man alle vegne og står dem efter livet, snart spærres man dem

* Det fremgår af sammenhængen, at det er Aggersborg.

med våbenmagt vejen til flugt, og dér vogter klynger af fjender med sværd i hånd foran dørene. Nu kommer det til kamp mellem de to parter. De, der står udenfor, angriber, mens de indespærrede prøver at forsvare sig og sine. Da nu mængden af fjender stadig tager til, springer nogle af kongsmændene upåklædte frem mod fjendens våben. Nogle segner døde eller sårede til jorden som flængede af vilddyr, mens andre flygter fra deres næsten ødelagte huse og søger mod de nærmeste skjulesteder. Nogle får sat skibe i søen og slipper da fri af de rasende angribere.

Imens var kongen med sine folk undsluppet over fjorden til den modsatte bred, bort fra urolighederne. Efter at nu alle kongens ombudsmænd og deres tjenestefolk var jaget bort, blev alt indbo endevendt, sengetøj fordelt, de enkelte kamre undersøgt, gæsteværelserne kæmmet og selv de kongelige rum gennemrodet. Det, som hver ransmand begærligt rasper, eller hver en ædedolk kan hugge i sig, toppes de om på stedet. Her stak mange usæle og rovgriske mænd gods til sig. Fjendehæren frariver mange ædelbårne deres fædrene ejendom. Andre plyndres for det, de engang med såret bryst vandt sig i kamp.

Næste gang man møder Aggersborg er i 1. halvdel af 1200-årene. Det sker i den såkaldte Kongelevliste i »Kong Valdemars jordebog«, et langt håndskrift af blandet indhold, der også rummer lister over krongods i Valdemar Sejrs tid. Det bevarede håndskrift er nedskrevet omkring år 1300.⁵ Aggersborg er nævnt sammen med andre kongelige besiddelser i Jylland (fig. 3): der begyndes nordfra med Hjørring, og Aggersborg er nummer tre mellem Ulveskov (i Vendsyssel nær Åbybro) og Udholme (som menes at være et fællesnavn for en serie holme i Limfjorden nær Aggersborg). Man har her den ældste gengivelse af Aggersborgs stavemåde »Akærsburgh«, og optegnelsen fortæller desuden, at Aggersborg hørte til krongodset (kongelev), ikke til kongens private gods.

Den 14. maj 1272 opholdt kong Erik Glipping sig på Aggersborg. For den dag udstedte han et endnu bevaret dokument, der fritog Ø Kloster, et nonnekloster i Øland en snes km øst for Aggersborg, for visse ydelser og afgifter.⁶ Igen den 12. december 1327 blev der udstedt et kongeligt dokument her. Denne gang var det kong Valdemar den Tredie, en sønderjysk barnehertug, der kortvarigt bar kongenavn, som tilstod Ø Kloster visse fordele.⁷

Fig. 2. Kong Knud den Helliges knogler i helgen-skrinet i Odense St. Knuds kirke. Foto Lennart Larsen 1981. – *The bones of King Cnut the Holy in the saint's shrine in St. Knud's Cathedral, Odense. Photo: Lennart Larsen, 1981.*

Om Aggersborg da var en ubefæstet kongsgård eller en borg, får man intet at vide om. Det første er dog mest sandsynligt, for de kongeborge, man kender til, er koncentreret om de politiske brændpunkter, og de lå andetsteds i landet.

Da Valdemar Atterdag (1340-75) kom til magten efter en række urolige, kongeløse år, blev der imidlertid igangsat et stort, kongeligt borgbyggeri, og nu også i egne, hvor der hidtil kun havde været få eller ingen borge. Landet skulle styres fra borgene, og det er da også fra

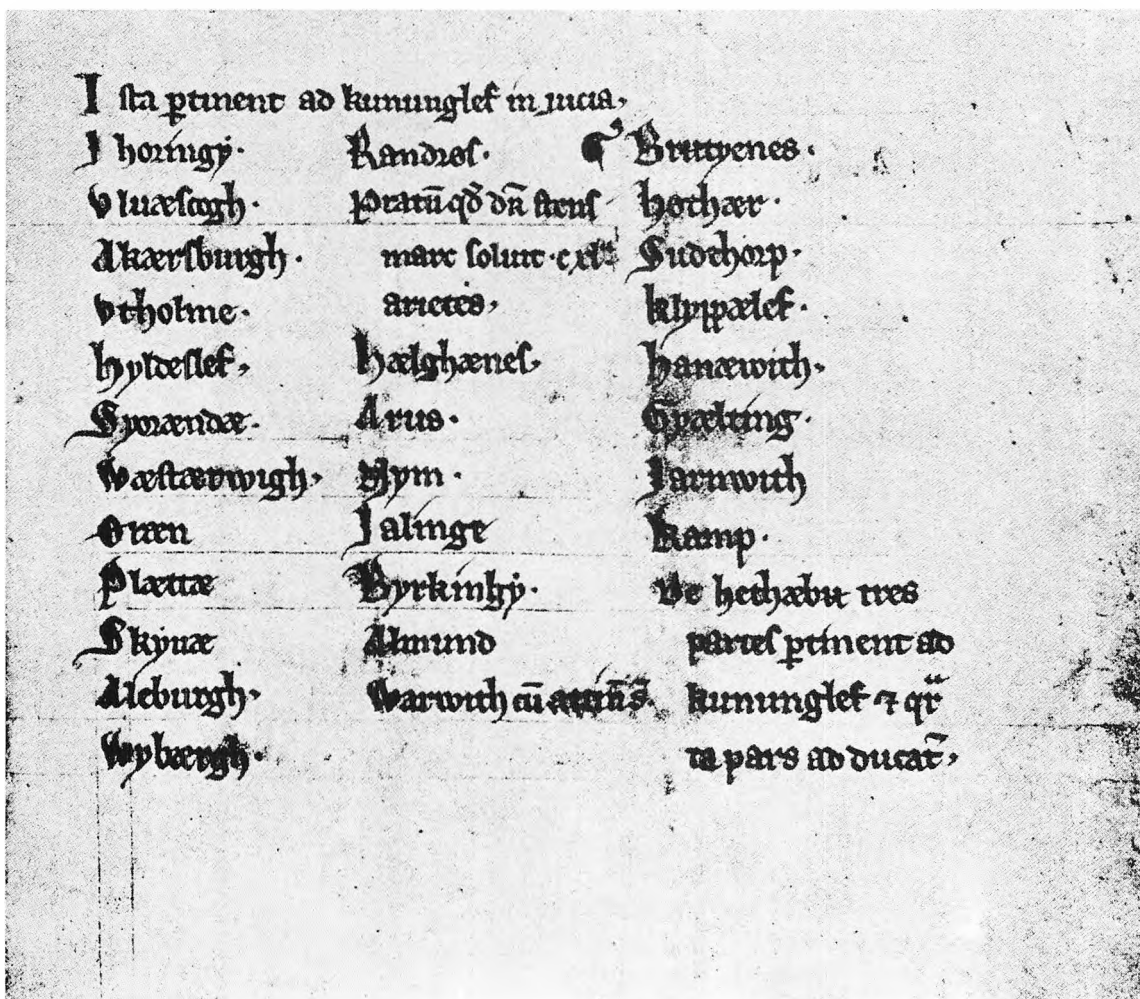

Fig. 3. Udsnit af side fra Kong Valdemars Jordebog, 1200-årene. Aggersborg («Akærsburgh») nævnes i venstre spalte som nummer tre fra oven. Gengivet efter Aakjær. – Section of a page of King Valdemar's Jordebog, 13th. century. Aggersborg («Akærsburgh») is mentioned in the left column, number three from the top. After Aakjær.

hans tid, man for første og eneste gang i middelalderen hører om en borg på Aggersborg.

Den 9. marts 1373 forpligtede Niels Eriksen Gyldenstjerne sig over for Valdemar Atterdag til at genopføre borgen Aggersborg som den var førhen. Han – en lokal stormand og kommende ejer af borgen Aagaard en halv snes km nord for Aggersborg – havde ødelagt den under uroligheder vendt mod kongen. Genopbygningen skulle ske inden for et år, og i det endnu bevarede dokument (fig. 5) specificeres anlæggets enkelte dele. Såfremt denne skildring

af Aggersborg er reel og ikke blot en formel på en tidstypisk borg (og der er egentlig ingen grund til at tvivle på, at den er reel), så har man en ganske god beskrivelse af den tids Aggersborg. Under alle omstændigheder var det en borg, Niels Eriksen havde ødelagt, og i »Danmarks Riges Breve«s oversættelse fra latin lyder dokumentet således:⁸

Niels Eriksen, ridder, til alle, der ser dette brev, hilsen evindeligt med Gud.

Alle nulevende og fremtidige skal vide, at jeg og

mine arvinger lover og med dette brev har lovet den sære berømmelige fyrste herr Valdemar, de Danskes, Venders og Goters konge, vor meget kære herre, inden et år fra dato uden forhaling at opføre og bygge borgen Aggersborg tillige med forborgen kaldet »forborg«* på alle måder, nemlig med bygninger, huse, fæstningsværker kaldet »barfred«,* med palisade kaldet »planker«,* med broer, grave, volde kaldet »wææle«* og kort sagt på alle måder, således som samme borg med forborg tidligere var bygget før samme borgs brand. Ligeledes lover vi med dette brev til den fornævnte termin at genopbygge gården foran borgen Aggersborg overensstemmende med, som den var bygget før samme borgs brand, således som samme gård kaldet ladegård på alle måder var bygget og opført før sammes brand eller nedbrydning. At alt dette fast skal blive overholdt, har vi Niels Eriksen, ridder, Jens Nielsen, ridder, Niels Ingvarsen, Niels Ivarsen, Jesse Frost, væbnere, med håndslag og sammenlagte hænder lovet uden alle kunstknep eller al svig, og det har vi med dette brev på ny lovet den sære berømmelige fyrste herr Valdemar, de Danskes konge, vor sære kære herre og hans efterfølgere og til hans hånd de herrer Peder Grubbe, Jakob Olufsen, Kristian Kule, Henning Meinertorp, riddere, Konrad Moltke, væbner, og til bevis og større sikkerhed er vore segl hængt under dette brev til vidnesbyrd om ovenstående. Givet i Lemvig i det Herrens år 1373 onsdagen efter søndagen Invo-cavit.

Med borgforskeren Vilhelm la Cour kan man konkludere: »Kan vi tage Aggersborg-brevets detaljer for gode varer, må vi derfor tænke os bygninger og huse anbragte på et dobbeltvoldsted med forborg og borgbanke (som vi veed, at tilfældet var på Ørum), med begge banker omgivet af grave, volde og planker, forborgen tillige rummende en barfred (i dette tilfælde vel et tårn) og desuden med bro mellem bankerne og mellem forborgen og det faste land, hvor den ubefæstede ladegård har ligget. Hvorvidt dette indtryk er rigtigt eller ej kan måske dokumenteres ved kommende udgravninger ...«. ⁹

Hvis en sådan udgravning engang bliver i-værksat, kan man langt fra være sikker på at finde spor af en muret borg med tårne og tinder. For den tids danske borge var ofte bygget helt eller langt overvejende af træ, græstørv og jord, som f.ex. Egholm i Himmerland (udgra-

* dansk ord i den latinske tekst.

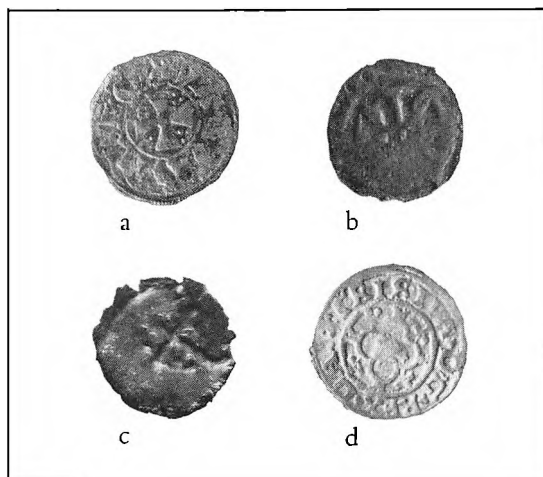

Fig. 4. Et udvalg af de middelalderlige mønter, som blev fundet øverst i jordlagene ved udgravningerne på Aggersborg. De må være tabt ved markarbejde, jagt eller af forbipasserende. a: slået under Valdemar Sejr (1202-1241); b: slået under Erik Menved (1286-1319) i Ribe; c: slået under Christoffer II (1319-32) i Slesvig; d: slået under Christian III (1536-59) i Flensborg. Mål 1:1. Foto Nationalmuseet. – *Selection of medieval coins found in the top-soil during the excavations at Aggersborg. They must have been lost by workers in the fields, by hunters or by passers-by. The coins were struck: (a) under Valdemar Sejr (1202-1241); (b) under Erik Menved (1286-1319) in Ribe; (c) under Christoffer II (1319-32) in Schleswig; (d) under Christian III (1536-59) in Flensburg. Scale 1:1. Photo National Museum.*

vet 1984-85) eller Hedegård ved Halkjær å syd for Nibe, der er en af de borge fra 2. halvdel af 1300-årene, hvis udseende man ved mest om. Den blev udgravet 1938-46.¹⁰ Valdemar Atterdags Aggersborg kan meget vel have haft mange træk fælles med dem.

Det vides ikke, om borgen blev genopbygget som lovet i Lemvig 1373. I 1468 nævnes et Helligåndshus i Aggersborg,¹¹ men der er ingen oplysninger om kongens Aggersborg før igen i forbindelse med det nordjyske bondeoprør mod kong Christoffer af Bayern 1441. Ifølge en folkevisse nedskrevet i 1500-årene brændte oprørerne ved den lejlighed »kongens gård« i Aggersborg på deres vej nordpå. Og det kan meget vel passe, for samtidige kilder fortæller om ødelæggelser af andre ejendomme, bl.a. Aagaard kort derfra. Men på St. Jørgensbjerg,

Omibus p[ro]p[ri]is p[ro]p[ri]et[ar]iis Nicolai arch[iep]i miles saluati in d[omi]no sempiternam. Aduenit vniuersi p[re]sentes et
futuri me m[ag]ist[er] heredes illustrissim[us] p[ri]ncipi. d[omi]no w[il]helmo d[omi]no p[ro]p[ri]et[ar]i g[er]m[an]ie regi d[omi]no n[ost]ro d[omi]no p[ro]p[ri]et[ar]i et in h[is]
p[ar]tibus p[ro]m[iss]is cast[ro] abersburg[um] vna cu[m] suburbio d[omi]ni urbor[um]. omnib[us] modis v[er]o dist[ri]ctis am[er]icis p[ro]p[ri]et[ar]iis d[omi]ni
d[omi]ni arch[iep]i cu[m] assensu d[omi]ni p[ro]p[ri]et[ar]i ponat[ur] possit cum[que] d[omi]ni waste et simpl[ic]it[er] omnib[us] modis quib[us] d[omi]ni g[er]m[an]iam
eiusdem cast[ri] d[omi]ni cast[ri] vna cu[m] suburbio d[omi]ni fuit d[omi]ni tam[en] infra d[omi]num p[ro]p[ri]et[ar]i a d[omi]ni p[ro]p[ri]et[ar]i sine p[ro]p[ri]et[ar]i
g[er]m[an]ie et edificare. Am[er]icis et curiam d[omi]ni cast[ri] abersburg[um] d[omi]ni g[er]m[an]ie eiusdem cast[ri] edificare[m] q[uo]d d[omi]ni redificare
p[ro]m[iss]um in h[is] p[ar]tibus in d[omi]no p[ro]p[ri]et[ar]i eade[m] curia d[omi]ni g[er]m[an]ie d[omi]ni g[er]m[an]ie vel destructione[m] eiusdem omnib[us] modis edi
ficata fuit et g[er]m[an]ia. Et h[is] omnib[us] firmis p[ro]p[ri]et[ar]iis. no[n] nicola[us] arch[iep]i miles. joh[ann]es miles miles miles g[er]m[an]ie
miles p[ro]p[ri]et[ar]i posse p[ro]p[ri]et[ar]i armigeri fide d[omi]ni et manu p[ro]p[ri]et[ar]i absq[ue] om[n]i mali curia et d[omi]ni p[ro]p[ri]et[ar]i et p[ro]m[iss]um
in h[is] p[ar]tibus. Illustrissim[us] p[ri]ncipi. d[omi]no w[il]helmo regi d[omi]ni d[omi]no n[ost]ro d[omi]no suisq[ue] successorib[us] et ad manus suas d[omi]ni
pot[er]it g[er]m[an]ie. iacobo oleff. bertholdo h[er]e. henrico meynert[er]p. milib[us]. g[er]m[an]ie met[er]p[er] armigeris. et
in euidentiam et cautelam m[ag]ist[er]i regilla n[ost]ra p[ro]p[ri]et[ar]i ad appensa et in testimonium p[ro]m[iss]um. Dat[um] leub[er]i
anno d[omi]ni m[ille]mo c[entes]imo lxxij. feria quarta p[ro]p[ri]et[ar]i post d[omi]ni iunocentii

en halv snes km nord for Aggersborg, led bondehæren, der havde forskanset sig i en vognborg, et blodigt nederlag, og høvedsmanden Henrik Tagesen blev fanget og henrettet i Ålborg samme år den 12. juni.¹² Verset om Aggersborg lyder således, omsat til et mere nutidigt dansk:¹³

*De rede frem ad Aggersborg
og frem ad Aggersborg by
De satte ild på kongens gård
det stod så højt i sky.*

Verset giver ikke indtryk af en borg, og efter den tid har der næppe heller været nogen borg her. Aggersborg var blevet til »kongens gård i Aggersborg«, og det var en ejendom med denne betegnelse, der 1579 blev afhændet til fru Vibeke Podebusk.

Noter og litteratur

1. Jfr. forrige kapitel, note 3 og 9. Oversigter over Aggersborg i middelalderen findes i *Danske Slotte og Herregårde*, Ny Samling II (udg. af A. G. Hassø), 1945, s. 306-11; V. la Cour og H. Stiesdal: *Danske Voldsteder. Hjørring Amt*, 1963, s. 205-23.
2. *Ælnoths Krønike* (oversat og kommenteret af E. Albrechten, og med efterskrift af P. Meulengracht Sørensen), 1984.
3. Gordon Albøges manuskript til Aggersborgpublikationen.
4. Tak til Erling Albrechtsen for tilladelse til at bruge hans oversættelse. Efter aftale med ham er originaloversættelsens »gravsteder« (sidste afsnit af kap. 21) her erstattet med »de kongelige rum«, da det første beror på en fejl.
5. *Kong Valdemars Jordebog I*, Text (udg. af S. Aakjær), 1926, s. 30r, s. 26, s. 189; *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* bd. XIX, 1975, sp. 456ff.: Valdemars Jordebog.
6. *Danmarks Riges Breve* 2. rk. 2. bd., 1266-1280, 1941, nr. 181, s. 150f.
7. *Danmarks Riges Breve* 2. rk. 9. bd., 1323-1327, 1946, nr. 463, s. 368f.
8. *Danmarks Riges Breve* 3. rk. 9. bd., 1371-1379, 1982, nr. 279, s. 172f.; jfr. *Diplomatarium Danicum* 3. rk. 9. bd. nr. 279. To ord i oversættelsen er ændret: »suburbio« er her gengivet som forborg (ikke forstad), og »asseribus« er gengivet som palisade (ikke pæle).
9. Se note 1.
10. Aa. Roussel: En middelalderlig jysk træborg. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1939, s. 55-58; samme: Middelalderborgen ved Halkær. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1947, s. 73-79.
11. J. Lindbæk og G. Stemann: *De danske Helligåndsklostre*, 1906, s. 97 med henvisninger.
12. J. E. Olesen: *Rigsråd – Kongemagt – Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, 1980, s. 183ff.
13. *Danmarks Gamle Folkeviser* III (udg. af S. Grundtvig), 1862, nr. 602, s. 601-606.

Fig. 5. Overenskomst af 9. marts 1373 mellem Valdemar Atterdag og Niels Eriksen Gyldenstjerne om genopførelsen af kongens borg Aggersborg. Original i Rigsarkivet (Middelaldersamlingen, Ny kron. rk. 110). Ca. naturlig størrelse. Foto Rigsarkivet. – *Agreement of March 9th 1373 between King Valdemar Atterdag and Niels Eriksen Gyldenstjerne for the rebuilding of the King's castle of Aggersborg. Original in the State Archives. Approx. actual size. Photo: State Archives.*

Herregården Aggersborggaard

af Anna Kathrine Nielsen

Dette afsnit omhandler skabelsen af herregården Aggersborggaard samt godsets drift og forvaltning i nyere og nyeste tid med særligt henblik på bøndergodset, og det indeholder desuden korte biografier af godsejerne, deres baggrund og indsats, så vidt kildematerialet tillader det. Bygningshistorien vil ikke blive behandlet her; det sker i kapitel VI. Under udarbejdelsen af denne redegørelse har det vist sig, at store dele af godsarkivet er forsvundet. Det betyder, at fæsternes levevilkår mest må belyses ud fra centraladministrationens og amtsadministrationens arkiver, og at billedet dermed vil have væsentlige mangler.

1. Gården og dens ejere gennem fire hundrede år

Aggersborggaard bliver adelig herregård 1579

I 1500-tallet ændrede Aggersborg status fra kongsgård til herregård, et træk, der skal ses i sammenhæng med den generelle politiske udvikling. Med reformationen 1536 blev kronens godser forøget med henved en trediedel, og kongen bestræbte sig nu på at samle krongodset mest muligt og dér, hvor han mest opholdt sig, nemlig på Sjælland. Perioden op imod 1600 kaldes derfor de store mageskifters tid. Lige som kongen mageskiftede Voergård i Vendsyssel, mageskiftede han også sit gods i Aggersborg sogn.

Præsteindberetningerne fra 1578 omtaler

ikke nogen borg i Aggersborg sogn, men der nævnes, at kronen ejede 11 gårde, 4 bol (mindre gårde), 5 huse, 2 færgehuse, præstegården og 1 gård der. Året efter, den 19. juni 1579, foretog kongen et mageskifte med *Vibeke Podebusk* til Ravnholt på Fyn. Han overlod hende sin gård, »Kongens gård« i Aggersborg sogn og desuden to gadehuse i Aggersborg by og to gårde i Herrested sogn på Fyn. Til gengæld fik han fra hende Krogsgårdene og Krogsgård Mølle i Mønsted sogn ved Viborg samt en gård i Hyllede ved Fakse.¹ Fem år senere, den 14. maj 1584, byttede de på ny gårde. Denne gang fik fru Vibeke en række gårde i Aggersborg sogn, nemlig en i Ullerup, tre i Thorup og tre i Aggersborg by. Hertil kom et bol og kronens rettighed i tre gårde i samme by, som tilhørte kirken og derfor blev kaldt kirkegårde. Desuden fik hun kronens rettighed i to kirkegårde i Ullerup by og endelig to af kronens færgehuse ved Aggersund samt ni gadehuse (gadehuse var betegnelsen på husmandshuse, der lå på byens »gadejord«, den udyrkede fællesjord foran gårdene i landsbyerne). Til gengæld fik kongen i Middelsom og Sønderlyng herreder mellem Viborg og Randers fem gårde og et gadehus, hvortil kom en gård på Mors og en enkelt i Dysted øst for Næstved.²

Men hvem var nu den Vibeke Podebusk, der samlede herregården Aggersborggaard? Podebusk eller Putbus var navn på en vendisk fyrsteslægt på Rygen, hvorfra den i 1300-årene kom til Danmark.³ Hun fortæller selv, at hun hedder »Wiveke Pudebusk, som er hr. Claus Pudebusks datter af Krapperup og Evert Bilds hustru af Ravnholt«.⁴

Fig. 1. Podebuskernes slægtsvåben. Efter S. T. Aachen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle. 1973. – *The coat-of-arms of the Podebusk family. After S. T. Aachen 1973.*

Podebuskerne havde tilnavnene »de reputerlige og de prægtige«. Slægtens første mand i Danmark var Henning van Podebusk, der fra 1350 var trådt i kong Valdemar Atterdags tjeneste og senere som hans drost blev den mægtigste mand i riget næst efter kongen selv. Blandt hans »prægtige« efterkommere var det hans sønnesøns sønnesøn, Claus Podebusk til Kjørup og Krapperup (død 1540), der blev Vibeke Podebusks fader. Hun blev i 1549 gift med rigsråd Evert Bild til Ravnholt, der døde 1567. Vibeke Podebusks fader var gift med en datter af sin stedmoder, Anne Mouridsdatter Gyldenstjerne i Vester Hanherred, hvorfra Vibeke Podebusk arvede en del gods omkring 1575.⁵ Anne Mouridsdatters fader, Mourids Nielsen (Gyldenstjerne) til Ågård ved Fjerritslev er kendt som godssamler og skabte et gods-kompleks omkring Ågård på ca. 200 fæstegårde.⁶

De store mageskifter bidrog ikke alene til at samle krongodset på Sjælland, Fyn og i Østjyl-

land, men de gav også adelen mulighed for at samle jorden omkring herregårdene, således at bøndergodset bedre kunne udnyttes i forbindelse med hoveriet: en arbejdsydelse, der især omfattede dyrkning af hovedgårdsjorden. Mageskifterne betød således en forringelse af bøndernes vilkår, men en forbedring af kongens og herremændenes vilkår.

I mageskifternes kølvand ser vi da en stor byggeperiode for adelens herregårde. Ingeborg Skeel skabte det pragtfulde renæssanceslot på Voergård, Hans Lindenov byggede 2 fløje til Hundslund Kloster (det senere Dronninglund) og også Vibeke Podebusk må have bygget en passende bolig til sin nye herregård. Det er nærliggende at regne med, at den har ligget samme sted som den nuværende hovedbygning; i hvert fald har dennes sydfløj en kælder bygget af ældre kvadre.

Har Vibeke Podebusk ikke umiddelbart sat sig håndgribelige spor på Aggersborggaard, er hun til gengæld kendt for en litterær virksomhed. Der er dels tale om nogle årbogsagtige optegnelser, dels om en slægtbog. De årbogsagtige optegnelser, »Fru Vibeke Podebusks Antegnelser om danske sager fra 1464 til 1573«, er delt i to dele. Den første indeholder korte bemærkninger om danske historiske tildragelser som kongekroning og kongernes død samt slag, især kampe i Sverige, som f.eks. »MCDLXXI Stod det slag på Brunkebjerg mellem kong Christian den I og gl. Steen Sture, så blev kong Christian skudt 4 tænder af hans mund og blev der fanget hr. Claus Rønnow Danmark riges marskalk, hr. Ture Turcsen, hr. Bjørn Johansen, hr. Fiche, hr. Niels Christensen, hr. Anders Friis, hr. Niels Tings,

Fig. 2. Første side af anonym slægtsbog, der tilskrives Vibeke Podebusk. Original i Rigsarkivets håndskriftsamling XIV, L 13. 2/3 størrelse. – *The first page of an anonymous family record-book, ascribed to Vibeke Podebusk. Original in the State Archives' collection of manuscripts, XIV, L 13. Scale: 2:3.*

Her Auvidt Proses

Fundum og Modum Dengt.

I Sa Frolend første dykkema

Grundens grundens Bonden er og vunderen dem
 end gals gung dantn digstid, doston domms
 nu guden kummanens, I fund endem vunderens
 I fund isandin dnanumens, I sa kommen ist
 Ingulund og dantn digstid, dem I gisfuntt
 kongen og omvunden dnuvig isle isone.

Grundens Grundens gafflen og vunden, isand første
 fund, fund, isand endem dnttall, isand
 isandin dnuog i vunderen, isand funden dnttall,
 I fund funden gnuopto i galmid, isand dntt
 pfiatn i pfiatn dloff, isand funden guden gnuopto
 i kommen ist vunderens, Grundens grundens
 Bonden i vunderen fund dnttall isne ist, ist
 dnttall dntt dem dantn digstid gisfuntt
 og dntt grundens i funden fund gnuopto
 end isne er og dnttall, Grundens gafflen en
 dnttall grundens gnuopto gnu er og I gisfuntt og
 isne grundens modum for dnttall grundens gnuopto
 Bonden guden gnu er og dnttall dnttall, fund
 gafflen og dnttall gnuopto dig fund en fund
 dnttall en første er og dnttall, isand endem

Fig. 3. Bild-Strangesen-slægtens våben. Efter S. T. Aachen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle. 1973. – *The coat-of-arms of the Bild-Strangesen family.* After S. T. Aachen 1973.

hr. Erik Aagesen med andre gode mænd«. I den anden del er hovedvægten lagt på slægtshistoriske oplysninger om Podebuskerne, Bilderne m.fl., f.eks. »1544. Døde jomfru Ytte Podebusk på Kørupgård i Fyn og er begravet i St. Hans kirke i Odense hos hendes farmor Fru Vibeke og døde hun anden juledag, som var en fredag, mellem 5 og 6.«

Antegnelserne synes således sammenstykket af en årbog, som er skrevet af og tilføjet personalhistoriske oplysninger af interesse for vedkommende forfatter.⁷ Et anonymt håndskrift i Rigsarkivet⁸ menes at være forfattet af Vibeke Podebusk, men denne slægtsbog er også en sammenstykning af flere hænder, ifølge William Christensen med et forlæg udført af Axel Urup og Anne Trolles børn og tilføjet oplysninger om Podebusk-familien.⁹ I alle tilfælde er der oplysninger, som er langt senere end 1550, som er det år, Vibeke Podebusk angiver at have

skrevet slægtbogen. Antegnelserne og især slægtbogen må ses som udtryk for adclens stærke interesse i at bevare erindringen om deres egen slægts indsats og betydning, og det må i bogtrykkunstens barndom have været naturligt, at man lavede afskrifter af eksisterende årbøger og slægtsbøger.

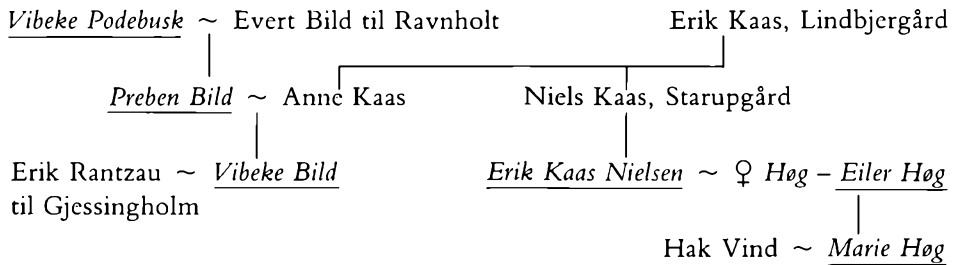
Adelsslægterne Bild, Kaas, Høg, Arenfeldt og Benzon 1596-1718

Vibeke Podebusk har opholdt sig dels på Ravnholt og dels på Aggersborggaard, hvor hun døde 1596, hvorefter hun blev begravet i Herrested kirke under godset Ravnholt på Fyn, som familien også ejede, og hvor hendes mand Evert Bild allerede var begravet. Antagelig har hun villet skabe en herregård til sin yngre søn, Preben Bild, der 1584 og 1585 skriver sig til Ravnholt, men 1586 til Aggersborggaard.

Preben Evertsen Bild var født 1556 på Stenviksholm slot i Norge, hvor faderen var lensmand. En ældre broder, Niels, født 1553, arvede Ravnholt. Preben Bild gik i skole hjemme, men efter faderens død 1567 blev han sendt til sin morbroder Mourids Podebusk til Kjørup og Lerbæk, der huskes for en hårdhændet behandling af sine bønder: »Hvor han færdedes, fulgte klager og processer i hans spor«.¹⁰ 1571 blev Preben Bild sendt til kong Frederik 2., som han tjente til 1578. Da deltog han i den nederlandske krig, og senere var han 3 år hos kurfyrsten af Sachsen. 1588 blev han hofsinde (tjenstydende ved hoffet uden afgrænset opgave) og fik Nordfjord len i Norge, 1589 Lister len også i Norge. 1590-93 var han hofmarskal hos Christian 4, og 1593 blev han gift med Anne Kaas, datter af Erik Kaas til Lindbjerggård og Kirsten Pedersdatter Galt. 1593-97 var han lensmand på Vinstrup på Sjælland, 1597-1602 på Hindsgavl, og 1602 forlenedes han med Lundenæs ved Skjern, men døde samme år og blev begravet i Viborg domkirke.

Megen tid kan Preben Bild ikke have tilbragt på Aggersborggaard, men et minde har han dog sat sig, nemlig i Aggersborg kirke, som han

Slægtskabet mellem de første adelige ejere (1579-1686)

skænkede den klokke, der endnu findes dér (se kap. VII).¹¹

Det blev en datter af Preben Bild, *Vibeke Bild*, som arvede Aggersborggaard. Hun blev 1613 gift med Erik Rantzau til Gjessingholm. Erik Rantzau døde 1627, og 1631 solgte Vibeke Bild Aggersborggaard til sin morbroders søn, *Erik Kaas Nielsen*.¹²

Aggersborggaard bestod da af hovedgården på 36 tdr. hartkorn, »dets bygning, fiskeri, ålegårde så vel som« bøndergodset på 7 gårde, 2 bol og 8 huse i Aggersborg, 2 færgemænd på Holmen, 4 gårde i Ullerup, 4 færgemænd og 4 bolsmænd i Aggersund, 1 gård i Krøldrup og en i Odde og uden for Aggersborg sogn en gård i Stagsted nordøst for Fjerritslev. Indtægterne af bøndergodset var i alt 76 tdr. byg, 27½ tdr. havre, 12½ pd. smør, 14½ svin, 10 snese ål, 1 gås, sjetteparten af en ko og i penge 4 rdl. 4 mk.¹³

Erik Kaas var uheldig: Aggersborggaard blev 2 gange brændt af, den ene gang ved et uheld, den anden gang af svenskerne. Det må have været et hårdt slag for Erik Kaas, der heller ikke blev på godset længe efter. Januar 1652 lånte han 303½ rigsdaler af sin svoger Eiler Høg, og senere samme år solgte han Aggersborggaard til ham.¹⁴

Det var et fallitbo, *Eiler Høg* overtog. 1657 var bøndernes gårde »for den forrige øvrigheds hårdhed og strengheds skyld ... slet blevne øde, så halvparten af sognet haver stået øde i 15 eller 20 år«. ¹⁵ Eiler Høg ejede også Dallund og Nielstrup på Fyn,¹⁶ men ved hans død 1660 fragik arvingerne arv og gæld.¹⁷ Imidlertid var hans datter *Marie Høg*, der 1654 var blevet gift med Hak Vind,¹⁸ kommet i besiddelse af Aggersborggaard.

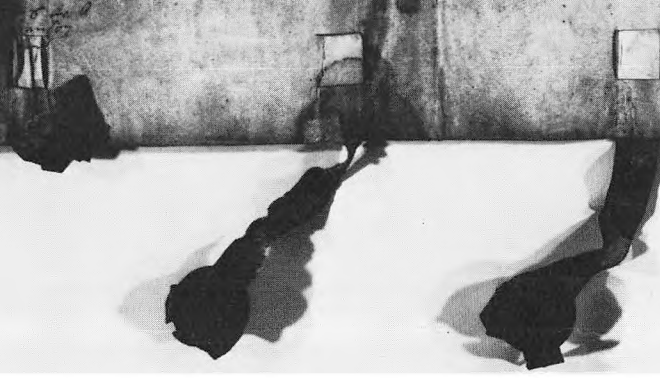
Hak Vind tilhørte en af de ældste danske adelslægter og var to år efter brylluppet herre til Aggersborggaard.¹⁹ Han byggede et »hus østen porten« på Aggersborggaard, men hans endeligt blev sørgeligt. Han døde før 1678 »in delirio« (af alkoholmisbrug).²⁰

I matriklen 1664 – den registrering til skatteansættelse over hele landet, som blev indført med cnevælden – fortælles om Aggersborggaard, at det er »en adelig hovedgård med dens tilliggende ejendom samt nogle bundgarn og ålegårdsstader i fjorden, som er og har været i mange år øde og intet bruges, samt Borreholm i afbygge på gårdens mark« og er på 36 tdr. hartkorn. I Aggersborg by ejedes 5 gårde og 1 bol, og af to gårde (vel de i 1584 omtalte kirkegårde) oppebares en del af afgiften, medens der var 6 gadehuse, hvoraf »Niels Pedersen Degn

Ten Bibelen Wilde thill Aagersborrigaard Salva **außons epster leßnerische kien dis och**

[The main body of the manuscript contains dense handwritten text in a historical German script, likely Gothic or a similar cursive. The text is written in two columns across the top of the page. There are several large, decorative initial letters at the beginning of sections, including a large 'T' on the left and 'außons' on the right. The ink is dark, and the parchment shows signs of age and wear.]

[Marginal notes on the left side of the page, written in a smaller, cursive hand. Some words are partially obscured or faded.]

giver intet« af det ene. Der var 7 færgemænd i Aggersund, i Thorup ejedes 3 gårde og 1 bol samt 6 gadehuse. I Ullerup ejedes 4 gårde, 2 bol, 5 gadehuse (kun 1 svarede afgift) og 2 gårde, der delte afgiften mellem kirken og Aggersborggaard. Godsmassen bestod herudover desuden af en enestegård i Krøldrups, 1 gadehus i Manstrup by i Bejstrup sogn, 1 gård og 1 bol i Kettrup sogn og 1 gård i Holmsø by i Haverslev sogn. De tre sidstnævnte sogne grænsede op til eller lå nær Aggersborg sogn.

Marie Høg blev formentlig enke inden sølvbrilluppet. 1668 nævnes Hak Vind som herre til Aggersborggaard, men 1677 skriver *Mourids Høg* sig til Aggersborggaard. Han var vel en broder til Marie Høg. Hun købte 1678 Oddegård i Klim sogn.²¹

I matrikelbogen fra 1683 er på et løst ark indlagt en »specifikation på min gård Aggersborre Gård med hvis ager og eng samt hvis, under gårdens takst og herlighed«. Af dyrket jord var der 93 td. land fordelt på »8 fald, som bruges årlig til byg, rug-blanding og havre; formedelst mangel af jord kan ingen hvile her, ellers bliver grøden på faldene Bierred og Rols-have samt borren af fjorden samme år ganske udi kærnen fordærvet«. Desuden var der 3 små stykker eng og en liden vejrmølle, »til gårdens fornødenhed og ej videre males. Af uddrift er der på en liden holm, Borreholm, hvorpå er 2 gadehusmænd med en have og fem små agre hver, men ellers er uddriften fælles med Thorup«. Af tørv var der kun en smule sandtørv, der gravedes i fædriften, og resten købtes. Der hørte desuden 5 bundgarnsstader til gården, men de 2 var øde »af sand som er indløben på grunden og ej været brugt siden jeg blev gården mægtig«.

Marie Høg synes ikke alt for velbeslået. 1684 lånte hun 2500 rigsdaler af Anders Svendsen i Klim,²² og 1686 solgte hun Aggersborggaard

til *Hans Arenfeldt Mogensen* til Kølskegård. Aggersborggaard bestod da af hovedgården på 36 tønder hartkorn og bøndergodset fordelt på 19 gårde (1 gård havde 2 beboere) og 20 huse, tilsammen 103 tønder 4 skæpper 1 fjerdingkar 1 album hartkorn.²³ Hofjægermester Hans Arenfeldt Mogensen var gift med Helle Urne og kom fra Rugård på Djursland, som han 1682 solgte til fætteren, Jørgen Arenfeldt, der er berøgtet for heksefølgelser. Hans Arenfeldt blev enkemand 1688 og døde selv 1689.

Aggersborggaard gik nu i arv til en datter af Helle Urnes første ægteskab med Frantz Rantzau til Tandrup, *Margrethe Rantzau*. Hun var gift med kancelliråd *Peder Benzon* til Havnø og døde 1699, Peder Benzon 1701. Da var det ældste af børnene 17 år, og farbroderen Niels Benzon til Vår og Mørkegård blev formynder.²⁴

1702 bortforpagtede *Niels Benzon* på broderbørnens vegne Aggersborggaard i seks år fra 1/5 1703 til 1/5 1709 til Christian Laursen, herredsfoged i Hanherredene. Det oplystes, at hovedgårdens jord var tiendefri. Og det var »ham forundt alle på gården befindende huse og bygninger, det hus østen porten som salig Haach Wind opbygget har alene undtaget, hvoraf ikkun reserveres for ejermandens brug lofterne derover«. Oddegård måtte kun bruges til græsning og høbjergning og en Mathias Tuxens ødegård i Aggersborg by måtte tages ind til dyrkning imod at et andet af de seks fald jord lagdes ud til græsning. De seks fald (eller marker) til hovedgården skulle dyrkes som fra arilds tid med 1. år gødningsbyg, 2. år byg, 3. år rug, 4. år byg, 5. år rug og 6. år med havre. Efter havren skulle jorden hvile, et nyt træk i dyrkningen. Jorden skulle leveres med rugsæd på 13 tønder. Den årlige forpagtningsafgift var 350 rigsdaler.²⁵

Efter forpagtningens ophør blev den fornyet og var gældende 1718, da Aggersborggaard

Fig. 4. Pergamentskøde fra 1631, Vibeke Bild til Erik Kaas. Aggersborggaards godsarkiv, Landsarkivet for Nørrejylland. ⅓ størrelse. – Deed on parchment from 1631. Vibeke Bild to Erik Kaas. Original in The Aggersborggaard estate archives, Regional Archives of Northern Jutland. Scale 2:3.

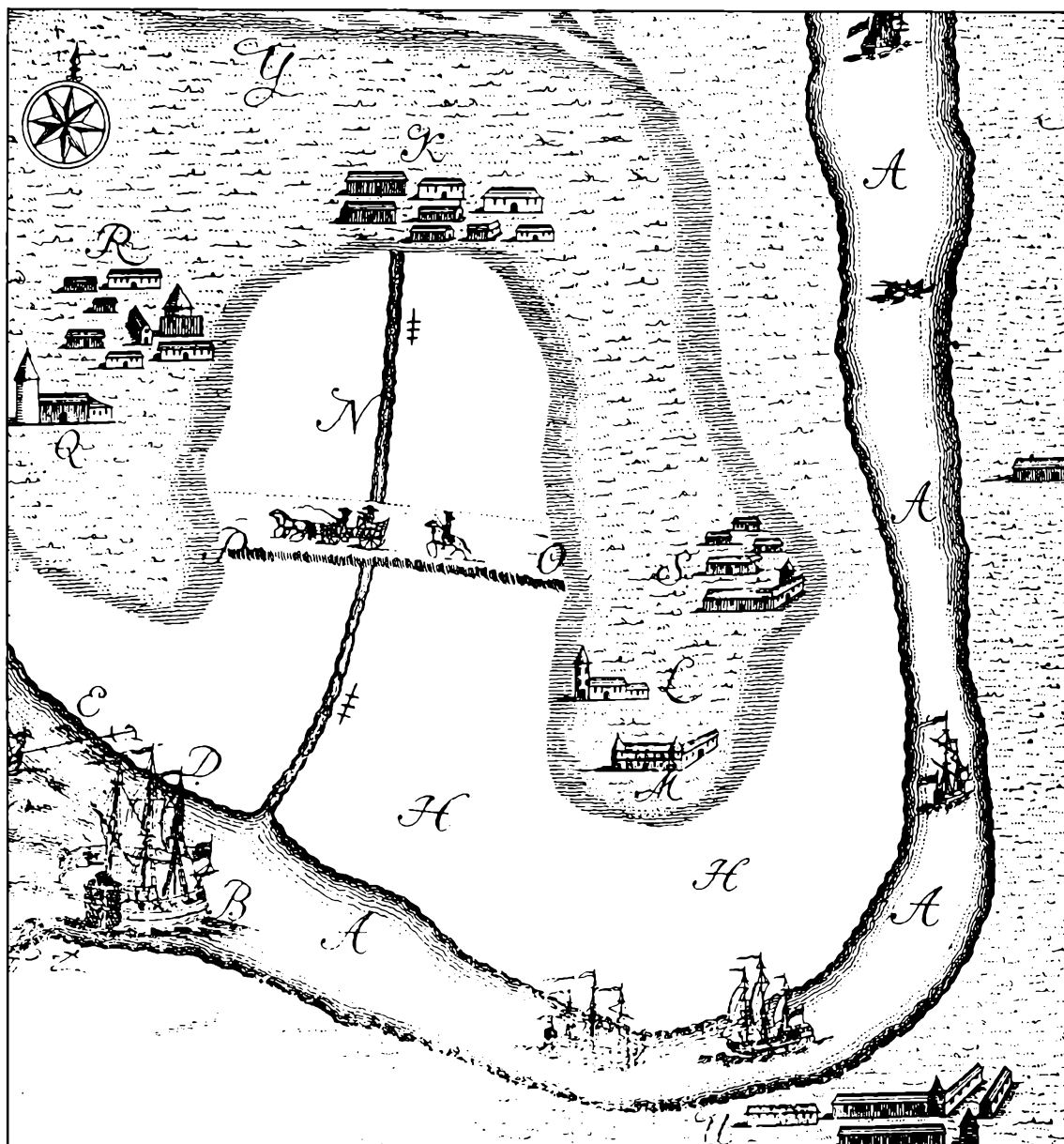

Fig. 5. Det ældste kendte billede af Aggersborggaard (M) på en skitse af Løgstør Grunde i Limfjorden og Bygholm Vejle. L er Aggersborg kirke, S er Aggersborg by, U er Løgstør by, K er Tømmerby, Q er Øsløs kirke og R er Øsløs by. Skitsen, hvoraf her vises et udsnit, er publiceret i »Danske og Norske økonomiske Magazin« 1760 i tilknytning til en undersøgelse af grundene foretaget i 1720'erne. Hvis skitsen er udfærdiget i forbindelse med denne undersøgelse, angiver M forgængeren for den nuværende Aggersborggaard fra 1750'erne. Men skitsens ærinde var at illustrere problemerne med Løgstør grunde, der skabte store vanskeligheder for sejladsen, og den er særdeles upræcis, hvad angår de topografiske forhold. Man skal næppe fæste lid til gengivelsen af Aggersborggaard, i alt fald ikke detaljerne. – The oldest known picture of Aggersborggaard (M), on a sketch of Løgstør Grunde (shallows), in the Limfjord, and Bygholm Vejle (ford). L is Aggersborg Church, S is the village of Aggersborg, U is the town of Løgstør, K is Tømmerby, Q is Øsløs Church, and R is the village of Øsløs. The sketch, of which part is shown here, was published in »Danske og Norske økonomiske Magazin«, 1760, as an illustration of an investigation of the shallows made in the 1720s. If the sketch was drawn at the time of the investigation, the building marked M must be the predecessor of the present Aggersborggaard, which dates from the 1750s. But the purpose of the sketch was to illustrate the problems around the Løgstør shallows, which created serious difficulties for navigation, and it is very imprecise concerning other topographical matters. The depiction of Aggersborggaard can therefore scarcely be trusted, at least not with regard to details

blev solgt. Men forpagtningen var ikke et udtryk for manglende interesse for godset. I perioden 1688 til 1718 var bøndergodset blevet fordoblet fra de godt 103 tdr. hartkorn til 297 tdr., 2 skæpper, 3 fjerdingkar, 1½ album fordelt på 35 gårde og 38 huse, en vækst, der medførte skattefrihed for hovedgården.

Således havde herregården Aggersborggaard ved arv eller køb i årene fra 1579 til 1718 haft 12-13 adelige ejere.

Den borgerlige Speitzerslægt 1718-1804

1718 overgik Aggersborggaard til borgerlige godsejere og fik en ny opgangstid. En af arvingerne (Peder Benzons børn), *Hans Benzon* til Korsøgård, skødede da godset til *Mads Gregersen Speis*, forpagter på Kyø ved Sebbesund, som da ejedes af en fætter til Hans Benzon, Peder Benzon.²⁶

Mads Gregersen Speis eller Speitzer, som han normalt kaldtes, var født i Fredericia 1671. Faderen, Gregers Thomassøn, var som sin fader, Tomas Speitzer, feltskær (feltkirurg) ved garnisonen i Fredericia.²⁷ Mads Gregersen Speitzer blev student i Randers 1695 og kom samme år til Københavns Universitet. 1707 boede han som studiosus i Torrup præstegård.²⁸

Han var (ifølge de pålidelige stamtavler over adelige og borgerlige familier, som J. C. L. Lengnick udgav omkring midten af forrige århundrede) gift med Bolette Lund. Men det var i så fald hans andet ægteskab, da han i 1708 blev gift med Maren Christensdatter Hvanstrup, datter af Chr. Mikkelsen, ejer af Hvanstrup i Himmerland.²⁹

Mads Gregersen må have været en driftig landmand, for i Hanherredernes skøde- og panteprotokoller ser vi ham købe den ene ejendom efter den anden. 16. april 1726 købes Ørrebro i Gøttrup sogn med hartkorn 1 tønder, 2 skæpper samt møllehartkorn 2 fjerdingkar af Mandrup Lund, idet møllen først var »brugt ved Gøttruphede, så flyttet til Bjerre, nu ved Ørrebro, men nu brændt ved en ulykke«. 3. november 1738 købes på auktion 1 gård og 3 gadhuse i Manstrup og 2 gårde og 1 hus i

Bonderup samt 6 grunde i Løgstør af St. Hans kirkegårds gods. I Aggersborg Thorup købes 1739 2 huse, 1741 en gård og et øde hus i Manstrup, 1742 1 anpart tiende og 1 gård i Bejstrup sogn og by, 1744 1 gård i Øslev, 1 gård og 2 huse i Aggersborg Thorup og 2 huse i Aggersborg Ullerup. 1746 købes et umatrikuleret hus i Tømmerby og en vindmølle i Oddegård, 1747 en gård på Gøttruphede, 1750 2 gårde i Fjerritslev og 1 hus i Bejstrup. 1751 får han koncession på Meilgrunden i Limfjorden til en del fiskeri, og endelig 1752 købes et hus i Aggersborg Thorup. De nævnte steder lå næsten alle i Aggersborg sogn eller dets nabosogne.

1753 døde Mads Gregersen Speitzer, og sønnen *Christen Madsen Speitzer* kom til. Han var født 1710 og blev 1741 gift med Anna Margrethe Lund,³⁰ født 1724 som datter af provst Lund på Øland.³¹ Christen Speitzer fortsatte i faderens spor med opkøb af strøgods, men har også sat sig varigt minde ved at bygge en formentlig helt ny hovedbygning til Aggersborggaard. Det er den, som står endnu, og som der er gjort nærmere rede for i kapitel VI. Over indgangsdøren på nord- og sydfløjene har han også, som bygherrer har for vane, sat sine og fruens initialer samt årstallet 1758 på sydfløjen, men 1756 på nordfløjen.

Christen Speitzers syn på gennemførelsen af landboreformer fremgår af hans indberetning til regeringen af 24.6.1759:³²

»Når overdrifterne skulle deles således, at hver lods-ejer i byer og stæder kunde vide sin andel, og samme have frihed at indhegne, dette kunne ikke ske uden nogen af lodsejerne måtte lide skade, thi overdrifterne her udi Han-herrederne er så mangfoldig ulige, udi stykke-vis, at een plet kan være godt, og en anden kan være slet og til liden nytte hvorfor der ikke kunne ske nogen deling på samme overdrifter uden lods-ejernes store skade og fornærmelse, thi når der skete deling af hver slags jord, da ville en-hvers part blive til lutter stykker og stumper, og om samme skulle indlukes med dige tørv eller grøfter, blev ejendommen ruineret, thi her i Han-herrederne er ingen skov hvoraf kunne gøres gærder, hvorfor overdrifterne kan bedst være lods-ejerne og bønder til nytte og brug i den stand de nu er, nemlig fælligt, thi da kan hver slags kreaturer gå i overdrifterne på hvad sted der findes græs for hver slags.

...
 Det kunne være til nytte, om det måtte behage Deres kgl. Majestæt at lade befale lods-ejerne udi hver by at forsamle sig, at se efter om der noget fandtes til skel imellem byerne, og hvor intet i så måde var at finde, skulle lods-ejerne være forbunden at til sig kalde 4te af de ældste mænd som var ejendommen bekendt, og på stedet examinere dennem, hvor skellet udi deres minde tid været haver, hvorpå lods-ejerne skulle straks sætte skelsten, og den største lodsejer havde at indkalde de andre til en vis tid at møde på ejendommen, og straks derpå at forfatte et skriftligt dokument hvorpå skellet var, som til 1ste eller 2^{dte} ting skulle protokolleres på fælles bekostning for lods-ejerne. Og ved ovenmeldte samling skulle lods-ejerne tage hver bys overdrift udi øjesyn, om der var noget ejendom, der kunne undværes fra det fornødne græsning til kreaturerne, som var tjenlig til anden brug, og i fald, da at skifte samme imellem dem, til enhvers nytte og brug. Hvad år og løbende vande, som findes udi hver bys ejendom skulle af bønderne, hver for sin ejendom en gang om året oprenses og opkastes, dog så om det ikke var ejendommen til skade, hvorom lods-ejerne havde at rådslå sig, og hvad de fandt til nytte, det skulle de være forbunden at lade gøre ved bønderne. «

1767 har Christen Speitzer følt sig så vel ved magt, at han har gjort forsøget på at oprette et stamhus. Efter enevældens indførelse kunne en sædegårdsejer med mindst 400 tønder hartkorn få regeringens tilladelse til at oprette et stamhus, hvorefter godset ikke måtte sælges, men skulle forblive udelt i ældste arvings besiddelse.

Christen Speitzer var ganske vist ikke adelig, men havde dog erhvervet titlen cancelliråd. I hans erklæring herom af 23. marts 1767 anføres, at han og fru en havde »for nyttigt og bedst anset, fornævnte hovedgård med alt underliggende til stamhus at indrette for vore børn og descendenter«. Godset skulle være og blive samlet, dog måtte der mageskiftes for at blive ene lodsejere frem for at være i fællig med andre. Efter den jordebog, der var vedhæftet, skulle efterkommende ejere opbevare landgilde

de og hoveri af bønderne, som ikke måtte afkræves højere landgilde, end der var anført i jordebogen. Der måtte heller ikke ske ændringer i beboere og inddeling på godset, som skulle vedligeholdes med beboere, bygninger og besætning. Også hovedgården skulle holdes i stand. Ved en ny ejers tiltræden skulle godset synes, og godset holdes i samme stand som før. Eventuelt skulle der tages op af kapitalen, hvis godset forfaldt.

Den ældste søn, Mads Speitzer, eller hans ældste søn skulle arve godset imod at udbetale 20.000 rigsdalere til deling mellem ham og hans medarvinger. Døde Mads Speitzer uden mandlige arvinger, skulle den yngre søn Anders Speitzer arve, og samme ret skulle hans mandlige arvinger have. Skulle mandslinien aldeles udgå, »da succederer (efterfølger) kvindelinen i lige orden« og med lige vilkår.

Christen Speitzers enke skulle have ret til at blive boende, og det samme gjaldt en eventuel enke efter Mads Speitzer. Men giftede hun sig igen, skulle hun kvittere Aggersborggaard og en anden arve. Af de 20.000 rdl., der ved ejerskifte skulle udbetales arvingerne, skulle de 2500 rdl. blive stående på 1. prioritet og tilhøre Mette Kristine Speitzer, der led af »svaghed med afmagt udi hendes lemmer« og efter hendes død de fattige. Den årlige rente på 95 rdl. (5 rdl. fragik til præsten for at varetage dette hverv) skulle deles i 12 portioner og uddeles til fattige og nødlidende på Aggersborggaards gods såsom »gamle, svage og affældige folk, der ikke selv kan fortjene deres brød, fader- eller moderløse børn til hjælp og understøtning til deres skolegang, klæder og føde«. Var der flere trængende end tolv, skulle der opereres med halve portioner.

Det fremgår af ordlyden i denne erklæring, at her præsenterer sig en husbond, der vil sikre

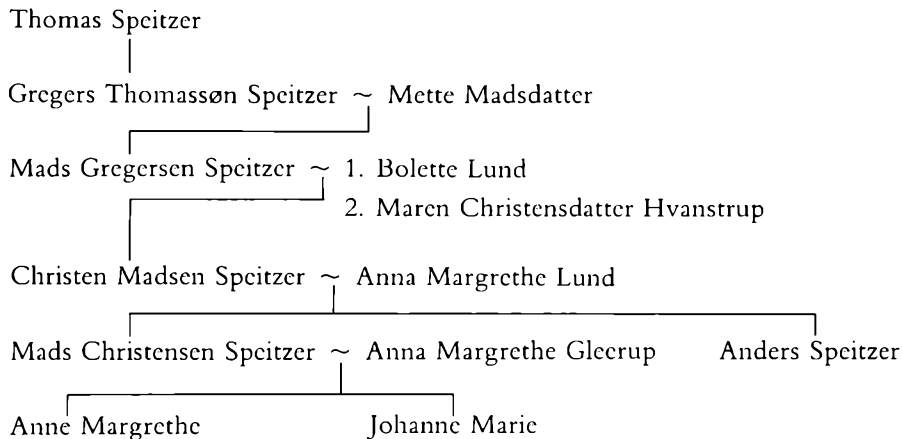
Fig. 6. Uddrag af Chr. Speitzers jordebog 1767 gengivet i retsdokument 1778, der udformedes i anledning af arvestriden efter Chr. Speitzers enkes død 1777. Original i Aggersborggaards godsarkiv, Landsarkivet for Nørrejylland. 2/3 størrelse. – *Extract from Christen Speitzer's estate book, 1767, as reproduced in a court document in 1778, drawn up in connection with the inheritance dispute after the death of Christen Speitzer's widow in 1777. Original in the Aggersborggaard estate archive, Regional Archives of Northern Jutland. Scale 2:3.*

Dens Tilhørende af Være el. Stamhuus.

Stoumagtigste

Allemaadigste Arve Konge og Hære!

Vil Herudfor endnu Christen Spektatør Konge, Høijeste:
Berømt Lærelle Naario og Juhonua Anne Margrethe Luond som
af Dens aar. Høijeste med Odorua Dornua og Høijeste
og med Jans Skaerige forsigtig nu agter og hoder sig.
gersborggaard beliggende ind i Etalborg dist. Etalborghuus
shu. Døra kan gærre og Etagerborg Boguo, Bondgaard
Jarlhøue med indrøttigende Høijeste. 1/2 Aar 1/2 Høue og
høijeste Høue. Med 1/2 Aar 1/2 Høue og over for sødste Høue
og Høue Høue. Høijeste af sødste Høue og Høue Høue.
borg hørke. Odorua og gønd. Høijeste. 1/2 Aar 1/2 Høue
Høijeste. 1/2 Aar 1/2 Høue. Høue med Etager Døue Høijeste.
Høijeste Høijeste Høijeste. Høijeste med indrøttigende
Høijeste i hørue Høijeste, hørue Høue Høijeste gønd
Høijeste Høijeste og Høijeste, alle er Høijeste og Høijeste
som i Høijeste Høijeste Høijeste og Høijeste Høijeste.
Høijeste Høijeste Høijeste. Høijeste Høijeste Høijeste
Høijeste. Høijeste Høijeste og Høijeste Høijeste, som med
Bondgaard med Høijeste med indrøttigende Høijeste
af indrøttigende Høijeste Høijeste og Høijeste Høijeste
Høijeste Høijeste Høijeste Høijeste. Høijeste Høijeste Høijeste
Høijeste Høijeste Høijeste Høijeste. Høijeste Høijeste Høijeste
gersborggaard med Høijeste Høijeste Høijeste og Høijeste Høijeste.

Speitzer-slægten

Kilder: J. C. L. Lengnick: *Genealogier over adelige og borgerlige familier*, bd. 3, s. 86 og bd. 2, s. 447. Tilføjet oplysninger fra Inge Ahl.

sine børn, men også og ikke mindst det værk, han har skabt sammen med faderen: en solidt funderet herregård. Men han viser også omsorg for beboerne på godset. Det skal holdes vedlige, men landgilden skal ligge fast, og der tænkes på de fattige. At det var selve godssystemet, der bidrog til den fattigdom, som L. C. Brinck-Seidelin 60 år senere omtalte (se s. 140), er ikke faldet ham ind, men det kan vi heller ikke vente. Godssystemet har for Christen Speitzer og hans hustru været lige så naturligt, som selvejersystemet er det for bønder i dag.

Af den vedhæftede jordebog fremgår, at der 1767 var en betydelig mængde bøndergods ved godset. Hovedgårdens hartkorn var 34 tdr. 7 skp. 1 fr., konge- og kirketienderne 101 tdr. 6 skp. 2 fr. 2½ alb. inklusive retten at kalde præst og degn til Næsborg kirke i nabosognet syd for fjorden. Bøndergodset omfattede 465 tdr. 7 skp. 1 fr.

Af mølleskyld var der 3 td. 3 skp. 3 fr. 2 alb., af færgen ved Aggersund var det 1 td. 2 fr., kirkeskyld udgjorde 3 td. 1 skp. 1 fr., og endelig hørte der fiskeri i Limfjorden til. I Ø. Hanherred lå det meste bøndergods, nemlig 58 gårde og 64 huse. I V. Hanherred ejedes 5 gårde og 7 huse, og syd for fjorden 27 gårde og 18 huse.

Det var ikke alene bygning og bøndergods, der skete forandring med i Christen Speitzers tid. Også hovedgårdens eget landbrug undergik forandringer. I det hoverireglement, som Christen Speitzers enke, Anna Margrethe Lund indsendte i 1770 oplyste hun, at »alt denne gård tilliggende sædcland i alle markerne eller årsgøder, såvel de besåede som ubesåede, og i hvile eller fællig liggende, tilsammen anslagen til rugsæd, udgør 400 tdr. rug-sæd og er inddelt i 10 årsgøder eller marker, hvoraf årlig 2 marker besås med byg, 3 marker med rug, og 1 med havre, de øvrige 4 marker eller årsgøder hviler i 4 åringer«. Ved gården tilligemed Odde eng

kunne avles årlig det ene år med det andet omtrent 400 læs hø à 32 lispund vægt. Erik Pontoppidan oplyser i sit værk Danske Atlas fra 1764, at der på Aggersborggaard holdtes stude til besætning.

Stamhuserektionen (oprettelsen af stamhuset) blev tinglyst 12. oktober 1768 ved Landstinget i Viborg, og en skrivelse til kongen herom blev også sendt og modtaget, men den blev aldrig besvaret. Christen Speitzer var imidlertid død 2. maj 1767, og ved skiftet efter ham gjorde arvingerne ingen indsigelse mod stamhuserektionen.

Skiftet 1777-80

I skiftet 1777-80 efter Christen Speitzers enke, Anna Margrethe, får man et billede af et velhavende og elegant godsejerhjem (ordforklaring findes i note 33 og plan s. 153):

Der var 6 børn:

1. Mads
2. Anders
3. Marie Bolette g.m. Hr. Anders Follerup, forpagter på Asdal
4. Beate Christiane, enke efter Chr. Rømer, tidligere sognepræst i Horne og Asdal
5. Jomfru Mette Kristine
6. Jomfru Anne Margrethe.

I den salig frues sengekammer: 1 liden kuffert med rødt læder betræk, 1 jernbilægger kakkellovn, 2 ryslæders lænestole med hynder, 6 andre do. stole, 1 aparte lænestol, 1 lidet forgyldt rammet spejl med krone, 1 fyrebord med skuffe, 1 tebord med voksdugsbetræk, et lidet brunmalet vingebord, et 8te dages stueurværk i blåmalet fouteral, 2 lakerede små træsker og en lille stråindlagt kuffert, forskelligt porcelæn og 2 messinglysestager, 1 skilderi, 1 par ruderet (terne-de) lærredsvinduesgardiner, 23 gudelige bøger, C5te lovbog (Christian V's Danske Lov), et lidet krucifix, 1 par briller, 1 saks, 1 vifte, en træsnustobaksdåse. 1 blåmalet stolpesengested med linned, med blå og røde kattuns gardiner og kapper. Sengetøj: På en alko-veseng var der sengetøj og for den blå-tavlet (terne-de) lærredsgardin og kapper.

I storstuen i det nordre fløjhus: 1 toetages jernvindovn på jernfod med kobberør, et tebord med voksdugsbetræk, 1 lille firkantet bord med messingplade på bladet, 1 kanapé, 2 lænestole, 12 andre stole alt med

blåt plyds i sædet, 3 store forgyldte rammespejle, 2 forgyldte kommoder med marmorplader.

I det vestre gæstekammer: 1 jernbilæggerkakkellovn, 1 lille natbord med sirtses overtræk, 6 forgyldte læderstole, 2 par lærreds udsyede vinduesgardiner med kapper, 1 lidet brunrammet spejl, 1 klædes børste. – 1 stolpeseng med himmel lysblåmalet, med 8 blomstret sirtses gardiner med dobbelte kapper og sengetøj, ... et stolpesengested med himmel lyseblåmalet, med 8te blommet (blomstrede) sirtses gardiner og dobbelte kapper og sengetøj, 1 spejl i forgyldte ramme, 2 par vinduesgardiner med kapper, 1 egedragkiste med trappe ovenpå, heri de to jomfruers gangklæder.

I det østre gæstekammer: 1 jernbilæggerkakkellovn på jernfod, 1 stor egedragkiste af 4 skuffer med messingbeslag, lås og nøgle, 1 mindre do. dragkiste, 1 liden dragkiste uden lås, 1 syskrin. På dragkisterne: Bl.a. 2 små porcellæns puncheskåle med fade, 1 porcellæns tepotte, 1 spølkum og kopper. Desuden var der 1 forgyldt rammespejl, 1 natbord med tæppe og omhæng, 1 lille brunrammet spejl, 1 forgyldt læderlænestol, 6 do. andre stole. 1 grønmalet gæsteseng med rød himmel ... 8 mørkblommede sirtses gardiner og kapper og sengetøj ... 1 blåmalet stolpeseng med himmel, do. gardin af blå/hvide strikket hjemmegjort tøj, med røde blomster påsyet og sengetøj, 1 skærnbræt af 5 fløje, 1 natskrin med kobberbækken.

I det gule kammer: 1 jernbilæggerkakkellovn på jernfod med 2 malmskruer på, 1 brunmalet fyrredragkiste med 4 skuffer og messingbeslag og lås, 1 forgyldt rammespejl, 1 natbord med kattunsomhæng og hvid drejls dug, derpå 1 lidet brunrammet spejl, 1 par messinglysestager. 8 ryslæders stole, 1 blåmalet vingebord, 1 blåmalet stolpeseng med 6 blå drejls gardiner og 2 kapper og sengetøj. – 1 grønmalet stolpesengested med 4 grønne drejlstøjsgardiner, kapper og sengetøj..

I det brune kammer: 1 stor brunmalet skab med forgyldte lister, lås. 6 blå stenopsatser, 1 rødmalet kiste med jernbeslag og lås, en egedragkiste af 4 skuffer med messingbeslag og lås samt en trappe ovenpå. 1 jernbilæggerkakkellovn på jernfod, 4 ryslæders stole, et fyrrer vingebord, et lidet ottekantet bord med en stentavle i bladet, et lidet brunrammet spejl, et lidet brunmalet skrin, 1 par gamle vinduesrammer, en grønmalet stolpeseng uden omhæng, men med sengetøj. – 1 blåmalet stolpeseng med 4-sribede kalmankes gardiner, kapper og sengetøj. Her var også kuskens klæder: 1 sort klædes kjole og vest, 1 hvidgrå rejsekjole, 1 mørkegrå do.

I østre stue: 1 gammel pakkiste med lås og nøgle, 1 lille firkantet bord, 1 rulle, 1 slagbænk, 1 vognskrin, 1 lidet gl. sengested, 1 lang skammel, 2 kortere do., en blå valmels rejseskappe og 2 pudchynder, 4 gamle sengestolper og 1 himmel, 1 gammel kuffert, 1 lille stige, ...

I det søndre fløjhus i dagligstuen: 1 jernbilæggerkakkellovn på jernfod med en jernrist. På kakkellovnen 1 kobbertemaskine, 1 messingtekedel med do. fyrfad. 1 stort spejl med forgyldt ramme og krone, 1 perlefarvemalet tebord med sten i bladet, 1 blåmalet tebord med forgyldte lister, 1 rødakeret bord og 2 gueridoner, 1 egespillebord, 3 guldlæders lænestole med 3 grønne plydshynder, 12 andre do. stole, 1 ottedags stueurværk i grønmalet fouteral, et skab i væggen med dækketøj udi. Glasskænken ovenover rummede bl.a. 1 porcelænskrus med søvlæg med en penge i låget, 1 glasdo. med tinlåg, 2 glaspokaler, øl- og brændevinsglas. Familien var velforsynet med sølvtøj: 1 sølvskænken: 1 stor og 1 lille sølvterin med låg, 2 præsentertallerkner. 1 stor suppeskål med låg, 1 par sølvlysestager med arme til 4 lys, 2 do. lysestager og 2 andre lysestager uden arme, 1 sølvplatedemange, 1 sukkerbøsse, 1 potage-, 1 bakkelse- og 1 dyb sukkerske, 2 store sølvbægre, 3 dusin spiseskeer, 1 stor sølvkaffekande med fad, 1 mælkekande, 2 sølvtepotter med fad, 2 sukkerskåle med fod, 1 spølkum, 1 dobbelt tedåse, 23 teskeer, 3 sukkertænger, 1 par små sølv konfekturknive. – 1 et skab under skænken: 36 sorte glasboteljer, 7 klare halvpotskarfler, 3 pæle do. – 4 par netteldugsvinduesgardiner med 4 kapper.

I porcelænskammeret: Heri var en masse porcelænsservice, men også forordninger fra 1643 til 1658 i et bind, gamle love og recesser i 1 bind, Kongelige forordninger 1670-1768 i 12 bind, laugsartikler i et bind, register over forordninger fra lovens publikation til 1719 (vel Danske Lov 1683), Verba Stephani (Stephanus Stephanus' latinsk-danske ordbog fra 1638). 1 betrukken læderstol, 1 egeskatol med dragkiste under og et skab ovenpå. 1 sølvkârde, 1 gammel hirsfænger med sølvbeslag, 1 sølvskilt med do. spænde på lædergehæng, 1 brunt krus med søvlæg. I en træbakke 32 blågarns drejlsduge, 50 blågarns drejls håndklæder, 3 dækkeriskurve, 3 små runde kurve, 1 timeglas, 1 jernbilæggerkakkellovn, 1 sort damaskes ærmekåbe med gråværk, 1 muffe, 1 kyse, 14 pd. hvid hør-garn, 2½ pd. blå, 1 brætspil med brikker og terninger.

I svendstuen: 1 brunmalet slagbord, 1 langt fyrrebord og 3 bænke.

I fadeburet: 1 kvadratisk fyrrebord, 1 lidet brunmalet skrin, 1 mindre do., 1 stort jernbundet skrin, 1 mindre do., 1 lidet fyrrehængeskab, 1 træskål, 1 gl. do., 2 garnvinder, 1 haspetræ, 1 træhakke, 1 træbakke, 1 madskab med 3 rum og 2 døre, lås, 4 spækfjæl, 2 støvkvaster, 1 puster og 2 hørhegle m.v.

I et lidet kammer næst ved fadeburet: 1 gammelt egeskab med 5 døre: Her var sylteglas o.l., men også 10 pd. blå og 29 pd. hør-garn, 3½ pd. uldgarn m.v.

I den inderste jordkælder: 15 lpd. 4 pd. talg, øltønder, smør, saltkar m.v.

I jomfruernes kammer: 1 stor egevingebord, 1 trælænestol med hynde, 1 ryslæders stol, 1 skammel, en sælskindskuffert med lås, 1 kistebænk med lås, 1 jernbilæggerkakkellovn på muret fod med jernrist over, 1 stor egedragkiste af 4 skuffer med beslag og lås, 1 mindre do. do., 1 mindre do. dragkiste, 2 hylder, et spejl med brun ramme, et par lærredsgardiner, 1 stolpeseng med omhæng, et skak sengested med omhæng, Müllers huspostille (Heinrich Müllers »Aandelige Spare-timer« fra 1667) og 8 gamle bøger.

I saltkælderen: 2 store salttrug med låg m.m.

I bryggeret: 1 stort bryggerkar, 2 td. kobberbryggerkedel i grue m.m.

I bagestuen: 1 gammelt egebord, 1 dejtrug med 2 fjæl til låg, 1 brødhylde med 3 rum m.m.

I mælkestuen: 49 træmælkebøtter, 1 stor kærne og 1 mindre kærne, 1 bilæggerkakkellovn + 1 kobberkedel i grue 1½ td.

I borgerstuen: 1 langt fyrrebord med 3 bænke, 1 jernbilæggerkakkellovn og 2 indelukkede sengesteder med sengetøj.

I køkkenet: 1 fyrrebord på en åben fod, 1 kaffekværn, 1 kobberpande til at brænde kaffe udi, m.m. køkkentøj.

I et lidet kammer ved køkkenet: 2 fyrreborde og diverse mindre køkkentøj.

I forvalter Sandgårds kammer: 1 jernbilæggerkakkellovn, en lænestol, 4 ryslæders stole, 1 træstol, 1 egeslagbord, 3 grønmatris gardiner, 1 sortrammet spejl, 1 kugleflint, 1 stolpesengested med omhæng, 1 skak sengested med grønne drejlsgardiner.

I skriver-kammeret: 1 langt bord med grønt voksdugsøvertræk, 1 papirshylde, 1 do. reol.

I pak-stuen: 1 lysekiste med nogle lys i til brug i huset, 4 læderstole, nogle ankre, kander, kurve, tøn-der, sække m.m., desuden uld, dynevarer, en spin-derok, en garnvinde og en bjørnehud.

I skriverdrengeens kammer: 1 lille jernbilæggerkakke-lovn og en stolpesengsted.

I rustkammeret: Her var der diverse jernredskaber, 1000 søm og gammelt jern.

På nørrehusloftet: 105 hollænderioste, egekiste med tørret kød, frugtkiste, nogle fjæl, skovle (til korn?), skæpper o.l.

På bryggershusloftet: Sække med gåsçfyld og dun, sengetøj.

På loftet i det søndre hus: Tønder, kurve, skind, reb m.v.

I garnkammeret: 14 fiskebundgarn, 3 silderuser m.m., fiskegarn.

I kulkammeret: 33 båndstager, tønder, brændevinspi-ber og jerntønder, 1 kærne, undervogne, 6-7 td. stenkul til smedning.

Ved sundet: 3 store fiskekåge, 1 mindre fiskekåg.

På det nye hus' loft var der nogle fjæl, vognhjul, sejl til en skude m.m. Herfra gik vurderingsmændene til *kalkhuset*, *vognhuset* hvor der befandt sig 1 ny grøn chaisè og en gammel do, 1 ny grøn kurvevogn, 1 brunmalet postvogn, og til et andet *vognhus*, hvor 1 stor karet opbevarede. Dernæst til *bygloftet*, så *hønsehusloftet*, *smedehuset*, *havekammeret*, *ladegården*, *rulle-stuen*, *staldkammeret*, der havde 2 sengesteder, den store *hestestald*, *kornladen*, *møllestalden*, *vejrmøllen*, *bleghaven*, hvor drejl og hørlærred var lagt til bleg-ning, og *kirketårnets loft*.

På *kornlofterne* var 233 tdr. rug, 115 tdr. 2 skp. byg, 7 tdr. 2 skp. himmelbyg, 9 tdr. blandingskorn og 7 tdr. malt. Besætningen blev opgjort til 47 stu-
de, 1 støl, 54 malkekøer, 3 fedekøer, 8 kvier, 2 tyre, 17 gamle fåer, 44 beder, 17 lam, 4 sosvin, 2 galtsvin, 7 galtgrise, 1 sogris og 1 ornegris. Af heste var der 1 ridehest, 1 skydehoppe, 6 hopper, 3 rytterhopper, 1 hoppe med et mærføl og 1 med et hestføl, 2 heste-
plage og 2 mærplage.³³

Bondeplageren Mads Speitzer

Men da nu den ældste søn *Mads Speitzer* efter moderens død ville tiltræde godset, protestere-
de de øvrige arvinger og krævede stamhusop-
rettelsen omstødt under henvisning til, at Chri-
sten Speitzer ikke var adelig, og at oprettelsen
ikke var godkendt af kongen. Arvingerne fik
medhold af Højesteret, der 1779 omstødte op-
rettelsen. Mads Speitzer købte nu de andre ar-
vinger ud for 36.500 rdl.³⁴

Mads Christensen Speitzer var født 1745 og
blev 1777 gift med Anne Margrethe Gleerup,
født 1749 og datter af Anders Gleerup til Lun-
degård. Anders Gleerups fader var Jørgen Jen-
sen Gleerup til Sebberkloster. Mads Speitzer
købte 1773 Ørndrup i Himmerland, som han
imidlertid solgte igen 1777 for at købe Rækker-
gård i Ringkøbing amt. Rækkergård beholdt
han kun til 1780,³⁵ da han overtog Aggersborg-
gaard.

Det er ikke noget tiltalende billede, samtiden
har givet af ham. Allerede 1780 blev han skilt
fra konen, fordi »han viste sig hård mod hende,
som han beegnede med hug og slag samt for-
agtede hende og holdt sig til andre, ligesom
han også skal have besvangret en af deres tjene-
stepiger«. ³⁶ Hans skudsmål som herremand er
heller ikke godt. Han blev kaldt bondeplager. I
Chr. Kollerups »Vesthimmerlandske Sognehis-
torier« fra 1964 fortælles, at da han købte Ørn-
drup i 1773, blev han straks meget upopulær
blandt hovbønderne på grund af sin brutale
fremfærd:

»Han fordrede fuldstændig lydighed og meget arbej-
de, og da der måske også blandt bønderne var nogle,
der ikke altid var villige til at bøje sig for herreman-
dens luner, endte det til tider med, at han mishandle-
de dem eller lod dem smage hans hundepisk. Til
sidst gik det dog helt galt.

En dag i høststens tid gennempreglede han en 16-
årig dreng så voldsomt, at han bagefter ikke kunne
røre sig og henlå på engen i hjælpeløs tilstand. Folke-
ne stimlede sammen om Speitzer og ville have slået
ham ned med forke og høtyve; men han undslap
denne dag. Men så blev der lavet en sammensvær-
gelse mod ham, da han en sen aften kom kørende
hjem fra Løgstør. Han blev et stykke uden for går-
den overfaldet af maskerede mænd, der bandt ham,

gennempryglede og sparkede ham og til sidst slæbte ham hen til en stor sten. Her knuste de hans højre hånd, der, som de mente, så ofte havde slået dem uden nævneværdig grund. De læssede ham så på vognen i bevidstløs tilstand og lod hestene gå til gården, hvorefter det skete overfald jo snart blev opdaget.

Efter denne hårde medfart lå Speitzer hen i flere dage uden at kunne fortælle noget om begivenheden. Da han blev bedre, kom præsten en dag på besøg for at høre, hvordan det gik. Det var den gamle pastor Flettner. Han sagde så: »Ja, jeg sagde det nok, hr. Speitzer, De er for hård. Men har De noget, De vil have bekendt for Deres sjælehyrde, for De kommer jo nok ikke over det«. Han gav da præsten følgende svar: »Jeg bekender for min Gud i Himmelen og ikke for Dem«.

Der blev med det samme gjort jagt på overfaldsmændene. Som hovedmænd for overfaldet udpegedes Christen Roed, en søn fra den søndre gård i Lille Sjørup, og Christen Gatten fra Vester Hornum, en broder til drengen, der blev gennempryget.

Dagen efter var de to karle også forsvundet fra egnen. I gården i Lille Sjørup blev de forsynet med hver en hest, og meget skyndsomt er de så søgt sydpå og nåede ud af landet. Mange år efter kom det frem, at Christen Roed ernærede sig som værtshusholder i Rendsburg, og at Christen Gatten efter lang fraværelse var søgt hjem.

Året efter denne begivenhed solgte Speitzer »Ørnstrup«, og efter at have udkøbt alle sine medarvinger overtog han 1776 Aggersborg.

... Men nu fik Aggersborg og egnen ved Aggersund at mærke, at havde hans forfædre været hårde, blev Mads Speitzer endnu værre. Også her udnyttede han arbejderne og de stakkels hovbønder til det yderste, og han førte mange retssager til alle sider. Hans stilling som landmåler førte ham jo vidt omkring. I Tolstrup enge, hvor han ejede store arealer, blev han mistænkt for at flytte skelstenene for at udvide sine ejendomme. ...

Nogle af de værste historier om Speitzer skal der ikke kommes ind på, da de synes at have nogen forbindelse med andre vandresagn; men drukken-skab, slagsmål og kortspil skal han have drevet i en uhyggelig grad sammen med andre herremænd. Et sagn fortæller, at han, der var stor og tyk og meget unem, fik sin død ved at falde ned af en stentrappe.

Selvfølgelig gik han igen, som andre slemme herremænd, især i egnen om Aggersund og Aggersborg.

Spøgelset færdedes her og skræmte sene nattevandrere, og præsterne i Næsborg og Aggersborg skal forgæves have forsøgt at mane ham ned. Der gik bud til den berømte manepreist i Barmer. Da han på vejen til Aggersund kørte gennem Tolstrup by,

sprang den slemme ud gennem en ladelem og rev det ene baghjul af præstens vogn; men præsten tvang ham til at agere baghjul til vognen helt til Aggersund, hvor de så traf spøgelset. Men der var grusbund og jorden så hård, at spøgelset ikke lod sig mane ned, hvorpå præsten manede ham op i luften og forvandlede ham til en stor grå fugl. Denne har tit ved sine sære lyde skræmt både fiskerne på fjorden og landboerne, når de gik i engene der omkring.

Endnu ved sidste århundredskifte sagde folk i Tolstrup, når de så den store grå fugl: »Der flyver Speitzer«.

Efter en anden overlevering skal Mads Speitzer være blevet slået ihjel af sine bønder og på flugt fra dem have sat hænderne på en sten, der står nord for gården, og som stadig bærer mærker heraf. Om natten flyver han ved Aggersborg som en sort ravn. Nogle fiskere var engang taget ud på fjorden og kom til at tale om det. En af dem troede ikke på sagnet, men da kom en stor sort fugl og satte sig ved kanten af båden, så den var ved at synke.³⁷

Der går også det sagn om ham, at han forskrev sig til Fanden i kortspil: Efter at have tabt mange penge til en fremmed modspiller foreslog denne, at han satte sig selv som indsats. Det gik Mads Speitzer ind på og tabte. Det viste sig nu, at det var Fanden, han havde spillet sig selv bort til. Men han fandt på råd. Han foreslog Fanden at kappes om at rejse til Aggersborggaard, og kom han først, ville han genvinde sig selv. Det gik Fanden ind på, og Mads Speitzer nåede lige hjem og fik smækket porten, inden Fanden kom; men Fanden hentede ham alligevel nogle år senere.³⁸

Det kan imidlertid ikke passe, at han blev slået ihjel af sine bønder, for han levede fire år efter, at han havde solgt gården. Men at han har haft en bataille med dem, er muligt. Han var i hvert fald syg, da skødet til køberen skulle underskrives 1804. Hvor meget sandt der er i sagnene, kan vi ikke vide. Men det er ikke mærkeligt, at familien Speitzer har et dårligt rygte på egnen. Hoveriet voksede nemlig kraftigt i deres tid, som det fremgår af afsnittet nedenfor om gårdfæsternes hoveri.

Bedømt ud fra de samtidige kilder gør Mads Speitzer ikke noget sympatisk indtryk. Hans

syn på forandringer i landvæsnet var heller ikke opløftende. I en indberetning fra ham 1784 om landvæsnet's forbedring erklærer han:

»Udi den korte tid af 6 år (må være regnet fra mode-rens død 1777) jeg har været ejer af Aggersborggaard og gods, har det været ligeså lidet mig som mine formænd muligt at foretage nogen udskiftning, udflytning eller fællesskabets ophævelse af mange gyldige raisons, dels formedelst stedernes lokale beskaf-fenhed, at sådant ikke kunne foregå uden spilde af sædcland, fornemmelig udi Aggersborg, Thorup og Ullerup byer, hvor der findes lidet udsæd til høj hartkorn, dels fordi at jorden ved denne lejlighed bringes af lave og sættes ud af sædebar stand i nogle mænds tid, hvorved jordbrugerne vorder bragt udi yderste fattigdom«.

Endvidere mente han ikke, det kunne lade sig gøre at undvære de gårdbeboere, fællesskabets ophævelse ville kræve afstået til andre lods-ejere, også fordi der så kunne blive brændsels-mangel og endelig det tab af hoveriarbejde, forandringerne ville medføre.

For så vidt var Mads Speitzers tankegang lo-gisk. Han ejede meget spredt bøndergods, 2-3 gårde i mange landsbyer, og de spredte steder har uden tvivl haft mere ildebrændsel, der var en mangelvare i egnen nær Aggersborg. Og den eneste indtægt, han havde af de nærliggen-de gårde, var hoveriet, for de betalte ingen landgilde. Han har blot ikke kunnet se den for-del i højere indtægter for ham, forandringerne kunne medføre.

I folketællingen 1787 ser vi Mads Speitzer sidde alene med en pige og 6 karle samt 1 fo-ged. Nogen større husholdning kan han den-gang ikke have haft. Men han blev senere for-ligt med konen, og 1801 var der på gården en mere passende husholdning: Den yngste datter, Johanne Marie, boede hjemme og var ugift; der var nu 3 piger, en bryggers-, kokke- og stuepi-gue og 7 mandlige tjenestefolk fordelt på en fo-ged, en gartner, en møllersvend, 2 staldkarle og 2 drenge. Endelig var på godset en gammel tjener, Jørgen Bruun, 77 år gammel, som »spi-ser nådsens brød« hos herskabet.

Mads Speitzer fik ingen mandlige arvinger, og de to døtre blev begge gift med købmænd.

Den ældste med Frants Holm i Aalborg, den yngste med Abraham Prectzmann. Mads Speitzer solgte Aggersborggaard 1803 og flyt-tede til en større bondegård, Hornskovgård i Farstrup sogn syd for Limfjorden. Han var da syg og døde 1807. Han blev bisat 27. maj på Hornskovgård og herfra ført til Aalborg Bu-dolfi kirke, på hvis kirkegård han efter tilladel-se blev begravet 30. maj.³⁹

Købmanden Jacob Kjellerup 1804-06

1803 solgtes Aggersborggaard, der omfattede de samme ejendomme som i 1767, til købmand i Aalborg, *Jacob Kjellerup* for 100.000 rdl.⁴⁰ *Jacob Kjellerup* var født 1760 og købmandssøn fra Århus.⁴¹ Han var en succesrig købmand, og om hensigten med købet af gården har været at udvide aktiviteterne, eller det har været i spe-kulationsøjemed, ved vi ikke, men han solgte hurtigt igen. Han nåede dog at udstede et bety-deligt antal fæstebreve i de par år, han sad ved gården. Fæsteprotokollen for Aggersborggaard er kun bevaret for årene 1795-1834,⁴² men vi kan her se, at der i perioden indtil 1803 kun er udstedt 5 fæstebreve, medens *Kjellerup* i 1804 udstedte 25 fæstebreve. Og her har landgilden fået en tand opad. Vi ved, at han led nogle tab på handel i 1803, og det kan muligt have spillet ind sammen med det gode tilbud, han fik af *Hans Jacob Lindahl*, på det tidspunkt byfoged i Lemvig. Ved salget tjente *Kjellerup* 34.000 rdl.⁴³ I alt fald noterer han med tilfredshed i sin dagbog 1809, at han nu har forbedret sin stil-ling: »I terminen 1808 gav jeg skøde på Ag-gersborggaard og gods; derfor er min gæld så meget mindre«. Senere blev *Kjellerup* igen godsbesidder, nemlig da han 1830 købte *Visborggård*, men året efter døde han.⁴⁴

Godsslagteren H. J. Lindahl 1806 (-1811)

Hans Jacob Lindahl gjorde en juridisk embeds-mandskarriere. Han blev født i Norge 1763, blev exam. jur. i København 1785 og så fuld-mægtig hos stiftamtmanden på Island. 1790-91 var han herredsfoged i Lollands Nørre Herred.

1790 blev han prokurator for alle over- og underretter i Danmark undtagen Højesteret, Hof- og Stadsretten, men 1792 også Hof- og Stadsretten samt alle over- og underretter i Norge. 1794-1801 var han byfoged og skriver i Lemvig samt herredsfoged og skriver i Skodborg og Vandfuld herreder. 1794 var han landvæsenkommisær i Lundenæs og Bøvling amter og kammerråd. 1797 blev han forligelseskommisær i Skodborg og Vandfuld herreder. 1802 blev han valgt til forligskommisær i Lemvig og kaldtes generalauditør.

Lindhahl var gift to gange. Første gang ca. 1785 med Charlotte Amalie Wismann, født i Holbæk 1763 og datter af havnefoged og skræddermester Chr. Wismann og Margrethe Bruun. Dette ægteskab blev opløst 1796, og han blev gift anden gang med Maren Svindt, født 1775 og datter af købmand Jacob Jacobsen Svindt og Dorthe Cathrine Damsgård.

Lindhahl slog sig endelig til ro med Vestervig kloster, som bestod af 12 tdk. htk. hovedgårdsjord og 40 tdk. htk. bøndergods i 1808, da han købte det; det var nemlig tidligere blevet udstykket af en anden. Lindhahl døde 1812, og enken madame Svindt samlede til dels gården igen for at sælge den 1834.⁴⁵

H. J. Lindhahl har formentlig været i kompagni med den senere ejer af Aggersborggaard, *Steen Kjærulf*, for allerede 1806 udstedte han en købekontrakt til Kjærulf, der fik Aggersborggaard hovedgård, tienderne af Aggersborg sogn samt færgeriet ved Nr. Aggersund med 7 færgemænd, 6 huse i Aggersborg by og 3 andre huse, i alt 108 tdr. 2 fr. 2 alb. hartkorn for købesummen 44.000 rdl. Og af købekontrakten fremgår Lindhahls planer tydeligt: »Hvorsåvidt angår hoveriet af det usolgte gods ... overlades det køberen (Steen Kjærulf) så længe, indtil sælgeren (Lindhahl) sælger stederne eller erklærer dem hoverifri ...«. ⁴⁶ Vi ser da også, at gårdene under Aggersborggaard sælges til selveje i årene herefter: 27. november 1808 solgtes f.eks. i Aggersborg by 10 steder, 1812-13 solgtes af Lindhahls bo yderligere 3 steder.⁴⁷

Lindhahl regnes blandt de typiske godsslagtere, der omkring 1800 tjente sig en formue ved

at opkøbe og udstykke det ene gods efter det andet. Godsslagternes indsats har betydet, at mange selvejere opstod, men for nogle blev overgangen meget hård. Amtsforvalter Brinck-Seidelin fortæller i sin beskrivelse af Hjørring amt 1828, at bønderne under Aggersborggaard betalte deres gårde alt for højt: »At de som til urimeligt høje priser i krigens år har købt deres gårde, f.eks. Åstrup og Aggersborggaards bønder ... er i elendigere forfatning end de fæstebønder, der stå for tålcligt hoveri og landgilde ... kan ej omstøde den sandhed, at selvejendom er til stor gavn for staten«. ⁴⁸ En helt anden vurdering gav lokalhistorikeren Chr. Møller Hansen, Lemvig, i sin bog »Købmandsslægten Andrup i Lemvig« fra 1947. Han har et særligt afsnit om Lindhahl, hvilket han begrundet med, at han var en ven af familien, idet han skaffede en Andrup et job. Chr. Møller Hansen fortæller om Lindhahl:

»Lindhahls Virketrang var stor og omfattende. I Aarene fra 1794 til sin Død 1812 ejede han følgende Herregaarde, dels alene, dels i Forening med andre: Bækmark, N. Holmgaard, Linderumgaard, Tine Herregaard, Kappel, St. Orts, Vaar, Avnsbjerg, Ulstrup, Thisted Amt, Hindsels, Refsnæs Herregaard, Aggersborg, Vestervig, Rosborggaard.

1806 fik han Skøde paa en grundmuret Gaard i Vejle, ligesom han naturligvis ejede den Gaard, hvori han boede i Lemvig. At det ikke var Smaasummer, Lindahl raadete over, viser den Kendsgerning, at Avnsbjerg betaltes med 92.500 Rdl. og Ulstrup med 62.100 Rdl.

Generalauditøren gavnede i høj Grad sin Samtid ved sine meget udstrakte Godskøb. Han udstykkede Hovedgaarde og lod Fæsterne blive Selvejere, hvilket netop var Hensigten med Landbolovene, der knyttedes sammen med Stavnsbaandets Afskaffelse. Medens andre forløftede sig paa lignende Opgaver, magtede Lindhahl altid at gennemføre sine en Gang lagte Planer«.

Steen Kjærulf og Ane Kathrine Lüttichau 1806-1842

Medens Lindhahl ikke udstedte et eneste fæstebrev i sin cjeretid på Aggersborggaard, ser vi Steen Kjærulf udstede fæstebreve allerede fra

Steen Kjærulfs tilknytning til Kjærulf-slægten

Else Pedersdatter Kjærulf ~ 2. gang med Niels Mogensen, Østbjerg

Morten Nielsen, Ravnstrup (ca. 1595-ca. 1680)

Claus Mortensen Kjærulf, officer og teolog (1636-86)

Steen Clausen Kjærulf til Burholt i Ø. Brønderslev sogn,
provst i Kær herred (1684-1762)

Christian Steensen ~ Marie Batum, Østergård, Salling

Steen Kjærulf

Kilde: C. Klitgård: Kjærulfske studier. 1914-18.

1809, selv om han først 1811 fik skøde på ejendommen.

Kjærulf var af den kendte Kjærulf-slægt, af den gren, der kaldes Østbjerg-linien. Steen Kjærulf eller Kierulf, som han kalder sig selv, var født 1767 og søn af Christian Steensen Kjærulf, der ved ægteskab med enken Marie Batum 1764 erhvervede Østergård i Salling.⁴⁹

Steen Kjærulf blev tidligt forældreløs, faderen døde 13. februar 1777 og moderen samme år 16. juli. 1788 blev han student som privat dimitteret i København, og i de følgende år gjorde han en militær karriere, der afsluttedes med

Fig. 7. Ane Kathrine Lüttichau, ejer af Aggersborggaard 1833-42. Gift med Steen Kjærulf. Fra C. Klitgård: Kjærulfske Studier. – *Ane Kathrine Lüttichau, the owner of Aggersborggaard 1833-42. Wife of Steen Kjærulf. From C. Klitgård 1914-18.*

rang af kaptajn og kompagnichef ved 2. jyske Infanteri Regiments annekterede bataillon 1808, hvorfra han allerede 1809 tog sin afsked. Ca. 1809 var han blevet gift med *Ane Kathrine Lüttichau*, født 1775 og datter af kaptajn Hans Helmuth Lüttichau til Skjerrildgård og Marie de Lasson fra Bjørnsholm.

Steen Kjærulf regnes for en dygtig landmand. I sin amtsbeskrivelse fortæller Brinck-Seidelin, at der mergledes på Aggersborggaard og stadig brugtes stude til arbejde. Brinck-Seidelin mente, at heste var dyre i indkøb og faldt i værdi, medens stude var billigere og steg i pris, samt at de ikke så let kom til skade som heste, og da kunne slagtes, og endelig at stude efter at have arbejdet nogle år kunne slagtes. Så alt i alt var det en god idé at bruge stude i driften.⁵⁰ Desuden: »På Aggersborggaard bruges store river med krumme jerntænder, som trækkes af en hest; hr. Kaptajn Kierulf beretter, at en karl med en sådan rive sammenriver til aften den mark, 8 leer har høstet på en dag.«⁵¹ Får havde Kjærulf også held med: »På Aggersborggaard, hvor fårene mortensdag tages ind og sjældent lades ud før majdag, er dem i de sidste 9 år morgen og aften givet en givt lyng, og siden dermed begyndtes, har aldrig et får været sygt.«⁵² »Aggersborg, der tillige er begavet med uddrift og kær på henved 300 td. land, samt ikke ubetydelig høbjergning og god mergel ... vil anses for en af de bedste hovedgårde af lige størrelse«. Besætningen var 94 stude, 16 køer, 8 heste og 8 arbejdsstude, idet driften var lagt an på opfedning af kreaturer.⁵³

Formentlig for at sikre sig mere arbejdskraft købte Kjærulf 1812 syv huse i Manstrup by og fem huse i Ullerup by, alle med hartkorn. I 1816 og 1817 købte han to huse med hartkorn i Thorup og endelig 1827 en gård i Ullerup.

1833 døde Steen Kjærulf, men enken fortsatte driften af gården til 1842, da hun var 67 år. Hun stod selv for driften. Efter folketællingen 1834 havde hun en søn på 23 år hjemme, en avlskarl og 8 karle i øvrigt; i hovedbygningen tjente foruden en husjomfru 5 piger. 1840 klarede hun sig alene med en avlskarl og 8 karle, men en gartner var nu blevet ansat.

Fig. 8. L. C. Brinck-Seidelin, ejer af Aggersborggaard 1842-46. Lithografi af I. W. Tegner 1859 efter daguerreotypi. Det kongelige Bibliotek. – *L. C. Brinck-Seidelin, the owner of Aggersborggaard 1842-46. Lithograph by I. W. Tegner, 1859, after a daguerreotype.*

L. C. Brinck-Seidelin 1842-46

1842 solgte Ane Kathrine Lüttichau Aggersborggaard til *L. C. Brinck-Seidelin*. Der udstedtes en købekontrakt 30. april 1842 til ham, og skødet udstedtes 29. april 1844. Købet kan muligt være aftalt før, for skifteattesten med adkomst for Kjærulfs enke udstedtes først 1842, ni år efter Kjærulfs død. Salget omfattede foruden hovedgården Aggersborggaards vindmølle, konge- og kirketienden i Aggersborg sogn, Nr. Aggersunds færgeløb af brohartkorn 1 td. 2 fr. og med fire ejendomme, 16 fiskestader i Limfjorden samt bønderhartkorn på 12 tdr. 3 fr. ¼ alb. (33 huse og 1 gård).

Brinck-Seidelin var født 1787 og søn af landsdommer og stamhusbesidder Hans de Brinck-Seidelin.⁵⁴ L. C. Brinck-Seidelin blev juridisk kandidat 1812 og 1815 amtsforvalter i Hjørring. 1828 skrev han »Hjørring Amt beskrevet efter opfordring fra det Kgl. Landhusholdningsselskab«, en redegørelse på 331 sider, der især handlede om landbruget i Hjørring amt og blev prisbelønnet. Den hørte til blandt de bedste af de amtsbeskrivelser, der dækkede landet i disse år.

Brinck-Seidelin beholdt kun Aggersborggaard i to år, men nåede dog at erstatte møllerkarlen med en mølleforpagter, Christen Jensen, med familie. På gården boede han ikke selv, men havde en avlsforvalter, *Johannes Nikolaj Ovesen*. Endelig havde han ansat en husholderske, Bodil Marie Vraae, og en avlskarl, Thomas Andreas Mortensen.

Johannes Nikolaj Ovesen 1846-52

1846 solgtes så Aggersborggaard igen, måske fordi Brinck-Seidelin var blevet generaldecisor og chef for Rentekammerets danske regnskabsvæsen. En anden forklaring kan være, at han ved købet 1844 var stråmand eller financier for Ovesen, der jo 1845 var avlsforvalter på godset. 6. juli 1846 udstedtes en købekontrakt på godset, og endeligt skøde er dateret 4. juli 1848. Johs. Ovesen købte hovedgården bestående af ufri (beskattet) hovedgårdstakst 29 tdr. 1 fr. 1½ alb. hartkorn og 2 tdr. 7 skp. 3 fr. ½ alb. bondeskyld i Stagsted i Lerup sogn, samt en hedelod i Nørre Sletten på 1 fr. 2¾ alb. hartkorn. Af bøndergods var der 10 tdr. 4 skp. ¼ alb. hartkorn bestående af 34 huse og en gård: I Aggersborg sogn syv færgehuse i Aggersund, seks huse i Aggersborg, 13 huse og en gård i Ullerup, otte huse i Bejstrup sogn og Manstrup by. Desuden var der en huslod i Skræm sogn og by, en vindmølle på Aggersborg mark med 2 skp. 2 alb. mølleskyld, en anpart i en gammel gadeplads i Manstrup på 1 skp. 1¾ alb., Aggersborg sogns kongetiende på 29 tdr. 4 skp. og kirketiende på 29 tdr. og 4 skp., Aggersunds færgeløb med brohartkorn

på 1 td. 2 fr., 13 bundgarn i Meilgrunden, ½ i Ø. Skiverbæk, en i Fiskekrog, Næsborg sogn, ½ vest for Askekrog og ½ vest for Lundgårdens grund. Købesummen var 50.000 rigsbankdaler, idet 9.000 rbd. betaltes kontant, 21.000 rbd. var en panteobligation til Kjærulf og 20.000 rbd. var en 2. prioritet på ejendommen. Ovesen skulle respektere indgåede fæsteakkorder og foreninger, en 5-årig bortforpagtning af fiskeriet, en akkord med proprietær Kjeldsen om græsningen sommeren 1846, lejekontrakterne med mølleren Christen Jensen og med gartner Kok om haven. Alt løsøret og besætningen medfulgte, bortset fra 1 par store sorte heste med seletøj og en rød plag.

Om den nye ejer, Johannes Nikolaj Ovesen, fortalte folketællingen 1845, at han var 27 år gammel, ugift, født i Lyderslev sogn, Præstø amt. I 1845 havde han købt Haverholm i Vrejlev sogn i Vendsyssel, som han 1881 solgte med 15 tdr. hartkorn for 145.000 kr. Men han boede 1850 på Aggersborggaard, hvor hans søster, Christine Marie, 29 år gammel, var blevet installeret som husbestyrerinde. Han havde også en husjomfru på 17, Ane Cathrine Aasted, født i Løgstør, og desuden seks karle og tre piger. På Aggersborggaard var desuden en gartner, en mølleforpagter med familie og en møllersvend.⁵⁵

Johannes Ovesen gjorde en god handel, da han allerede efter 6 år solgte Aggersborggaard igen. Købesummen var 70.000 rbd. De 35.000 rbd. fordeltes på 21.000 rbd. til 1. prioriteten til Kjærulf og til 2. prioriteten til Brinck-Seidelin, men resten af de 70.000 rbd. indkasserede Ovesen selv i løbet af 1852-53. Det meste bøndergods var nu solgt. Tilbage var seks huse og en gård. Besætningen skulle medfølge; den bestod af ni heste, 61 køer, to tyre, ti 3-års stude, seks 1-års kvier, to 1-års stude, tre ½-årskalve og 10 spædkalve. Der var 60 får og fem svin. Der medfulgte også fem arbejdsvogne, fire jernplove, fire harver, en tromle, en rensmaskine, en kartoffelplov, seks sæt seletøj og fire dækkener til hestene, samt alle øvrige avlsredskaber, møgbørre, slibesten osv. såvel som 14 sække, seks folkesengeklæder, en kornhalvtønde, en

skæppe, en rulle samt alle køkken-, bryggers- og mejeriredskaber. Sædekornet var 30 tdr. rug vintersæd, 20 tdr. hvede, 20 tdr. seksradet byg og 40 tdr. hvid havre. Desuden såedes 2 td. land med raps. Til fødekorn beregnedes 30 tdr. rug, 12 tdr. toradet byg og 30 tdr. hvid havre samt 9 tdr. malt.

Slægtsgården Aggersborggaard

For Aggersborggaard blev salget 1852 indledningen til en ny stabilisering. Godset blev en slægtsgård. Den nye ejer, Jacob Nørgaard, anføres i skødet som købmand fra Brovst. Han ejede i forvejen flere gårde, der sættes som pant for købesummen.⁵⁶ Lokallhistorikeren, lærer N. Sodborg, Vesløs, kaldte ham 1911 for »en sjælden dygtig og virksom mand«,⁵⁷ han var også meget forsvarsvenlig og nationalt orienteret.⁵⁸ (Se kapitel VIII).

For Jacob Nørgaard og ikke mindst ægtefællen, Ane Cathrine Nørgaard, blev jorden hele deres liv. De mange børn blev sat til store gårde. Efter Jacob Nørgaards død drev Ane Cathrine Aggersborggaard videre, til hun fik overtalt sønnen Hans Bertram Fogtmann Nørgaard til at købe den 1903.

I købekontrakten hedder det bl.a.:

2.

»I købet medfølger den til gården hørende hollandske vindmølle med møllehus, samtlige dens bygninger med alle mur- og naglefaste appertinentier, derunder kakkelovne og komfurer.

Endvidere medfølger gårdens fulde besætning bestående af 10 heste, 2 tyre, 118 køer og kvier, 4 kalve, 32 svin og grise samt 15 får og lam, samtlige avlsredskaber og maskiner, derunder en 6 hestes lokomobil med tilhørende tærskværk, mejeriinventar og centrifuge, vogne, derunder 2 rejsevogne, 4 folkesenge med sengklæder, alt på gården tilstedeværende sæd, afgrøde og foder, samt gødning og ildebrændsel m.v.

3.

Købesummen er 147.000 kr. af hvilke et hundrede og syv og fyrr tusinde kroner de 117.000 kr. er vederlaget for den faste ejendom og de 30.000 kr. for det solgte løsøre ...

8.

Sælgeren forbeholder sig vedblivende brugen og benyttelsen af den søndre længe af hovedbygningen på Aggersborggaard, og det deri beroende indbo af enhver art er aldeles ikke indbefattet i handelen. Ligeledes er der forbeholdt sælgeren de til lejligheden hørende køkkener, fadebure m.v., den nedre have og den lille blomsterhave syd for søndre længe, fornøden plads til tørv og ildebrændsel samt adgang til gårdens brænde alt for et årligt vederlag til køberen af 500 kr., som erlægges til samme tider som renter af obligationen under post 3b.

Endvidere er køberen forpligtet til uden vederlag i sælgerens levetid at besøge samtlige hendes kørsler, at afgive foder- og staldplads til hendes gæsters heste og vogne og at lade disse besøge for- og fraspændte på forlangende af sælgeren, at levere hende daglig 2 potter nymalket mælk og ugentlig 2 pd. mejerismør, samt hvert efterår 1 får og 2 gæs og efter sælgerens ønske enten en slagtegris på 160 pd. eller 100 pd. flæsk efter nærmere rekvisition. Disse forpligtelser bortfalder, hvis sælgeren tager fast ophold andetsteds end på Aggersborggaard.⁵⁹

Tienderne blev holdt uden for salget og tilfaldt de øvrige børn.

Hans Bertram Nørgaard havde tre børn. Den ene blev læge, de to andre, Jacob og Inger Marie Nørgaard, overtog gården, som i dag drives af Inger Marie Nørgaard ved bestyrer. I værket »Større danske gårde«, 1961, beskrives Aggersborggaard således:

Det samlede areal udgør ca. 630 tdr. land (347 ha), der fordeler sig således: Ager: 333 tdr. land (183½ ha), skov: 10 tdr. land (5½ ha), eng: 10 tdr. land (5½ ha), have, gårdsplads m.m.: 5 tdr. land (3 ha) samt andre arealer (strandeng, holme og vandarealer): 272 tdr. land (149½ ha). Hartkorn: ca. 28 tdr. Ejendomsværdi: 420.000 kr. Grundværdi: 271.600 kr.

Agerjorden består af sandmuld på sandunderlag. Terrainet er jævnt, på steder helt fladt. Kultur og gødningskraft god. Engen er god kulturreng, som kan dyrkes. Skovens bevoksning er blandet.

Avlsbygningerne er solide, rummelige huse, opført dels af kamp, dels af grundmur. Kostalden er fra 1945, svinehuset fra 1946, og silo samt rochus er bygget i 1960. Der hører to huse til gården.

Besætningen består af ca. 170 kreaturer samt 10 søer og en del svin. Der holdes ca. 30 heste, fortrinsvis plage, som fedes på engene og sælges. Gården drives med stor frøavl, og alt kornet sælges som stamsæd. Der er i årene 1952-53 opført pumpestation til afvanding af engarealerne.

2. Herremand og fæstebonde ca. 1579-1852

Igennem næsten 300 år var herremanden på Aggersborggaard også godsadministrator og husbond for en betydelig mængde bøndergods og sidst, men ikke mindst, for et betydeligt antal mennesker. Vi kan således tale om, at Aggersborggaard var et socialt og økonomisk center i Øster Hanherred. Mange mennesker var gennem 300 år afhængige af den godsejer, der sad på Aggersborggaard og hans forgodt-befindende, der dog i nogen udstrækning var begrænset af lovgivningen. Vi vil i det følgende belyse fæstebøndernes forhold gennem perioden og søge ud fra de højest sparsomme kilder at vurdere, hvorvidt de var heldigere stillet end deres fæller på andre godser i samtiden.

Bøndergodsets omfang 1579-1852

Mageskifterne 1579 og 1584 lagde grunden til godset og er omtalt ovenfor. I skødet 1631 fra Vibeke Bild til fætterten Erik Kås opregnes bøndergodset til 7 gårde og 2 bol samt 8 huse (heraf 1 øde) i Aggersborg by, på Holmen 2 færgemænd, i Ullerup 4 gårde, i Aggersund 4 færgemænd og 4 bolsmænd, i Stagsted 1 gård, 1 gård i Odde og i Krøldrups. Vibeke Bilds indtægter af bøndergodset var i alt 76 tdr. byg, 27½ tdr. havre, 12½ pd. smør, 14½ svin, 10 snese ål, 1 gås, sjetteparten af en ko og i penge 4 rd. 4 mk. 30-årskrigen tog hårdt på Aggersborggaards bønder: Ifølge Præsteindberetningen 1657 var en del af bøndernes gårde »for den forrige øvrigheds hårdhed og strengheds skyld slet blevne øde, så halvparten af sognet haver stået øde i 15 eller 16 år«. Denne dystre vurdering var der noget om: Da Marie Høg 1686 solgte Aggersborggaard, var 3 gårde øde. Til gengæld var der kommet 4 gårde og 3 huse til i Thorup og 2 gårde i Holmsø. I 1718 var bøndergodset på i alt 207 td. 2 skp. 3 fr. 1½ alb. fordelt på 37 gårde, 38 huse og herligheden af 3 kirkegårde. De 5 gårde var øde og dreves sammen med hovedgårdens jord.⁶⁰ Efter loven havde

fæstebønderne pligt til at hjælpe med ved driften af øde gårde, og 5 øde gårde må have indebåret en væsentlig forøgelse af de øvrige 31 bønders arbejde.

Antallet af gårde og huse 1584-1852

	gårde	huse	
1584	7+3 ^a	13	a) hhv. 3 og 4 cr kirkegårde, vel kirkens.
1631	20 ^b	14	b) heraf 6 bol, som normalt var en lille gård.
1664	21 ^b +4 ^a	25	
1686	19 ^c	20	c) 1 gård havde 2 beboere.
1718	37+3 ^a	38	
1767	90	89	<i>Kilder:</i> Skøder 1584, 1631,
1806	0	16	1686, 1718, 1806, matriklen 1664 og jordebogen 1767.
1844	1	33	

Gårdens antal er udtryk for bøndergodsets udvikling i perioden. Det var forbudt at nedlægge eller dele gårde uden særlig tilladelse, så gårdantallet i en egn var konstant op til omkring 1800, da udskiftningen gav mulighed for udparcellering af gårde til husmandsbrug. Derimod var antallet af huse generelt voksende. Der skete især i anden halvdel af 1700-tallet en stærk vækst i antallet af huse, hvilket skal ses i sammenhæng med en tilsvarende befolkningstilvækst. Der kom en del nye huse til på heder, i skovstrækninger og på andre uopdyrkede steder, og disse huse var naturligvis umatrikulerede. Ved udskiftningen skabte lovgivningen basis for nedlæggelse af gårde mod oprettelse af husmandsbrug, en lejlighed for godsejeren til at opveje tabet af eller reguleringen af gårdmandshoveriet, som fandt sted i 1790'erne.

Gårdfæsterne indtil ca. 1811.

Hartkornstørrelserne og ligningen

Matriklen 1664 fastsatte hartkornet efter landgildecydelserne, medens 1688-matriklen byggede på en opmåling af jorden, som blev sat i forhold til ydeevne. Denne matrikel kom til at

gælde som skattegrundlag i over 150 år, og sandflugt og lignende kunne naturligvis efterhånden ændre skattegrundlaget. Godsejeren havde så ret til at ligne hartkornsskatterne på sine bønder. Men det skete også, at godsejerne egaliserede gårdene i en landsby, d.v.s. gjorde dem lige i skatter, landgilde og hoveri. Denne egaliseringsret er blevet anvendt i stor udstrækning på Aggersborggaard. Aggersborg bys gårde og huse, Aggersunds færgemænd, Thorups gårde, Ullerups gårde, Manstrups gårde og de fleste af husene og Ullerup bys gårde blev egaliseret. For Aggersborg, Thorup og Ullerups vedkommende har hensynet sikkert været hoveriet.⁶¹

Landsbyer og enkeltgårde

I Jylland har der fra gammel tid været mange enkeltgårde eller enestegårde, der til forskel fra gårdene i landsbyerne havde jorden for sig selv og altså også var uden for dyrkningsfællesskabet. Det indebar klare fordele for reformer som indførelsen af nye afgrøder og dyrkningsmetoder, og vi har da også set, at enkeltgårdene under Voergård klarede sig bedre end gårdene i fællesskab der. De gårde, der hørte under Aggersborggaard, lå for størstedelen i landsbyer. Der var kun få enkeltgårde i Ø. Hanherred.

Dyrkningsfællesskabet

Fra Bejstrup by i nabosognet øst for Aggersborg findes et grandebrev fra 1724. Et sådant har været almindeligt i landsbyerne for at forebygge konflikter. I grandebrevet blev det under bødestraf påbudt: Man måtte ikke arbejde helligdage, man skulle holde led og diger i orden, menige grander skulle antage en hyrde til deres får fra 1. maj til 29. september og en hyrde til svin, når man begyndte at så rug og til det blev indhøstet. Ingen måtte drive med løskvæg i marken fra 1. maj og til kornet var indavlet.

Ingen måtte så eller lade så byg, »førend de fleste bymænd det påligger på grandestævne«. Ingen måtte leje eller låne nogen gadchusfolk deres jord eller tyring (tøjring). Markmanden, (den mand, der af bymændene var valgt til at holde øje med marken), skulle bevise, hvis kreaturer, der gjorde nogen skade (i kornet eller græsset). Ingen måtte tage eller drive i nogen mands lodskifte på marken og heller ikke vende med sin bygsædsplov på nogen mands hovedagre. Bymændene skulle møde til grandestævne hver søndag eftermiddag, fra hegnene optoges, og til kornet var indavlet. Menige grander skulle være forpligtet at ringe deres svin forsvarligt fra 25. marts til 29. september, og det var forbudt at tyre (tøjre kvæg) på stubbe, førend feltet var ryddet. Heller ikke måtte nogen age af vangen eller høste, førend det var besluttet af granderne. Og ingen måtte komme nærmere til digerne end 15 favne at grave splitør. Endelig var det forbudt at »tale hinanden uskikkelige ord til på grandestævne, enten med løgn, sværgen eller banden i nogen måde overfalde«.⁶²

Sammenholder man grandebrevet med et kort over Bejstrup by før udskiftningen, er det klart, at dyrkningsfællesskabet har afstedkommet mange ulemper. Det var kun muligt at bearbejde jorden samtidig med naboen, og husdyrholdet har udsat markerne for ødelæggelser. I dag er alle markerne indhegnet, men dengang holdt man i stedet hyrder, der drev rundt med kvæget, og vi kan se af grandebrevet, at sådanne uheld var på tale.

Der findes et lignende grandebrev fra Skræm sogn nordøst for Aggersborg 1746, hvor Aggersborggaard også var lodsejer. Bestemmelserne minder noget om Bejstrups, men søger at regulere græsningen til husdyrene, som Brinck-Seidelin nævner som et stort problem 1828. Gårdene satte for mange husdyr ud, så de

Fig. 9. Grandebrev for Bejstrup, tinglæst 29. juli 1724 på Hanherredernes ting. Original i Landsarkivet for Nørrejylland. – *Community letter for Bejstrup, registered on 29 July 1724, at the Thing of the Han Herreds. Original in the Regional Archives of Northern Jutland.*

Handwritten text in an old script, possibly a historical document or a collection of notes. The text is dense and covers most of the page, with some areas obscured by dark ink or damage. The script is a cursive style, likely from the 17th or 18th century. The text is written in a language that appears to be Dutch or a related European language. The content is difficult to decipher due to the cursive and the presence of some illegible markings.

blev forsultede. Alle andre lodsejere skrev under på brevet, kun ikke Christen Speitzer, der protesterede mod, at nogen skulle ændre sædvaner for hans bønder. Vi ved imidlertid ikke, hvordan det gik med sagen.⁶³

Dyrkningsmetoderne var for en del byer og gårdes vedkommende således, at marken brugtes i 4 år og hvilede i 4 år, i Skræm havde man 1 mark til byg, 2 marker til rug, 1 mark til havre og resten hvilede. Om Thorup, Ullerup, Bejstrup og Manstrup m.fl. oplyses blot, at markerne brugtes efter behag.⁶⁴ Dyrkningsfællesskabet ophørte med udskiftningen o. 1800, der samlede jorden omkring de enkelte gårde.

Afgifter til det offentlige

Til det offentlige måtte bønderne betale skatter, hartkornsskatter og ekstraskat (fra 1762) og tiende. Hartkornsskatterne bestod af 1) kornskat og 2) matrikelskat, okse- og flæskeskat og rytterholdspenge. De sidstnævnte skatter var i 1746 blevet samlet og fastsat til 1 rdl. 84 sk. pr. td. htk. ager og eng og 1 rdl. 36 sk. pr. td. htk. skov- og mølleskyld. Kornskatten var i 1731 blevet sat i penge til 4 mk. 12 sk. pr. td. htk. ager og eng, det halve for skov- og mølleskyld, men ydedes indtil 1791 i naturalier. Ved beregning af ydelsen i korn anvendte staten relativt faste og forholdsvis lave omregningstakster. Forordningen 24/8-1791 afløste kornskatten med en fast pengeydelse på 1 rd. 20 sk. pr. td. htk.

Ekstraskat pålagdes efter forordning 23/9-1762: Enhver person af gejstlig og verdslig stand skulle efter sit 12. år svare 1 rdl. årlig; fra 17/1-1764 fritages gårdfæstere, husmænd og inderster for at betale for børn under 16 år.⁶⁵

Tienden deltes i konge-, kirke- og præstetienden. Aggersborggaard ejede 1767 Aggersborgs sogns kirketiende, Næsborg sogns kirketiende, og den halve af Bejstrup sogns kongetiende. Der skulle betales tiende af både kvæg og korn; kvægtienden var afløst med penge, men korntienden udredtes i naturalier. Nogle steder aftalte tiendejeren med bønderne en pengeydelse i stedet for korntienden. 1773 oplystes, at Aggersborg sogns konge- og kirketiende oppe-

bæres årlig in natura. Tienden i Bejstrup og Næsborg sogne var der en akkord om pengeafløsning for, som ejeren når som helst kunne opsiges.⁶⁶ Efter 1797 aftaltes mange steder en afløsning af tienden med penge og efter 1903 afløstes korntienden med udbetalt kapital.⁶⁷

Landmiliti og stavnsbånd

Ene af alle stænder havde bønder pligt til soldatertjeneste. Ved forordningen af 22. februar 1701 blev det bestemt, at der af hver 20 tdr. htk. bøndergods skulle stilles 1 soldat. Landmilitien ophævedes 1730, men da dette medførte flugt fra de godser, hvor bønderne havde ringest vilkår, blev den allerede 1733 genindført, og man benyttede lejligheden til at indføre stavnsbåndet. Enhver bondekarl skulle blive på sit gods fra sit 14. til sit 36. år, og enhver kunne indrulleres af godsejeren, hvis ikke han havde fæstet gård. 1742 blev stavnsbåndet udvidet til at gælde fra det 9. til det 40. år, og af hver 40 tdr. skulle stilles 1 soldat.

Fra 1746 skulle endvidere soldaterne nu vende tilbage til det gods, de var født på, efter overstået tjenestetid, og fra 1764 gjaldt stavnsbåndet helt fra 4-årsalderen. 40-årsgrænsen skal ses i lyset af, at en mand på det tidspunkt normalt ville være over sin bedste alder. Til den trussel, soldatertjenesten kunne være over for unge karle, der ikke ville fæste gård, kom, at godsejeren også kunne hente rede penge hjem ved at udstede frihedspas, der tillod karlen at flytte til et andet gods.⁶⁸

Vi ved intet om, hvorvidt de unge karle i denne periode søgte at forlade godset eller kom strømmende til, men noget tyder på, at det første har været tilfældet. Stavnsbåndet blev afskaffet 1788, men dog først med fuld virkning fra år 1800, og fra 1849 indførtes almindelig værnepligt. Nu blev der problemer på Aggersborggaard. I hoveriforeningen 1792 beklager Mads Speitzer sig over mangel på mandskab som følge af stavnsbåndets ophævelse: »At mandskabet og arbejdsfolkene, som endnu skulle tilhøre godset indtil 1800 til dels drager ud af godset til sammes betydelige skade ved indskrivning til soldater- og ryttertjeneste for

andres godser, der er vorden lediggjort for mandskab, thi når karlene bliver enroullerede, tager de tjeneste i deres lægd«.

Da godset blev solgt, var også 8 af de 21 hovgørende gårde fæsteledige! Så noget tyder på, at vilkårene var bedre andre steder.

Gårdfæsternes ydelser: Indfæstning

Det var normalt, at fæsteren ved tiltrædelsen af en gård betalte et engangsbeløb kaldet indfæstning. Der er fra Aggersborggaard bevaret 35 fæstebreve for gårdfæstere, og de dækker perioden 1795-1834, idet dog perioden 1811-1834 kun har et eneste fæstebrev for en gård. Det vil sige, at materialet er uhyre spinkelt, og at slutninger heraf er yderst usikre.

I 25 af de 35 fæstebreve betaltes ingen indfæstning, i de 9 først udstedte (af Mads Speitzer) omtales ikke indfæstning, og i det 10. blev der givet 30 rdl. (udstedt af Kiellerup). De 17 af de 35 fæstebreve er imidlertid udstedt til fæstere, der allerede havde fæstet under forgængeren, og indfæstning har nok ikke været på tale i de tilfælde. Der er heller ingen af dem, der har givet indfæstning. Tilbage er 17 hele fæstebreve (1 mangler sidste halvdel).⁶⁹

Gårdfæsternes ydelser: Landgilde

Landgilden varierede meget, alt efter om fæstegården var pålagt hoveri eller ej. Nogle gange nævnes det direkte ved hoverifri gårde, at de skal betale landgilde og hoveripenge. Landgilden var oprindeligt en naturalieydelse. I løbet af 1700-tallet blev landgilden omregnet til en pengeydelse. På Aggersborggaard var som tidligere anført landgilden i naturalier, der spændte fra korn, smør, svin og smårædsel (lam, gæs, høns) til ål og for éns vedkommende sjetteparten af en ko, og penge for leding og gæsteri.

Kommer vi frem til 1767, er landgilden omregnet i penge, f.eks. gav en hoverifri gård i Manstrup på 7 td. 6 skp. 12 rdl. i landgilde. Forbavsende nok viser det sig, at de 21 hoverigørende gårde (6 i Aggersborg og 9 i Thorup, som gjorde 1 gårds hoveri, og 6 i Ullerup, som gjorde ½ gårds hoveri) ikke betalte landgilde.⁷⁰ Forklaringen herpå må være bøndernes forar-

melse som følge af det stigende hoveri i løbet af 1700-tallet: det ses over hele Danmark i takt med de bedre dyrkningsmetoder, hovedgårderne tog i brug. Men det må fremhæves, at det ikke er almindeligt, at godsejerne direkte oplyste om gårdfæstere, at de ikke gav landgilde. Derimod er det en almindelig opfattelse, at godsejeren i mange tilfælde rundt omkring så igennem fingre med landgildcrestancer, fordi fæstegården ikke gav udbytte nok til betalingen heraf. Et udtryk for, at det var svært at få landgilden ind, må være, at landgilden for 60%’s vedkommende var uændret igennem 1700-tallet. Landgildfriheden for de hovgørende bønder holdt sig til 1804, da den nye ejer, Jakob Kjellerup, begyndte at lægge landgilde på de hovgørende gårde. Han udstedte 1804 7 fæstebreve på hovgørende gårde i Thorup, 5 på hovgørende gårde i Aggersborg og 4 på hovgørende gårde i Ullerup. De 6 hovgørende gårde i Thorup fik pålagt at yde 3 td. byg årligt i landgilde, den sidste skulle betale 6 rdl. eller 2½ td. byg efter ejers valg. I Ullerup måtte én betale 3 tdr. byg og de andre tre 2 tdr. 4 skp. I Aggersborg måtte de fire af med 3 tdr. byg i landgilde, medens én slap for landgilde; men han var allerede 1771 blevet lovet gården i fæste. Yderligere kan man af skødet 1804 se, at de 16 fæstere allerede sad ved fæstegården før salget til Kjellerup. Den samme fremgangsmåde anvendte Kjærulf, da han købte en gård i Ullerup 1828, men her drejede det sig først og fremmest om at pålægge nyt hoveri.⁷⁰

Gårdfæsternes ydelser: Hoveriet

Af større betydning end landgilden blev i løbet af 1700-tallet gårdfæsternes arbejde for godsejeren, hoveriet. Hoveriet medførte, at gårdfæsternerne måtte holde flere heste, redskaber og tjenestefolk, end det var nødvendigt til at dyrke deres egne gårde, og de har formentlig måttet arbejde i perioderne med godt vejr på hovmarken, medens de har kunnet risikere at forpasse tiden for såning og høst på egne marker.

Hoveriet deltes i avlingshoveriet, bygningshoveriet og småhoveri. Avlingshoveriet vedrørte dyrkning af hovedgårdsjorden, der 1683

var på 93 tdr. land og 1792 158 tdr. land. Denne stærke vækst i det areal, fæstebønderne skulle dyrke, skal naturligvis ses i forhold til antallet af bønder under godset 1683 og 1770. Ifølge skødet 1686 var der 19 gårde med 20 beboere og 20 huse, og Christen Speitzer havde 1767 15 bønder, der gjorde helgårdshoveri og 6 med halvgårdshoveri foruden 20 ugedagshusmænd.

Vi ved ikke, om alle fæsterne i 1686 har ydet hoveri, men vi kan rolig gå ud fra, at hoveriet må være næsten fordøbet i løbet af 1700-tallet. Det lyder ret fantastisk, at der 1770 var over 20 tdr. land rugsæd til hver bonde med helt hoveri at dyrke.⁷¹ Det skal ses i forhold til, at F. Skrubbelttrang har regnet med, at hovbønderne dyrkede fra 3-4 op til 10 tdr. land udsæd.⁷² Desuden var der 400 læs hø à 32 lispund vægt for hovbønderne at bjerge.

Fuld hoveri beregnedes således af Christen Speitzers enke, Anne Margrethe Lund, i det hoverireglement, som rekvireredes 1769 af statsmagten som led i overvejelser om landboreformer:

	Arbejder for husbønden ugentlig		
	Spændedage	Hånd- eller gangdage	1 karl 1 pige
I pløje- og sædetiden	4	2	2
I høst og høbjergning			
a) til at høste og slå hø	ingen	3	3
b) til at hjemføre hø og korn	3	3	3
Når denne tid er forbi	2	2	2

»Ved de 4 spændedage forstås daglig 1 plov med 4 à 6 bæster, samt 2 folk som driver dem. Og 1 harve med 2 bæster, drives af 1 karl, pige eller dreng.«

Der regnedes med, at en plov på en dag pløjede 8 skp. rugland og en harve harvede 8 skp. sædeland. På en vogn læssedes 3 tdr. rug, 3 tdr. byg og 4 tdr. havre. Et hovbud skulle afmeje pr. dag 8 skp. sædeland, og det samme opbindes af 1 pige og rives af en river.

Vi ved ikke, hvor bogstaveligt hoveriregle-

menterne fra 1769 skal tages. Måske ville godsejerne have noget at slå af på. Men megen tid har hovbonden under Aggersborggaard i alle tilfælde ikke haft til at dyrke sin egen jord i.

1770 var Struensee kommet til magten, og blandt mange andre reformer, han indførte, var en begrænsning af hoveriet til maksimalt 96 gang- og spanddage for en gård på 6 tdr. land hartkorn. Denne drastiske nedsættelse af hoveriet kom kun til at gælde kort tid. Allerede januar 1772 styrtes Struensee, og det nye styre under Høegh-Guldberg betød en reaktion. Ved en forordning af 12. august 1773 ophævedes Struensees fra 1771. Avlingshoveriet blev atter ubestemt, småt hoveri (tyendegering o.l.) blev afskaffet, og det øvrige hoveri skulle fastsættes i hoverireglementer.⁷³

På Aggersborggaard krævedes af husbond til det øvrige hoveri i alt 414 spanddage og 576 gangdage, hvilket af landvæsenskolelegiets repræsentant blev nedsat til 288 spanddage og 333 gangdage: 16 spanddage og 18½ gangdage årligt pr. hovbonde med fuldt hoveri. Nogen nedsættelse må dette have givet, jfr. at der 1770 beregnedes 2 spanddage og 2 gangdage ugentlig uden for dyrkningssæsonen. Men avlingshoveriet var stadig ubestemt.⁷⁴

1784 kom atter reformvenner til magten, og der gennemførtes nu så vel tekniske som socialpolitiske landboreformer i de følgende år. 1791 tog man fat på hoveriet. Man indkaldte atter hoveriesterretninger fra godserne og opfordrede til foreninger om hoveriets bestemmelse eller afløsning i penge. På Aggersborggaard fremlagdes også en forening om hoveriets bestemmelse, men kun for visse arbejder er fastsat antal dage. Selve avlingshoveriet med videre påstod Mads Speitzer ikke kunne fastsættes i dage, da det afhang af det udsendte hovbud, også fordi godset led af mandskabsmangel, så 1 dags arbejde kunne trække ud i 2-3 dage på grund af ringere arbejdskraft eller dårligt vejr. Dog havde hver hovbonde sine bestemte stykker at dyrke. Der var 10 fald eller marker (gøder) på i alt 158 tdr. land, og hver bonde med helt hoveri havde sit skifte i hvert års gøde at dyrke, nemlig 10 skp. byg sædeland. Hver

bonde skulle høste sit skifte, der var mindre end 1 td. land i hvert »fald«, men også høste høet i de 4 gøder, der hvilede. Hovbønderne skulle høste hø på 169 tdr. land, dog 7 tdr. undtaget, der bjergedes af de hoverifri, der også slog, rev og »koblede« andre 25 tdr. land. Men poster som indhegning af marker, tærskning af godsets afgrøder og tiendekornet, kornrejser med udtærsket korn til salg og studfoldens vedligeholdelse kunne ikke opgøres i bestemte dage. Dog blev kornets kastning ansat til 2 gangdage à 50 tdr. korn, rejser med bygningsmaterialer til 3 spanddage og skovrejser til 1 spanddag, vandsteders rensning til 2 gangdage pr. helgård.⁷⁵

*Øvrige hoveri iflg. hoverireglementerne
1773 og 1792*

	1773		1792	
	Spd.	Gd.	Spd.	Gd.
1. Kornets rensning		13		13
2. Dets påførsel på lofterne	2		2	2
3. Kornstakke at indbære og halm at udføre	1	3	2	8
4. Ildingsbrand at bjerge og hjemføre	11	5	(31 læs) ^a	
5. Møgblending	3	3	13	13
6. Ladegårdshusenes reparation samt diger om haver og kornstakke	3	8	6	10 ^b
7. Fedevarers kørsel	1		1	
8. Flytning for ejer eller forpagter	2		2	

- a) Hver helgård skulle skære og behandle til hjemførsel 4 læs hedetørv og 6 læs lyngtørv på Stagsted Hede, 7 læs hedetørv i Drøstrup og på Sletten 7 læs hedetørv. De 5 læs hjemførtes af hoverifri bønder, resten af hoveribønderne. Desuden skulle hoveribønderne hente tørv i Aggersund, som herskabet købte, i 1 spd. eller 7 læs.
- b) De opgivne tal 1792 vedrører kun ladegårdshusenes reparation, idet digerne ansattes ubestemt.

Sammenligner vi nu det øvrige hoveri 1773 og 1792, bliver man forbløffet. Det øvrige hoveri er nu steget til 26 spanddage og 46 gangdage pr. helgård foruden bjergning af ildebrand og digearbejde.

Det fremhæves i foreningen, at bønderne alle skrev under og erklærede, at de ikke havde noget imod foreningen at erindre! Myndighederne har ikke kunnet gøre noget, da foreningen var frivillig, men man må jo nok sige, at hoverilovgivningen ikke synes at have haft væsentlig virkning her. Vi må håbe, at alt arbejdet ikke er blevet krævet. Landøkonomen Gregers Begtrup hævdede 1808, at der på de større gårde blev forlangt en trediedel mere arbejde, end der faktisk blev brugt.

Forsøger man at regne på ydelserne efter Begtrup's angivelser: 1 pløjedag 3 mk., 1 spd. 2 mk., 1 rejse pr. mil 24 sk., en gående rejse á milen 8 sk., 1 dags arbejde for en mand 16 sk., for kvinde 12 sk., svarer det bestemte hoveri i penge til mindst 9 rd. 2 mk. og 8 sk. Men det er jo kun den mindste del af hoveriet!⁷⁶

Hoveriet for gårdmænd forsvandt med frasalget til selveje kort efter 1800. En undtagelse er dog en gård i Ullerup, der blev tilkøbt 1827, men det var maksimalt 16 dages arbejde om året, det drejede sig om.

Folkeholdet

Det var nødvendigt for driften, at der på gårdene var mindst en karl og en pige til hjælp om sommeren. For de hoverigørende gårde må arbejdskraftbehovet have været større, og vi ser da også i folketællingen 1787, at de havde 2 karle, 1 pige og en dreng, der vogtede husdyr, medens de hoverifri nøjedes med en karl, en pige og en dreng.

Vi har ingen tal for folkelønninger på Aggersborggaard, men ifølge forordningen af 27. december 1701 skulle en helkarl have 12-14 sletdaler á 4 mk. (1 rdlr. var lig 6 mk.), en noget ringere 10-12 og en halvkarl 6-7 sletdaler. Pigelønnen var næppe mere end halvdelen af en karleløn. I 1780erne var en karleløn på Voergård i Vendsyssel typisk 7 rdl., i 1790erne 10 rdl. og pigelønnen 4 rdl. De hovgørende

Oplysninger om udsæd, høavl, græsning og husdyr for gårdfæstere på Aggersborggaard

Sted	gårdtal	Htk. t. s. f. a.	Ldg. Rdl.	Ho- veri	Tdr. rugs.	Hø- læs	Græs- Udsæd i tdr.				heste køer får			svin	antal
							ning rug	byg	havre	rug	byg	får			
Agg.borg	6	6.1.0.0	0	1	22,5	1	16	9	8	4,5	5	3,75	2,75	0,25	4
Thorup	9	6.0.0.0	0	1	27	0	18	9½	7½	4	5,7	2,9	2,7	0	7
Ullerup	4	5.3.0.0	0	½	23	1,5	12	7	5,25	4¾	5	1,75	1	0	4
Bejstrup	1	2.6.1.2	5	fri	13	0	8	-	-	-	5	2	0	0	1
-	2	6.3.1.2,5	8	-	27	0	12	-	-	-	6	10	9	1	1
Tanderup	1	6.0.2.2	18	-	26	10	20	10	6	9	6	10	8	0	1
Mjallerup	10	4.4.0.2,75	7,5	-	40	4	12	7½	6	3½	4	1,25	2	0	3
Engelstrup	1	3.3.3.1	6	-	24	4	14	3,5	4	8	4	1	0	0	1
-	1	4.5.0.1	7½	-	34	5	16	-	-	-	5	8	14	0	1
Kollerup	1	2.7.2.2.	4	-	18	0	8	-	-	-	4	10	13	1	1
Tolstrup	1	3.6.2.1	10½	-	26	16	20	4¾	4	6	4	2	2	0	1
Ørrebro	1	1.2.0.0,5	4	-	7	2	7	1	2	0,5	2	2	0	0	1
Strand	1	1.2.2.2	4	-	-	-	-	1	3	1,5	2	2	0	0	1
Holm	1	3.0.2.2.	17,5	-	21	0	6	2,5	5	1	3	8	11	0	1
Øslev	1	7.3.1.2	12	-	38	10	14	-	-	-	6	7	11	0	1

Kilder: Hoverireglement 1770 (Sp. 1-7) og synsforretninger vedhæftet fæstebrev. *Gårdtal* opgiver godsets ejendomme i landsbyen, *antal* angiver antal synsforretninger, gennemsnittet er lavet på basis af. Forkortelser: Lgd. = Landgilde. t. s. f. a. = tønder, skæpper, fjerdingkar, album.

bønder havde altså en direkte udgift på 7-10 rdl. plus kost ekstra årlig, foruden udgift til heste, vogne og redskaber.

Var det hjemmenværende børn, som var karle eller piger, fik de normalt ingen løn, men føde og klæder samt udsigt til at afløse forældrene.⁷⁷ Der er en tendens til, at de hovgørende på Aggersborggaard havde deres voksne børn hjemme, og de synes at have siddet længe ved gårdene – måske et udtryk for fattigdom.

Gårdfæsternes formueforhold

Hvis vi vil belyse gårdfæsternes formueforhold, kommer vi på usikker grund. Vi ved for lidt om bondens samlede indtægter og udgifter i denne periode i Danmark. Oplysninger om bondens formueforhold finder vi især i skifter. Indtil 1817 var godsejeren også skifteforvalter for sine fæstere og kunne påkende sine fordringer i boet, som var reparationer på stedets bygninger, en passende besætning af heste og redskaber til avlen og restancer. Denne ordning indebar, at der sjældent faldt arv hos fæstebøn-

derne. Godsejerens krav oversteg næsten altid formuen, dels fordi bøndernes økonomi var dårlig, men også fordi godsejerens krav var sat meget højt. Godsejeren var ikke interesseret i, at noget kom fra fæstegården. Han kunne overlevere en fæster en gård med forfaldne bygninger og så ved fratrædelsen kræve dem fuldt istandsatte. Fra 1787 forlangtes syn ved overlevering af fæstegården, og her var der så ikke så meget at hente. Fra 1817 forrettedes skifterne ikke mere af godsejernes folk, men overgik til birkedommer eller herredsfogeden.⁷⁸

For Aggersborggaard forholder det sig således, at skifteprotokollerne før 1817 er forsvundet, og de eneste kilder til gårdfæsternes formueforhold er her synsforretninger, fæstebreve og hoverireglementet 1770. Synsforretningerne behøver ikke at svare til det, der faktisk var på ejendommen, når den var i drift, men opregner kun det, godsejeren havde udleveret til fæsteren.

Materialet er meget spinkelt og behæftet med stor usikkerhed; udsædangivelserne ser

dog rimelige ud, medens husdyrtallet let kan være alt for lavt. Der kan være fjernet nogle dyr af den tidligere fæster eller godsejeren.

En typisk fæstegård er nok Peder Jensens Ejes gård i Aggersborg. Den blev synet 1804 i forbindelse med et fæstebrevs udstedelse til den allerede siddende fæster, der nu fik pålagt landgilde på 3 tdr. byg. *Stuehuset* var på 10 fag øst-vestvendt, 26 alen langt og 7 alen bredt. I de 7 vestligste fag var der 3 stuer og et kammer med loft over, i den anden ende var køkken og bryggers uden loft over, men med en grundmuret skorsten helt op gennem mønningen. *Ladehuset* havde også heste- og kostald og lå norden i gården i øst-vest. Det var på 8 fag, 35 alen langt og 12 alen bredt. Til gården hørte også et *fæhus* vest for laden på 3 fag til vogn- og færchus. *Besætningen* var på 6 heste, en beslagen vogn og 2 trævogne, 1 plov med jernhoved og 2 harver med hver $\frac{3}{4}$ part jerntænder. Dette anså vurderingsmændene for at være tilstrækkeligt til gårdens drift. Af *inventar* var der 4 køer, 2 kalve, 11 får med lam, 1 sopolt (sogris, der endnu ikke har været til orne), en slibesten, 2 hølcer, 6 river, 1 høbåre, 2 jerngrebe, 2 spader, 1 flad skovl, 1 kort skovl og 2 plejler, 1 hakkelseskiste, 1 stige og 1 fork, 1 sædeløb, 1 sav, 1 økse, 1 navr, 1 hammer og en hestetang, 1 jernkakkellovn, 1 kobberkedel i grue, 4 kornsække, 2 bryggerkar, 2 stripper (spand med én hank), 1 øltønde, 1 dejgtrug, 2 fyrreborde med skammel, 1 sælde (sold), 2 soldc, 2 løbe (halmkurve), 3 folkesenge forsynet med 6 dyner, 6 puder og 3 par blårlærredslagener. Dette år var sået 9 tdr. rug, 5 tdr. havre, 8 tdr. byg og 2 skp. ærter.

Fæsteforhold

Også materialet til belysning af dette emne er meget sparsomt. Der findes i alt 34 fæstebreve bevaret (og 1 delvist) for perioden 1795-1834, idet der dog efter 1804 kun er udstedt et, for gårde. Af de 34 fæstebreve er 17 udstedt til fæstere, der allerede var fæstere af den samme gård, og her står bare »som han nu bebod«. De resterende 17 fordeler sig således på årsagerne til fæsteforandring med 4 på grund af dødsfald,

1 ved godvillig afståelse, 3 ved alderdom og/eller svagelighed, 5 er frasagt, 4 er uoplyste. Restancer omtales i to tilfælde, 6 af de 17 fæstebreve udstedtes til familie, enten søn, svigersøn eller enkens nye mand. Kigger man på jordebøgerne, får man efter navnene, f.eks. Søren Thomsen der efterfulgtes af Thomas Sørensen, det indtryk, at familiefæstet var udbredt. Der er også en tendens til, at børnene blev hjemme langt op i alderen, nok for at overtage hjemmet selv. Aftægt omtales 4 gange, og det er til familie. I det ene tilfælde skal svigerfaderen og hans »vanvittige« søn have, hvad de havde brug for. I et andet skal moderen have $1\frac{1}{2}$ tdr. rug, $1\frac{1}{2}$ tdr. byg, mælk af en ko, 2 får født og græsset årligt og en stue i østre ende af stuehuset. Men flytter hun, får hun intet. I et tredje tilfælde skal moderen have aftægt eller et lille værelse bygget med ildsted og årligt 6 skp. rug, 6 skp. byg, 6 læs ildebrændsel, 2 får født og græsset. Hun måtte medtage sin seng og sengeklæder, kiste og gangklæder, et hængeskab, en rok, stol, strentetræ (slags garnvinde) og en garnvinde. I det fjerde skal svigerfaderen arbejde mod at nyde aftægt eller årlig $1\frac{1}{2}$ tdr. rug, $1\frac{1}{2}$ tdr. byg, sin kiste, gangklæder og en skikkelig seng. Disse bestemmelser svarer godt til andre godsers aftægtsbestemmelser.

Overgang til selveje

Med Lindahls overtagelse af godset 1806 var dets skæbne beseglet. Samme år skilte han hovedgårdstienderne og de nærmestliggende huse fra og videresolgte det samme år til Kjærulf. Resten af godsmassen blev solgt fra til selveje. Begtrup anfører flere grunde til, at fæsterne købte deres gårde: »Udstykkerne presser folk til at købe ved a) nøje påseenhed af hoveriet efter foreningen, b) tiendens ydelse in natura, strengt taget, c) ingen eftergiveness i landgilden, d) intet håb om assistance i trang eller e) om, at børnene kan overtage fæstet, f) streng påseenhed med tørveskær og g) inddrivning af restancer«. ⁷⁹

Op de købte dyr. Brinck-Seidelin fremhæver netop, at Aggersborggaards bønder havde købt deres gårde til urimeligt høje priser i kri-

gens år uden at have gjort afbetalinger i de år, jordprodukterne betaltes godt, og at de var i elendigere forfatning end de fæstebønder, som stod for tåleligt hoveri eller billig landgilde.⁸⁰ Brinck-Seidelin fortalte, at prisen på en bondegård i Thorup på 6 tdr. hartkorn, 25-26 tdr. agerland, uden eng, kær til græsning, og med en besætning på 4 heste, en følhoppe, 3 køer og 7 får var 820 rbd. – en pris, han fandt urimelig for »denne usle gård«.⁸¹ Hans betragtning, at selveje er at foretrække, kan vi i hvert fald være enig i; det var på lang sigt til gavn for gårdfæsterne.

Husfæsterne

Som det sås af skemaet s. 125, svingede antallet af huse gennem perioden en del. 1584 var der 13 huse, 1686 20, 1718 38, og det største tal nåedes 1767-1804 med 89. Men alle gårdene og de fleste af husene blev solgt fra efter 1806 af Lindahl, og Kjærulf beholdt kun 16 huse. Men Kjærulf købte i tiden 1812-28 18 huse og en gård til. Husene kan opdeles i huse med hartkorn og huse uden (umatrikulerede). Ser vi på forholdet mellem de to typer huse, fordeler de sig således:

	Huse med hartkorn	Huse uden hartkorn
	Antal	Antal
1718	28	10
1767	59	30
1806	13	3
1844	30	3

Husantallet forøgedes i løbet af 1700-tallet dels ved tilkøb, dels ved nybyggeri, og det er de sidstnævnte, der er umatrikulerede. Vi kan ikke med sikkerhed se af jordebøgerne, hvorvidt de umatrikulerede huse havde jord eller ej. Kun for syvs vedkommende står i 1767 anført, at de var jordløse. Ingen af husene i 1806 er jordløse, heller ikke i 1844, men de jordløse huse fik også ofte jord ved udskiftningen. Tendensen til vækst i husenes antal omfatter hele landet og skal ses i sammenhæng med befolkningstilvæksten.

Skatter og tiende

De matrikulerede huse betalte hartkornsskatter som gårdbrugerne. Den slap de umatrikulerede for, men alle måtte betale ekstraskat. Tiende omfattede også alle; det var skik, at de jordløse husmænd gav 2 sk. kvartalet og en årlig høstdag til præsten i stedet for korntiende.⁸²

Stavnsbånd og landmilit

Stavnsbåndet var en tung byrde for husmændene, som derved fik begrænsede muligheder for næring, og det var husmændene, der måtte gå soldat. Mulig har enkelte husmænd kunnet have en indtægt af at gå soldat for andre, men soldatertjeneste pålagdes mest karle uden formue og yngre husmænd. Stavnsbåndets ophævelse betød, at husmændene frit kunne flytte rundt i amtet, og det gav naturligvis mange flere muligheder for indtjening.

Indfæstning

Der er bevaret 71 fæstebreve for husmænd fra perioden 1800-1834. Kronologisk er de fordelt med 2 fra Speitzers ejertid, 29 fra Kjellerups (1804-05) og 40 fra Kjærulfs. Langt de fleste slap for indfæstning; de, der gav, har givet mellem 4 og 80 rdlr., men sidstnævnte var dog også færgemand. 19 fra Kjellerups tid er udstedt for fæstere, der allerede havde fæstet ejendommen af Speitzer, og de har mindre interesse i denne sammenhæng. De er derfor holdt uden for de følgende tal:

Indfæstning for huse 1800-34

Udste- delsår	Har ydet indfæst- ning	Har ikke ydet indfæst- ning	Uoplyste	Gennemsnit af ydede indfæst- ning i rdlr.
	Antal	Antal	Antal	
1800-09	7	2	3	19 rd. 82 $\frac{2}{3}$ s.
1810-19	3	15	0	20 rd.
1820-29	6	8	0	15 rd. 22 $\frac{2}{3}$ s.
1830-39	3	5	0	43 rd. 32 s.
1800-39	19	30	3	23 rd. 18 $\frac{1}{4}$ s.

Neubrück

Verzeichnis
No. 1. Grundstücke 200/25
No. 2. Grundstücke 200
No. 3. Grundstücke 100
No. 4. Grundstücke 100
No. 5. Grundstücke 100

Museum

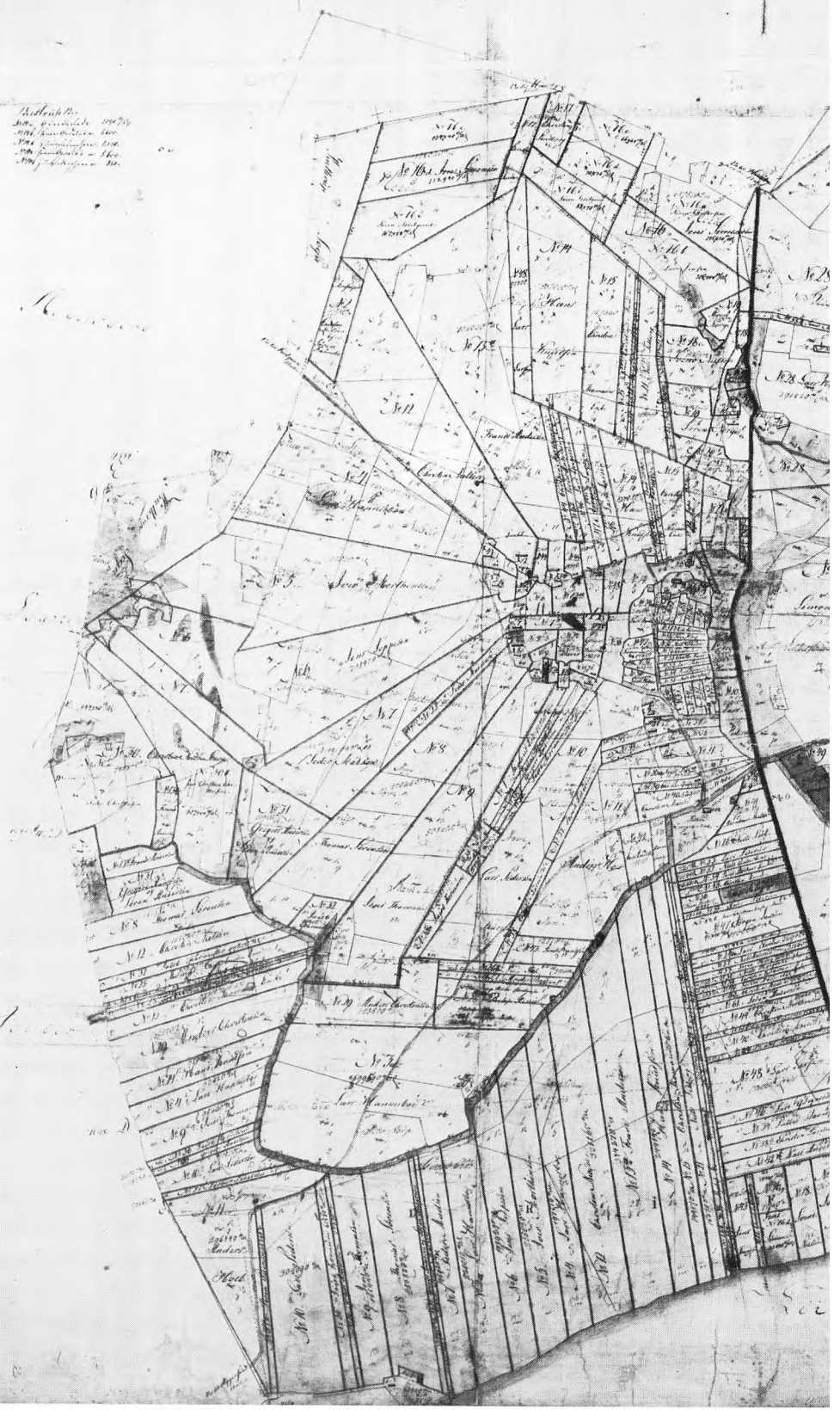

Fig. 11. Kort over Bejstrup og Manstrup bys jorder 1796. Original i Matrikelsarkivet. Ca. 1/5 størrelse. – Map of land belonging to the villages of Bejstrup and Manstrup, 1796. Original in the Cadastral Archives. Scale approx. 1:5.

Der synes ikke at være nogen klar tendens op gennem tiden. Går man efter, hvilke huse der fik lov at betale indfæstning, er det især færgemændene ved Aggersund, nemlig i 7 tilfælde, og i 1 tilfælde er der tale om en smed. De havde alle lidt bedre indtjeningsmuligheder end andre fæstere. Færgemændene betalte i gennemsnit 35 rdlr. 27³/₇ sk., smeden gav 30 rdlr., og tager man nu et gennemsnit på de øvrige, falder det til 14 rdlr. 84⁸/₁₁ sk., en klar tendens.

Landgilde

Der synes ikke at være nogen klar forbindelse mellem brugsstørrelse, arbejdsydelse og landgilde i 1770. 22 husmænd med fuldt hoveri (ugedagsmænd) gav mellem 64 sk. og 2 rdlr.; var de også færgemænd, gav de 3 rdlr. 2 mk. En hoverifri færgemand gav 1 rdlr. 64 sk. i arbejdspenge. 11 husmænd i Manstrup ydede hoveri fra påske til 29. september, dog gav de 2 dage ugentlig i hø- og kornhøst, og de betalte 2 rdlr. hver. 4 helt hoverifri gav fra 64 sk. til 2 rdlr. 13 husmænd syd for fjorden gav fra 1 rdlr. 32 sk. til 2 rdlr. og forrettede 2 dage om året i tørvebjergning og 1 gående rejse á 1-2 mil. Resten gav fra 64 sk. til 4 rdlr. alt efter brugsstørrelse, men ydede kun 3 dage i høhøsten. Efter Mads Speitzers skøde var de 22 ugedagsmænd fritaget for landgilde.

Med Kjellerups ejertid kommer en klar tendens til stigning, han har med dette motiv givet sig til at forny fæstebrevene for 19 husfæstere, alle med øgede afgifter, endog 2 med indfæstning!

Ugedagsarbejde

Husmændene arbejdede en dag om ugen på godset som hjælp ved have, skov, tørv, rejser og driften, men normalt to dage om ugen i høsttiden. Derfor kaldes disse hoverigørende husmænd ugedagsmænd. Husmandshoveriet var et supplement til gårdmandshoveriet, men blev ikke omfattet af reformlovgivningen. Da Struensee 1771 nedsatte hoveriet kraftigt og bl.a. bestemte, at gårdene ikke skulle yde hoveri af skæpperne, opfattede husmændene i Manstrup det, som om det betød, at de slap for

hoveri. De indsendte derfor en klage herover til Landvæsenskollegiet. Men svar kom der ikke, før Struensee var faldet, så det fik de intet ud af.

1806 blev tilbage ved Aggersborggaard kun 16 huse, hvoraf de 7 var færgehuse i Aggersund, 6 lå i Aggersborg, 1 ved Sundshave, 1 i Lild sogn ved Kæret og 1 i Skræm by. I løbet af perioden indtil 1828 blev, som nævnt ovenfor, købt en del huse til, og arbejdsydelseerne fordelte sig 1842 således: 23 husmænd forrettede de sædvanlige ugedage hele året, 16 desuden 1 ugedag ekstra i tørve-, lyng- samt høbjergning og kornhøst, for 7 fæstere kun i hø- og kornhøst, og de skulle alle forrette fra 2 til 6 rejser årlig undtagen 1, der var smed. Der er altså en tendens til stigende hoveri set i forhold til 18. årh., men ikke noget tilsvarende fald i landgilden. Kun 3 husmænd er hoverifri, den ene har kun lejet sit hus. Det stigende hoveri må forklares med arbejdskraftmangelen på grund af frasalget af bøndergods. De tilbageværende husmænd kom således i klemme ved hoverilovgivningen.

Fæsteforhold

Husmændene udgjorde en arbejdskraftreserve ved godserne, og de blev ofte sat til ødegårde eller til forsiddelede gårde (gårde, hvor fæsterne ikke havde opfyldt deres forpligtelser), medens gårdforsidderne byttede med et hus. I kilderne til Aggersborggaards historie findes dette træk imidlertid ikke omtalt.

De husmænd i Manstrup, der klagede over hoveriet, har medsendt deres fæstebreve eller kopi heraf, og vi får her et indtryk af, hvorfor en ny husfæster kom til. Tre fæstere skulle til nybyggede huse 1740, 1743 og 1754, to får hus p.g.a. dødsfald, et hus er frasagt på grund af alderdom, og et er frarømt, medens årsagen i det sidste ikke er oplyst. Det ældste fæstebrev er fra 1739, det yngste fra 1770, og fæsterne har 1771 siddet gennemsnitligt 20 år ved deres hus. Det antyder, at der faktisk var livsfæste. Ser vi på årsagerne til fæsteforandring 1800-34, idet de 19 fæstebreve til »gamle« fæstere er taget ud, er resultatet:

Årsager til fæsteforandringer for husmænd

(A = alderdom, S = svagelighed)

År	Død	A+S	Frasagt	Andet	Uoplyst	I alt
1800-09	6	1			5	12
1810-19	4	2	1	4	7	18
1820-29	1	5	3	0	5	14
1830-34	1	7				8
1800-34	12	15	4	4	17	52

Gruppen »Andet« dækker over de 3 nye huse og det tilkøbte. Gruppen »Frasagt« kan måske tolkes som en godvillig afståelse. Materialet er jo spinkelt, og der er mange uoplyste, men det synes at antyde, at husfæsterne for de flestes vedkommende sad ved husene på livstid.

I reformlovgivningen blev livsfæstet for husmænd ikke opretholdt, og der indførtes begrebet lejehusmænd. Med kort varsel, måske 3 måneder, kunne de sættes ud – en absolut svækkelse af deres stilling. I skødet 1844 optræder allerede en lejehusmand, der dog senere fik fæstebrev af Brinck-Seidelin.

Også familiefæste kendes fra husmændene på Aggersborggaard. I 10 tilfælde, ca. 20%, oplyses, at det er familie, der fæster på ny. Men det er ikke nogen høj procent. Fra andre steder kendes op mod 50% for husmænd.

Aftægt blev ydet i 9 tilfælde, og kun i ét til en fremmed. Aftægten bestod i et tilfælde (til moderen) af en lille stue og $\frac{1}{2}$ td. rug og $\frac{1}{2}$ td. byg årligt. I 2 andre tilfælde var den det samme, men da til et ægtepar, og om det ene ægtepar hedder det, at når manden er død, skal enken intet have. Aftægten har tynget relativt hårdere på husmandsstedet, og derfor ser man nok den beskedne størrelse. I ét tilfælde, hvor sønnen fæstede, skulle forældrene flytte, og var de ikke ude inden den fastsatte frist, skulle de idømmes bøder.

Formueforhold

Det er lige så svært at skønne over husfæsternes økonomi som over gårdfæsternes. Ringere har den uden tvivl været. Synsforretningerne for husmænd oplyser kun i ét tilfælde om husdyr, og i en del oplyses udsæd, der svingede fra 6 skp. til 3 tdr. for huse med jord. Stillingen beskrives således af husfæsterne i Manstrup 1771 i deres klage over hoveriet: Skønt deres hartkorn

ikke oversteg 1 skp. 2 fr., så fordredes der dog 16 dages hovarbejde, bl.a. 6 dage i høbjergningen og 6 i haven samt 2 rejser, en på 2-3 mil og en på 8-10 mil, og endvidere hørspind, som var ubestemt, hvilke ydelser ikke stod i rimeligt forhold til det, fæstebønderne i almindelighed havde at svare og var mere, end der forhen blev krævet af dem, og som de nu fandt var ganske uoverkommeligt.

På deres jord kunne ikke sås mere end 10 skp. korn og ikke fødes mere end en ko, og deraf måtte betales i årlig landgilde 2 rdlr. foruden alle kgl. skatter og påbud, så at de med hustru og børn ikke kunne tilvejebringe det nødtørftige underhold, ja, deres tilstand var så meget mere beklagelig, som de formedelst det dem pålagte hovarbejde og mangel på arbejde for andre ikke kunne få noget at fortjene, hvorfor de fleste af dem nødsagedes til at gå omkring for at betle.⁸³ Hovspind er ikke omtalt andre steder i kilderne, men at det har tynget, fremgår af den store mængde hør- og uldgarn, som var på Aggersborggaard ved skiftet 1777-80 efter enkefru Speitzer, se ovenfor s. 116.

1804 synedes Peder Kraghs hus i Manstrup by: Huset var af fyrre-, gran- og egetømmer med stråtag og lervægge. Det var på 6 fag med 2 hugger (valmtag?) eller 17 alen langt og 10 alen bredt. De tre fag var indrettet til stue med loft over, det øvrige var uden loft til køkken, lo og lade. Af inventar var der 1 ko, 1 seng med sengeklæder bestående af 2 dyner, 2 puder og 2 lagener, og 1 får, alt til en samlet værdi af 13 rdr. 2 mk. Udsæden angaves at være 3 skp. rug

og 6 skp. byg. Fru Speitzer angav selv 1770, at udsæden var 1 td. 2 skp., og der var græsning til 1 høved pr. hus i Manstrup.

Hartkornshusmændene fra Manstrup var fattige, men værre var situationen for de jordløse husmænd. Brinck-Seidelin fortæller 1828 om de jordløse huse, som der efter udskiftningen kom 18 af i Aggersborg og 17 i Bejstrup, at »slige hytter, hvis ejere skulle i dagleje alene søge brødet for sig og sine, blive, når sygdom og alderdom trykke dem, eller mange børn forsørges, lettelig til byrde for sognene, så at jeg tror, at man kunne ønske slige jordløse huses opførelse forbuden.«⁸⁴ Ved jordløse huse gaves der aldrig aftægt.

Overgang til selveje

En del af husene opnåede selveje i løbet af 1840'erne, men 1903 var der stadig nogle tilbage. Reformlovgivningen i 18. århundrede lod stort set husmændene i stikken. Først fra 1899 begyndte en lovgivning, der tog sigte på at bedre husmændenes vilkår.

Færgeriet

Blandt husmændene under Aggersborggaard var færgemændene ved Aggersund. I middelalderen har stedet uden tvivl været det vigtigste knudepunkt for trafikken mellem Vendsyssel og Himmerland. Hovedvejen gik fra Hærvejen over Viborg til Aggersund og op langs Vestvendsyssel.

Men da herregården Aggersborg opstod, var Aggersund sunket ned til at blive et lokalt knudepunkt; nu var tyngdepunktet forskudt til Østjylland. Færgehusene i Aggersund kom med til Aggersborggaard 1584. Der boede 1770 seks husmænd eller færgemænd ved Aggersund, der hver havde 2 skp. 3 fr. hartkorn, og gav 3 rdlr. 2 mk. i landgilde foruden 3 rdlr. 4 mk. i færgespenge til godsejeren. En var hoveri-

fri og gav herfor 1 rdlr. 64 sk. i hoveripenge; de andre forrettede 1 ugedag om ugen hele året og færgede når som helst herskabet og dets varer gratis over fjorden. De havde hver sædeland til rugsæd 2 td. 1 skp., kunne bjerge 1 læs hø og havde ret til græsning for 3 høveder i overdrev. Indfæstning betalte de alle undtagen én omkring 1800: den var gennemsnitlig på 35 rdlr. 27³/₇ sk.

Syd for fjorden var der 2 gårde, der forrettede færgefarten, og i 18. århundrede skiftedes man til én uge ad gangen fra nord eller syd at forrette transporten, så tomgang blev undgået. Efter klage fra herredsfogeden i Fjerritslev over færgetaksterne, som han fandt for høje, blev de fastsat ved et kongeligt brev 1742.⁸⁵

En karosse med 6 heste	3 mk.	
1 chaise med 4 heste		24 sk.
1 læsset markedsvoan med træsko, kul, store kramkister o.l.		24 sk.
1 beslagen postvoan	1 mk.	
1 bondevog		10 sk.
1 ridende person		6 sk.
1 ledig hest		6 sk.
1 fæhoved		2 sk.
1 ledigt menneske, når anden fragt havdes	1 à 2 sk.	
uden anden fragt dog		6 sk.

På grund af krigen blev taksterne hævet 1811⁸⁶ og flere gange de følgende år.

Men der var også konkurrence fra færgefarten fra Aggersborggaard til Løgstør. For at komme over her skulle man køre eller vade ca. 2 km i 20-30 cm vand over grundene, men alligevel var færgen meget populær. F.eks. overførtes her 1833 1241 rejsende, 6 heste, 25 kalve eller lam og 7 vognlæs.

Skønt der ikke kendes en tilsvarende opgø-

Fig. 12. Færgetaksterne ved Aggersund 1813. Original i Rigsarkivet. ½ størrelse. (Initialerne L. S. forneden betyder »locus sigilli«, seglets plads under den originale tekst.) – *The fares for the ferries across Aggersund in 1813. Original in the State Archives. Scale 1:2.*

T a r t

for

Færgesarten over Aggersfund i Nørrejylland.

IFølge dertil meddelt kongelig allernaadigst Bemyndigelse kundgjøres herved følgende Bestemmelser for den Betaling, der for Fremtiden skal erlægges i Rigsbankpenge for Færgesarten over Aggersfund i Nørrejylland.

		Rigsbankpenge	Ravneværdi.
	Daler	Mk.	S.
1) Af en almindelig Rejsende og saameget, han holder i Haanden, samt Rejseskleder af en Haandværksfærdig, Bønde, Tjener og deslige Person ikkun for Vorn indtil 12 Aar indbegreben betales kun det halve af det, som ellers skulde betales, men for Vorn under 2 Aar indbegreben, samt for Nødlidende, betales intet.	"	"	3
	"	"	2
2) For en Hest	"	"	5
• et Dværgshoved	"	"	4
• et Svin eller Føl	"	"	2
• et Faar, et Lam, en Kalv eller Gris	"	"	1
3) For en Karet eller Rustvogn med paaværende Rejsesøj og Gods	"	2	8
• en Chaise, en stor hølstenst Vogn eller deslige med dito	"	1	8
• en mindre Rejsesvogn	"	1	4
• en Arbejds- eller Fjellevogn med paaværende Gods	"	1	"
• en Karjol eller anden tohjulet Vogn med dito	"	"	12
• en Vogn med Trækto, Markedsods eller deslige Læs	"	1	12
For medfølgende Heste betales særskilt.			
4) For en Kasse, Kuffert, Kiste, Pakke, Balke eller deslige paa 50 Pund eller derunder	"	"	2
• en dito over 50 Pund indtil 100 Pund indbegreben	"	"	3
• og saa fremdeles 3 Rbf. for ethvert 100 Pund mere.			
• en Tønde Smør	"	"	4
• en Tønde Korn i Sæk	"	"	2
for mindre eller større Størrelser saavel som for andet Gods betales forholdsmaas. sig til Foranførte.			
Færgemanden er ej pligtig at lade Færgen gaae over, med mindre Fragten i det mindste er	"	1	"

Færgesolkene skulle være behjælpelige ved Kreatures, Vognes samt Gods Ind- og Udføring, men maa ej under Mølt fordrø Drikkepenge af den Rejsende eller Befraateren, med mindre deres Tjeneste afbenyttes til Godssets Befordring til eller fra Landingsstedet, i hvilket Tilfælde der for enKars Dragt betales 8 Rbf.

Hvis Færgemanden befindes at have krævet eller oppebaaret højere Betaling for Overfarten, end fastsat er, eller fordret Betaling af dem, som til fri Befordring ere berettigede, erlagger han en Mølt af 2 til 4 Rbdaler S. V. efter Sagens Omstændigheder til Stedets Fattigkasse.

Denne Tart bør opslaaes ved begge Sider af Færgeløbet paa saa bequemme Steder, at den kan blive læst af alle dem, der beuante Færgesarten.

Efter Foranstaaende have alle Vedkommende sig at rette og forholde.

Generalpostdirektionen den 12te Juni 1813.

Hauch. Lange. Harbou. Monrad. Kolderup-Rosenwinge.

L. S.

relse over transporten ved Aggersund, er der ingen tvivl om, at det vedblev at være det dominerende færgested. Men der var problemer med færgepladsen: Færgen kunne kun lægge til sidelæns, så vogne måtte »væltet« om bord, og der manglede en køredæmning ind til det faste land.

Fra 1808 ophørte færgefarten fra sydsiden: den kunne ikke svare sig. Året efter byggede Kjærulf en ny færge, en kåg, 20 alen lang, 4 alen bred og 1¼ alen høj med 2 store årer, hver betjent af 2-3 mand. På bunden af fjorden var et trækto. Vi ser i denne periode, at Kjærulf i fæstebreve til færgemændene tog forbehold for at kunne lægge udgiften til færgen over på færgemændene.

1853 blev færgemændene selvejere og dannede Aggersund Færgelaug, en ordning, der ifølge lokalhistorikeren P. Rønn Christensen medførte betydelige forbedringer i driften. 1859 blev færgens adgangsproblemer løst ved, at amtet byggede en kørevase og et brohoved på nordsiden.⁸⁷ Senere overtog staten driften for så 1942 at bygge broen.

Slutning

Kilderne til Aggersborggaards historie i nyere tid er sparsomme. Men vi kan konkludere, at godsets historie følger den generelle historiske udvikling. Det skabes efter Reformationen af adelen, nemlig Vibeke Podebusk for så i det meste af 1600-tallet at stagnere. Med den sidste adelige familie, Benzonslægten, begynder en ny opgangstid fra slutningen af 1600-tallet, hvor bøndergodset fordobles på 30 år. Denne opgangstid fortsættes af den borgerlige Speitzerfamilie. Højdepunktet nås ved Chr. Speitzers forsøg på at oprette et stamhus 1767. Men da det mislykkes, og den tredje generation af slægten, Mads Speitzer, viser sig mindre heldig i sit virke, oplever Speitzerne ikke hundredårsjubilæet på godset. Det bliver derimod offer for en godsslagter, H. J. Lindahl, kort efter 1800. Dette betyder dog ikke tilbagegang for hovedgården, der overtages af driftige folk som Steen Kjærulf og L. C. Brinck-Seidelin, men for bøn-

derne under godset bliver det et dyrekøbt selveje. Fremgangen for godset er blevet fortsat af slægten Nørsgaard fra 1852, der har virket i kærlighed til slægten og jorden, så man i dag med rette kan tale om slægtsgården Aggersborggaard.

For bønderne under godset var tiden indtil 1800-tallets begyndelse en nedgangsperiode, som det ses for mange andre godsers bønder i Danmark. Størstedelen af bønderne i Aggersborg sogn og nabosognene blev efterhånden samlet under Aggersborggaard, og fik gennem 1700-tallet stigende byrder i form af hoveri. Ikke engang reformlovgivningen kunne dæmme op for hoveribyrdens. Først købet til selveje på hårde vilkår banede vejen for deres økonomiske og sociale frigørelse.

3. Ejerne af Aggersborggaard 1579-1986

- 1579-1596 Vibeke Podebusk
- 1596-1602 Preben Bild
- 1602-1631 Vibeke Bild
- 1631-1652 Erik Kaas Nielsen
- 1652-1656 Eiler Høg
- 1659-1686 Hak Vind og Marie Høg
- 1686-1689 Hans Arenfeldt Mogensen
- 1689-1701 Margrethe Rantzau og Peder Benzon
- 1701-1718 Peder Benzons børn
- 1718-1753 Mads Gregersen Speitzer
- 1753-1777 Christen Madsen Speitzer og Anna Margrethe Lund
- 1777-1780 Boet efter Anna Margrethe Lund
- 1780-1803 Mads Christensen Speitzer
- 1803-1806 (1808) Jacob Kjellerup
- 1806(-1811) H. J. Lindahl
- 1806-1842 (1844) Steen Kjærulf og Anc Kathrine Lüttichau
- 1842-1846 (1848) L. C. Brinck-Seidelin
- 1846-1852 Johs. N. Ovesen
- 1852-1903 (1907) Jacob Nørsgaard og Anc Cathrine Nørsgaard
- 1903-1934 Hans Bertram Fogtmann Nørsgaard

1934-1977 Jacob Nørgaard og Inger Marie Nørgaard

1977- Inger Marie Nørgaard

Tallene i parantes er året for skødernes udstedelse, hvor køberne allerede reelt sad ved ejendommen efter købekontrakt nogle år før, og hvor skøde først er udstedt, efter at afdrag m. v. er bragt i orden.

Noter

1. *Jyske Registre* 2, 522 b i Rigsarkivet.
2. Se note 1.
3. *Danmarks Adels Aarboeg XXV*, s. 356ff. Se også slægttavle for Podebuskerne i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. 1982.
4. *Anonymt håndskrift 12b* i Rigsarkivet.
5. *Vendsysselske Aarbøger* 1940, s. 165.
6. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund*, 1978, s. 15.
7. *Samlinger til den danske Historie*, ved R. Nyerup og P. F. Suhm, bd. II.
8. *Anonymt håndskrift 12b* i Rigsarkivet.
9. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 10. rk. 1. bd., 1934, s. 1-42.
10. *Jyske Samlinger*, ny række III bd., 1954, s. 1ff. Se også de i note 3 anførte værker.
11. *Vendsysselske Aarbøger* 1938, s. 162.
12. *Danmarks Adels Aarboeg XXXIV*, s. 228ff og XVI, s. 195ff.
13. *Aggersborggaards godsarkiv* på Landsarkivet i Viborg.
14. *Landstingets Skøde- og panteprotokoller*. Landsarkivet i Viborg.
15. *Præsteindberetningerne 1657* i Rigsarkivet.
16. *Danske Slotte og Herregårde, Hjørring amt*, bd. 10, s. 403ff.
17. Se note 16.
18. Se note 16.
19. Notater fra *Aggersborggaards godsarkiv* på Aggersborggaard
20. C. Klitgaard: *Vendsysselske Veje*, s. 109. Se også note 16.
21. *Kronens Skøder på afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, udg. Rigsarkivet, 1892ff; notater fra *Aggersborggaards godsarkiv* på Aggersborggaard.
22. *Landstingets Skøde- og panteprotokoller*. Landsarkivet i Viborg.
23. Se note 22.
24. Th. Hauch-Fausbøll: *Stamtavle over den adelige slægt Benzon*.
25. *Thisted amt: Øde gods før 1823*, Landsarkivet i Viborg.
26. *Landstingets Skøde- og panteprotokoller*, Landsarkivet i Viborg. Se også note 24.
27. *Historiske Aarbøger for Thisted amt 1921*, s. 373 og s. 463.
28. *J. P. Trap: Danmark*, bd. VI, 1, s. 409.
29. J. C. L. Lengnick: *Genealogier over adelige og borgerlige Familier*, 1. samling bd. 3, 1841ff, s. 86. Se også note 28.
30. »Nygårds Sedler«, i Landsarkivet i Viborg.
31. Notater fra *Aggersborggaards godsarkiv* på Aggersborggaard.
32. *Aggersborggaards godsarkiv*, Retsdokument 1778, Landsarkivet i Viborg.
33. *Skifteprotokol for Aalborgshus m.fl. amter*, Landsarkivet i Viborg.
Ordliste til Skiftet 1777-80:
ryslæder – ruslæder
vingebord – klapbord
kattun – stoftrykt bomuldsstof
vindovn – kakkellovn med træk fra stuen i modsætning til bilæggerovn.
kanapé – sofaagtig bänk
sirts – fint bomuldsstof med malede eller stoftrykte mønstre
trappe – vel hylder
spølkum – rund, dyb skål, kan bruges til drikkekar.
kalmankes – uldent eller halvulent blankt stof
gueridon – lampebord
boteljer – flasker
netteldug – fint, hvidt stof af nældetaver
hirsfænger – kort jagtsværd
skak sengested – himmelseng med skråt opløbende overdækning.
grøn matris – grønt materiale
støll – vel staldfodret stud
chaise – let vogn
kåg – sejlførende fiskerbåd.
34. Se note 16 og 32.
35. *J. P. Trap: Danmark*, bd. VI, 3, s. 1183 og bd. 22, s. 514.
36. *Jyske Registre 1777-80 F 17*, i Rigsarkivet.
37. Tåk til Inger Marie Nørgaard, der har meddelt dette.
38. *Danske Slotte og Herregårde*, bd. om Sagn og Spøgelser.
39. *Kirkebøger* fra Farstrup og Budolfi sogne, Landsarkivet i Viborg.
40. B 32 Afskrifter af de ved Landstinget læste og

- endnu 1806 gyldige skøder, Landsarkivet i Viborg.
41. N. K. Strøyberg udg.: *Jacob Kiellerup*.
 42. *Godsarkivet på Aggersborggaard*.
 43. *Hanherredernes Skøde- og panteprotokoller*, Landsarkivet i Viborg.
 44. Se note 41.
 45. J. P. Trap: *Danmark*, Lindahl i Personregistret; H. Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer 1660-1869*.
 46. *Hanherredernes Skøde- og panteprotokoller*, Landsarkivet i Viborg.
 47. Se note 46.
 48. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 76.
 49. C. Klitgård: *Kjærlufske Studier*.
 50. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 136.
 51. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 146.
 52. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 255.
 53. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 39 og 230.
 54. *Dansk Biografisk Leksikon*, artiklen om L. C. Brinck-Seidelin.
 55. *Folketællingen 1850, Aggersborg sogn*. Rigsarkivet.
 56. Se note 46.
 57. *Historiske Aarbøger for Thisted amt*, bd. 5 s. 45f.
 58. Thomas Larsen: *En gennembrudstid II*, s. 341.
 59. Se note 46.
 60. Se note 26.
 61. G 168-88 *Sebber Klosters godsarkiv*, jordebog 1767, i Landsarkivet i Viborg.
 62. *Vendsysselske Aarbøger 1940*, s. 141ff.
 63. *Vendsysselske Aarbøger 1940*, s. 189ff.
 64. *Hoverireglement 1770* i Rigsarkivet.
 65. *Vendsysselske Aarbøger 1977*, s. 26.
 66. Se note 64.
 67. Johan Hvidtfeldt: *Håndbog for danske Lokalhistorikere*, artikel om tienden.
 68. *Vendsysselske Aarbøger 1977*, s. 25.
 69. *Fæsteprotokol 1795-1834* på Aggersborggaard.
 70. Se note 46.
 71. Se note 64.
 72. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund*, s. 360.
 73. *Vendsysselske Aarbøger 1977* s. 33ff.
 74. *Hoverireglement 1773* i Rigsarkivet.
 75. *Hoveriforening 1792* i Rigsarkivet.
 76. Gr. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark 5. bd. 1808*, s. 427.
 77. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund*, s. 262.
 78. *Vendsysselske Aarbøger 1978* s. 68.
 79. Gr. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark 5. bd. 1808*, s. 429.
 80. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 76.
 81. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 230.
 82. Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund*, s. 168.
 83. *Vendsysselske Aarbøger 1942*, s. 119f.
 84. L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring amt*, s. 72.
 85. C. Klitgård: *Vendsysselske Veje*, s. 110.
 86. *Færgesager*, i Rigsarkivet (Generalpostdirektionen, Hjørring Amt 1809-32).
 87. *Vendsysselske Aarbøger 1939-40*, s. 161ff.

Litteratur og kilder

- Gr. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, 1808-12* (genoptryk 1977-79).
- C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: *Den danske Adel i det 16. og 17. århundrede, 1874-75*.
- L. C. Brinck-Seidelin: *Hjørring Amt, 1828*. I serien *Bidrag til Kundskab om de danske Provinsers nærværende Tilstand i økonomisk Henseende*. Fjerde Stykke.
- Danmarks Adels Aarvog* bd. XXV og XXXIV, 1908 og 1917.
- Dansk Biografisk Leksikon*, red. Sv. Cedergreen Bech, 3. udg., 1979ff, artiklerne om Bild, Kaas, Podebusk, Benzon, Kjellerup og Brinck-Seidelin.
- Danske Slotte og Herregårde*, red. Aage Roussel, 2. udgave, 1964ff.
- Chr. Møller Hansen: *Købmandsslægten Andrup i Lemvig, 1947*.
- Th. Hauch-Fausbøll: *Stamtavle over den adelige Slægt Benzon, 1914*.
- H. Hjorth-Nielsen: *Danske Prokuratorer 1660-1869, 1938*, genoptrykt 1977 med Tilføjelser og Rettelser v. Finn H. Blædel.
- Johan Hvidtfeldt: *Håndbog for danske Lokalhistorikere, 1952-56*.
- Jyske Samlinger*. Ny række bd. 3, 1954.
- C. Klitgård: *Kjærlufske Studier, 1914-18*.
- C. Klitgård: *Vendsysselske Veje, 1936*.
- Chr. Kollerup: *Vesthimmerlandske Sognehistorier, 1964*.
- Kronens Skøder på afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*, udg. Rigsarkivet, 1892ff.
- Thomas Larsen: *En Gennembrudstid*. Blade af Vendsyssels politiske Historie. Fra det nittende Aarhundredes sidste Halvdel, II, 1922, udg. Historisk Samfund for Hjørring Amt.
- J. C. L. Lengnick: *Genealogie over adelige og borgerlige Familier*. Stamtavler 1. og 2. samling bd. 1-3, 1844-58.
- Personalhistorisk Tidsskrift* 10. rk. bd. 1, 1934.
- Erik Pontoppidan: *Danske Atlas, 1764*.
- Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske Landbosamfund 1500-1800, 1978*.
- N. K. Strøyberg udg.: *Jacob Kiellerup, Hans Virksomhed 1785-1831, 1912*.

Samlinger til den danske Historie, v. R. Nyerup og P. F. Suhm, 1784.

Historiske Aarbøger for Thisted amt, udg. Historisk Samfund Thy og Han Herred, 1908-12 og 1921.

J. P. Trap: *Danmark*, 5. udg. 1958ff.

Vendsysselske Aarbøger, 1938, 1940 og 1977-78. Udg. Historisk Samfund for Hjørring amt.

Utrykte kilder

På Aggersborggaard

Notater af ukendt hånd om Aggersborggaard (Nygårds hånd?)

Regnskabsbog fra 1800-tallet.

Domme vedrørende fiskeriet fra 1700-tallet.

Fæsteprotokol 1795-1834.

På Landsarkivet i Viborg

Landstingets Skøde- og panteprotokoller.

Hanherredernes Skøde- og panteprotokoller.

»S. Nygårds sedler« (til jysk personalhistorie, jyske herregårdes historie m.m.).

Aalborghus m.fl. amter: Skifteprotokoller og skiftobreve; Generalhoverireglementer 1773.

Aggersborggaards godsarkiv.

Sebber Klosters Godsarkiv.

Thisted amt: Øde gods før 1823.

Kirkebøger.

I Rigsarkivet

Folketællingerne 1787, 1801, 1834, 1840, 1845, 1850.

Jyske Registre.

Anonymt Håndskrift 12 b

Præsteindberetninger 1657.

Færgesager vedrørende Aggersund.

Matriklerne 1664 og 1688.

Rentekammeret: Hoverireglement 1770; Hoverifor-
ening 1792.

I Matrikelarkivet

Matriklen 1844.

Aggersborggaards bygningshistorie

af Morten Aaman Sørensen

med bidrag af Karin Kryger og H. H. Engqvist

I Nationalmuseets »Herredsbeskrivelse«, en i forrige århundrede foretaget systematisk registrering af oplysninger om alle dengang kendte forhistoriske og historiske fortidsminder, skriver Henry Petersen i 1878 om Aggersborg:

»Aggersborgens oprindelige Plads er at søge paa den flade Banke sønden for Kirken, nedenunder for hvis Skraaning mod Fjorden Gaarden nu er beliggende. Sporene til Borgtomten ere meget utydelige, dog kan endnu følges en i Rundkreds løbende meget udjævnet Voldhøjning, der omslutter et Terræn 5-6 Tdr. Ld. stort. Mod S-Ø taber Sporene sig næsten helt; Volden maa dog have naaet umiddelbart ud til Bakkeskraaning. Spor af Grav er ikke at se; Jordsmonnet er fladt inden som udenfor, dog opløjes talrige Teglstensbrokker saavel her som paa Volden, og man har ved at lægge Fundamentet til en Mølle truffet paa en »Løngang« eller Kælder, som dog ikke undersøgtes.

Hvor Aggersborggaarden nu er bygget har ogsaa staaet en Bygning i Fortiden; den menes at have været firfløjet og tildels at have staaet opført på samme Grund som den nuværende. Fundamentet under Gaardens 3 Længer er meget massivt muret af Kamp i 5 Al. Dybde paa Limbund; Murenes Bredde er 4 Al. I Kælderen under østre Gavli i den sydligste Længe ses ene anvendt store hugne Granitkvadre, der oprindeligt maa antages at have været benyttet andensteds som Bygningsmateriale; af de Kvadersten, der ligge langs Fortovets Rand inde i Gaarden er en tilhuggen med Skraakant. Mellem Gaardens nørre og søndre Længer er mod

Ø truffet Spor af en gammel Indkørselsport med et meget slidt Murstensgulv af store røde Murstene til begge Sider og hele Vejen under den nuværende Brølægning inde i Gaarden kan i 1½-2 Al. Dybde følges en gammel Brølægning.

Over Indgangsdøren staar 17 C.S. A M L 58. Den nordligste af Gaardens Ladebygninger opført af svære Tømmerstokke af Eg, ene sammenholdte med Træbolte, har et ældre Aarstal ANNO – HW.MH – 1660.

Paa Borreholmen i Fjorden skal efter Sagnet have ligget 3 Gaarde, hvis »Sylsten« man vil have truffet ved Gravning. Det smalle Vand mellem Holmen og Aggersborgstrandbredden har været saa dybt, at man har maattet færge over det«.

Første afsnit handler om ringborgen på den flade skråning syd for kirken, og allerede 1878 var man altså opmærksom på, at det ældste Aggersborg skulle søges her. Der omtales endvidere, at man ved bygning af en mølle var stødt på en løngang eller kælder. Måske drejer det sig om den stenlagte vestende i det 40 m lange hus fra den civile vikingetidsbebyggelse, der lå her forud for borgen (se kap. III fig. 12-13). Det fremgår nemlig af en opmåling af området fra 1803 (se kap. V fig. 10) at der da stod en mølle her, og der er mange eksempler på, at den folkelige fantasi har udråbt meget lidt til løngange eller kældre.

Andet afsnit beskæftiger sig med senere tiders Aggersborg, og det må tilstås, at vi idag ikke ved meget mere, end man gjorde den-

Fig. 1. Den stenpikkede gårdsplads med østre længe i baggrunden. Foto H. Matthiessen 1934. – *The stone-paved courtyard with the eastern wing in the background. Photo: H. Matthiessen, 1934.*

gang. Der er aldrig foretaget systematiske udgravninger på gårdspladsen eller omkring hovedbygningen, så indtil videre kan vi blot gætte på, at de tidligere hovedbygninger har ligget omtrent, hvor den nuværende er. Blandt de omtalte granitkvadre, som endnu sidder i kældervæggen under sydfløjens vestende og ligger som kant på gårdspladsens fortov, er i alt fald nogle fra middelalderen og stammer vel fra en kirke. Men de fleste er, efter overfladen at dømme, formentlig yngre, og de har vel alle på et tidspunkt været anvendt som sokkel eller lignende i en ældre hovedbygning. Desværre ved man heller ikke, om en lille skitse af »Aggersborg Gaard« i 1700-årene (gengivet kapitel V fig. 5) er troværdig.

Den nuværende hovedbygning

I 1959 foretog »Nationalmuseets Herregårdsundersøgelser« en nøje opmåling og undersøgelse af hovedbygningen, og der blev ved den lejlighed af arkitekt H. H. Engqvist udarbejdet en udførlig beskrivelse af alle tre længer, se s. 155 ff. Denne beskrivelse, der i sin udførlige detailrigdom måske kan være lidt vanskelig at følge, giver, når den sammenholdes med opmålingen (fig. 8) og den rekonstruerede plan (fig. 6), et ganske klart billede af det hus, som Christen Speitzer opførte ganske få år efter, at han ved faderens død 1753 havde arvet gården. Faderen var den, der samlede gods sammen og konsoliderede herregården, men muligvis var

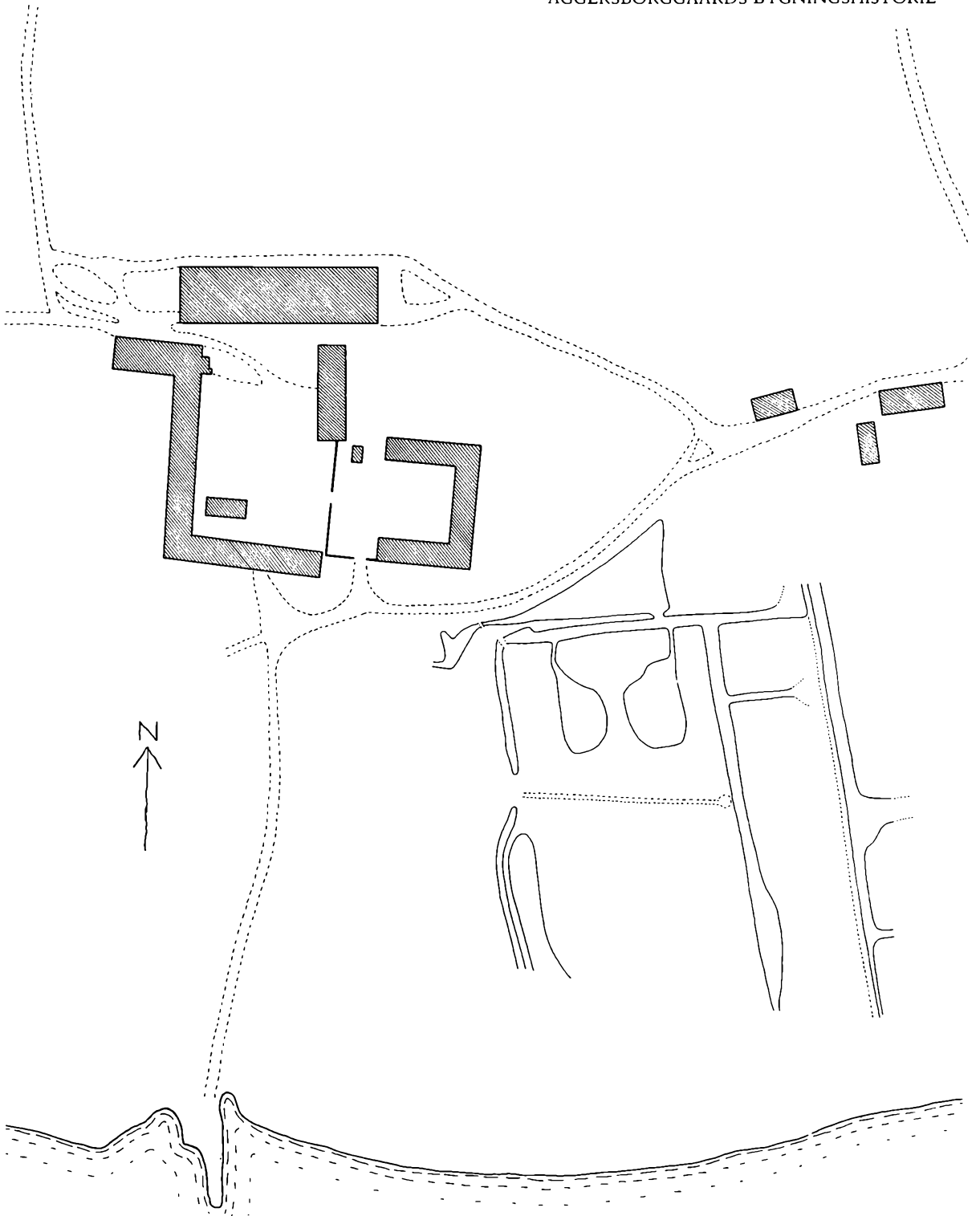

Fig. 2. Oversigtsplan 1:2000 over Aggersborggaard og dens nærmeste omgivelser. Mod syd Limfjordens bred. Mod nord ringborgens område. Målt 1970 af MAA. – Survey plan, scale 1:2000, of Aggersborggaard and its closest surroundings. To the south, the bank of the Limfjord; to the north, the area of the ringfortress. Measured in 1970 by MAA.

Fig. 3. Bjælke over indgangsdøren i nordre længe med årstallet 1756 og Christen Speitzer og Anna Margrethe Lunds initialer. Foto H. H. Engqvist 1959. – *Beam over the entrance door in the northern wing, with the year 1756 and the initials of Christen Speitzer and Anna Margrethe Lund. Photo: H. H. Engqvist, 1959.*

det først sønnen, der, efter at have opført den nye hovedbygning, tog fast og varigt ophold her. Over indgangen til nordre længe lod han skære sine og hustruen Anna Margrethe Lunds initialer og årstallet 1756 (17 CS AML 56), mens indgangen til søndre længe, som nævnt i »herredsbeskrivelsen«, fik samme initialer og årstallet 1758.

Det var et gammelt kendt planskema, Speitzer anvendte ved opførelsen af sit nye hus: tre sammenbyggede, éntages bindingsværkslænger, der åbner sig mod vest ud mod avlsgården. De enkelte længer var disponeret således, at den nordlige og sydlige har rummet den egentlige beboelse og køkkenet, mens den sidst opførte længe mod øst har indeholdt økonomirum som bageri, bryggers og lignende. Disse tre længer har været, og er til dels endnu knyttet sammen af en gennemgående gang ind mod gårdspladsen, hvorfra der omtrent midt på hver længe har været en indgangsdør, samt i østlængen en ekstra dør til bryggerset. Til haven var der ikke direkte adgang.

Denne plandisposition kendes fra flere for-

skellige herregårde. F.eks. anvendtes den ved en gennemgribende indvendig ombygning af den jyske herregård Tyrrestrup i Søvind sogn lige syd for Odder omkring 1760-80. Her har man dog i forrige århundrede på grund af lysforholdene i værelserne flyttet nordlængens gennemgående gang om på længens nordside. Også den specielle udformning med de mange store, åbne skorstene, som var placeret i skillevæggene mellem værelserne og åbne ud mod gangen, så der kunne fyres i bilæggerovnene uden at forstyrre værelsernes beboere, kendes fra andre herregårde bygget på omtrent samme tid. Krastrup hovedgård lige syd for Limfjorden øst for Løgstør har f.eks. oprindeligt været udstyret med sådanne skorstene. Denne gårds bygninger er dog gennemgribende ombygget før 1800 og i nyere tid stærkt reducerede, således at nu kun én af de åbne skorstene er bevaret.

Aggersborggaard blev standsmæssigt udstyret, og de malede paneler (se fig. 5), som endnu findes i nordre længe, fortjener særlig omtale. Herom skriver *Karin Kryger*:

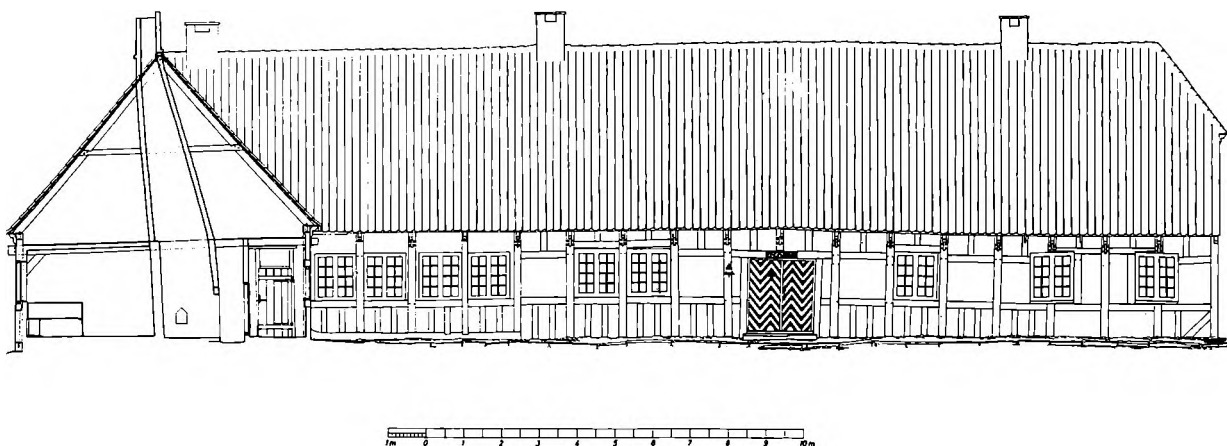

Fig. 4. Opmåling 1:200 af søndre længes nordside med snit i østre længe. B. Dahl 1959. Scale-drawing, 1:200, of the north facade of the southern wing, with cross-section of the eastern wing. B. Dahl, 1959.

De dekorative paneler på Aggersborggaard har 8 fremstillinger med kristelige allegoriske motiver. Der er flere eksempler på kirkeinventar med sådanne kristelige emblemfremstillinger fra 1. halvdel af 1700-tallet, f.eks. stolestaderne i Søndersogns Kirke i Viborg, og i Horsens Klosterkirke, samt en herskabsstol fra Holmens kirke i København.

»Emblemata« eller »Hieroglyphica« er sindbilleder eller ligefrem rebuser, der ofte illustrerer et motto, der udtrykker en tanke, idé eller livsholdning. Fra 15-16- og 1700-tallet findes en del kobberstukne fremstillinger af berømte personers emblemata. En af de mere kendte er J. Typotii: *Symbola divina et humana*, fra 1601, der indeholdt fremstillinger af f.eks. pavernes emblemata. Emblemerne var inspirerede af hieroglyfferne, hvor de forskellige symboltegn skulle danne en billedlig fremstilling af mottoet eller valgsproget. Disse symboler er ofte en besynderlig blanding af kristen og antik mythologisk symbolik, og uden mottoets ordlyd, er et emblem ofte aldeles ubegribeligt.

Panelerne på Aggersborggaard savner teksterne, og en fortolkning er derfor uhyre vanskelig. Da panelerne oven i købet er i en ret dårlig bevaringstilstand, vanskeliggøres mulig-

hederne for en fortolkning yderligere. Det er således kun ved fyldingerne d og c, at en rimelig sikker tolkning synes mulig. Der kan imidlertid ikke herske tvivl om, at emblemfremstillingerne i dette tilfælde refererer til konkrete bibelcitater, og at de for os besynderlige fremstillinger ville vinde i klarhed, såfremt vi med sikkerhed kendte de tekster, emblemerne skulle illustrere.

Fylding a. En hånd i himmelen holder et bånd med sammenbunden palmegren og en uidentificeret genstand. Palmen er symbol på Sejr og Evighed (Evig liv).

Fylding b. En hånd fra himmelen holder en krone. Bibelen omtaler kronen i flere sammenhænge. Dens tilstedeværelse på panelet her refererer rimeligvis til Herrens magt over Jorden.

Fylding c (fig. 5). Oven på et stort palmetræ skyder et mindre palmetræ i vejret. I baggrunden flere palmetræer. Palmen er symbol på Sejr og Evighed. Her kunne måske være tale om et sindbillede på den gamle og nye Pagt, dvs. Det gamle og nye Testamente, hvor det lille træ er det nye Testamente, der har sin rod i Det gamle?

Fylding d. En hånd i himmelen holder et lam. Nede på jorden ses glammende ulve. Illu-

Fig. 5. Malet panel med allegorisk motiv fra nordre længe i stuen øst for forstuen (fylding c). Foto H. H. Engqvist 1959. – *Painted panel with an allegorical motif, from the room east of the entrance-hall in the northern wing (panel C). Photo: H. H. Engqvist, 1959.*

strerer formentlig Jesu ord til de 70 disciple, han sendte ud (Lukas evangeliet 10,3): Gå ud! jeg sender jer som lam iblandt ulve.

Fylding e. En traner, der står i en stilling, som den sover og har en sten i den ene løftede klo. Tranen er attribut for den allegoriske personifikation Årvågenheden. Tranen er årvågen, fordi den sover med en sten i den ene løftede klo. Den vil da, ved den mindste forstyrrelse, tabe stenen og vågne omgående. Da panelet rimeligvis har en kristen symbolik, illustrerer den sikkert en af de mange formaninger, Bibelen har til de troende, om at være årvågne imod Satan og hans snarer, f.eks. Markus evangeliet 13,33: Pas på, vær årvågne! Thi I ved ikke når tiden er der. Eller Paulus' 1. brev til korinterne 16,13: Vær årvågne, stå fast i troen, vær mandige, vær stærke!

Fylding f. En nøgen mand med lændeklæde

læner sig op ad et udgået træ. Over ham er tre kugler og ved siden af ham synes at være en fjerde kugle. Manden med lændeklædet er rimeligvis den opstandne Kristus. Fortolkningen af »kuglerne« i forbindelse med den opstandne Kristus og et udgået træ er vanskelig. De tre kugler er måske Faderen, Sønnen og Helligånden? Kuglen eller globen ses i øvrigt somme tider som attribut for Evigheden, da kuglens runde form er uendelig.

Fylding g. Et træ på en høj, der foroven har et æble eller hjerte, hvorfra der skyder endnu et træ. Se kommentar til fylding c.

Fylding h. En sky med dyrhoved; fra dyrets mund fosser vandet ned. Fyldingens nederste højre del er væk, så man ikke kan se, hvad det er, skyen øser vand ud over. Man kunne forestille sig, at det var en illustration til Syndfloden 1. Mosebog 7,11-12: Noas 600de levår på den syttende dag i den anden måned, den dag brast det store verdensdybs kilder, og himmelens sluser åbnedes, og regnen faldt over jorden i fyrretyve dage og fyrretyve nætter.

I tidens løb har Aggersborggaard gennemgået mange ændringer. De giver sig til kende ved flyttede skillevægge, nedrivning af skorstene, nye døre med anderledes udformet profilering, større vinduer og en ændring af de enkelte værelses brug. Hoveddispositionen af de tre længer er imidlertid uberørt af ombygningerne. Der er stadig beboelse i de to parallelle længer – nu en selvstændig lejlighed i hver – og den forbindelse østlænge rummer stadig kun udhusrum. Men da det store folkehold ikke findes mere, og selve husholdningen er indskrænket, ligger disse dog mere eller mindre tomme og ubrugte hen.

Da Christen Speitzers enke Anna Margrethe døde, blev der i 1777-80 udfærdiget en udførlig opgørelse over alt indboet (se s. 115), som kan hjælpe til nøjere at bestemme, hvorledes de enkelte værelser oprindelig blev anvendt, se fig. 6. Vurderingsmændene, der udfærdigede skiftet, startede meget naturligt deres rundgang i huset med »den salig frues sengekammer«, som må være et af rummene i »søndre fløjhus«,

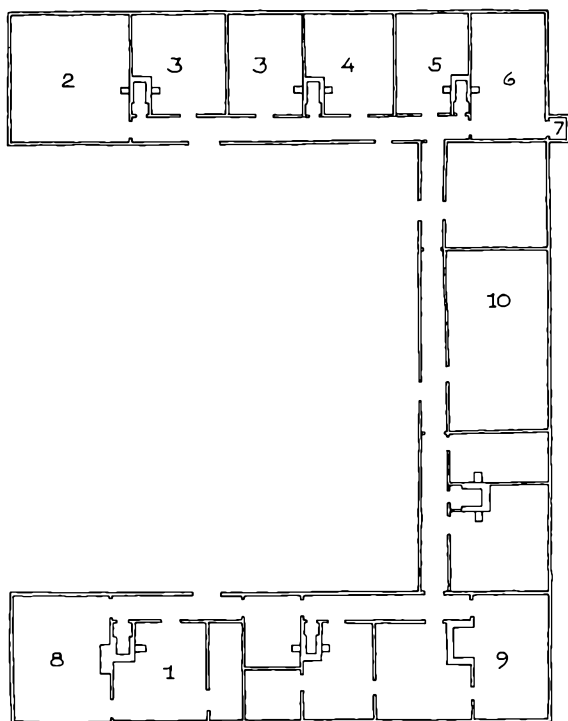

Fig. 6. Rekonstrueret plan ca. 1780. 1. Den salig frues sengekammer. 2. Storstuen. 3. Gæstekamre. 4. Det gule kammer. 5. Det brune kammer. 6. Den østre stue. 7. Hemmelighed. 8. Dagligstue. 9. Køkken. 10. Bryggers, bagers m.m. – *Reconstruction of floor-plan about 1780. 1. bed-chamber of the late mistress of the house. 2. reception-room. 3. guest rooms. 4. the yellow chamber. 5. the brown chamber. 6. the eastern room. 7. closet. 8. drawing room. 9. kitchen. 10. scullery, bakery, etc.*

men hvilket det er, kan ikke fastslås ud fra de enkelte rums rækkefølge i opgørelsen. Formentlig drejer det sig om andet rum fra vest i søndre længe. Derefter gennemgås rummene i nordre længe begyndende i vest med storstuen, de to gæstekamre, det gule og det brune kammer, og til slut den østre stue, ud for hvilken der – efter spor i bindingsværket at dømme – har været en påbygget »hemmelighed«: et toilet.

Herefter vendte man tilbage til den søndre længe, og der startedes igen i vest med dagligstuen, øst for hvilken det ovenfor nævnte »salig frues sengekammer« formentlig lå. Derefter

følger i skiftet en række værelser og kamre, som ikke nøjere lader sig placere, da vurderingsmændene tilsyneladende ikke er gået systematisk frem. Nogle af værelserne, som f.eks. jomfruernes kammer, forvalterens kammer og måske også skrivestuen lå antagelig i sydlængen. Det samme gælder også køkkenet og et lidet kammer ved køkkenet, mens de rene

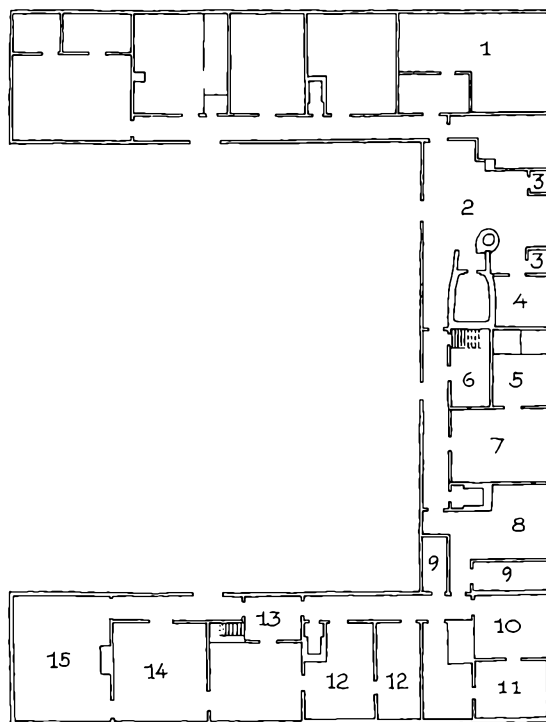

Fig. 7. Rekonstrueret plan ca. 1900. 1. Mejeri. 2. Bryggers med gruckedel og bageovn. 3. Lokum. 4. Mejerskens værelse. 5. Pigeværelse med 2 dobbelte alkover. 6. Saltkælder. 7. Folkestue med pikstensgulv. 8. Køkken. 9. Fadebur. 10. Tømmerstue (brænde) med pikstensbro. 11. Vævestue med pikstensbro. 12. Soveværelser. 13. Kontor. 14. Stue. 15. Sal. – *Reconstruction of floor-plan about 1900. 1. dairy. 2. scullery with copper and baking oven. 3. closet. 4. dairymaid's room. 5. maids' room with 2 double box beds. 6. meat-cellar. 7. servants' dining hall with rough stone paving. 8. kitchen. 9. larder. 10. timber room (for firewood), with rough stone paving. 11. weaving room with rough stone paving. 12. bedrooms. 13. office. 14. drawing room. 15. hall.*

udhusrum som saltkælder, bryggers og bagerstue må placeres i østlængen. På grundlag af disse mange, men desværre ikke særlig systematiske oplysninger, er betegnelsen på de forskellige stuer og kamre forsøgsvis indtegnet på den rekonstruerede plan fig. 6. Kun for nordlængens vedkommende og for enkelte af rummene i søndre og østre længe er vi på helt sikker grund.

På sikker grund er vi imidlertid kort før år 1900 (fig. 7), hvor vi kan bygge på en mundtlig beskrivelse (fra 1959) fra frøken Kronborg, der havde boet på gården gennem flere menneskealdre. Det ses tydeligt, at der er sket mange ændringer fra 1780 til 1900. Nogle ting er helt forsvundne eller har fået andre betegnelser,

men flere er dog stadig til stede og placret som før.

Kommer man som besøgende til Aggersborggaard ad vejen østfra langs sydlængens havside, kan det ikke skjules, at tidens tand og det nordenfjordske klima har været hårde ved bindingsværksvæggene. Store partier har måttet udskiftes i grundmur, og man tror at stå foran en 1800-talsbygning. Men har man først rundet gavlen og står på den stenpikkede gårdsplads, er det, som om intet er forandret siden Speitzers tid. Der hviler en ganske særlig atmosfære over stedet, og man har let ved at forestille sig de store lindetræer som nyplantede og den nu så stille gårdsplads befolket med dyr og mange travle mennesker.

Aggersborggaard. Beskrivelse i tilslutning til opmåling og undersøgelse 1959

ved H. H. Engqvist

Den trelængede bindingsværkshovedbygning (fig. 8), der åbner sig mod vest mod den nu helt ombyggede avlsgård, er opført i årene 1756-58. Der skal have ligget en eller flere ældre hovedbygninger på samme sted. En kælder under sydlængens vestre ende, hvis mure for de nederste to trediedeles vedkommende er sat af kampestenskvadre, stammer muligvis fra en ældre hovedbygning.

Nordre længe

Nordre længe, der ifølge et årstal (se fig. 3) over den brede gangdør er opført 1756 (17 CS AML 56), er 22 fag lang og 5 fag dyb. Ydervæggene er af egebindingsværk med undtagelse af de 5 østligste fag af sydsiden (de, der dækkes af østlængen), som er af fyr. (Hvilket for øvrigt viser, at østlængen i alle tilfælde har været projekteret lige fra første færd). Ydervæggens bindingsværk er rejst på syldsten, som dog kun sjældent ses over brolægningen. Tavlene er som regel udmuret med gule mursten (24-25 × 5-6½ cm), enkelte steder er brugt Flensborger-sten og andre steder genanvendte munkesten. I de 5 fag af fyrretømmer op til østlængen er tavlene lukket med lerklining på stejler omvundet med halm (simer?).

Ydervæggens tømmerdimensioner er følgende, idet breddemålene er nævnt først: stolper 20-21 cm × 17-17,5 cm, løsholter 17,5-18,5 cm × 13-16,5 cm, dokker (hvoraf der findes to i undertavlene, en i overtavlene og ingen i midtertavlene) 15 cm × 13 cm, fodrem ca. 17,5 cm dyb; højden kendes ikke, da dette tømmerstykke er stærkt forrådnat. Stolperne er fornaglet i fodrem og tagrem, og de øverste løsholter er fornaglet i stolperne. Bjælkerne, der er af fyr og stukket gennem stolperne med tap og to nagler, er omkring 18-19 cm i bredden og 21-23 cm i højden. I de gennemgående gavlrum er dimensionen 20 cm × 24 cm. Der findes ingen indvendige skråbånd i denne længe. Bjælkerne har fra først af overalt ligget frit i rummene (hverken indklædt eller forskallet og pudset).

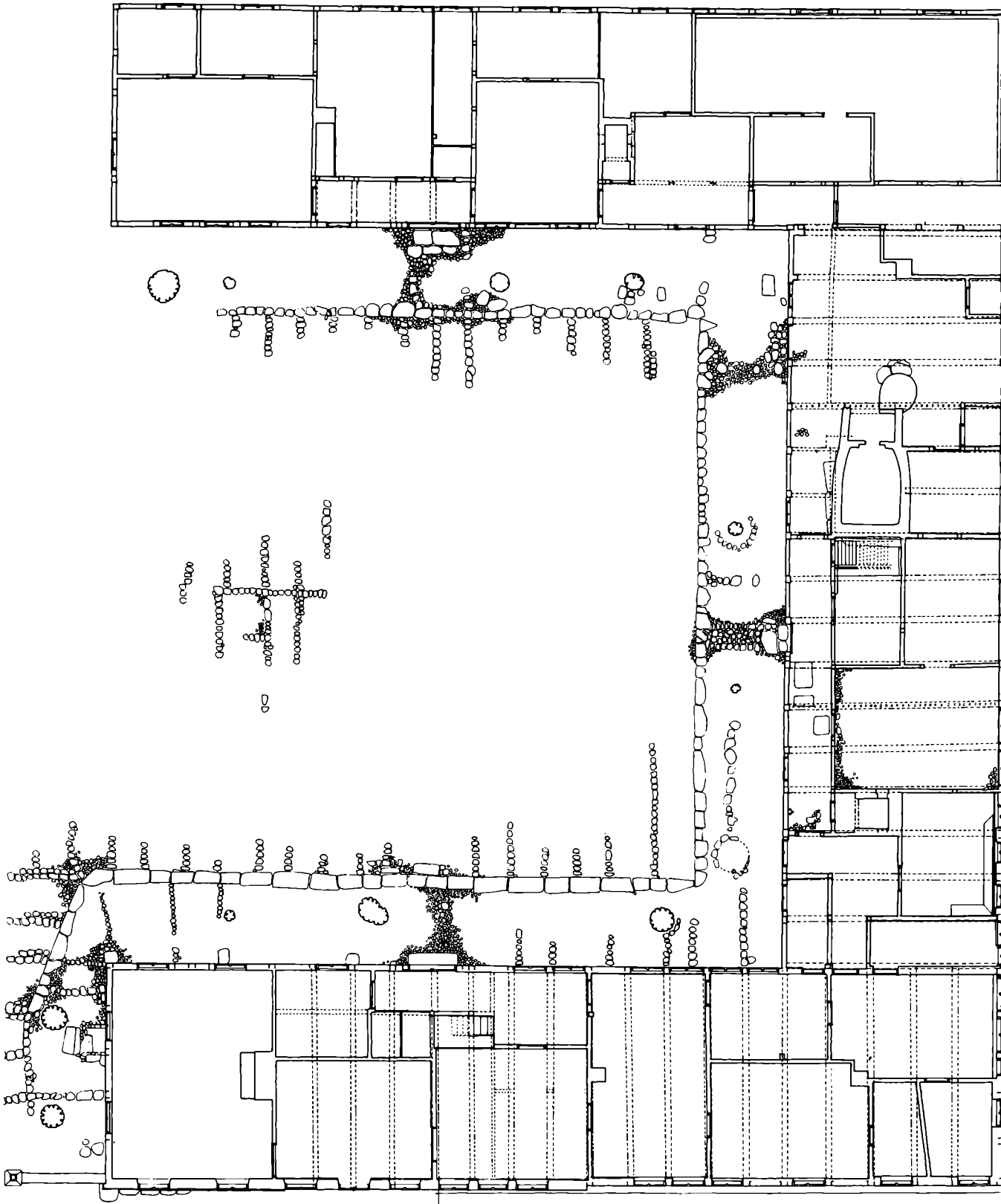
Vestgavlen er fornylig opsat af helt nyt tømmer. (Den gamle gavlvæltede i stormvejr). Ved rekon-

struktionen har man taget sydføjens vestgavl som forbillede. Man har dog bl.a. gjort den fejl at vende hjørnestolperne med disses største dimension i gavlens retning, den største dimension burde have været i flugt med længens langside.

Tagværket er af bomkantet fyrretømmer. 18 × 14-17 cm spær og 18 × 14 cm hanebånd. Hanebåndene er lagt i siden af spærene med svalchaler fornaglete med to nagler. Efter konstruktionen at dømmeser det ud til, at hel-valmen mod øst er samtidig med længens opførelse. De ældre skillerum er af fyrrebindingsværk (stolper 10 cm tykke og 13-15 cm brede) med to løsholter i højden. Skillerrummene har oprindeligt været lukkede med lerklining, nu er en del udmurede. I gangskillerummet kan tømmer-nummereringen iagttages en del steder. Den er ikke helt almindelig, idet man i romertallene også har brugt fradragning. Følgende numre er iagttaget: II, III, IV, VIII, XIV, XII, XIII, XIV.

Den oprindelige plandisposition, der har gennemgået en del ændringer, men med ret stor sikkerhed kan fastslås, har været følgende (se også den efterfølgende beskrivelse): I de to gavle har været gennemgående rum på henholdsvis 5 fag mod vest og 3 fag mod øst. Mellem disse gavlrum har i længens sydside (mod gården) ligget en ca. 140 cm bred gang med adgang udefra dels ad en hoveddør i 8' og 9' fag fra vest og dels ad en mindre dør i 16' fag. Langs gangens nordside har ligget 4 rum på henholdsvis 4, 3, 4 og 3 fag regnet fra vest, alle med døre fra gangen. Mellem det vestre gavlrum og stuen øst for har efter sikre spor at dømmes ligget et åbent ildsted – tilgængeligt gennem en lille dør fra gangen – med indfyrringsåbninger til bilæggerovne i de to rum. Et ildsted af samme art er fuldstændig bevaret mellem det 3' og 4' rum fra vest, og alt tyder på, at der har været et tredje åbent ildsted mellem det østre gavlrum og stuen vestfor.

Mellem gangen og de enkelte rum har der været barokke to-fyldingsdøre med »knækkede« indfatninger. Næsten alle disse døre er bevarede, idet de fleste dog er fjernede fra deres oprindelige plads.

Søndre længe

Søndre længe er ifølge et årstal over den brede gangdør opført 1758 (17 CS AML 58) d.v.s. to år efter nordlængen, og den er lige som denne 22 fag lang og 5 fag dyb (fig. 4). Ydervæggene har overalt været af egebindingsværk, men engang ved midten af forrige århundrede er sydsidens 13 vestligste fag udskiftet med grundmur – formentlig samtidig med, at der midt på sydsiden opførtes en firefags grundmuret taskekvist.

Bindingsværket svarer i det store og hele – hvad konstruktion og dimensioner angår – til nordlængens, dog er der ingen steder konstateret rester af fodrem (om denne er rådnet væk, eller om stolperne lige fra først af har stået direkte på syldstenene, er uvist; dette, at der ikke ses større syldsten under stolperne, tyder måske på, at bygningen engang har haft fodtømmer). Herudover kan ikke siges meget om bygningens konstruktion, da denne næsten overalt er lukket inde bag puds og lignende.

Den oprindelige *plandisposition* synes at have gennemgået en del ændringer gennem årene. Den gennemgående firefags-sal i vestgavlen har dog tilsyneladende sin oprindelige størrelse (de tre frie bjælker her er sværere end i den øvrige del af længen). Ud for gangdøren (på nordsiden) er der nu en kort gang. Men efter spor på lofterne m.m. samt efter ældre familiemedlemmers udsagn at dømmе – skal der tidligere have været gang langs det meste af gårdsiden.

Øst for salen og syd for den tidligere gang lå en firefagsstue (i 5', 6' 7' og 8' fag), svarende til den nuværende firefagsstue, men væsentlig dybere end denne. I tværvæggen mellem salen og firefagsstuen står en stor lukket skorsten.

Om de følgende fire fag (9', 10' 11', og 12' fag) oprindelig har udgjort eet rum, og om gangen mod nord har gået igennem ud for alle fire fag er usikkert. Spor i lofterne viser, at fagene i alle tilfælde en overgang har været opdelt på følgende måde:

I 9' og i halvdelen af 10' fag lå et smalt rum fra gangen og til den sydlige ydermur, i den anden halvdel af 10' fag samt i 11' og 12' fag lå en lille stue mod syd og en lidt dybere stue mod nord, idet gangen ser ud til at have været afbrudt på dette sted. Den lille mod nord vides en overgang at have været kontor. I de følgende fag (13', 14' og 15' fag) findes i dag en gennemgående trefagsstue; men tidligere har der her tilsyneladende været gang langs nordsiden og en stue mod syd. I 13' fag vides at have stået en åben skorsten – formentlig med dør fra gangen og indfyringsåbninger til bilæggerovne i de to tilstødende rum, svarende til ildstederne i den nordre længe.

I 16', 17' og 18' – og muligvis i den sydlige del af 19' fag – har formentlig været stue mod syd og gang mod nord (der er dog ingen spor heraf). I det 19' fag stod indtil for få år siden et stort åbent ildsted, og 20', 21' og 22' fag har nok udgjort et gennemgående gavlrum, der – efter det åbne ildsted og det stenpikerede gulv, som fandtes her endnu i mands minde, at dømmе – muligvis kan have været køkken. Ældre mennesker fortæller, at der var tømmerstue (huggehus) i den nordre del af de østligste fag og vævestue i den søndre del.

Af længens oprindelige snedkerarbejde er bevaret tre barokke tofyldingsdøre med indfatninger (type B), som adskiller sig væsentligt fra dem i nordre længe. Af yngre snedkerarbejde findes en del enkelt-døre og fløjddøre med Louis Seize-agtige indfatninger, der synes at vise, at den vestlige ende af sydlængen (salen, firefagsstuen øst for salen og den lille stue (kontoret), der afbryder gangen langs nordsiden) er blevet »nymonteret« i begyndelsen af 1800-årene.

Under de syv vestligste fag af sydlængen findes en kælder, hvis mure – som allerede omtalt – for de nederste to trediedele vedkommende er af store kampestenkvadre, mens den øverste del er af berappet murværk. Bjælkelaget er af egetømmer, som tidligere har været understøttet med en drager. Underbygningen under skorstenen i salen er opført af forskellige tidligere anvendte sten og ser ikke ud til at være synderlig gammel. Da denne kælder ikke synes at have nogen nøjere relation til sydlængens indretning, kunne man tænke sig, at den hidrørte fra et bygningsanlæg, der er ældre end det nu stående.

Østre længe

Om østre længe er bygget før eller efter søndre længe (1758) er uvist. Dette, at østre længe ikke har selvstændige gavle, kunne tyde på, at den er opført til sidst.

Østre længe er 17 fag lang og har en dybde svarende til fem fag af de tilstødende længer. Ydervæggene er overalt af fyrretømmer i modsætning til de to andre længer, hvis ydervægstømmer som nævnt er af eg. Bindingsværket svarer i det væsentlige til de to andre længers, både hvad konstruktion og dimensioner angår, dog er stolperne som oftest noget sværere (som regel ca. 25 cm × 20 cm). I østsiden ses endnu rester af fodtømmer. Bjælkerne er af ca. 25 × 20 cm bomkantet tømmer, og i enkelte af fagene er anbragt skråbånd fastgjort til bjælke og stolpe med svalchaler. Skråbåndene er tilsyneladende anbragt ret tilfældigt; der er således skråbånd i begge sider i 3' og 4' bjælkefag og i 9', 10' og 11' bjælkefag (alle regnet fra

Fig. 8 Plan 1:200 af Aggersborggaards hovedbygning. F. Karlsen 1959. – *Plan, scale 1:200, of Aggersborggaard's main building. F. Karlsen 1959.*

Fig. 9. Bryggersildstedet med gruckedel og bageovn. Foto H. Matthiessen 1934. *The scullery fire-place with copper and baking ovens. Photo: H. Matthiessen, 1934.*

nord), mens der i 16' fag kun er skråbånd i østsiden.

Af den oprindelige plandisposition synes ikke at være meget tilbage. De fleste skillerum ser således ud til at være af nyere dato, i 5' og 12' bjælkefag fra nord er stejlehuller i bjælkernes undersider; men i disse fag står ikke skillerum i dag.

Også den store bageovn i længens nordende (med senere tilføjet kedel) er af nyere dato, men sydsten i grunden og kalkspor på loftet tyder på, at dens forgænger også har stået på dette sted. Selve bryggerset (såvel det, der svarer til den nuværende bageovn, som det, der svarer til den ældre) var 5 fag langt, idet skillerummene af halvstensmur i det nordøstre hjørne er sene. Kalkspor i loftet viser, at der i alle tilfælde en overgang har været en gang ud for bryggerset langs gårdsiden, lige som der stadig er en gang (eller rester af en sådan) langs gårdsiden i længens øvrige del. Bindingsværksskullerummene omkring bageovnen er vel nogenlunde samtidig med denne.

Et åbent ildsted i 14' fag fra nord med dør fra

gangen og med indfyrringsåbninger til bilæggerovne i begge sider tyder på, at der her engang har været opholdsrum (borgestue o.lign.). Det nuværende længdegående skillerum i forlængelse af ildstedets bagvæg – og vist også tværskullerummet i det sydligste fag – er så sene, at deres opførelse huskes. I fagene syd for ildstedet har i mands minde været køkken. Rummet nord for ildstedet fortælles at have været folkestue og kammeret med dør herfra i længens østside pigeværelse, med to dobbelte senge i det nordre fag.

En nøjere beskrivelse af denne længe kan næppe fortælle mere, end hvad der er sagt i det foregående. En virkelig datering af skillerummene er næppe mulig, og revledøre og vinduer er næsten alle ret sene. Jeg kunne tænke mig, at det væsentligste i den nuværende indretning er fra midten af forrige århundrede, enkelte skillerum er som omtalt yngre og noget af indretningen, bl.a. det åbne ildsted, formentlig ældre. En enkelt revledør mellem bryggerset og gan-

gen er fra gårdens opførelsestid (revleprofil); men den kan være flyttet flere gange.

Gårdspladsen

Langs de tre længers gårdside findes et ca. 3 m bredt brolagt fortov, hvis kant langs søndre længe er af kvadersten, mens den langs de andre længer er af større marksten. Brolægningen af gårdspladsen er lagt med lederækker af større sten, hvorimellem der er fyldt ud med piksten. Langs længerne samt langs muren til avlsgården står større og mindre aske- og lindetræer. En sækning i brolægningen i hjørnet, hvor sydlængen og østlængen mødes, viser, hvor gårdens ældre brønd har ligget.

Nordlængens indre

De fem vestligste fag omfatter i dag et stort rum mod syd og to kamre mod nord. Der er barokindfatninger (type A) om alle tre døre mod det store rum og barokke dørføjle (type A) til det østlige af kamrene og til gangen, medens dørføjlen til det vestlige kammer er efterlavet med profiler af senklassicistisk karakter. Også indfatningerne mod begge kamre har senklassicistisk karakter. Farverne på alle dørene mod det store rum er rødviolet (dodenkop?) på indfatningernes bundbrædder og en grønlig marmorering på hvidgrå bund på profilerne. Dørføjlene har en mørk gulgrå farve på ramstykkerne med forgyldte (guldbronze) fyldingsprofiler, medens fyldingerne er strøget med en lys gulgrå farve. Mod kamrene er døre og indfatninger gråhvide.

Denne indretning (formentlig tillige med de pudsede lofter) stammer vel fra midten af forrige århundrede (skillerum af halvstensmur). Før denne tid har de fem vestligste fag omfattet et stort rum med bjælkeloft, hvis farve først har været mørkeblå og senere lyseblå. Døren til gangen har også blå farver under den nuværende bemaling. Der er næppe tvivl om, at denne indretning stammer fra længens opførelsestid (1756). De barokke indfatninger og den barokke dørføjle til kamrene har under den nuværende bemaling øverst lyserøde bundbrædder i indfatningerne med gråhvide profiler samt gråhvid dørføjle og herunder overalt en mørkerød farve. De samme farver genfindes på gangens døre.

Gangen omfatter i dag kun fire fag med indgang ude fra gennem den næsten to fag brede oprindelige gangdør. Gangdøren er en 5/4" revledør beklædt med skråstillede profilerede 1" brædder (sparrebeklædt eller flammeret). Såvel revlernes som beklædningsbræddernes kantprofil svarer til barokdørens fyldingsprofil (type A). De tre indvendige døre på gangen er såvel for indfatningernes som for fløjenes vedkommende af baroktype A. De nuværende farver er: lysebrunt på indfatningernes bundbrædder og på fløjenes ramtræ (≠ profilet), okkergult på indfat-

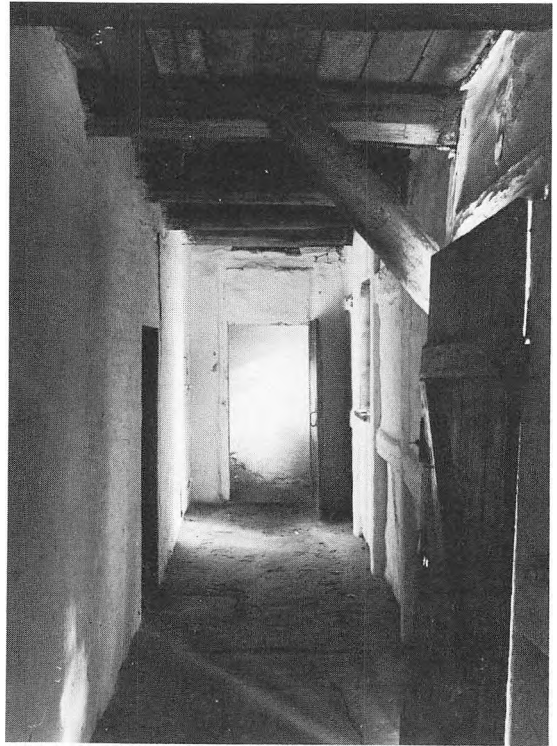

Fig 10. Gangen langs østre længes gårdside. Foto H. Mathiessen 1934. – *The passage along the courtyard-side of the eastern wing. Photo: H. Mathiessen, 1934.*

ningernes profiler og på fløjdørens fyldinger (farverne er kølige grålige). Herunder findes lyserødt og inderst mørkerødt. Skillerummet øst for det vestre gavlrum er af bindingsværk ligesom skillerummet langs gangen. Umiddelbart op til det vestlige gavlrum er der i gangens længdeskillerum en lav tilmuret døråbning (med hængselmærker på stolperne) hvis størrelse nøje svarer til en døråbning til et åbent ildsted i 13' fag fra vest, hvilket kun kan forklares ved, at der i dette fag – nord for gangen – har været et åbent ildsted med indfyring til bilæggerovne i de to tilstødende rum. Gangens bjælkeloft er blommemarvet (dodenkop); muligvis er det den samme farve, der danner gangdørens underste farvelag.

Bag gangen ligger et firefagsrum, hvis østligste fag nu er afdelt med bræddeskillerum (ret sen ændring). Døren fra gangen har barokindfatning (type A). Farverne er nu lyslilla (indfatningernes bund og dørens ramtræ) og hvid (indfatningens profil og dørens fyldinger); tidligere har hele døren været grå. Stuen har førhen haft bjælkeloft; nu ses dette kun i det afskillede rum. Vinduerne (i de tre østligste fag) har rund midterpost (muligvis oprindelig). Om stuen, da det nu forsvundne ildsted optog en del af dens vestligste fag, har haft en udvidelse nord for, eller

Fig. 11. Hjørnet mellem østre og søndre længe. Foto H. H. Engqvist 1959. – *The corner between the eastern and southern wings. Photo: H. H. Engqvist, 1959.*

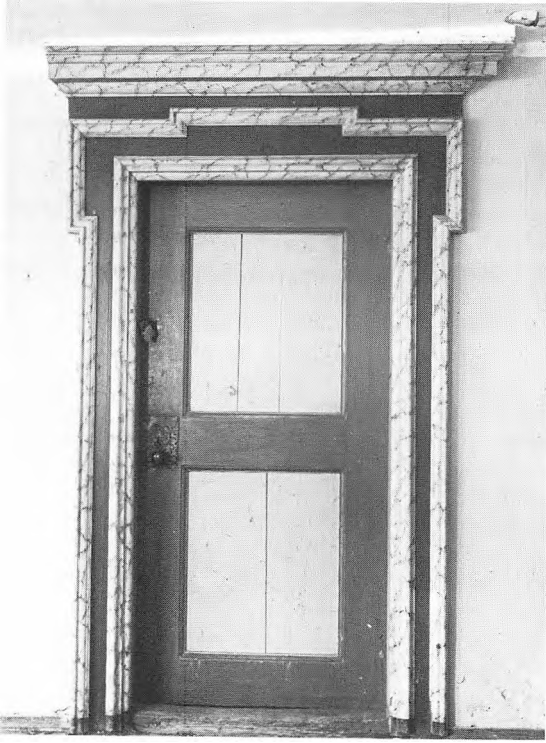

Fig. 12. Oprindelig dør i nordre længe (type A), med den gamle bemaling bevaret. Foto H. H. Engqvist 1959. – *The original door in the northern wing (type A), with the old painting preserved. Photo: H. H. Engqvist, 1959.*

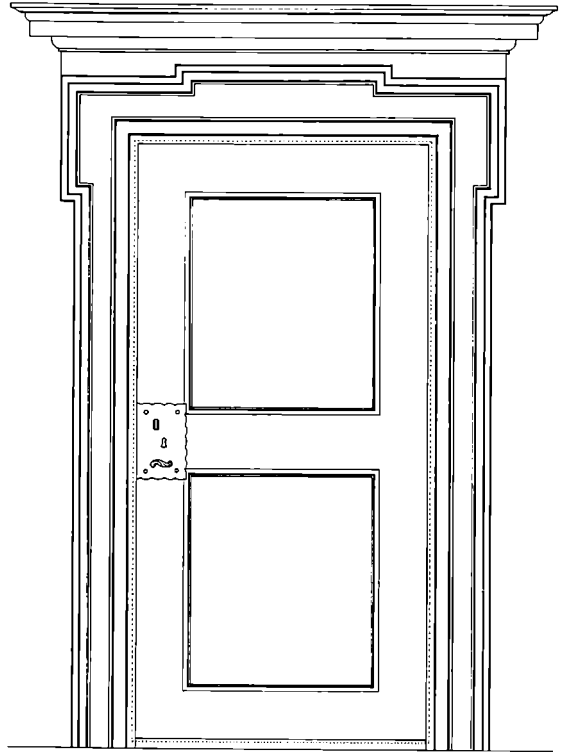
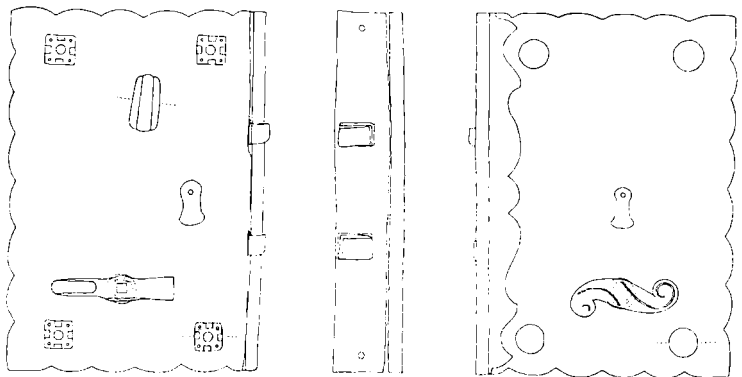
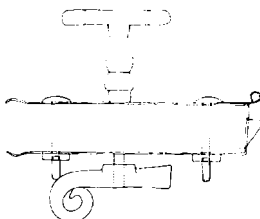

Fig. 13. Opmåling af døren fig. 12. B. Dahl 1959. – *Scale-drawing of the door in fig. 12. B. Dahl, 1959.*

ØSTTVEJ 2 NORDRE LÆNGE 1:5

Fig. 14. Opmåling 1:5 af oprindelig dørlås fra nordre længe. B. Dahl 1959. – *Scale-drawing, 1:5, of original door-lock from the northern wing. B. Dahl, 1959.*

om der har været adskilt et lille rum på dette sted, kunne ikke afgøres.

Øst for den korte gang ligger nu en trefagsstue med vinduer mod syd og et lille kammer mod nord. Oprindeligt har gangen som nævnt gået igennem mod syd (stolper og løsholter i længdeskillerummet er nummererede begyndende i den vestre gavlstues østre væg med nr. 1, de bevarede stolpers numre ned igennem viser, at der også har stået skillerumsstolper i trefagsrummet). Kammeret mod nord er først skilt fra stuen (skillerum af halvstens mur), da gangen blev sløjft. Stuens og kammerets tværskillerum mod vest er af bindingsværk. Begge dørindfatninger (ved søndre ydermur) er barokke (type A), dørløjen mod vest er ligeledes barok, mens dørløjen mod øst er en revledør.

Indfatningernes farver er nu rødlig med hvidgrå profiler, mens fyldingsdøren (mod vest) har en mørkere rødlig på ramtræ og en lysere på fyldingerne. De hvidgrå profiler på indfatningerne har været marmorerede med lette grå strøg. Under disse farver ligger på den vestre dør – såvel på indfatning som på dørløj – en lyseblå (blågrå) farve. Indfatningen mod øst har mørkerødt som underste farvelag (som den ældre farve på gangens døre).

Langs vinduesvæggen er under vinduerne anbragt et brystningspanel med fyldinger, hvis »løse« fyldingslister har barokt profil. Et stykke med fem fyldinger er ud i et, mens et lille, smallere fag mod vest må have ført til et andet sted i samme stue. Fyldingerne er dekoreret med allegoriske motiver i ovale rammer (fig. 5). I hjørnerne uden for de ovale rammer er anbragt et akanthus ornament. Et panelparti med to fyldinger, der nu er anbragt i den vestre gavlstue, viste sig – ved afrensningen af det yngre farvelag – at have hørt til samme stue. Det panel, der nu sidder i trefagsstuen har en rød-lyslilla farve på ramtræ og en mørkere rødlig på fyldingslisterne, medens fyldingsdekorationen ikke er overmalet. Ramtræet har tidligere været gråt og fyldingslisterne lyserøde (lidt mere blålige end mønje). De ovale rammer er malet med mørkegråt, sort og hvidt, og akanthusornamentene i hjørnerne med hvidt med sorte tegninger på mørkegrå bund.

I kammeret nord for trefagsstuen er to vinduer med runde poste lig dem i fagene vest herfor.

I de følgende fire fag mod øst har gangen gået igennem indtil for få år siden. Gangarealet er således stadig belagt med gule mursten og kvadratiske murstensfliser, lige som bjælkeloftet ligger frit på dette

stykke. Bjælkerne synes at være sodede. Under bjælkerne ligger endnu bjælkeremmen fra gangskillerummet med taphuller fra stolperne (en under hver bjælke) og støjlhuller fra lerklining.

I faget nærmest trefagsstuen er bindingsværks-gangskillerummet bevaret, og heri sidder en lav tofyldingsdør med barokke profiler (type A) i fyldingerne, som fører ind til et lille rum med et åbent ildsted, i hvis vanger der er indfyringsåbninger til bilæggerovne i stuerne øst og vest for ildstedet. Rummet nord for den tidligere gang har pudset loft, og fra dette er adskilt et kammer (da gangskillerummet blev taget ned). Skillerummet mod dette kammer og skillerummet mod øst er af halvstensmur. En gammel revledør er genanvendt mellem det nuværende og det søndre rum. I det østligste fag af den sydlige ydervæg har der været en dør ud til det frie. Skillerummet (med revledør) mod øst er ikke oprindeligt, da der ses kalk på ydermurens inderside ud for skillerummet.

Nordlængens seks østligste fag har gennemgået store ændringer gennem årene, bl.a. ved indretning af et mejeri i den nordøstre del af længen. Gangskillerummet fortsætter og nummereringen af bjælkeremmen viser, at gangen har sluttet tre fag fra østgavlen, idet der her har ligget en gennemgående trefags gavlstue.

Skillerummet, der fortsætter gangskillerummet til østgavlen, er således tydeligt af yngre dato, selv om det er af bindingsværk. De øvrige skillerum, der omgiver mejeriet, er af halvstensmur og ikke synderlig gamle. Selv om loftet i mejeriet og de tilstødende rum er pudsede, kan man gennem huller enkelte steder iagttage farverne på bjælker og loftsbrædder. Disse farver synes at vise, at de halvandet vestligste fag (blommefarvede bjælker og loftsbrædder) har hørt til stuen vest for. Herefter følger tre fag også med blommefarvede bjælker, der synes at have udgjort et rum og endelig øst herfor den omtalte gennemgående trefags gavlstue.

Løsholtet i det sidste fag af det oprindelige gangskillerum (mærket XIV) sidder i samme højde som dørøverliggeren ud for det bevarede ildsted i 13' fag og ud for det fjernede ildsted ved den vestre gavlstue (de normale løsholter i skillerummet sidder højere). Dette turde være bevis nok for, at der også har stået et åbent ildsted i trefagsstuen umiddelbart vest for den østre gavlstue.

Fra gangen er der dør til østlængen umiddelbart op til dennes vestlige ydervæg (med dørstolpe og

Fig. 15. Søndre længe set fra vejen og haven. Foto H. H. Engqvist 1959 – *The southern wing seen from the road and the garden. Photo: H. H. Engqvist, 1959.*

dørhammer), og lige over for denne findes en dør til trefagsrummet. Rester af en indfatning m.m., der lå på gulvet på dette sted var af barok type. Den har formentlig hørt til døren til trefagsrummet nord for gangen.

Sydlængens indre

De fire vestligste fag omfatter i dag salen, et rum, hvis indre synes at have fået sin nuværende udformning i første halvdel af 1800-årene. Dette gælder således vinduernes placering (nordsidens stolper er skåret over for at få vinduerne anbragt med brede piller ved hjørnerne; de samme hjørnepiller findes mod syd, men her er ydervæggen som nævnt ombygget til grundmur). Det pudsede lofts midterroset har også nærmest klassicistisk præg. Nordsidens vinduer er ældst, de har firkantede poste med små trekvartstoffer i hjørnerne og en flad hulkehl i forsiden. De øvrige vinduer har noget klejnere poste også med trekvartstoffer i hjørnerne, men med glatte forsider. Fløjdøren ind til stuen øst for salen har riflede indfatninger med firkantede hjørneklodser med et glat rundt felt (nærmest Louis Seizeagtigt præg). Dørfløjenes profilering er nærmest senklassicistisk. Trods den stilistiske forskel i udformningen, kan dørfløje og indfatninger godt være samtidige. Den søndre indfatning er nu opslugt af den grundmurede ydervæg, der er væsentlig tykkere end den oprindelige bindingsværksvæg.

Symmetrisk med den beskrevne dør sad tidligere en lignende fløjdør, der førte ud til den nu stærkt forkortede gang langs længens nordside. Kaminen på den stærkt fremspringende skorsten midt på væggen er moderne.

De fire fag øst for salen omfatter i dag en firefagsstue mod syd, et mindre rum og en del af forstuen mod nord. Spor i loftet i det mindre rum viser, at stuen mod syd tidligere har været dybere, idet den gik helt tilbage til den gang, der lå langs længens nordside. Den smallere del af forstuen lige ud for gangdøren er en stump af denne tidligere gang. Loftet i de fire fag er blevet hævet for en del år siden. Firefagsstuens fløjdøre (til salen og til stuen øst for) har indfatninger svarende til salens, mens dørfløjene mod øst er af noget yngre dato. Vindues- og dørplaceringen i ydermuren (3 huller i en firefagsstue) stammer måske fra dengang den vestre halvdel af den søndre ydervæg blev grundmuret.

De fire fag næst øst herfor (under sydsidens murede kvist), som nu omfatter en firefagsstue mod syd og en uregelmæssig forstue mod nord, synes tidligere at have haft en helt anden disposition, idet de 1½ vestligste fag har udgjort et smalt rum fra gangen og sydpå, medens de 2½ østlige fag ser ud til at have været delt i et nordligt og et sydligt rum. Det nordlige rum er formentlig identisk med det kontor, som

vides at have ligget på dette sted ud mod gården. Det er 8 cm brede skillerumsspor i loftets maling, der angiver denne indretning. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at der ikke ses det ringeste spor efter gangskillerummet i de 2½ fag, der en overgang har været kontor. Af bjælkerne i de fire fag er de to østlige beklædt fra ydermur til ydermur, mens den vestlige bjælke er ubeklædt på hele længden. Dørene i den nuværende firefagsstue mod syd er formentlig fra tiden omkring 1870-1900 (ret ubestemmelig).

I forstuen, som består af en smallere del mod vest (rest af den tidligere gang) og en bredere del mod øst (det rum eller den del af det rum, der en overgang var kontor), findes mod øst og vest døre med Louis Seize-agtige indfatninger, hvis runde hjørnefelter er forsynet med en »kærv« (som på en skrue). Kun den østlige dørfløj med to fyldinger kan være samtidig med indfatningerne. Indgangsdøren svarer ganske til den i nordre længe. Vinduerne i nordsiden svarer til salens nordre vinduer.

Den gennemgående trefagsstue (nuv. spisestue): Her skal gangen have gået igennem langs nordsiden. Da bjælkerne er indklædt og loftsbrædderne nye, er en bindingsværksstolpe, der springer frem fra tværvæggen, det eneste spor af den tidligere gang. Det fortælles, at der i denne stues vestligste fag skal have stået en stor åben skorsten (vistnok svarende til de bevarede i nord- og østlængen). Indfatningerne på dørene mod vest er af sen dato. De to døre mod øst er barokke tofyldingsdøre med tilhørende barokke indfatninger. Mens indfatningerne er af en helt anden type end de, der findes i nordlængen, har den ene dørfløj (den nordre) samme profilering og konstruktion som nordlængens døre. Den søndre dør har et »løst« profil om fyldingerne svarende til fyldingsprofilet på de malede brystpaneler i nordlængen. Af vinduerne har de to østre firkantede poste med trekvartstoffer i hjørnerne og hulkehl i forsiden. Af de vestre er det i nordsiden ret nyt, mens det i sydsiden er klassicistisk, dog uden hulkehl i forsiden. Under de to vinduer i sydsiden er opsat kirkepaneler.

Stue sydøst for spisestuen: Dette rum har formentlig også tidligere gået igennem til den forsvundne gang i længens nordside. Den vestlige bjælke er beklædt, de to andre bjælker er nye. Dørindfatningen på barokdøren til stuen mod vest er senklassicistisk. Begge vinduer har poste med trekvartstoffer i hjørnerne, men kun det vestlige har hulkehl i postens forside.

Nuværende køkken (tre fag) nordøst for spisestuen: Dette rum kan først være opstået efter gangens nedlæggelse. Noget bevis for gangens tilstedeværelse i disse tre fag er dog ikke fundet. Vestre bjælke er indklædt, østre bjælke ny. Dør mod øst (til den del af det østre gavlrums som en overgang har været tømmerstue) er barok med samtidig indfatning gan-

Fig. 16. Et blik ind på gårdspladsen langs søndre længe med forov kantet af granitkvadre. Foto H. Matthiessen 1934. – *View into the courtyard, along the southern wing, with a pavement bordered by granite ashlars. Photo: H. Matthiessen, 1934.*

ske svarende til døren mellem den nuværende spise- stue og køkken. Dør til spisekammer i østlængen er ny. Vinduerne nye.

Det østre gavlrum er i dag delt i tre dele: mod nord det firefags rum, der som nævnt en overgang var tømmerstue, mod sydøst- med dør fra tømmerstuen et rum, der en overgang har været vævestue og ved siden af denne et rum, der i dag er badeværelse (muligvis engang skilt fra vævestuen). I tømmerstuen vestligste fag stod indtil for få år siden et stort åbent ildsted. Tømmerstue og vævestue havde endnu omkring år 1900 stenpikkede gulve, hvilket kunne tyde på, at hele det østre gavlrum engang har været køkken. Alle døre og vinduer i disse rum er enten sene eller helt nye.

Kilder

Nationalmuseets 2. Afdeling, Antikvarisk-topografisk arkiv. Her findes også alle fotografier og opmålinger.

Kirken

af Henrik Græbe

Bygning og kirkegård

Højt på bakken over Aggersborggaard ligger den i al sin ensomhed statelige sognekirke, langt fra landsbyens bebyggelse og et godt stykke vej også fra gården, fordi vikingeborgen ligger imellem. Kirken er opført uden for ringvolden i nord, stik modsat gården i syd, som om de ligefrem ikke ville kendes ved hinanden, og der er da heller intet ved kirken, der tyder på, at den skulle være opført som gårdkirke eller stormandskirke. Det var der ellers grund til at forvente i nærheden af en kongsgård, som har fungeret igennem hele middelalderen; men kirken er som så mange andre jyske sognekirker en kvaderbygning bestående af kor og skib, og med klokketårn og våbenhus tilføjet i den senere middelalder – det sidste fornyet i 1884.

Et prægtigt dobbeltsidet kampestensdige omgiver til alle sider kirkegården og rejser sig forsvarslignende på de vidtstrakte, flade marker. Det er rammen omkring indviet jord, men det tjener også til hegn mod omstrefjende dyr, og ikke mindst skulle svinenes ihærdige roden i jorden forhindres. Kirkegårdene var ikke dengang regulerede og så pyntelige som i vore tider, men et ujævnt græsareal, hvor enkelte gravminder kunne rage op i det høje græs, og stierne var naturligt tiltrampede, hvor folk færdedes mest. En strid vind står jævnlige omkring dette højt beliggende og åbne sted i landskabet, og det kan ikke undre, at man i hine dage fra landevejen søgte den nærmeste vej ind over kirkegårdens sydøsthjørne, hvor en lille indgangslåge i dag minder om gamle tider og forhold. Som hovedlåge benyttes ellers nu ind-

kørslen i kirkegårdens nordøsthjørne ved parkeringspladsen.

Indenfor på kirkegården åbner sig på kirkens sydside et betagende syn ud over fjorden, og mod vest så langt øjet overhovedet kan se. Det er et storslået naturbillede, og lades tankerne fri, dukker gerne vikingetiden frem her ved kanten af den store vikingeborg. Men, er det begrundet, og er der nogen som helst sammenhæng mellem dette sted og ringborgen? Kan det måske være begrundelsen for kirkens isolerede beliggenhed, da den nu ikke synes at have noget med gården at gøre. Blot en enkelt, men mærkelig gravsten vækker interesse i denne forbindelse. Den ligger nu i ly af våbenhuset (fig. 3) men er flyttet hertil og er en gang i middelalderen lagt over en stormands grav vest for kirken, måske herren på Aggersborggaard, måske kirkens grundlægger. Gravsten af lignende mærkelig form har størst udbredelse i Nordengland i vikingetiden, mens der i Danmark kendes et dusin, dog alle tidsmæssigt senere, d. v. s. fra tidlig middelalder.¹ Det særligt spændende ved denne gravsten er, at den efterligner store huse som dem inden for vikingeborgens ringvold, med buede langsider og krum tagryg. Men anden sammenhæng er der ikke, og stenen er tydeligt nok lagt over en kristen og har et indhugget kors (og sværd?) på den ene tagflade.

Kirkebygningen er opført af granitkvadre, regelmæssigt tildannede af de store kampesten, som fra istiden findes i rigt tal i og på jorden, og af samme slags, som henligger i kirkegårdsdiget. Med præcision er hver enkelt stenblok

Fig. 1. Aggersborg kirke og østsiden af det mægtige kampestensdige. Foto Henrik Græbe 1982. Nationalmuseet. – *Aggersborg Church and the eastern side of the big stone wall. Photo: Henrik Græbe, 1982. National Museum.*

kløvet og derefter tilhugget til en regelmæssig kvader af den størrelse, stenen tillod, og derpå hejst op – ved murkronen til flere meters højde – og anbragt som beklædning af kirkens facader. Disse granitblokke giver indtryk af stor styrke, men er i realiteten ret sårbare, fordi de

på bagsiden har den naturlige runde form, og når vand trænger ind gennem utætte fuger og fryser til is, skubbes kvaderstenen ud. Derfor må fugerne jævnlige hugges ud og fornyes, hvilket har bevirket, at fliser er slået af de skarpe kanter ved arbejdet med mejsel, således at

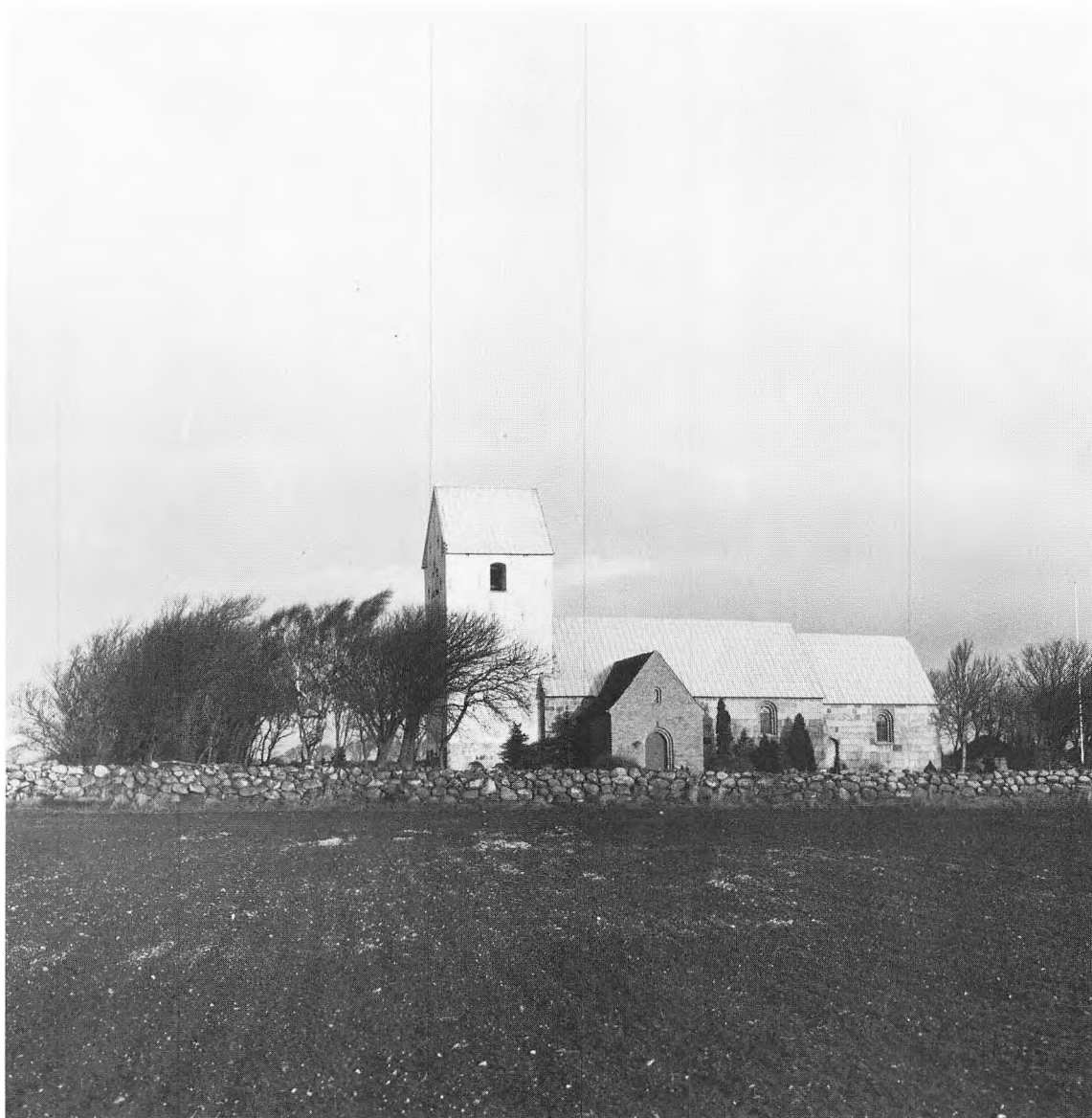

Fig. 2. Aggersborg kirke højt på bakken over Aggersborggaard og ringborgen. Set fra syd. Foto Henrik Græbe 1982. Nationalmuseet. – *Aggersborg Church situated high on the hill above Aggersborggaard and the ring-fortress. Seen from the south. Photo: Henrik Græbe, 1982, National Museum.*

kvadrene i dag fremtræder, som det ses på nordsiden, med bølgeformede kanter. På sydsiden er kvadrene ligefrem blevet nyhugget, og der er indsat nye, store vinduer, mens de oprindelige, små, er bevaret på kirkens nordside. Også koretets østmur er omsat med genanven-

delse af gamle kvadre, og når solen står lige i syd, og lyset strejfer facaden, ses det, at adskillige kvadre har en svagt rundet forside. Dette er taget til indtægt for, at der oprindeligt har været en halvrund apsis ved koretets østmur, og at de krumme kvadre således hidrører fra den-

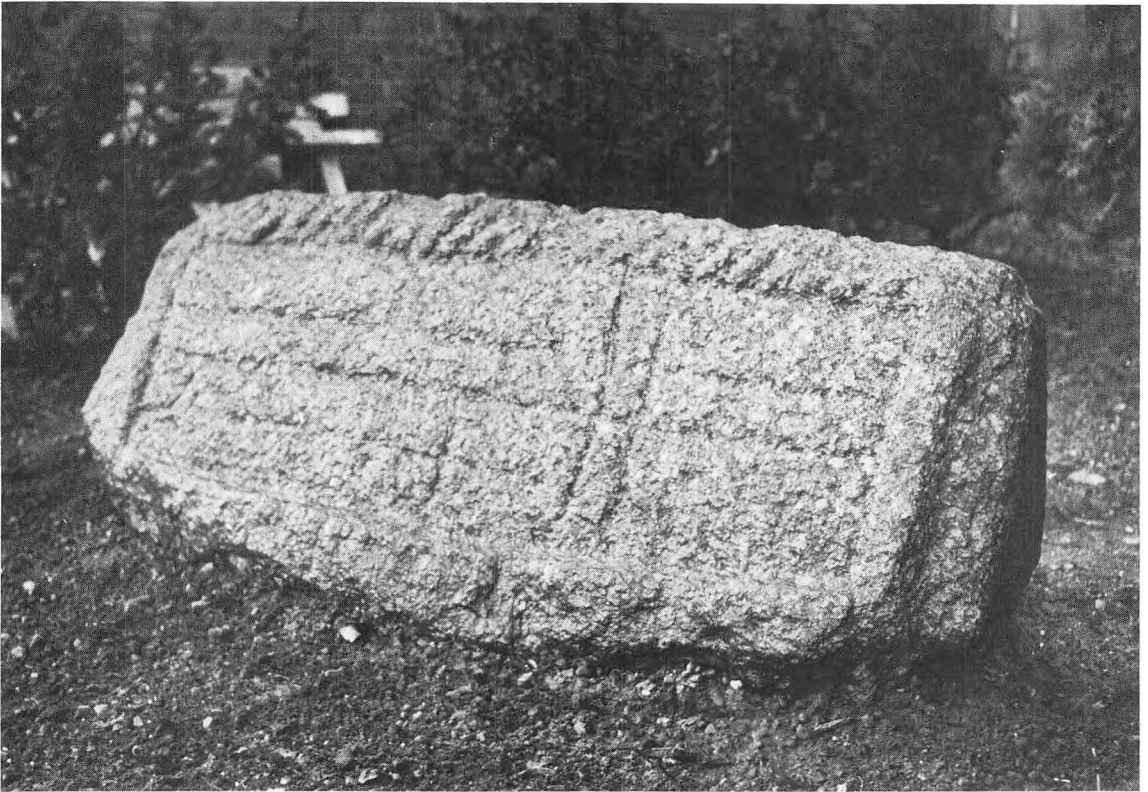

Fig. 3. Middelalderlig husformet gravsten fra kirkegården. Formen er inspireret af den type huse med krumme langvægge og krum tagryg, der bl.a. kendes fra vikingetidsudgravningerne på Aggersborg. Foto Erik Sørensen 1977, Nationalmuseet. – *Medieval house-shaped tomb-stone from the churchyard. The shape is inspired by the type of house with curved walls and curved roof-line which is known from i.a. the excavations of Viking Aggersborg. Photo: Erik Sørensen, 1977. National Museum.*

ne. Der vides intet nærmere om denne apside, eller om, hvornår den er blevet revet ned, og inde i koret, hvor der må have været en buåbning til apsiden, er hele muren ombygget og ikke i forbandt med sidemurene.

I korets sydmur er nærmest ind til skibet en stadig brugt »præstedør«, der i lignende tilfælde almindeligvis forklares med, at kun koret en tid lang stod færdigbygget, og at det derfor var nødvendigt med en ordentlig indgang til præsten dette sted. I skibet er den bemærkelsesværdigt store og brede sydindgang, »mandsindgangen«, bevaret, mens norddøren, »kvindeindgangen«, er muret til. Det skyldes, at der senere i middelalderen byggedes et våbenhus foran syddøren, der vender nærmest mod byen og sognefolkene.

I slutningen af middelalderen byggedes også

et klokketårn til kirkens vestmur, som derved måtte afgive sine kvadre; de er indsat i tårnets nedre facadepartier. Dette er i øvrigt opført af tegl og står hvidkalket som et sikkert kendingsmærke for bådfolkene ude på fjorden.

Det er ikke de bemærkelsesværdige forhold, der præger denne kirkebygning, snarere det modsatte og udtalt enkle. Det er en »almindelig« sognekirke, der har stået i mange hundrede år; den ældste endnu ibrugværende bygning i sognet, og til trods for sin afsides beliggenhed alligevel et centrum i sognelivet og derfor også kærligt plejet gennem alle årene. Der er naturligvis sket mange forandringer i løbet af så lang tid, og det gælder måske især for interiørets vedkommende, hvor de forskellige tiders skiftende krav og bidrag lettest gør sig gældende. Den sidste restaurering gennemførtes i årene

Fig. 4. Grave uden for nordre kirkegårdsdige. De blev undersøgt i 1949, da man i forsøget på at lokalisere vikingetidens hedenske gravplads foretog prøveudgravninger flere forskellige steder. Intet tyder imidlertid på, at disse grave er fra vikingetiden, og ifølge lokal overlevering begravede man netop her »rakkere eller tatere«, der i ældre tid boede i kærerne vest for Ullerup, lidt nord for Aggersborg. Foto Hans Stiesdal 1949. Nationalmuseet. – *Graves outside the northern churchyard wall. They were investigated in 1949, when trial excavations were made in several places in an attempt to locate the pagan graveyard of the Viking Age. Nothing indicates, however, that these graves date from that time, and according to local tradition this was the burialplace of »rogues and vagrants«, who in the older times lived in the marshes west of Ullerup, just north of Aggersborg. Photo: Hans Stiesdal, 1949. National Museum.*

1976-77, og aldrig før har vel kirken præsenteret sig så helstøbt, med det ydre og indre forenet til en større enhed.

Kirkens interiør og inventar

På ét punkt blot brydes kirkens smukke helhed i det indre, og det nærmest umærkeligt: i vægpanelerne er der nogle udskæringer, foranlediget af, at der ved restaureringen blev fundet runer indristet i pudsens, som gerne skulle kunne ses af alle og enhver. Der blev registreret i

alt 11 indskrifter, som ikke alle er lige vel udførte, og de fleste blev endog betegnet som meningsløse kradserier. Østligt på korets nordvæg er en smuk ristet hilsen til Jomfru Maria, »ave Maria«, og på skibets nordvæg er en 65 cm lang indskrift, der oplyser, at Peter Svale har skrevet den, og tolkningen lyder: »Gud (bevare) Thorlich fra Hære [norsk gårdnavn]. Stat der ! [om indskriften]. Peter S(val)e skrev mig ! Amen« (fig. 6).² I denne indskrift er der så få ujævnheder i runestavenes kanter, at det må formodes, at pudsens ikke har været knastør, da

Fig. 5. Aggersborg kirke. Interiør efter restaureringen 1976-77 ved arkitekterne Poul Brøgger og Erik Sørensen. Foto Erik Sørensen 1984. Nationalmuseet. – Aggersborg Church. Interior after restoration in 1976-77 by the architects Poul Brøgger and Erik Sørensen. Photo: Erik Sørensen, 1984. National Museum.

runerne blev ristet, d.v.s. at teksten skulle være nogenlunde samtidig med bygningspudsen. Øvrige runer menes ristet i tør puds i en tid, hvor runerne endnu var levende skrift, d.v.s. gerne så sent som muligt i 1200'rne.

Disse indskrifter taler direkte til os fra en fjern tid – om end indholdet ikke siger så meget – men ellers er det inventaret i kirken, der taler til os om stedets historie i nyere tid, d.v.s. tiden efter reformationen i 1500-årene, da man begyndte at berige kirkerne med inventar. I den katolske tid lagdes hovedvægten på alterets udsmykning, og hvad der var direkte knyttet til kirketjenesten, men meget er ikke bevaret i Aggersborg kirke fra denne tid. Det murede alterbord er skjult bag paneler, og derudover er

det kun døbefonten, der står tilbage. Det er en romansk granitfont med cirkelrund kumme og en omvendt terningkapitel som fod. Den tilhører en lokal stenhuggergruppe³ og har ornamental udsmykning på foden, der til en side har små løvedyr med et kors i midten og til to andre sider kors under bueslag. Kummen har afløb til dåbsvandet og ved randen en kraftig profilering med tre rundstave, hvoraf et stykke af den midterste er opløst i slyngninger; men motivet er blot påbegyndt, og så er mesteren vist nok blevet ked af det. Et i 1808 omtalt »monstransskab« med to døre er nu forsvundet. Hvis det faktisk var et monstransskab – til opbevaring og fremvisning af Kristi legeme, brødet – så stammer det vel også fra den katolske tid. Ligeledes i 1808 omtales et krucifiks.

Hen imod 1500-årenes slutning havde man sundet sig over kirkereformationen og kasseret det meste af det katolske inventar, og mens familien Bild var ejere af Aggersborggaard kom nyt inventar til. Af dette er prædikestolen i dag den mest fremtrædende repræsentant, ganske vist et enkelt snedkerarbejde, men meget smukt i en regelmæssig opbygning med rektantede fyldinger lige som den noget senere lydhimmel ovenover. Et andet inventarstykke fra denne tid er skriftestolen i koret, placeret lige inden for korbuen og godt ind i hjørnet mod nord, hvor der i ro kunne skrives for præsten. Skriftestolen har siden midten af 1500-årene været en uundværlig indretning i vore kirker,⁴ men efterhånden som skriftemålet ændrede karakter, kaldtes stolen ofte for »præstestol«, hvilket også er tilfældet i Aggersborg. Den oprindelige funktion som skriftestol fremgår dog klart af den malede tekst på gavlstykket, hvor der læses: »forsøger eder self om i ere i troen«. Ved samme tid må det formodes, at også skibet forsynedes med stole.

Hovedstykket i det nye inventar sidst i 1500-årene var altertavlen; den har været en luthersk fløjaltertavle med formentlig et korsfæstelsesbillede i midterfeltet og tekst på fløjene i lighed med altertavlen i f.eks. Bejstrup kirke. I Aggersborg blev den udskiftet med en ny altertavle i 1700-årene, dog således at predellaen, det

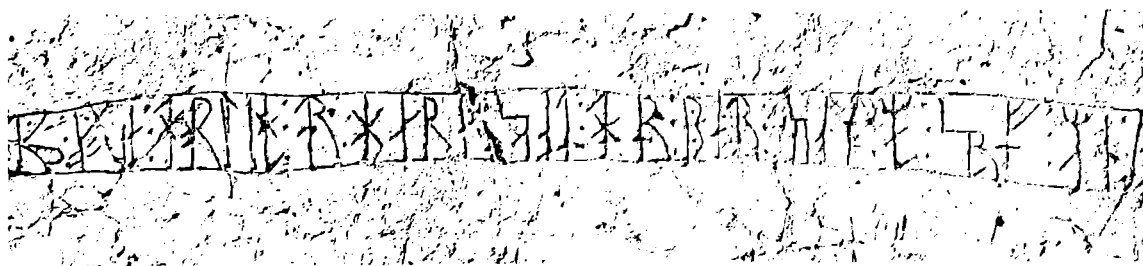

Fig. 6a. Den lange indskrift af runer er indristet i puds, og de indviklede binderuner og hele skrivemåden viser, at de tilhører en tid, da runerne endnu var levende skrift. Runologen dr. Erik Moltke daterer runerne til »gerne så sent som muligt i 1200'rne«. Indskriften læses: Gud (bevare) Thorlich fra Hære (norsk gårdnavn). Stat der (om indskriften). Peter S(val)e skrev mig. Amen. – (a) *The long runic inscription is incised in the plaster, and the complex bind-runes and the whole way of writing show that they belong to a time when runes were still a living script. The runologist Dr. Erik Moltke dated the runes »as late as possible in the 13th. century«. The inscription reads: God [preserve] Thorlich from Hære (a Norwegian farm-name). Stand there. (i.e. the inscription). Peter S[val]e wrote me. Amen.*

bærende understykke genanvendtes; og da hele opstillingen i 1930'rne flyttedes til sin nuværende plads midt på skibets nordvæg, står den gamle predella nu der som underdel til et stort oliemaleri, men de oprindelige farver er dækket af en marmorering i lighed med altertavlen.⁵

Arbejdet med den nye indretning i kirken afsluttedes med, at kirkeklokken ophængtes i klokketårnet. Den måler 90 cm i diameter og har en tekst på siden med følgende ordlyd: »Anno Christi 1601 den 24 iunii lod erlig oc velbyrdig mand Preben Bild til Aggersborg Kon:Mayst. Befalingsmand paa Hindzgafvel støbe denne Klocke til sin sognekirke Aggersborg Kirke af mig Adam Nielsen udi Kolding«. På klokken genfindes desuden Preben Bilds initialer PB samt AK for hans hustru Anne Eriksdatter Kaas og dertil begges våbenmærke. Preben Bild døde året efter i 1602.

I 1600-årene skiftede Aggersborggaard hyp-pigt ejere, og der ses ikke at være sket store forandringer ved kirken i disse år. Dog er et meget sjældent inventarstykke bevaret fra dette århundrede, en brudebænk (fig. 7)⁶ med en indskrift med forgyldte bogstaver på rygbrættet: »16. Magdalena Efversdaatter. 48«. Det var en søster til provsten i Aggersborg, hr. Jørgen Iversen (eller Edvardsen) Brorup, og bænken må være skænket til kirken, rimeligvis ved hendes bryllup med sognepresten i Hjardemål,

Fig. 6b. Den korte indskrift er en hilsen til Jomfru Maria: Ave Maria. Foto Erik Moltke 1976. Nationalmuseet. – (b) *The brief inscription is a greeting to the Virgin Mary: Ave Maria. Photo: Erik Moltke, 1976. National Museum.*

hr. Christen Nielsen Morsing, der formentlig fandt sted i dette år. Bænken var bestemt til at sættes frem i korset under brudevielser, og på bagsiden af den enkle grønmalte bænk er malet en passus fra den tids vielsesritual: »Quinderne skulde vere deris mend vnderdanige. 1648«. Bænken har senere været hensat i kirkens »herskabsstol« (?), derefter på Aggersborggaard, og herfra af proprietær Jacob Nørgaards datter, Mariane Kronborg, overført til Vester Keldgård i Kettrup sogn lidt syd for Fjerritslev. Der blev den genopdaget 1947 og af ejeren, efter samråd med sin slægt, skænket til

Fig. 7. Brudebænk fra 1648. Skænket til Nationalmuseet 1948 af gårdejer Jacob Kronborg. Foto Niels Elswing 1949. Nationalmuseet. – *Wedding-seat from 1648. Donated to the National Museum in 1948 by farmer Jacob Kronborg. Photo: Niels Elswing, 1949. National Museum.*

Nationalmuseet, hvor den nu er udstillet i 3. afdelings samling »Dansk Bondekultur«.

Ud over almindelige vedligeholdelsesarbejder er der vist ikke sket meget ved kirken, og forholdene har måske efterhånden været noget brøstfældige. Dette kan anes, når sognefolkene i 1704 slog sig sammen om at fremstille en ny alterskranke, et gedigent arbejde, der endnu er i brug. På den øvre ramme læses følgende: »Denne Omgang er bekaasted og udstaferet af Fornemme og Meenige Sogne Mend Aar 1704 den ottende February«. Alterskranke er ikke det eneste vidnesbyrd om, at inventaret havde behov for eftersyn eller fornyelse. Da familien Speitzer overtog gården og tienderetten til kirken 1718, skete der nemlig mange fornyende ting, og interiøret fik et helt nyt præg.

Den før nævnte lutherske fløjaltertavle fra slutningen af 1500-årene kasseredes vist nok som det første, på nær predellaen. Som ny altrudsmykning opstilledes i stedet det store

oliemaleri på predellaen, og der maledes en tekst på denne om begivenheden: »Mads Gregersen Speitzer på Aggersborggaard med sin kjære Hustru Maren Christensdatter Hvanstrup haver ladet denne Altertaule formale og staffere Anno 1721«. Teksten er senere blevet overmalet. Alterbilledet flankeres af to høje, fritstående og meget tynde søjler, der bærer overrammen og et ovalt topstykke med det almindelige efterreformatoriske treenighedssymbol, bestående af en ligesidet trekant med Guds øje i midten, dét som ser alt. Alterbilledet gengiver nadveren, hvor Jesus ligger til bords med brødet i sin hånd og er omgivet af de tolv apostle; en stille og besindig scene, der stordramatisk er indrammet af kraftige, draperibehængte søjler, og mellem disse et blik ud i naturens nat, hvor en diset måne viser sig mellem truende stormskyer.

Enevældens symbolik greb om sig og trådte i Aggersborg kirke frem ikke blot i det nye alter-

billede, men også i interiøret som helhed, idet inventaret blev malet som marmor, hvad det jo ingenlunde var. Det gjaldt om i disse tider at give indtryk af storhed og rigdom, og der sattes minder over familien Speitzer, der i egenskab af tiendejer også tog tårnrummet i brug til eget gravkapel. Her opsattes på væggen et træepitafium over Mads Gregersen, død 1753, og hans hustru Maren. Det er nu forsvundet, men to træfigurer, der efter oplysning er opsamlet i en brændestabel i Aggersborg, har formentlig været anbragt på dette epitafium (fig. 8). Figurernes forestiller to dyder, »troen« med foldede hænder, og »håbet« med et anker, begge meget robust skåret og malet til efterligning af sten samt med billig forgyldning på ankeret. Håbets storsnudede ansigt, der ses i profil og med vidt skuende blik, er karakteristisk for enevældens tid.

Året efter, i 1754, fik kirken sit altersølv, i henhold til indskriften skænket af den nye familie på gården, Christen Speitzer og hustru Anna Margrethe Lund. De lod i 1768 opsætte det bevarede smedejernsgitter i bueåbningen ind til familiegravstedet og anbragte på nordvæggen her et epitafium til evig ihukommelse i pagt med tidens skik. Det er af marmor. Den lange tekst lyder: »Indtil vor Herres og Frelsers tilkomst til Dommen haver herunder funden hvilested – Velædle og Velbyrdige Christen Speitzer til Aggersborggaard, Deres Kongelig Maj^{tes} Virkelig Cancellie Raad, som første Gang saa denne Verdens Lys 1710, Døde Aar 1767 + Med sin kiære Fru Anna Margrethe Lund, der første Gang saa denne Verdens Lys 1724, Døde Aar 17==+ Udi deres Ægteskab haver Gud velsignet dem med 6 børn, Navnlig /Maria Bolethe fød 1742/ Beche Christiane 1743/ Mette Kierstine 1745/ Mads 1746/ Anders 1747/ Anne Margrethe 1749/ + Herre Jesu forunde os, som herunder har funden Hvilested, paa din Aabenbarelses Dag til Dommen, en glædelig Opstandelse«.

Det kan nærmest betragtes som en regel blandt disse ordrige gravminder, at børnene ikke har ladet gravteksten fuldbyrde med dødsåret for den sidst afdøde af forældrene. Da An-

Fig. 8. Træfigurer forestillende »Troen« og »Håbet«, (højde 40 cm). Figurernes har formentlig været anbragt på det nu forsvundne epitafium i tårnrummet over Mads Gregersen Speitzer på Aggersborggaard og hans hustru Maren Christensdatter Hvanstrup. Omkring 1753. Privat eje. Foto Lennart Larsen 1983. Nationalmuseet. – *Wooden sculptures representing Faith and Hope (height 40 cm.). The figures presumably formed part of the decoration of the now-lost epitaph, formerly in the tower-room, of Mads Gregersen Speitzer of Aggersborggaard and his wife Maren Christensdatter Hvanstrup. About 1753. Private owner. Photo: Lennart Larsen 1983. National Museum.*

na Margrethe Lund døde 1777, opstod der også splid mellem børnene, der ikke ville acceptere, at Mads overtog stamhuset, og efter at Højesteret havde omstødt fundatsen for dette, måtte han købe sine søskende ud, men solgte gården 1803. Kisterne, der stod i tårnrummet, er siden blevet nedsat på kirkegården (1924), og blot marmortavlen og smedejernsgitteret vidner nu om fordums storhed.

Reparationsarbejder og forbedringer er til stadighed udført ved kirkebygningen, og især

efter midten af 1800-årene er mange ting sket til forbedring, ikke mindst af komforten. Stengulvene er skiftet ud med trægulve, bjælkeløfterne blev forskallet og pudset, det gamle våbenhus blev revet ned og fornyet med det nuværende, stoleværket blev totalt fornyet 1905 og omdisponeret 1926, da de gamle pulpitter i skibet fjernedes – to ved nordvæggen og et ved vestvæggen. I 1930 indkøbtes kirkens nuværende altertavle fra Øster Bølle kirke ved Ålestrup i Rinds herred, som den oprindeligt var skænket til i 1598 af herredsfogeden Christian Byrialsen, og hvor den nu førte en usikker tilværelse på loftet efter at være udskiftet med en ny alterprydelse. I tid svarer den til den kasse-rede lutherske altertavle i Aggersborg, men er rigere i udformningen med fire fritstående søjler. Den er også for bred til kirkens gamle murede alterbord og rager 40 cm ud over kanten i begge sider (fig. 5).

Udgravning i kirken

Kirkens historie i tiden efter reformationen kan vel i nogen grad følges ved hjælp af inventaret, men hvad der ligger før den tid må søges i gulvet, hvor de arkæologiske lag og fund kan give vigtige oplysninger. Ved kirkens restaurering 1976 skulle det daværende gulv skiftes ud i sin helhed, og der blev dermed en god mulighed for at foretage en arkæologisk udgravning⁷ til belysning af kirkens historie, der har en helt speciel interesse som følge af naboskabet til kongsgården og vikingeborgen. Kunne der mon kastes lys over dette naboskab eller fællesskab, og kunne der findes en forklaring på kirkens ensomme beliggenhed?

Ikke uventet fremkom der ved udgravningen spor efter ældre, enkle jordgulvlag, der har været dækket med brædder eller teglfliser; men kun små stumper stod tilbage, og det måtte i øvrigt konstateres, at de sene gulvlag næsten alle vegne var afgravet ved en eller anden lejlighed, hvorefter der var fyldt op med sand. Det oprindelige gulv ligger blot 20-25 cm under det nuværende, og det består af kompakt, sort jord dækket af et tyndt lag kalk. På dette niveau

ligger allerede de øverste store kampesten fra kirkens fundament synlige, og lidt dybere nede støder dette fundament sammen med endnu et. Der er nemlig lagt grundsten til en kirke før den nuværende, men den er tilsyneladende aldrig blevet opført. Den ældre kirke har været tiltænkt omtrent samme størrelse som den nuværende (fig. 9), men den er anlagt med en noget anderledes orientering, således at fundamenterne stedvis løber ind i hinanden. Der er ellers ingen spor efter den i form af mørtelstykker fra opmuringen eller stenfliser fra tildannelsen af bygningssten. Heller intet gulvlag kan tilskrives denne tidligere kirke. Efter at man har lagt det store kampestensfundament, er det tilsigtede byggeri af en eller anden grund åbenbart gået i stå. Så kan man undre sig over, at det én gang lagte fundament ikke blev udnyttet til den nuværende kirke.

Udgravningen førte endnu længere tilbage i tiden; hvor langt står ikke klart, men det er til en tid, der ligger før, man begyndte at grave ud til fundamentgrøfter. Da arbejdede man heroppe på bakken med jorddyrkning og pløjede muldjorden, så der i overfladen på undergrunderet er muldfyldte furer efter plovsåret. Grundlerets overflade ligger i dag en lille meter under kirkens gulv, og på tværs af kirken, omtrent midt i skibet, løber en ikke særlig dyb grøft i grundleret. Den har udgjort skel mellem to områder, for plovsorene forekommer kun vest for denne skelgrøft, mens planterødder aftegner sig ned i grundleret øst for grøften, hvor der desuden er mange begravelser, som er ældre end kirken og nu beliggende dybt under skibets sydøstre del. Andre ældre begravelser ligger under koret, og formentlig har hele området øst for grøften været en sammenhængende kirkegård, der for en stor del er fjernet eller ødelagt inden for kirkens areal ved senere tids begravelser. Begravelse inde i kirken var tilladt helt op til 1805. Men allerede den gang fundamentet første gang gravedes ned i undergrunderet til kirkebyggeri, blev mange af begravelserne beskadiget, og skeletterne til dels samlet i en »fællesgrav« ved alteret.

De begravelser, der blev genfundet i skibets

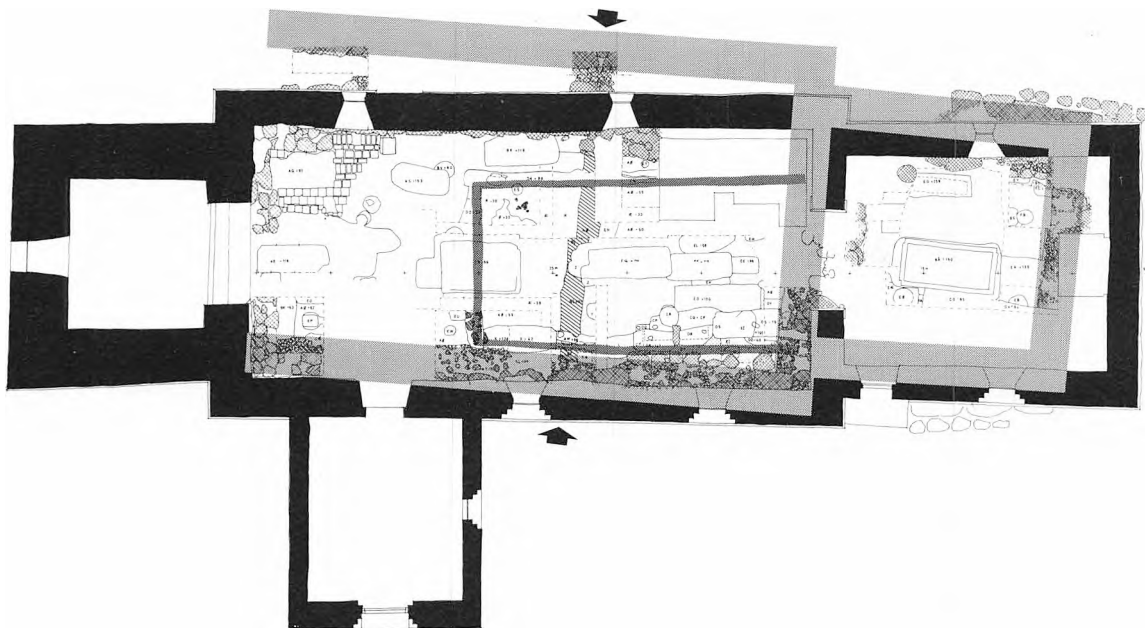

Fig. 9. Plan over udgravningen i kirken 1976. Fundamenterne til den første kirke, der ikke synes opført, er anlagt skævt i forhold til den nuværende. Den eksisterende granitkvaderkirke opførtes først med koret og formentlig en apside, mens skibet en overgang blot var opført som en lille træbygning. Under denne og ca. 2,5 m fra vestgavlen løber i nord-sydlig retning en skelgrøft, der har udgjort grænse mellem en pløjemark i vest og begravelsesplads i øst, før bygningen var opført på stedet. Den nuværende kirke med kor, skib, tårn og våbenhus er markeret med sort. Det midlertidige skib af træ er skitseret med gråsort. Fundamenterne til den ikke opførte stenkirke er skitseret med gråt. Den tværgående skelgrøft er skraveret og markeret med pile. Tegnet af Henrik Græbe 1976. Nationalmuseet. – *Plan of the excavations in the church in 1976. Foundations for an earlier church, which seems never to have been built, are laid out at an angle to the present church. Of the existing granite-ashlar church, the chancel, with an apse, was the first part erected, while the nave for some time consisted only of a small wooden building. Under this, and about 2.5 metres from the west gable, there is a boundary ditch running north-south which divided a ploughed field in the west from a burial-place in the east before any building was erected on the site.*

The present church, with chancel, nave, tower and porch, is marked in black. The temporary wooden nave is outlined in grey-black. The foundations for the never-erected stone church are outlined in grey. The cross-cutting boundary ditch is hatched and marked with arrows. Drawing by Henrik Græbe, 1976. National Museum.

sydside, dybt nede og ca. 1½ meter under kirkegulvet, skærer ind i hinanden, og i flere af dem er der aftryk efter en lille pæl, der har været sat ned oppefra, måske som et enkelt gravminde, eller måske snarere som en afmærkning af gravstedet, indtil en forskriftsmæssig begravelse kunne finde sted, hvis det hele er foregået i hast. I Erik den Rødes saga er omtalt, at man ved gravsættelsen satte en pæl på den døde bryst; den ragede op af jorden, og når det lykkedes en præst at komme til stedet, trak man pælen op og hældte viet vand ned, hvor den havde været. Skikken er også omtalt i

norske love, og helt op i vort eget århundrede har præster på Island kunnet fortælle om, hvordan de i fjernt beliggende landsdele har måttet forrette jordfæstelse, hvor man havde »størsat« den døde.⁸ Pæl-begravelse er selvfølgelig kun benyttet i de tilfælde, hvor man ikke kunne få en præst i tide, og i Aggersborg synes de dertil at vise, at gravene oprindeligt er placeret uden-dørs på fri jord.

På grund af de senere begravelser, der er foretaget inde i kirken over de ældre og stedvis dybere liggende, var det ikke muligt at datere disse ad arkæologisk vej. De gamle frilandsbe-

gravelser indeholdt heller ingen gravfund, men nogle sparsomme rester af knogler blev opsamlet og sendt til C-14 analyse, hvilket gav til resultat, at begravelserne i skibets sydside er fra 1000-årene. Materiale fra fire begravelser blev analyseret og gav kalibrerede dateringer på henholdsvis år 980, 990, 1010 og 1030 c.Kr. i kalenderår. Gennemsnitsalderen ligger således meget nær år 1000 c.Kr.. Men målinger af en anden kulstofisotop i materialet antyder dog, at dateringerne sandsynligvis er blevet forrykket og kan være helt op til 80 år for gamle. Det drejer sig om indholdet af den stabile isotop C¹³, som viser, at de pågældende mennesker har fået et væsentligt tilskud af fisk i deres kost, hvad der heller ikke kan undre. Fisk og havdyr indeholder lidt mindre C¹⁴ end landpattedyr, og hvis fisk i gennemsnit for hele året har udgjort 20% af vægten af deres kost, kan dateringen som nævnt være blevet op til 80 år for gammel. Indholdet af fisk i føden kan ikke beregnes nøjagtigt, og derfor må den sandsynlige alder af skeletterne sættes til mellem år 1000 og 1100 c.Kr.⁹

Det første store kampestensfundament til en kirkebygning kan da næppe være anlagt før slutningen af 1000-årene eller vel snarere omkring år 1100, eftersom flere af de ældre grave blev beskadiget og samlet i en »fællesgrav«. Knogler fra denne viste sig ved nærmere undersøgelse¹⁰ at indeholde fragmenter af mindst syv personer, hvilket kunne bestemmes ud fra syv overlappende fragmenter af underkæbe, og ud fra syv fragmenter af tandsæt blev aldersbestemmelsen som følger: 1 person 15-16 år, en anden 18-20 år, tre personer i alderen 20-35 år, og to i alderen 25-40 år og 45-55 år. Kønnen kunne ikke bestemmes ud fra fragmenterne, men ud fra lemmeknoglerne er det klart, at der har været mindst én mand, og udover spor af slidgigt på et par af de få hvirvelfragmenter blev der ikke observeret sygdomsspor på knoglerne. Gennemsnitsalderen ligger således i 20-årene, og det samme resultat gav en undersøgt begravelse i kirkeskibet; en mand i alderen 20-35 år.

Som tidligere nævnt er der intet, der tyder

på, at der nogensinde har været rejst en stenbygning på det først anlagte stenfundament, og mærkeligt nok er fundamentet til den nuværende kirke lagt lidt anderledes end det tidligere, således at det kun stedvis er blevet udnyttet. Ved korets østvæg løber de to fundamenter nærmest ved siden af hinanden, og her er tydelige spor efter opførelsen af den nuværende kirke i form af gennemgående jordlag hen over det ældre fundament, bl.a. også et byggelag bestående af granitafslag fra kvadertilhugningen. Men heller ikke denne gang magtede man at gennemføre hele byggeriet i en sammenhæng, og en tid lang stod kun koret opført i sten, hvilket vel kan forklare tilstedeværelsen af en »præstedør« i sydmuren.

Skibet blev imidlertid opført som en mindre træbygning, ca. 4×9 meter, symmetrisk placeret i forhold til koret. Kun aftrykkene er bevarede efter denne bygning og tyder på en forholdsvis let konstruktion med jordgravede stave, tæt stillet i en rende i leret og med den buede side udefter og den flade indefter. Foroven har stavene været sammenholdt med et hammerbånd, og af de store hjørnestolper, der også må have været, er kun sporene efter én med sikkerhed konstateret. Andre store stolpehuller er det vanskeligt at bestemme som hørende til træskibet, eftersom de lige så gerne kan stamme fra et stillads til opførelse af stenkirkens tunge mure. I den opfyldte rille efter trævæggene fandtes stedvis granitafslag fra tilværelsen af kvadre, hvilket viser, at træskibet er blevet direkte afløst af det nuværende kirkeskib i sten. Der er ikke noget gulvlag bevaret fra denne træbygning, men et stedvis ret svært lerlag under dens vestre del viser, at området er blevet planeret, før den lille bygning opførtes; pløjemarken vest for skelgrøften lå nemlig lavere end kirkegårdsarealet øst for grøften. Det vidste man imidlertid næppe, da det lille kirkeskib af træ skulle opføres, for både skelgrøft og pløjemark var da dækket af et ret kraftigt flyvesandslag med tegn på begyndende mulddannelse. Den gamle skellinie har dog på en eller anden måde været markeret og kendt, for planeringslagets østside følger skelgrøftens vestkant,

Fig. 10 Aggersborg kirke under udgravningen 1976. Foto Mogens Vedsø 1976. Nationalmuseet. – *Aggersborg Church under excavation in 1976. Photo: Mogens Vedsø, 1976. National Museum.*

selv om denne lå langt nede under det sorte flyvesandslag.

Dirkte på flyvesandslaget ligger den nuværende kirkes første gulvlag, sortere end dette og kompakt, hårdt tiltrådt og dækket af et lag kalk. Omkring halvdelen af kirkens samlede areal er blevet arkæologisk undersøgt, og al op-

gravet jord er blevet harpet i et finmasket sold for at opsamle alle genstande. Meget store partier er som nævnt tidligere gennemgravet i forbindelse med begravelser i kirken, og både jordlag og fund er derved omkalfatret, men adskillige steder var det oprindelige gulvlag bevaret urørt, og det var meget fundrigt. Særlig

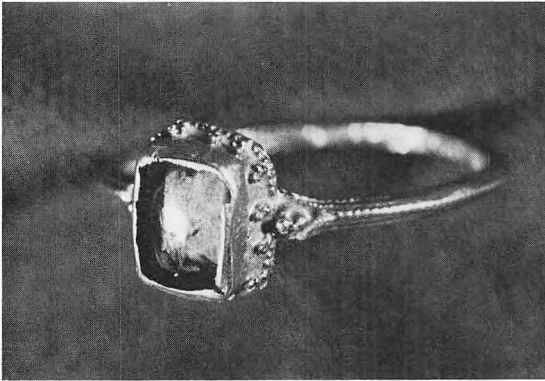

Fig. 11a. Guldring fundet i kirkens ældste gulvlag, men formentlig fra 1000:årene. – (a) *Gold ring found in the oldest layer of the church's floor, but probably from the 11th. century.*

interesse knytter sig til mønterne, fordi de kan dateres ret nøjagtigt.¹¹ Der fremkom i alt 341 mønter, hvoraf hovedparten var fra tidligere opgravede områder. I skibets jordgulvlag fremkom dog med sikkerhed mønter fra Valdemar Sejrs tid (1202-41), og skibets tilkomst må da rimeligvis kunne dateres derefter og har under alle omstændigheder været i brug før midten af 1200-årene. På det kalklag, der dækker jordgulvlaget, blev der i koret lige foran alteret fundet 2 mønter fra Svend Grathes tid (1146-57), og en mønt fra Valdemar den Stores tid (1157-82) lå i fylden til en begravelse nær alteret. Det nuværende stenkor må da rimeligvis være færdigt og i brug omkring midten af 1100-årene.

Mange andre ting af stor værdi endte i soldet og blev varetaget og indbragt til Nationalmuseet, 2. afdeling, hvor genstandene kan ses på forlangende (fig. 11).

Sammenfatning

Udgravningen i Aggersborg kirke har besvaret mange spørgsmål, men har også rejst nye. Vi ved nu, at den oprindelige dyrkningsjord en gang er blevet tildækket af flyvesand, men den gamle skelgrøft blev holdt vedlige, måske med et stakit som afgrænsning mod pløjemarken.

Fig. 11b. Pilgrimsmærke med bispehelgenen St. Servatius fra Maastricht (bispens hoved mangler; højde 5,2 cm). Omkring 1300. Nationalmuseet, 2. afdeling. Foto Lennart Larsen 1976. Nationalmuseet. – (b) *Pilgrim badge showing the bishop-saint St. Servatius from Maastricht (the bishop's head is missing). Height 5.2 cm. Around 1300. National Museum, 2nd. Department. Photo Lennart Larsen, 1976. National Museum.*

Kirkegården øst for skellinien blev anlagt før sandflugten, men byggeaktiviteterne på stedet tager først deres begyndelse efter. Til en begyndelse anlægges et kampestensfundament til en kirke, og den bliver opgivet, før murene er rejst; siden opførtes den nuværende kirke, først med kor og apside og efter en tid med skibet af sten. De omtrentlige dateringer er for kirkegården 1000-årenes senere halvdel; for det første fundament omkring 1100, for det nuværende kor med apside omkring 1150 tillige med et midlertidigt skib af træ, og endelig for det nuværende skib senest omkring 1250.

Dette giver allerførst den oplysning, at Aggersborg kirke og kirkegården derunder intet har at gøre med vikingeborgen. Der er ikke i den ellers store fundmængde fra udgravningen fundet en eneste genstand, der kan henføres til vikingetid, hvilket utvivlsomt ville være tilfældet, hvis der havde været en vikingegravplads, fordi vikingerne almindeligvis på traditionel hedensk vis gav de døde gravgaver med ved

begravelsen. Der er som indledningsvis bemærket heller intet, der tyder på, at kirken skulle være opført i sammenhæng med kongsgården, der så måske har rummet et eget kapel. Men hvorfor er da kirken opført her så afsides fra landsbyen? Det kan måske ikke helt afvises, at der tidligere har været en bebyggelse i kirkenes nærhed, men indtil videre må nok den gamle begravelsesplads, der nu delvis ligger under kirken, betragtes som en væsentlig årsag til bygningens placering. Her var allerede indviet jord, og måske havde man længe påtænkt opførelsen af en kirkebygning i tilslutning her til. Det tog sin tid, og først ind i 1200-årene var hele kirken i funktion, mens de ældste undersøgte begravelser som nævnt efter alt at dømme stammer fra 1000-tallets anden halvdel. De mænd, der faldt ved oprøret 1086 blev måske begravet her.

To spørgsmål trænger sig især på efter udgravningen. Det ene er det, vi stillede allerede før undersøgelsen, nemlig: hvor er vikingeborgens og den ældre bebyggelses døde begravet? Det ved vi stadig ikke, men vi ved, at det ikke er under kirken. Den kristne begravelsesplads er utvivlsomt lagt et andet sted end den hedenske; kristendom og hedenskab skulle ikke mødes. Det andet spørgsmål, der står tilbage, er, hvorfor i al verden man ikke har udnyttet det ældre stenfundament, da kirken blev opført? Måske har man ikke stolet på dets brugbarhed? Vi ved det ikke.

Noter og litteratur

1. Holger Schmidt: Vikingernes husformede gravsten, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1970, s. 13-28.
2. Indskrifterne er blevet undersøgt af runolog, dr.phil. Erik Moltke, og materialet er publiceret i: *Selskab for nordisk filologi, Årsberetning for 1977-1978*, København 1979, s. 3-5.
3. M. Mackeprang: *Danmarks middelalderlige døbefonte*, København 1941, s. 181. Fra samme værkstedsgruppe i Han-herrederne er udgået fontene i Ø. Svenstrup, Kollerup, Kettrup, Gøttrup og Vesløs, alle med den skulpturelle udsmykning begrænset til foden.
4. Erik Skov: Skriftemål og skriftestol, *Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller*, København 1983, s. 109-126.
5. Indberetning over farveundersøgelser på predellaen ved konservator Johannes Th. Madsen den 18. marts 1937 i Nationalmuseet, 2. afd.
6. Axel Steensberg: En brudebænk fra Aggersborg kirke. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1950, s. 158-162.
7. Indberetning i Nationalmuseet, 2. afd. Udgravningen er tidligere publiceret ved Henrik Græbe og Else Roesdahl: Kirken ved Aggersborg, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1977, s. 14-26.
8. Thor Magnusson: Staursetning, i *Arbók hins íslenzka fornleifafélags*, 1971, s. 108-112. Oplysningerne er venligst tilsendt Else Roesdahl 1977 af Thor Magnusson på foranledning af gravproblemer i Aggersborg.
9. Analyserne er udført af museumsinspektør, dr.phil. Henrik Tauber, Nationalmuseets kulstof-14 dateringslaboratorium, betegnelse NM VIII A 6028. Dateringerne er udtrykt i kalenderår efter kalibrering af aldrene i C-14 år, jvf. Henrik Tauber: Danske kulstof 14-dateringer af arkæologiske prøver III, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1970, s. 120-142.
10. Antropologisk redegørelse ved Berit Sellevold, Københavns Universitets Anthropologiske Laboratorium. Udskrift i Nationalmuseet, 2. afd.
11. Møntliste udarbejdet ved overinspektør Jørgen Steen Jensen, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, journal nr. 11/79-1690. Jørgen Steen Jensen: Tyske brakteater i danske fund. *Hikuin* 6, 1980, s. 101-110. Samme: Aggersborg-mønterne og andre norske mønter fra selvstændighedstiden i danske kirkefund. *Meddelelser fra Nordisk Numismatisk Forening* 1982, nr. 1, s. 13-19.

KAPITEL VIII

Aggersborggaard i een slægts eje siden 1852 – hvad litteraturen og slægten fortæller

af Felix Nørgaard

Limfjordslandskab

På Aggersborg kirkegård

Her findes følgende gravindskrifter:

Proprietair

Jacob Nørgaard

Til Aggersborggaard

* 10 Juni 1815

† 21 Januar 1893

Og Hustru

Ane Kathrine

Nørgaard

* 17 Oktober 1822

† 22 Juli 1913

Proprietær

Hans Nørgaard

Aggersborggaard

* 9.1.1859 † 20.3.1936

Og Hustru

Anna Nørgaard

* 22.5.1864 † 24.1.1934

Jacob Nørgaard

Aggersborggaard

* 19.11.1894 † 8.8.1977

Det er Aggersborggaards ejere gennem 125 år:
1852-1977.

Også en fjerde gravskrift findes: ørelæge
Aage Nørgaard (1900-1966).

Aggersborggaards nuværende ejer er Inger
Marie Nørgaard (f. 1897), en søster til Jacob og
Aage Nørgaard.

Jacob og Ane Cathrine Nørgaards gravsted på Aggersborg kirkegård. Foto Felix Nørgaard. – *The graves of Jacob and Ane Cathrine Nørgaard in Aggersborg Churchyard. Photo: Felix Nørgaard.*

Hans Smidth: Glibfiskeri på Limfjorden. Hirschsprungs Samling. Det var især ålfangst, det drejede sig om, i ældre tid: glibfiskeri. Hugo Matthiessen siger (»Limfjorden«, 1936), at vest for Aggersund var »Aalen den rigeste Skat man fravristede Vandet«. I »Viborg Amt«, 1839, fremhæver St. St. Blicher »Furbo-Aal« og fortæller om den travle aktivitet omkring Furland, hvor han »ifjor talte 56 Fiskerbaade«. – Hans Smidth: »Eel-fishing on the Limfjord«. Hirschsprung Collection. It was mainly eels that were caught, and in the old days by push-nets. Hugo Matthiessen says (in »Limfjorden«, 1936), that to the west of Aggersund: »the eel is the richest treasure to be wrested from the water«. In 1839, in »Viborg Amt«, St. St. Blicher makes much of the »Furboeel«, and describes the hectic activity around Furland, where he »counted 56 fishing boats last year«.

Fra Aggersborg kirke har man udsigt til store dele af Hanherred, Thy, Mors og Himmerland: naturbaggrunden for Aggersborg. Men især til Limfjorden, der mod øst går som en flod og mod vest åbner sig som et hav – livsnerven i en gårds, en slægts, ja, en befolknings historie.

Limfjorden er et væsentligt element i den livsfrode digtning, der opstod i Limfjords-egnene omkring begyndelsen af dette århundrede: Jakob Knudsen, Johan Skjoldborg, Johannes V. Jensen, Jeppe Aakjær, Thøger Larsen o. fl.; senere kom forfattere som Hans Povlsen, Hans Kirk og Erik Bertelsen.

Johan Skjoldborg levede størstedelen af sit liv ved Limfjorden. I »Min Mindebog«, 1934, fortæller han: »Vi begyndte Dagen med et Kik udover Fjorden, kunde knapt vente til vi fik Tøjet paa. Og det var ogsaa det sidste, vi fore-

tog os, inden Mørkningen om Aftenen sænkede sig over Jorden«. Og i digtet »Hjemm fræ« (»Dynæs Digte«, 1915) skriver han:

Men Fywren wa no de bæjst;
sin a wust op til Mand
a oller haar en Fywer sit
som uwd for Øsløs-Land.

Limfjorden har ogsaa kaldt på malerne, bl. a. Martinus Rørbye, Hans Smidth og Chr. Dalsgaard. Men den har ikke blot fortryllet digtere og malere, det gælder alle, »hvis Sind er modtageligt for Rytmen i Landskabets Linjer, Lysets vidunderlige Omskiftelighed og Horisonternes Dragen« (Hugo Matthiessen).

Limfjorden har dog først og sidst været af (livsvigtig) betydning for folk, der boede omkring den, de fleste var naturligvis bønder; men fiskeri og handel har for mange været en nød-

Aggersborggaard. Det kgl. Bibliotek. – *Aggersborggaard. The Royal Library.*

vendig indtægtskilde. Og mange havde det som hovederhverv.

Et karakteristisk befolkningselement var krejlerne, »De sejlene kræmmere«. ¹ De tjente til livets ophold, dels ved at handle med varer af forskellig slags, dels ved på deres både, »kåge«, at bringe varer fra et sted til et andet. Der var også i det 19. århundrede en meget betydelig skudhandel på Norge, hvor man fragtede korn op og fik træ med hjem.

Lige syd for kirken ligger *Aggersborggaard*. Fra kirkebakken ser man kun den store ladebygning. Resten er dækket af træer. Men nede mellem træerne ligger den gamle slægtsgård, hvorom Hans Kirk skriver:

»Der er noget ærværdigt og samtidig jævnt over den gode, gamle gård. De store avlsbygninger er skjult bag en mur, og Hovedbygning

gen ligger så roligt og hvilende med sin ene længe ud mod Limfjorden. Det tjærede bindingsværk skinner sort i solen, taget er mosgroet, teglstenene mørkebrune af ælde, og bierne summer i lindetræernes løv. Og fra haven og engene står der en sval luftning omkring gården«.

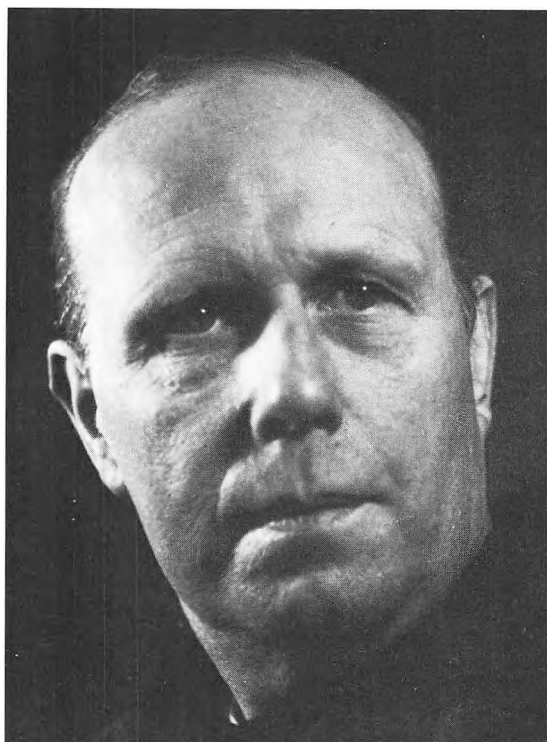
To store forfattere har beskæftiget sig indgående med familien på Aggersborggaard: *Jakob Knudsen* (1858-1917) og *Hans Kirk* (1898-1964).

Jakob Knudsen havde en kortvarig berøring med familien, men han har i flere værker givet meget væsentlige bidrag til belysning af denne familie. Hans Kirk var oldebarn af Aggersborggaard. Hans mor Johanne Kirk var datter af Marie Elisabeth Birgitte Nørgaard (gift Andersen) – ældste datter på Aggersborggaard.

Mens Jakob Knudsen kun kunne iagttage familien udefra, har Hans Kirk oplevet den inde-

Hans Kirk som lille sammen med sin mor, mormor og oldemor. – *Hans Kirk as a child, together with his mother, grandmother and great-grandmother.*

Hans Kirk. Det kgl. Bibliotek. – *Hans Kirk. The Royal Library.*

fra. Det fortæller han om i »Skyggespil«,² 1953. Han giver det ikke ud for at være nogen historisk skildring (bemærk titelen), kun en drengs crindringer. Men det er ved siden af »Fiskerne« blevet et hovedværk i hans forfatterskab.

Også tre andre medlemmer af familien³ har skrevet crindringer: *Jacob Andersen*: »Fra Bondens Thy til Kongens By«, 1926. *Else Elling*: »Mormor Laurette Hagensen, født Nørgaard, fortæller minder fra Aggersborggaard og Ullestrupgaard«, 1978. *Johanne Margrethe Seibæk*: »Et ægteskab på Aggersborggaard for hundrede år siden«, 1983.

Stamforældrene

Købmand og gårdejer *Jacob Nørgaard Christensen Kronborg* (1815-1893) var søn af Christen Kronborg Christensen (1783-1853), Vester Kjelgaard, og Elisabeth Birgitte Nørgaard

(1787-1829), datter af sogndegn Jacob Nørgaard i Kollerup. Hans farfar, Christen Christensen Kronborg (1738-93), gift med Anne Marie Mogensdatter Brix (1744-1829), var fæster på Vester Kjelgaard, men fik gården tilskødet 1784.

Chr. Kronborg Christensen var gift to gange. I de to ægteskaber var der i alt 14 børn, så det er måske ikke så mærkeligt, at oldebarnet Jacob Andersen havde svært ved at hitte rede i den vidtforvandede familie og tog det hele lidt summarisk. Han skriver, at der fra Vester Kjelgaard »uddrog en Flok Halvbrødre, der under Navnene Nørgaard, Christensen, Brix, Kronborg gjorde Slægten mangfoldig saasom Havets Sand og Himlens Stjerner«. Han fremhæver Jacob Nørgaard som den mest prominente, den, der gjorde sig jorden i Hanherrederne og Thy underdanig.

Ifølge historikeren, postmester C. Klitgaard

(»Slægtens Saga«, 1898),⁴ fik han en sølv mønt af værdi 1 mark, som den afdøde bedstemor, Anne Marie Brix, havde haft i sin lomme; af onklen Mogens Kjelgaard på Slette(gaard),⁵ Hjortdal sogn, fik han 1 rdl, og med disse 7 mark begyndte den 14-årige dreng at handle, købe skind og deslige. Fra hans 15. til hans 18. år var han i tjeneste hos farbroderen Mogens Kjelgaard, hvorefter han kom i handelslære i Aalborg. Forinden havde han hævet sin fædrene arv: 100 rdl. og lånt et tilsvarende beløb af farbroderen. Han fortsatte sin private handel, nu med kreaturer og ejendomme.

På sine mange handelsture kom han også til sognefoged Chr. Jensen i Brovst og forelskede sig i familiens eneste datter Ane Cathrine. 25 år gammel slog han sig ned som købmand i Brovst og begyndte at handle på Norge, havde egne skuder, der bragte varer frem og tilbage. Handelstalent havde han.

Ved denne tid friede han til Ane Cathrine, men hun sagde nej med den begrundelse, at hendes slægt havde været selvejere, hun måtte sidde på *egen jord!* Dette er i overensstemmelse med Hans Kirks beskrivelse: »Hun stammer fra en ældgammel fribondeslægt her i Hanherred, en slægt, som aldrig har været under adelsæg, og hun så vist en smule ned på min oldefar, der var fra en fattig storbondegård med en halv snes tønder hartkorn og mange børn – for hans familie havde kun været fribønder« i de to menneskealdre, der var gået siden de i 1784 købte deres fæstegård.

Jacob Nørgaard kastede sig endnu ivrigere over handelen på Norge for at tjene endnu flere penge, og i 1842 sagde Ane Cathrine ja ved et nyt frieri. Hun måtte dog indtil videre erklære sig tilfreds med at være købmanskone i Brovst; men drømmen om en herregård opgav hun ikke.

Endelig i 1852 havde Jacob tjent så meget, at han kunne virkeliggøre Ane Cathrines drøm. Han havde hele to herregårde på hånden: Aggersborggaard og Oxholm. Ane Cathrine valgte Aggersborggaard, og den blev med konge- og kirketiende, mølle, færgcoverfart m.v. købt for 70.000 rdl.

Jacob Nørgaard Christensen Kronborg. Fotografi (1926), formodentlig efter daguerrotypi 1855. – *Jacob Nørgaard Christensen Kronborg. Photo: (1926) probably after daguerrotype from 1855.*

Amtsforvalter L. C. Brinck-Scidelin, der ejede Aggersborggaard 1842-46, skriver i sit topografiske værk »Hjørring Amt«, 1828, at der i Aggersborg er adskillige marker, der »have saa sort og dyb Muld med Mergel-Underlag, at de kunne maale sig med de bedste Jorder i Danmark«. Dette gælder i særlig grad Aggersborggaard, »der tillige begavet med Uddrift og Kjær paa henved 300 Tdr. Land, en ikke ubetydelig Højbjergning og god Mergel, vel kan anses for en af de bedste Hovedgaarde paa lige Størrelse, men som og af Skatteregulerings-Commissionen blev ansat til den høieste Værdi, 100 Rbd. pr. Tde Land«.

Jacob Nørgaard skildres som varmhjertet og retsindig, en dygtig og meget virksom mand. Skønt ikke jurist hjalp han de bønder, der ikke ville gå til prokurator, med at affatte skøder og andre juridiske dokumenter, og hans formuleringer

ringer blev altid godkendt. Han havde flere tillidsposter og var i 1879 opstillet i Halvrømmen-kredsen som konservativ folketingskandidat, men blev ikke valgt.

Jacob havde meget lune og var en god fortæller. Barnebarnet Jacob Andersen beretter, at han tilbragte mange herlige dage på Aggersborggaard. Han husker, at der i den store have var en bæk nede ved fjorden, hvor man på sommeraftener sad og snakkede, fortalte historier og så på solnedgang. Det var hver gang, siger han, en begivenhed at »lytte til den gamle, kloge Mands morsomme Fortællinger«.

Både Jacob og Ane Cathrine følte sig altid som bønder. De kom i besiddelse af meget hartkorn, men det gav dem ikke herregårdsnykker. Han blev i tiltale kaldt »Husbond«, hun var »Madammen«. De var stolte af deres bondesprog og afstod aldrig fra at sige a. Jacob Andersen fortæller, at de for deres eget vedkommende var »overordentlig nøjsomme Mennesker, der intet brugte i det daglige. Men de var gæstfri til det fantastiske«.

Jacob Nørgaard har uden tvivl været en god ægtemand og en god far for de ni børn, som blev voksne. Familielivet betød altid meget for ham. Laurette Hagensen beretter: »Om aftenen læste Moder højt og fortalte historier af den mest forædlede slags. Vi sad i mørket om vinteren og hørte spændte til, mens Fader gik op og ned ad gulvet og røg sin pipe, og altid hang et par af os i hans arme eller lommer, som bestandig var revnede«.

Krigen 1864 bragte ham i en økonomisk klemme. Tyskerne besatte både Aggersborggaard og herregården Aagaard,⁶ som han på det tidspunkt var forpagter af. Tyskerne kommanderede så mange folk og heste ud fra de to gårde, at han alene på Aagaard fik et tab på 30.000 rdl. Han var dybt fortvivlet, men Ane Cathrine trøstede ham med ordene: »Du har aldrig gjort noget, som du eller vi skal skamme os over; vi vil tage fat, og alt skal gå som før. Gud er den bedste hjælper, og på ham kan vi stole« (Laurette Hagensen).

Jacob led meget af migræne, og Ane Cathrine kogte urter til ham for at mildne smerterne.

Hans tindinger blev badet i lavendelolie, og han skulle drikke et afkog af pulveriserede lavendelblomster med muskat, kanel og nelliker. Han havde altid en flaske med disse ingredienser med på alle sine ture til lands og til vands (Johanne Margrethe Scibæk).

I 1892 blev der holdt en guldbryllupsfest for de to gamle. Det var i den store stil, alt sølvtøjet var på bordet, festen varede i tre dage, og der var mere end 100 gæster. Guldbrylluppet blev forevigt på et stort billede, der endnu hænger på Aggersborggaard (se side 194).

Børnene gav deres forældre en moderne wicnervogn i guldbryllupsgave, noget, der naturligvis glædede Ane Cathrine og Jacob meget. Den eneste, der ikke var fornøjet med denne gave, var den gamle kusk Wilhelm. Han var vant til et mageligt sæde i den gamle vogn. Nu skulle han sidde højt til vejrs på en umagelig buk, uden ryg- og sidelæn. Og en aften da han skulle køre sit herskab hjem fra et besøg, gik det da også galt. Han faldt ned!

Herom fortæller Jacob Andersen: »Bedstefar havde længe iagttaget, at Farten sagtmede mere og mere, indtil Hestene omsider stod helt stille. Det var dette, der bevirkede Wilhelms Fald. Medens han nu, forskrækket og vred, samlede sig op, spurgte Bedstefar stilfærdigt: »Var du falden i Søvn, bette Wilhelm?« Men han fik intet direkte Svar. Derimod sagde Wilhelm, idet han atter entrede sin farlige Post: »Det var Sateme' en kjøn Tjenst' æ Bar [børnene] gjør' vos, ve å forær vos det her forbandede Skafot!«

Jacob Nørgaard havde ikke været helt rask ved guldbrylluppet, og i de følgende måneder forværredes hans helbred hurtigt. Han led under hoste og kvælningsanfald. Lægerne mente, at det var enten kronisk bronchitis eller kronisk astma. Ane Cathrine sagde, at det var »for store lunger«. Den 21. januar 1893 døde Jacob Nørgaard og blev under stor deltagelse begravet på Aggersborg kirkegård.

Ane Cathrine Nørgaard, f. Christensdatter (1822-1913), var datter af Christen Jensen, selvejergårdmand, sognefoged og lægdsmand i

Anc Cathrine Nørgaard. – *Ane Cathrine Nørgaard.*

Hans Kirk som 10-årig. Det kgl. Bibliotek. – *Hans Kirk at the age of 10. The Royal Library.*

Brovst (død 1835, 42 år gammel), og Maren Jensdatter, Brovst (død 1843, 64 år gammel).

Af Ane Cathrine har vi et mere nuanceret billede end af Jacob, takket været oldebarnet Hans Kirk. I afsnittet »Slægtens ældste« i »Skyggespil« har han tegnet hendes portræt. Han mødte sin oldemor, da han var en halv snes år gammel, og hun var omkring de 85. Herom fortæller han:

»Endelig står vi i en stor stue med svært, mørkt bjælkeloft. Vinduerne er små, og fra dem ser man fjorden og ud over engene, og de gamle døre er brede og med smukke messinghåndtag. Gulvbrædderne knager lidt, da vi bevæger os frem mod oldemor, som sidder i en stor stol ved vinduet.

Hun er klædt i en fin grå kjole med meget blondeværk i halsen, og på hovedet en blondekappe. Hendes ansigt er rynket, men levende, og de kloge øjne bag stålbrillerne meget skarpe og iagttagende. Hun nikker roligt og venligt,

da vi træder ind, og mormor går i forvejen hen til hende og knikser for hende, som om hun var en lille pige, og hun siger med en stemme fuld af ærbødighed:

– Goddag, mor, hvordan har I det?

Oldemor rækker sin hånd frem og trækker sin ældste datter ind til sig, og bagefter kommer turen til min mor, som pludselig også er forvandlet til en artig, lille pige. Og da de har hilst på oldemor, stiller de sig ved siden af hende, og oldemor siger:

– Det er jo så Johannes dreng.

Jeg bukker kejtet, som jeg har fået besked om, og står rød og med hjertebanken, mens oldemor tager skøn over mig. Hun giver sig god tid, jeg er hendes ældste barnebarnsbarn og slet ikke nogen ubetydelig person. Jeg mærker hendes blik, men det er meget venligt, og jeg møder det, mens jeg hører duerne kurre udenfor«.

Stolen ved vinduet, hvor oldemor sad. Stuen ser ud i dag som dengang. Fot. Niels Elswing. – *The chair by the window on which great-grandmother used to sit. The room looks today as it did then. Photo: Niels Elswing.*

Anc Cathrine havde én væsentlig ambition: at eje jord. Byfolk og akademikere regnede hun ikke. Penge har ikke betydet noget for hende, ej heller ydre ære. »Hun elsker store gårde og smukke marker og hvede og frodige engdrag«, siger Hans Kirk og fortsætter: »Hun er jordkær, og hun har bedre forstand på landbrug end nogen proprietær, hun kan bedømme en ko eller en hest og skønne, hvor mange fold byggen vil give i år«.

Ane Cathrines have

I sin beskrivelse af »Viborg Amt«, 1839, fortæller St. St. Blicher om haverne omkring bondegårde og herregårde. Han skriver, at bonden i almindelighed gør meget lidt ud af sin have (»Kaalgo'ren«). Men han mindes smukke haver ved Aunsbjerg, Hald, Vindum Overgaard og Allinggaard. Om han havde levet og havde besøgt Aggersborggaard, ville Ane Cathrines have nok også have glædet ham.

Hun fik straks i 1852 overdraget flere tønder land til have. Der blev plantet mange træer og buske, og der blev anlagt en stor urtehavn, fyldt med krydderurter, der havde Anc Cathrines særlige interesse. Hun havde omkring 50 forskellige slags. En del blev sendt til Norge eller solgt på torvet i Aalborg. Men på Aggersborggaard brugte man krydderurter i maden året rundt, ikke for velsmagens skyld men for at holde sygdomme borte.

Jakob Knudsen har flere steder beskrevet Aggersborggaards have. Smukkeste vel i slutningen af »Den gamle Præst«: »— Det var et ganske dejligt Foraarsvejr. Klart og dog fugtigt, og stille, alle Stammer og Grene vaade efter Regn, fuldt af Rakler og Pile-Gjæslinger i Hegnet, — og saa hele Havens Bund, saa langt mine Øjne for Træer kunde naa, mørkeblaa af Violer«. Haven er nu i forfald, men hvert år kan man endnu på Aggersborggaard se violer blomstre på nordskrænten.

Den politiske og religiøse konservatisme

Ånden på Aggersborggaard var konservativ. Jacob Nørgaard havde på sit skrivebord en gipsbuste af Estrup. Det samme havde hans svigersøn Hans Rudolf Andersen. Alt, hvad der hed venstre, var afskyet. Kun Bjørnson var delvis undtaget, Anc Cathrine læste hans bondefortællinger, selv om de var skrevet af en »grimme Venstremand«. Engang under en diskussion, hvor Jacob Andersen forsvarede Bjørnson, bemærkede Jacob Nørgaard stilfærdigt: »A tror Pinede, at den bette Jacob har været i skidt Selskab« (Jac. Andersen). Ellers var det mest Blicher og H. C. Andersen, Anc Cathrine læste.

Også på det religiøse område var man konservativ, ikke noget nymodens med Indre Mission, Grundtvigianisme o.lign. Og naturligvis kunne man slet ikke godtage nyere strømninger: Darwin, Brandes o.fl. Mennesker, der forkyndte den art ideer, var jo »fritænkere«, og dermed var alt sagt! Man bekendte sig til en gammel rodfæstet bondetro. Man stolede på

Vorherre, regnede med hans hjælp, hvis det kneb.

Der var stor forskel på religionen i Thy og Harbør. Det vidste Hans Kirk noget om (hans far var fra Harbør). Han skriver: »Oppe i det fede Thy regerer Vorherre som en alfaderlig gammel bondegud, og på Harbør råder Jesus, som er streng og kræver bøn og anger og underkastelse. I Thy kommer man i himlen efter sin salig død, om man da ellers bare har skikket sig nogenlunde vel mellem mennesker. I det fattige Harbør er det forfærdelig svært at undgå Helvede og Djævelen, og man må to sig i lammets blod«.

Denne bondereligion, som man på Aggersborggaard bekendte sig til, stod i stærk kontrast til Indre Mission, i hvert fald på tre områder: man dansede ved enhver fest, spillede kort ved ethvert samvær og drak brændevin ved enhver lejlighed. Alle tre dele betragtedes nærmest som livsfornødenheder.

Også i opdragelsesmetode var man konservativ. Børn skulle lystre deres forældre, og hvis de var obsternasige, vankede der en omgang klø. Laurette Hagensen fortæller: »Vi fik en god dragt prygl, når Moder mente, at vi fortjente det, og så holdt vi dobbelt af hende«.

Brev fra en 86-årig

Efteråret 1908 skrev Anc Cathrine et flere sider langt brev til sin nygifte datterdatter Mariane. Dette brev viser en mærkelig usvækket åndskraft hos en 86-årig, der stadig har sine faste meninger og sine meningers mod. Det fortæller meget om Anc Cathrines religiøse, moralske og politiske forestillinger. Brevet lyder i sin helhed sådan:

For en Tid siden skrev jeg paa et Brev til dig men kom kuns halvt veis, saa spurte jeg du og din gode Mand var reist en Tuur til vor store Hovedstad, med alle sine Lyder og Dyder, ja meget Smukt og stort er der, men Ak, og Vee — hvilken Elendighed, næsten i alle Retninger, Gud i det høie see naadig ned til den store Flok, som jeg især holder Tankerne ved, hver Gang jeg læser i Aviserne om unge Mennesker, som kommer ind paa de vildsomme veie, og en ond Aand saa godt som tager hele Magten fra dem, og

Aggersborggaard d. 15de 8
11

Minne til mine Mariane,
 Det er Tid videre (hvor jeg gaae et
 Brev til dig, men kom snart hober
 reis, for Trøste jeg du og din gode
 Mand og os alle om Frihed til
 og hos Hovedstad, med alle fine
 Lyder og Syder, ja meget smukt og
 Jæst og det, men Ah, og Hæ- bial.
 Men Elendighed, neten i alle
 Mærkingel, Gud i det hvide for
 næntig med det som hos Folk
 som jeg i bød, kaldet tankerne end,
 Det ja jeg løber i Osiforne
 om isvige i denne flet, som kommer
 ind paa de vildfjæmme reis, og en
 end Landtæg og de som tager hele
 Magtens fra dem, og røddet de
 Sjævelen Ch. den Fjæver, tager den

om Anc Cathrines Man somer med det paa i som Griffenfeldt
 de Storden blev mig gram da lærte jeg at kjende
 174

Facsimile af brev fra Ane Cathrine. – Facsimile of a letter from Ane Cathrine.

rækker de Djævelen blodt en Finger, tager han strax hele Haanden, ja det store Lovpriste Friheds Træ bærer sørgelige Frugter – jeg synes jeg er bange, Danmark gaar nogle Sørgelige Tider imøde, men vi Danske har altid været mere Indbilske, af vor egen Klogskab end vi har Lov til at være, nu den Steen der er for tung at løfte maa vi lade ligge, og see at, bruge den Forstand vor Herre giver enten det er Stort eller Lit, og ikke den fri Vilie raade ene, ja kunde vi blot vandre saaledes, henede, saa vi som redelige Sande, Mennesker i Samfundet henede, og ikke fortabte i det høie men hvem Elsker Menneskerne som de Himmelske Aander og jeg tror forvist de er om os henede paa Jorden og seer vor Kamp og Stigen i mellem Himlen og Jorden.

... [En side af brevet mangler.]
 ... er endnu Lige god, – nu har Poletiet jo fanget den russiske Anarkist, ogsaa de mange Polakker, som var i hans Følge – ja det er urolige Tider vi lever

i, og vor Landsmand Alberthi, er ved at sætte Kronen paa et vist Røveri, eller Tyveri, – men i gammel Tid, meendte man at Hæleren var ligesaa god som Stjeleren – man kommer i disse Tider i tanker om Lord Palmerston satte i sit store Blad, nu er Danmark saavidt at de tager deres Ministre op af Rendestenen – det var en Tid, at man mente at Æren er det Faureste Træ i Skoven, men der er ingen Ære i naar vi har en Gjeld, og skal betale, ogsaa vil betale, med Menneske Blod – saa gik det da vi skulle aflevere Holsteen men da saa Rensteens Ministeren kom til England, tilbød han et Stykke af Slesvig, som aldrig var forlangt, men det morede Bismak m. fl. nu det var ikke Politik jeg vilde skrive om, stakkels Forbrydere, de har maaskee ogsaa Foreldre, Søkende og Venner, vor Herre bevare os alle baade unge og gamle for at opleve, saadanne Sorger af nogen som hører os til – Armod eller Rigdom, er intet derimod men alt hvad der hører til det gode er fra, Guds Engle, eller de gode Aander som er om os allesammen, og nu er du vel Træt og kjed, af alt det Vrøvl men Tanker og Pennen løber om Kap – du og din kjære Mand være tusin gange hilset fra din gamle hengivne Bestemoder

A. K. Nørgaard

Ranbmærkning til første side: om Ane Johanne kan man med Ret sige, som Griffenfeld Da Verden blev mig gram da lærte jeg at kjende o. s. v.

Ranbmærkning til sidste side: Ane Johanne som engang boede i Lunde, blev tildelt paa Finans Loven nu til Nytaar 500 kr. hun var henrygt – nu døde hun d 11. om aften.

En storladen gammel bondekone

Hans Kirk mener, at Anc Cathrine havde gennemført matriarkatet. »Hun har styret sin familie, og hendes døtre er smukke og handlekraftige og dygtige. Mændene betyder ikke så forfærdelig meget. De er i reglen skikkelige og føjelige og gode fædre for de mange børn, som oldemors døtre føder. Men disse efterhånden aldrende koner er fulde af energi og humor og dygtighed, Gud velsigne dem, et godt gammelt bondesind har de fået i arv«. »Og i det gamle bondeliv«, siger han andetsteds, »fandtes der en kulturarv, som ikke må glemmes, en sindets redelighed, en ærlig kløgt og uafhængighed«.

Det med matriarkatet er der nu ikke enighed om. Jacob Andersen taler om de *patriarkalske* forhold på Aggersborggaard. Det samme gør Laurette Hagensen.

Anc Cathrine var i besiddelse af en sjælden viljestyrke, hun var en af slægtens stærke kvinder. Hendes og Jacobs ægteskab har ikke været idyl og harmoni gennem alle 50 år. Men det har hvilet på en gensidig respekt og en dyb kærlighed.

Sine sidste år levede Anc Cathrine først en tid på Gl. Ullerupgaard, senere i et hus i Aggersund. Her døde hun 1913, 91 år gammel. Det var et rigt liv, der hermed blev afsluttet. Hun havde haft både medgang og modgang, mest det første. Hun var utrættelig arbejdsom gennem hele livet. I 10 år, 1893-1903, styrede hun (i perioder hjulpet af sønnerne Hans Bertram og Mogens) Aggersborggaard, det vil sige fra hun var 70 år, og indtil hun blev 80. Noget kun et par af døtrene, og nu sidst barnebarnet Inger Marie Nørgaard, har kunnet gøre hende efter.

Ingen har vel bedre end Hans Kirk beskrevet Anc Cathrine. Derfor skal hans ord stå her til sidst:

»Hun er en storladet gammel bondekone, datter af en ældgammel slægt og moder til en slægt, og hun elsker jord, fordi den betyder frihed og velstand og blomstring, men hun for-

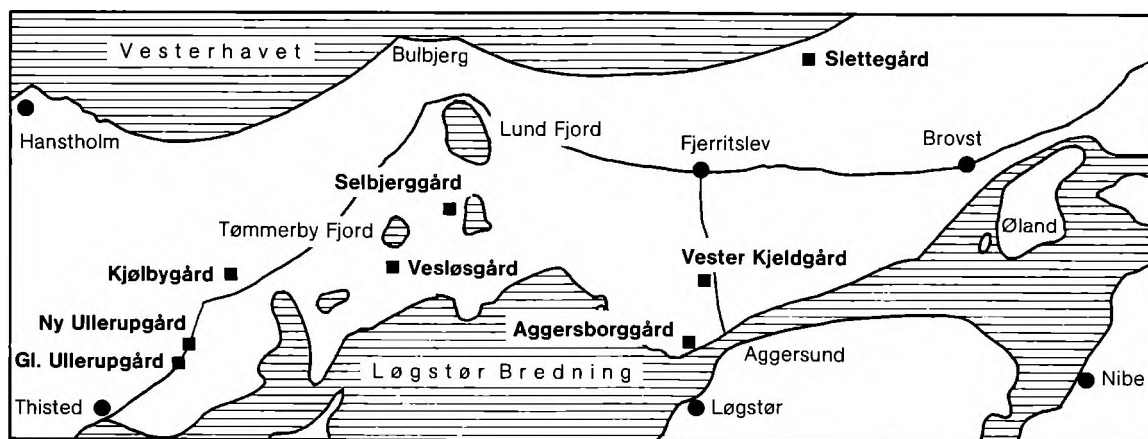
agter alt, hvad der er uægte og billigt. Hun er storbonde og lider ikke proprietærer. Hun sidder som en erobrere på den gamle kongsgård Aggersborg, og hendes forfædre var vel mellem dem, der forfulgte bondeplageren kong Knud til Odense og huggede ham ned. Noget uhyre gammelt og noget meget stort og gævt har bolig i denne gamle kone, der er så streng og mild, så frygtet og elsket«.

Hartkornets vækst og visnen

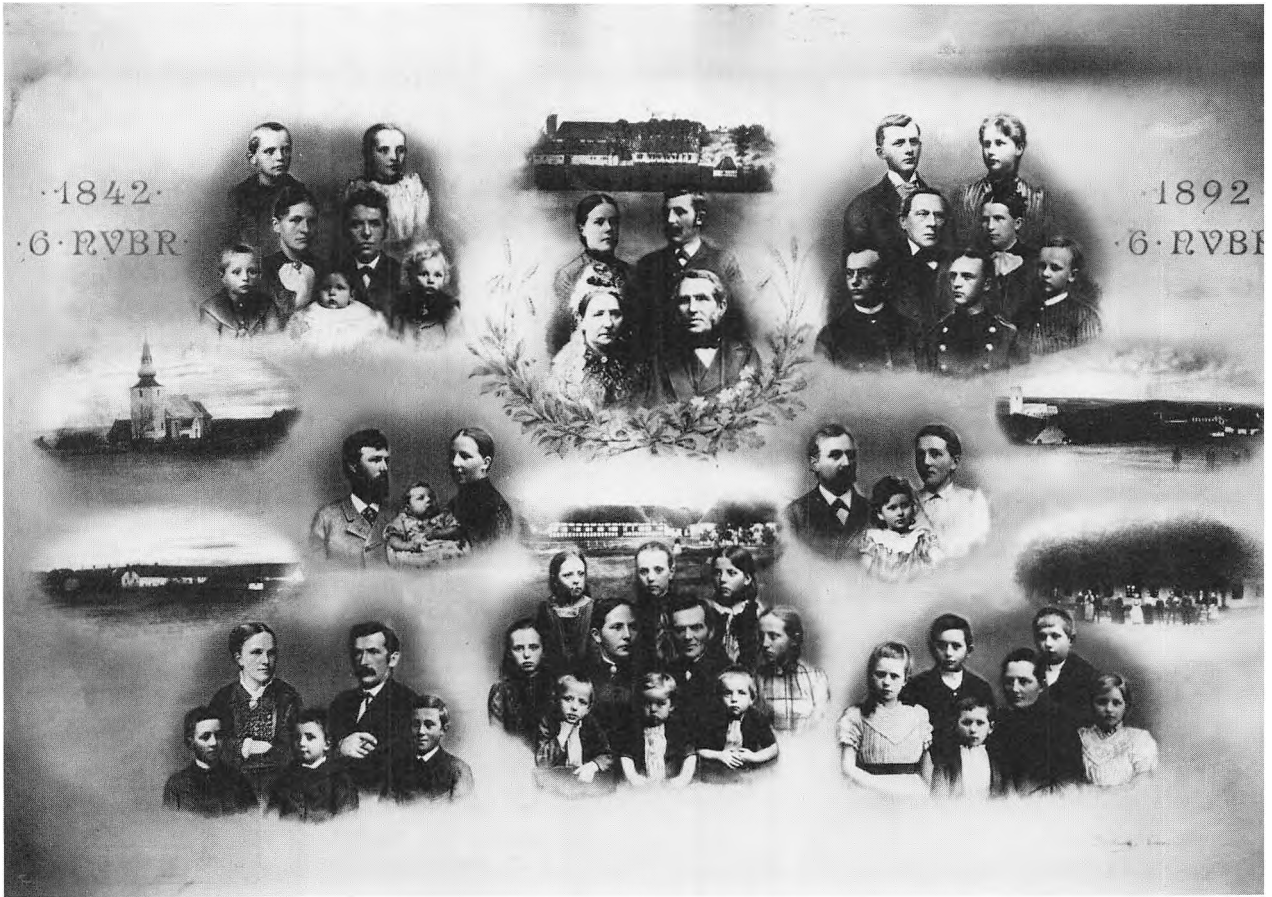
Børnene og deres gårde

Frugtbarhed var nøgleordet i Anc Cathrines liv. Alt groede under hendes hånd – krydderurter, børn og hartkorn. Hun fik 10 børn, og hendes døtre og svigerdøtre skænkede hende ikke mindre end 52 børnebørn (hvoraf 42 blev voksne).

Der fulgte også sorg med al denne frugtbarhed. En datter, *Agathe Everine Fogtmann Nørgaard*, døde nogle måneder gammel af skarlagensfeber (1858). Og en søn, *Chr. Kronborg Nørgaard*, døde 18 år gammel. Dette sidste dødsfald tog så hårdt på Anc Cathrine, at hun ikke var sig selv i lange tider; hun gik ene om i

Slægtens gårde nord for Limfjorden. Tegning J. Kirkeby 1984. – *The manors north of the Limfjord belonging to the family. Drawing: J. Kirkeby, 1984.*

Guldbryllupsbillede (1892): Jacob og Ane Cathrine Nørgaard med familierne, deres gårde og kirker.

Øverst i midten: Aggersborggaard med Jacob og Ane Cathrine. Over dem Hans og Anna Overgaard.

Nederst i midten: Mariane og Mogens Brix Kronborg med Vester Kjølgaard i baggrunden. De er omgivet af døtrene Mariane, Kathrine, Elisabeth, Gjertrud Ane og Margrethe samt forneden sønnerne Christian, Frederik og Jacob.

Øverst til venstre, her uden gård: Mogens og Petrea Vestergaard med børnene: Jacob, Kathrine, Martin, Anders og den spæde Johanne.

I midten til venstre: Louise og Anthon Gregers Pedersen med den spæde datter Petrea.

Nederst til venstre: Vesløggaard og nedenunder den Chr. Jensen og Sine Vestergaard med deres tre sønner: Jacob, Carl og Søren.

Øverst til højre: Marie Elisabeth og Hans Rudolf Andersen med børnene: Christian, Johanne (senere Kirk), Søren, Jacob og Valdemar. Nedenunder: Kjølbygaard med kirke.

I midten til højre: Margrethe og Nis Hagensen med datteren Jacobs. Under dem parti fra Gl. Ullerupgaard.

Nederst til højre: Laurette Hagensen og børnene Hans Peter, Jacob, Kathrine, Hedevig og Martin.

Golden Wedding picture (1892): Jacob and Ane Cathrine Nørgaard, surrounded by their children, sons- and daughters-in-law, and grandchildren; in the background their manor houses and churches.

sin have eller opholdt sig længe på kirkegården. Hun ville ikke søge læge, for sorg er ingen sygdom, sagde hun.

Når man skildrer Aggersborg-familien i sidste halvdel af det 19. århundrede, må man opfatte »stamforældrene«, børnene og deres gårde som en helhed. Gårdene kan ikke undværes, hvis vi vil have et nogenlunde sandt billede af denne families liv. Det giver også guldbryllupsbilledet udtryk for. Det var et gårddynasti, et familieimperium, der som alle imperier levede en tid og derefter gik i opløsning.

Sønnerne

Den ældste søn *Chr. Jensen Nørgaard* (1846-1919), gift med *Sine Vestergaard* (1856-1918), overtog *Vesløsgaard*⁷ i Thy, en gammel herregård, som faderen havde købt i 1870. Den næste i rækken var *Chr. Kronborg Nørgaard* (1848-67) og den tredje var *Mogens Brix Nørgaard* (1849-1911), gift med *Petrea Frederikke Vestergaard* (1862-1948).

Det meste af sit liv var *Mogens* landmand: ejede gårdene *Kristineberg*⁸ og *Ørbækgaard*⁹ på Djursland. Men han blev familiens første skrivende mand. Efter at have solgt *Ørbækgaard* boede han og hans familie et par år på *Aggersborggaard*. 1899 købte han *Skerpinggaard*¹⁰ i Kettrup. Og samtidig hermed begyndte han udgivelsen af »*Fjerritslev Avis*«. ¹¹ Han redigerede bladet til sin død 1911, hvor han efterfulgtes af sin søn *Martin Nørgaard*. Også sønnen *Jacob* havde taget journalistiske evner i arv.

Den fjerde søn *Hans Bertram Fogtmann Nørgaard* (1859-1936), gift med *Anna Søndergaard Overgaard* (1864-1934), vil blive nærmere omtalt i et senere afsnit.

Døtrene

Alle børnene kom til at sidde på store gårde. *Hans Kirk* slår næsten over i eventyrtonen, når han fortæller, at de tilsammen »ejer hundreder af tønder hartkorn«. Men det er ikke gået af sig selv, fortsætter han. »Oldemor har styret sine mange døtre i sikker havn. Det har nok kostet

Mogens Brix Nørgaard, 1908. – *Mogens Brix Nørgaard*, 1908.

sorg og tårer, men kun en af døtrene har kunnet trodse hendes stærke vilje. Det er *Mariane*«.

Den ældste datter *Marie Elisabeth Birgitte Nørgaard* (1843-1914) blev gift med *Hans Andreas Rudolf Andersen* (1830-94). I 1873 købte de den gamle ærværdige *Kølbygaard*¹² i Thy. *Hans Kirk* fortæller: »Min morfar var herredsfuldsmægtig i Løgstør, men måtte forpligte sig til at købe gård, før han fik mormor«. De blev dog gift 5 år før han kunne indfri løftet.

Da *Hans Kirk* 5-6 år efter sit første møde med oldemor besøgte hende igen, var hun blevet meget gammel og sørgmodig, skriver han. På det tidspunkt var *Kølbygaards* fremtid usikker. Hun foreslog ham:

»Skal vi ikke købe *Kølbygaard*. A har penge endnu. Og du kan få den, a vil købe den til dig«.

Drengen mente ikke at have tilstrækkelig forstand på landbrug. Oldemor svarede:

»Men a kender til landbrug. Det er en skøn gård, og hvorfor skal den gå ud af slægten? Vi to kan drive den sammen.«

Han tøvede med svaret, og oldemor afsluttede samtalen:

»Ja, ja, lad så det fare. Inden længe har a vel fået den jord a skal have. Og så må det ske, som Vorherre vil.«

De følgende fire døtre: Mariane, Ane Marie Laurette, Margrethe Cathrine og Louise Frederikke giftede sig i årene fra 1875 til 1891 (i nævnte rækkefølge) med ejerne af Vester Kjølgaard, Ny Ullerupgaard, Gl. Ullerupgaard og Vindum Overgaard. Og dermed kulminerede gårddynastiet. Det var især Mariane, men også Margrethe og Louise, der var i strid med moderen om valget af ægtefæller.

Mariane (1852-1927) ville giftes med sin fars halvbror¹³ Mogens Brix Kronborg (1842-1927) til Vester Kjølgaard.¹⁴ Men han havde jo (som Hans Kirk siger) alt for lidt hartkorn til at få en af Aggersborggaards døtre. Alligevel lykkedes det for Mariane, vistnok med faderens hjælp, at gennemtrumfe sin vilje, og hun blev stammor til en stor slægt.

Ane Marie Laurette (1853-1937), gift med Martin Hagensen (1851-87) Ny Ullerupgaard,¹⁵

oplevede kun ægteskabslykken i få år. Hun blev enke i en alder af 33 år og døde først 51 år efter. I mere end 20 år bestred hun alene driften af den store gård.

Margrethe Cathrine (1862-1930) var i sine unge dage forelsket i en medicinsk student, men det kunne jo ikke blive til noget, da han ikke ejede hartkorn! Så var Nis Nissen Hagensen (1852-1930) på Gl. Ullerupgaard et mere passende parti, og ham blev det.

Men med gårdens drift gik det ikke særlig godt. Margrethe blev »missionsk«. Hun kunne midt i den travle høsttid finde på at tage karle og piger med til missionsmøder langt borte, noget der vakte moderens stærke misbilligelse. Hun havde naturligvis ikke noget imod religionen, men det var uhørt at forsømme de pligter, man havde på en gård! Til sidst måtte de afhænde Ullerupgaard.

Margrethes »missionskhed« er nok ikke hele forklaringen på, at det ikke gik så godt, som Ane Cathrine kunne ønske. Nis Nissen har måske ikke været nogen god landmand, og Margrethe kan have haft gode grunde til at søge trøst i »missionen«; skuffet ungdomskærlighed og de fire første børns tidlige død.

Vedrørende Margrethes senere skæbne er Hans Kirk ikke rigtigt underrettet. Han skriver, at Gl. Ullerupgaard blev sat til tvangsauk-

Hartkornets vækst 1852-1891

		Hartkorn
1852	Aggersborggaard: Jacob Nørgaard	32
1870	Vesløsgaard: Jacob Nørgaard; overtaget af sønnen Chr. Jensen Nørgaard 1876	23
1873	Kølbygaard: Marie Elisabeth Birgitte Nørgaard – Hans Rudolf Andersen	32
1875	Vester Kjølgaard: Mariane Nørgaard – Mogens Brix Kronborg	8
1876	Kristineberg: Mogens Brix Nørgaard (gården solgt 1887)	15
1878	Ny Ullerupgaard: Ane Marie Laurette Nørgaard – Martin Hagensen	17
1882	Gl. Ullerupgaard: Margrethe Cathrine Nørgaard – Nis Nissen Hagensen	18
1887	Ørbækgaard: Mogens Brix Nørgaard (gården solgt 1897)	30
1889	Selbjerggaard: Hans Bertram Fogtmann Nørgaard	11
1891	Vindum Overgaard: Louise Frederikke Nørgaard – Anthon Gregers Pedersen	26

tion 1912 og tilføjer: »Med de halv voksne børn rejser hun og Nis til Amerika, til fattigdom og slid og en glemt grav i et koldt og fremmed land«.

Det gik lidt anderledes. Gården blev ikke solgt ved tvangsauktion, og Margrethe og hendes mand fik så meget til overs ved salget, at de kunne købe sig en mindre gård, Kjærsholm, lidt nord for Horsens. Her befandt de sig godt, indtil sønnen Nis Nissen kom hjem fra Amerika og sagde, at de måtte bo under større forhold. Han fik dem til 1914 at købe Ørbækgaard, og det skulle de ikke have gjort! Sammen med to døtre udvandrede de 1916 til Canada, senere USA (sønnerne var derovre i forvejen). Her købte de en lille farm og fik relativt gode levevilkår. De døde begge 1930 og efterlod sig en vidtforegrenet slægt, der gik op i det amerikanske samfund.

Louise Frederikke (1865-1940) begyndte som husbestyrerinde for Anthon Gregers Pedersen (1854-1900), Vindum Overgaard ved Viborg.¹⁶ Det var jo galt nok, at hun havde søgt en husbestyrerindeplads; men værre blev det, da hun meddelte, at hun ville gifte sig med den mand, hun var husbestyrerinde for! Nå, også her lykkedes det far og datter at få problemerne bragt til en lykkelig løsning. Det er jo nok gået forholdsvis let, fordi hartkornet var i orden.

I 1890'erne kunne Ane Cathrine hvert år lade spænde for sin wienervogn og aflægge besøg hos børn, svigerbørn og børnebørn på de mange gårde, »og hvor hun kommer, bliver hun modtaget med ærbødighed, men også med frygt. For den ældgamle kone ser alt, om der er tidsler i kornet, om kvæget er af den rigtige, givtige stamme, om bygningerne er velholdte og tyendet af den rette slags. Og hun siger ikke ret meget, men det hun siger bliver sagt med fynd, som uappellabel dom«. (Kirk).

Ane Cathrine elskede sådanne ture, selv om de kunne være anstrengende med den tids befordringsmidler (jfr. Jacob Andersens beskrivelse af turen fra Aggersborggaard til Kristineberg). Men når hun havde været borte i nogle dage, begyndte hun at længes efter Limfjorden.

Ifølge Johanne Margrethe har hun udtalt: »Jeg tror ikke, der findes noget skønnere end Limfjorden i hele Danmark«.

Men »imperiet« sank sammen. Et kvart århundrede efter var kun Aggersborggaard og Vester Kjelgaard tilbage på slægtens hænder.

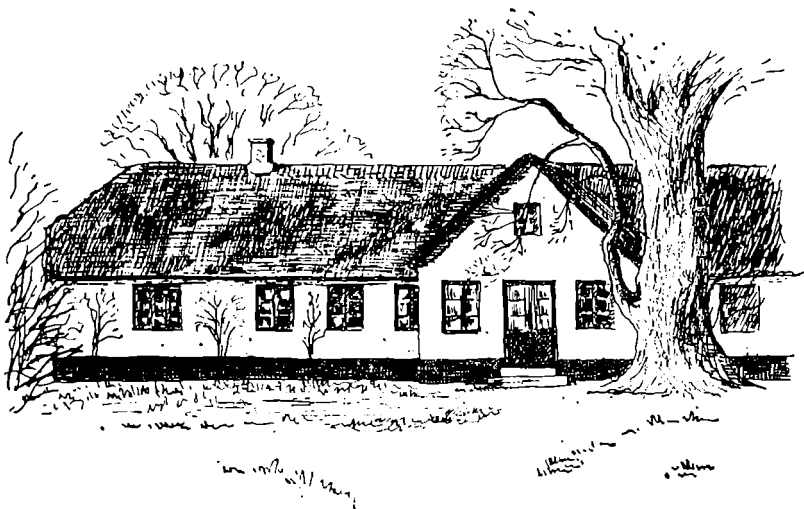
Jakob Knudsen og Aggersborg

Jakob Knudsens far, Jens Lassen Knudsen, blev præst i Aggersborg 1864, da sønnen var 6 år gammel. Otte år efter fik han embedet som sognepræst i Lejrskov vest for Kolding.

Jens Lassen Knudsen faldt aldrig til i Aggersborg. Han var grundtvigianer og venstremand (Jacob Nørgaard på Aggersborggaard, hvorunder kirken hørte, var som nævnt højremand). Der var religiøse brydninger: Indre Mission, Grundtvigianisme, Baptisme etc. i Hanherred

Jakob Knudsen. Det kgl. Bibliotek. – *Jakob Knudsen. The Royal Library.*

Aggersborg gamle præstegård. Tegning af Bent Rolighed. – *The old vicarage, Aggersborg. Drawing: Bent Rolighed.*

som så mange andre steder. Men Aggersborg mærkede ikke meget til dem, her herskede en gammeldags religiøsitet, en jævn fromhed, der som før nævnt ikke udelukkede kortspil, dans og brændevin; man gik i kirke om søndagen, især til højtiderne, og overholdt de århundredgamle ritualer. Det lykkedes ikke Jens Lassen Knudsen at få sognet omvendt til Grundtvig.

For sønnen derimod blev Aggersborg-årene af den største betydning. De 8 år kom til at præge hele hans liv og en væsentlig del af hans forfatterskab.

I »Barndoms-Erindringer«, 1912 (»Jyder«, 1915) har han skildret de lege, han legede med sine søskende, og de fire veje, der fra præstegården førte ud i den vide verden:

Den østligste var Rimmevejen, der gik langs fjorden til Aggersund. Den næste var Kjærvejen, der førte gennem kær med lyng og pors og lave småkrat af havtorn. Den tredje, vejen over Bårerne (Agrene), gik nordpå, hvor man fra Ullerup bakker i klart vejr kunne se klitterne. Den fjerde vej førte til Bolbjerg og havet. Jakob Knudsen slutter med ordene: »På de fire Veje har man kortsagt oplevet meget mere Herlighed end paa alle dem, man senere har vandret«.

I »Erindringer«, 1914, skriver han: »Det har altid forekommet mig, at Luften var lysere og renere i Aggersborg end der sydpaa, – jeg synes

aldrig jeg har oplevet saa lysc og fine Foraars- og Septemberdage som der«.

Og om Hanherreds beboere skriver han: »For mig er Aggersborg det uforglemmelige [...] de Folk har jeg elsket! Hvilke friske Børn, hvilke sjældne Fantaster, prunkløse og fine som vilde Stedmoderblomster, der nikker i Vinden paa sandede Agre«. ¹⁷

Få har skildret jyske bønder med en sådan troværdighed som Jakob Knudsen, helt ud i sproget. Han havde et omfattende kendskab til jyske dialekter, og hans tidligste værk var en oversættelse af Ciceros første catilinariske tale, gengivet på Hanherred-dialekt. ¹⁸ I denne oversættelse glimter Jakob Knudsens *humor* (som så mange steder i forfatterskabet). Hele det jyske lune ligger jo i linier som disse: »Kund' do it snaar blyw farre med at trass' wos, Catilina? Kund' do it en Gaang komm' til End' med at wær toble? Kund' do no it have Tyerslawet laang nok for din Moddihied –?«.

Limfjorden spiller en overordentlig rolle i Jakob Knudsens digtning, både med hensyn til natur og mennesker. Man må vel i særlig grad fremhæve »Gjæring-Afklaring«, 1902; ingen vil kunne glemme skildringen af den tågede decembernat på den isbelagte fjord, hvor tre mennesker omkommer i en våge.

Meget i Jakob Knudsens digtning er centreret om Aggersborggaard.

Laurette Hagensen, f. Nørgaard. – *Laurette Hagensen, née Nørgaard.*

I 1895 skrev Jakob Knudsen novellen »Skjønheden og Dyret« (»Jyder«, 1915). Den havde, efter alt at dømme, som model for Skjønheden en af døtrene på Aggersborggaard: Laurette Nørgaard. Han bruger navnet Laurette, men gemmer sig bag herregårdens navn Vejrholm og navnet på dens beboere: Feldborgerne. Laurette er 17 år i novellen. Det var Laurette Nørgaard i 1871, altså endnu mens Jakob Knudsen boede i Aggersborg.

Jakob Knudsen brugte i vid udstrækning modeller i sin digtning. Selv siger han, at han ikke havde ret megen fantasi. Han kunne ikke frit opfinde personer og landskaber og måtte derfor altid holde sig til de mennesker og egne, han kendte fra virkeligheden. Men han har som regel omdigtet modellerne. Ofte har han lagt et helt andet livsindhold ind i sine figurer, end der lå i modellerne.

I 1899 kom Jakob Knudsens første betydelige

roman »Den gamle Præst«, hvor gården Søtrup i det ydre nøje svarer til Aggersborggaard: »Paa den brede Trappesten foran Hovedindgangsdøren blev Præsten staaende nogle Øjeblikke med Ansigtet vendt mod Gaarden. Hans Blik fulgte mønstrende den Række af gamle, store og forblæste Lindetræer, som staar foran alle Hovedbygningens tre Længer ind mod Gaardspladsen. Ved det yderste i Rækken, hvis Rod er hul, stod en lille Ræveunge lænket. Den legede paa Hvalpemaner med en gammel Træsko, som var kommen indenfor dens Rækkevidde«.

I år 1900 udgav han middelalderfortællingen »Adelbrand og Malfred«, ligeledes med tilknytning til Aggersborggaard. I 1903 kom »Sind«, hvor man nok vil finde træk af »den ubrej familie«, men man skal være varsom med at drage videregående slutninger fra familien på Stavn til de modeller, der muligvis har været udgangspunktet.¹⁹ Det er jo en digtning, hvor forfatteren i handlingsforløbet har komponeret frit i overensstemmelse med de krav, bogens ideindhold stillede.

»Sind« (der betyder vrede) er et af Jakob Knudsens hovedværker. Det handler om kampen mellem individet og samfundet, eller måske i virkeligheden mellem trangen til magt og trangen til retfærdighed. Men Jakob Knudsen tager ikke ensidig stilling. Pastor Steffensen karakteriserer Anders Hjarmsted som en fanatiker og siger til de unge på Stavn: »I har saæn en dejlig Natur [...], saa levende og saa frodig, den kan bruge Livet og faa saa meget ud af det«.

Det menneskesyn, som der her gives udtryk for, er nær beslægtet med det, der kommer frem i Jakob Knudsens beskrivelse af Feldborgerne i »Skjønheden og Dyret« og i skildringen af Brøndum-familien i »Ullerup-Stenen«, 1914.²⁰

På Vejrholm levede mennesker, der udmærkede sig ved kraft, sundhed og naturlighed. De udgjorde en lille kærnesund trop med et ubrydeligt sammenhold, grundet på en lige så ubrydelig kærlighed mellem forældrene indbyrdes som mellem dem og deres børn. Sønnerne, de

vældige jægersmænd, var kyske som vandhunde på jagt. Og døtrene – *jomfruerne*, som de kaldtes – var yppige og dog så uskyldsrøne, brudeagtige, med en ligesom skyggefuld ynde. (Citat i sammendrag fra »Skjønheden og Dyret«).

»Ullerup-Stenen« kalder Jakob Knudsen en »Minde-Fantasi« og advarer hermed mod at tolke den alt for bogstavelig. Men man kan i alt fald konstatere, at der er meget stor lighed mellem Ullerupgaard og Aggersborggaard og mellem Brøndum- og Nørgaard-familierne.

»Paa Ullerupgaard levede nogle Mennesker, som for mig staar som nogle af de skønneste, jeg har kjendt, sunde, livshengivne, kloge og naive. Og nu bagefter kan jeg se, at de ogsaa paa flere Maader var meget mærkelige Mennesker«.

Jakob Knudsen fortæller, at mandfolkene på Ullerupgaard var ringere klædt end de fattigste tiggere i sognet, og det havde sin forklaring i, at de fandt, at det var det behageligste. De kunne være dannede, hvis det var påkrævet. »Og saa var de *naturlig* dannet, lidt rævcagtig, lidt indsmigrende, men ganske sig selv«.

Brøndum-familien var store aristokrater, trods tarveligheden. Gamle Brøndum sagde »Du« til bønderne i sognet, og bønderne sagde »De« til ham. Og ingen fandt noget mærkeligt i det.

Om kvinderne fortæller Jakob Knudsen, at de altid blev kaldt »Jomfruerne fra Gaarden«. Og han fortsætter: »Jeg har aldrig set nogen bære denne skønneste af alle Titler med større Værdighed og Ynde«. Og han bekender: »Jeg har aldrig været forelsket i nogen enkelt af dem, men maaske nok paa Afstand i dem alle«.

Jakob Knudsen føjer til, at børnene i præstegården ikke havde noget videre med Brøndum-familien at gøre. Det kom til et brud mellem Brøndum og Jakob Knudsens far af politiske og andre – men ikke privat-personlige grunde. »Men hvor vi Søskende har længtes efter de Unge deromme paa Gaarden«.

Jakob Knudsen døde 1917. I 1939 blev der rejst en mindesten foran præstegården.

Hverdagsliv og fester på Aggersborggaard

Gårdens ressourcer

En gård som Aggersborggaard havde næsten alt inden for sit eget område til at ernære en stor familie og et stort folkehold. Der var marker med kornafgrøde og en mølle til at male kornet; og naturligvis bagte man alt brødet selv. En stor kvægbesætning, der skaffede mælk, og et mejeri, der omsatte noget af den i smør og ost. En stor frugthave, der gav urter, frugter etc. Et stort fjerkræhold: høns, ænder, gæs. Et udstrakt vildtområde på gården og rettigheder til fiskeri i fjorden. Man måtte kun til købmanden for at købe kaffe, the, sukker, salt og enkelte krydderier, men vel især snaps og tobak. Man kunne klare sig i ugevis uden at gå uden for gårdens område.

Livet på Aggersborggaard afveg måske ikke så meget fra livet på andre store gårde dengang (det ligner i alt fald meget livet på Kølbygaard, jfr. Hans Kirk). Men lad os alligevel se lidt nærmere på Aggersborggaard: arbejdsgangen, måltider, fester etc. Det kan have en vis kulturhistorisk interesse og bidrage til yderligere belysning af stamforældrene.

Den lange arbejdsdag

Alle måtte slide hårdt i det på den tid: husbond, madmor og tjenestefolk. Arbejdsdagen var ikke 8 timer, snarere det dobbelte eller mere. Især blev der stillet store krav til kvinderne. Både karle og piger måtte tidligt op om morgenen. Sophus Claussen har (i digtet »Røg«; »Pilefløjter«, 1899) givet et fint lille billede af en morgen på landet:

Nu vaagner i Stalden de Oxer og Kvier
i Baasen bag Bjælken.
Og Karlene muger, og Pigerne Spande
damper af Mælken.

Ja, pigerne måtte i hvert fald så tidligt op, at de var færdige med morgenmalkningen, inden de

kl. 6 skulle servere »Dawre« (morgenmad) for folkene. Senere havde de nok at gøre med at forberede dagens øvrige måltider: »Unden« (middag) kl. 12, om vinteren eftermiddagskaffe, og »Nætter« (aftensmad), når køerne var malket 2. gang (undertiden blev der malket 3 gange). Ind imellem var der opvask 4-5 gange i dagens løb. Derudover havde de talrige andre sysler: bagning, syltning, saltning, rengøring, vask, vævning etc. Dog, strikning var ikke udelukkende forbeholdt kvinderne. Blichers Bindestue var ikke fjernere, end at man endnu dengang kunne se ældre karle sidde om aftenen og strikke strømper.

Dagens måltider

Når man læser Johanne Margrethe Scibæks erindringer om forplejningen på Aggersborggaard, får man lyst til med »Gl. Jehannes« (hos Jeppe Aakjær) at udbryde: »Det var karenmæ en gued Løwmaad'«. Og Anc Cathrine stod vel heller ikke meget tilbage for den gamle Sara, når det om hende siges, at »hun var sgi endnu en hvell' Kwind' i en Gord«.

Om morgenen fik man øllebrød, et stykke sild, rugbrød med fedt eller ost, et stykke sigtebrød med håndskummet mælk. Middagen bestod af to retter, dels formad: mælkegrød eller vælling, sødsuppe eller kærnemælkssuppe med æg, dels eftermad: oftest fisk, stegt ål med stuede kartofler eller torsk med husets sennep. Og til aftensmad: gode sunde mellemheder med varm mælk og øl. Inger Marie Nørgaard fortæller om en anden slags aftensmad (kl. 9), hvor man fik byggrød (med gryn så store, at de måtte koges i tre timer) og flæsketerninger i stuede kartofler.

Om sommeren var der endnu et måltid: eftermiddagsmad til høstfolkene. Her forestod Anc Cathrine selv anretningen. Hun smurte store rundtenom'er med fedt, røget lammelår, spegepølse, rullepølse, ost m.v. Der medfulgte en stor dunk med koldt øl og en mindre med snaps (ifølge Inger Marie Nørgaard skulle hver mand have en pægl brændevin).

Men det er et spørgsmål, om måltiderne altid

havde været så rigelige som her beskrevet. Laurette Hagensen, der jo havde direkte erfaringer fra dagliglivet på Aggersborggaard de første år (hun er født 1853), fortæller, at Dawren bestod af »rugbrødsskorper kogt i tyndt øl, med lidt skummetmælk i og så en spegesild. Det var alt«. Og middagen: »hvor vi fik »gode sødgrød« der betragtedes som en herlighed uden lige og lidt eftermad såsom kartofler. Vi børn fik sjældent eftermad, da der sjældent var nok; vi måtte spise os mætte i formaden«.

»Hvad har folk nu at glæde sig til?« spørger Laurette og fortsætter: »De lever så flot i det daglige. I gamle dage glædede vi os i måneder før jul. Så skulle vi have sigtebrød og godt øl, ja »Død og krunc«! Det kunne gå så vidt, at vi fik en kop kaffe«. Også Jacob Andersen taler om nøjsomheden i det daglige.

Om anden form for sparsommelighed fortæller Laurette: »Alle som en var de gode mod os børn og havde endog tit ondt af os, fordi vi gik så tyndt klædt [...] Ved middagstid plejede vi at gå ned i kostalden, for der var varmt fremfor inde i det store, gamle hus, hvor der kun var fyret i den stue, som Moder og Fader opholdt sig i«.

Slagtning, saltning, syltning

Ja, det var tre væsentlige arbejdsområder. Johanne Margrethe Scibæk fortæller herom:

Med hensyn til slagtning af svin, får og gæs måtte mændene træde til, og det gjaldt naturligvis også ålestangning og den øvrige fiskefangst. Men meget skulle jo salttes ned til vinterbrug, og det var kvindearbejde.

Fjerkræplukning foregik i det store bryggers, pigerne sad i en rundkreds med Anc Cathrine i midten. Hun underholdt plukkerne med H. C. Andersens eventyr, eller Marie Elisabeth læste romantiske, spændende kærlighedshistorier, der endte lykkeligt. – Apropos fjerkræ: Anc Cathrine havde 300 gæs; men en del gik til Vindum Overgaard, ja bogstaveligt gik. Efter at have svømmet over Limfjorden måtte de tilbagelægge resten af turen til fods. Sådan sendte man fjerkræ dengang!

Også syltningen var en langvarig beskæftigelse, mange slags bær skulle plukkes, dels i haven, dels udenfor. Desuden var der de mange krydderurter, der skulle indsamles og behandles, tørres og knuses i morteren. Og så var der frugten, hvoraf meget blev solgt; resten af æbler og pærer kom på loftet.

Højtider og fester

Arbejdsdagen var lang, arbejdsugen streng. Men der var fester året rundt til at mildne tilværelsen. Der var fester ved højtiderne, der var høstfest, og der var mange fester af privat karakter. I en stor familie er der jo anledning nok til at holde fest: bryllup, barnedåb, konfirmation, runde fødselsdage etc. Vi skal nu med Laurette Hagensen ved hånden fortælle lidt om højtider og fester.

Julen var naturligvis årets største højtid. Juleaften trak man i søndagstøjet, og der blev budt på saltmadsfad, et stykke sylte, snaps og godt øl. Senere på aftenen gik Jakob Nørgaard ned i folkestuen og læste af bibelen, og der blev sunget en del salmer. Klokkeren 8 eller 9 blev der serveret vafler med (rigelig) snaps. »Juletræer og julegaver hørte ikke med i min barndom«.

Juledag var en hviledag med kirkegang. St. Stefansdag (2. juledag) eller rettere sagt natten forinden var den festligste og gemytligste i hele året. Der var en masse løjer, karlene gemte pigernes malkespande, så de ikke kunne få malket færdig til tiden. Til gengæld tog de karlenes skovle og trillebørc, ja, det kunne endda gå så vidt, at man tog hinandens tøj. Løjer var der ude og inde, og folkene var alle dødfulde, »men det var der ikke noget ondt i«, siger Laurette. Karlene tog brydetag i sneen og ville kysse pigerne, men det var, som det skulle være på St. Stefansdag.

Juletiden var naturligvis de store familiefesters tid. Og gæstfriheden på Aggersborggaard var uden grænser. Jacob Andersen fortæller om et julegilde på Aggersborggaard, hvor 40 gæster indesnede i en uge. Der var nok af sulemad og snaps, men det kneb med overnatningsmulighederne. Ifølge Inger Marie Nør-

gaard skiftedes pigerne til at danse, sove og vaske op. Værst var det, at tobakken slap op. Tre expeditioner blev udrustet for at hente tobak hos købmanden. Først den tredje slap igennem snedriverne. Og man kunne på ny hengive sig til kortspil og anden form for underholdning.

Julen varede til og med Helligtrekongers aften. På Vester Kjelgaard fejredes denne aften i særlig grad. Laurettes bedstemor havde altid »helligtrekongers lys«; det gav et knald, når de tre grene brændte ned til en. Kl. 2 om natten kom punchebollen frem, og så blev der sunget og danset. »Ingen må fra ballet gå før klokken den er fem« hed det.

»Til Fastelavn kom folk ridende og hilste på os, og igen blev de trakteret med øl og snaps, alt imens de sad på hesten«, fortæller Laurette.

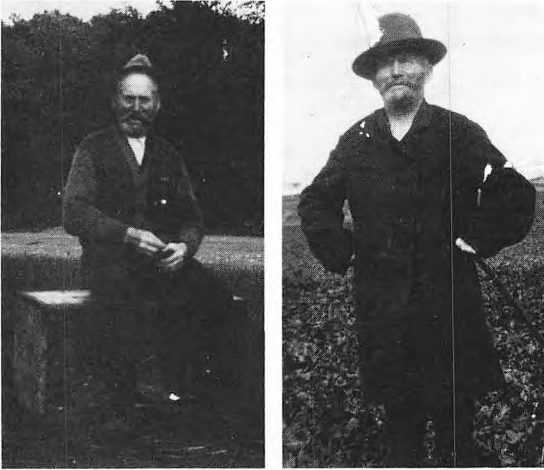
Høstfesten, når det sidste læs var kørt ind, var en af de store fester. Den er omtalt af både Laurette Hagensen og Johanne Margrethe Seibæk. Den sidste giver følgende beskrivelse:

Alle høstvogne med nystriglede heste kørte op foran hovedindgangsdøren, hvor Jacob og Ane Cathrine stod smilende. Man kørte frem efter rang og stand, først forkarlen, så staldkarlen, hver med sine bindere og hjælpere i nystrøget høsttøj. Folkene sang et vers til madmor og husbond, der svarede med et vers og et glas mjød. Om aftenen var der høstgilde, man spiste i salen, festmad i rigelig mængde, og så dansedes der hele natten til spillemandsmusik.

Forholdet til tjenestefolkene

Det siger noget væsentligt om Jacob Nørgaards og Ane Cathrines menneskelige egenskaber, at de tjenestefolk, der blev ansat på Aggersborggaard, som regel forblev der resten af livet. De følte de hørte til, de var en del af familien. Da Ane Cathrine kom til Aggersborggaard, havde hun kun ringe erfaring vedrørende mejeri. Hun engagerede to svenske mejersker, der blev hos hende i 30 år, dvs. til der blev oprettet andelsmejeri.

Der fandtes naturligvis også på den tid »herregårdsbisser«, som stak af efter kort tids for-

Alverdens Kasper. Amatørfoto. – *Alverdens Kasper. Amateur photo.*

løb. En ejendommelig vagabond var Alverdendens Kasper. Der var intet ondt i ham, men han kunne kun opholde sig et par uger eller tre på eet sted, så forlod han det i stilhed. Han var kendt over hele Hanherred og følte sig kun hjemme i denne landsdel.

For henvend 60 år siden traf jeg (F.N.) ham. Han havde da i længere tid været borte fra egen, og jeg spurgte ham, hvor han havde været. »I udlandet«, svarede han. »Hvor?« spurgte jeg. »I Himmerland« lød svaret. – Det kunne synes et noget overraskende svar, men i sin bog »Limfjorden« skriver Hugo Matthiessen, at de enkelte herreder helt op mod nyere tid var så isolerede fra hinanden, at man om en mand, der rejste til et naboherred, kunne sige, at han var »rejt ud af landet«.

De piger, der skulle giftes, fik uld og garn, så meget de kunne væve, og brylluppet stod sædvanligvis på Aggersborggaard. Brudeparret flyttede til Remmen, mellem Aggersborggaard og Aggersund, hvor de fik et fæstehus til egen disposition. Og de fik naturligvis al mulig hjælp fra Jacob og Ane Cathrine, når børn var syge, eller der indtraf dødsfald blandt de ældre.

Aggersborggaard i det 20. århundrede

Fjordens nedbrydning

Når man spurgte Jacob Nørgaard: »Hvor stor er Aggersborggaard?«, svarede han altid: »Det ved jeg ikke«. Spøgefuldheden bestod i, at han ikke vidste, hvor meget Limfjorden havde taget i det sidste år. Men han vidste naturligvis godt, at den tog henvend 3 tdr. land om året. Og det er i årenes løb blevet til et anseligt tab af jord.

I 1862 gennembrød havet tangen ved Thyborøn, og siden har der været, dels hyppige oversvømmelser, hvor vandet har kunnet stige til ca. 2 m over dagligt niveau, dels bortskylning af jord. Navnlig under sydveststorme presses store vandmasser ind i fjorden, og saltvandet kan anrette betydelige skader.

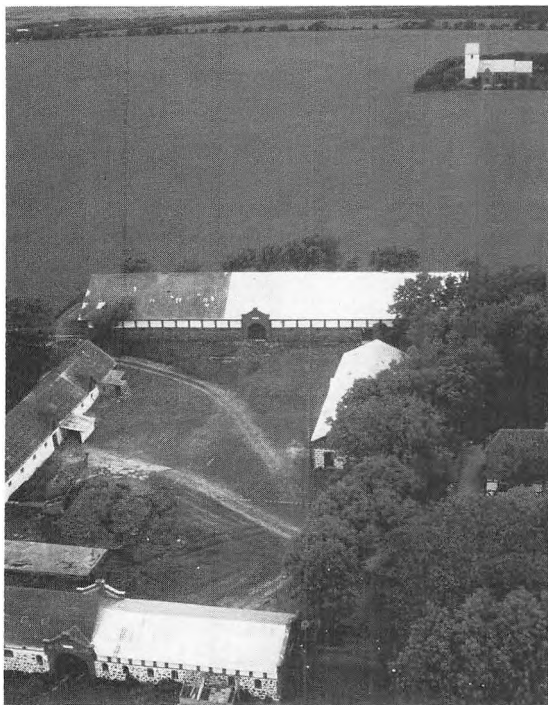
Der har i tidens løb været megen diskussion om, hvorvidt tangen skulle lukkes igen, men det har fiskerne været imod; det indstrømmende saltvand giver dem jo en rigere fiskefangst end fersk vand. I 1946 vedtog Folketinget at bygge en dæmning med sluseanlæg ved Thyborøn, og dette kompromis kunne både landmænd og fiskere acceptere. Der skete blot intet i de følgende år, og i 1971 blev loven annulleret. Fjorden kan fortsætte med årligt at tilegne sig adskillige tdr. land af den jord, der ligger langs den mere end 1000 km lange kyststrækning.

Aggersborggaards jordtilliggende har varieret noget i løbet af dette århundrede, ikke blot på grund af fjordens nedbrydning, men også på grund af salg og køb af jord. Arcalet har svinget omkring 600 tdr. land.

Landbrugets udvikling

Den moderne tekniske udvikling af landbruget har naturligvis også i det store landbrug (og måske især her) haft en dybt indgribende virkning på arbejdsprocessen, kreaturbestand, folkehold etc.

Dyrebestanden på Aggersborggaard har

Avlsbygningerne på Aggersborggaard. Fot. Torkild Balslev. – *The farm buildings of Aggersborggaard. Photo: Torkild Balslev.*

skiftet lidt efter konjunkturudviklingen: kreaturholdet har ligget på 200–250, hesteholdet på 10–30, svinebestanden omkring 300, fjerkræ: 100–300 stk.; antallet af får har aldrig været stort.

Maskinparken er stedse blevet udbygget. I 1903 var der et lokomobil med tilhørende tærskværk. Senere anskaffedes en »aflægger«, der skulle lette høstarbejdet, men stadig ville nødvendiggøre nogle til at binde op. Der skete imidlertid det, at hestene løb løbsk af skræk for maskinen, som blev ødelagt! Derefter fulgte selvbinderen, der revolutionerede høstarbejdet. Omkring 1925 indførtes malkemaskinen, der afløste malkekonerne. I 1935 var der 1 traktor, i 1984: 3. Og andre maskiner som halmpressere m.v. er naturligvis indført.

Folkeholdet er svundet stærkt i takt med udviklingen af maskinparken, fra oprindeligt at have været omkring 20 (flest i høsttiden) til at

der i dag kun er 2 (med hjælp af en maskinstation).

Der er siden 1945 opført flere nybygninger: 1945 en kostald, 1946 et svinchus, 1960 en silo og et rochus og i 1983 en løsdriftstald. I 1952–53 oprettedes en pumpestation.

To generationer

Hans Bertram Fogtmann Nørgaard (1859–1936) blev i 1889 gift med Anc (Anna) Søndergaard Olesen Overgaard (1864–1934).

Hans Bertram var i sine unge år forvalter på flere af familiens gårde (bl.a. tre år på Kølbygaard), så han var vel udrustet som landmand, da han 1887 sammen med broderen Mogens købte Ørbækgaard på Djursland og to år efter Selbjerggaard i Thy.²¹ I 1903 overtog han Aggersborggaard, som han købte af sin mor for 147.000 kr. Anc Cathrine kunne endnu stille sine krav, som det med al tydelighed fremgår af købekontraktens klausuler. De er angivet i kapitel V, s. 124.

I årene forinden opholdt Hans Bertram og Anna sig meget på Aggersborggaard. Han ledede således arbejdet med genopførelsen af avlsbygningerne, der var brændt 1894. Fra april og hele sommeren dette år var der daglig 60 mennesker, håndværkere og arbejdere, på kost. Hvilket arbejde for en husmor! Til alt held havde man faciliteterne i orden: bageovnen kunne på en gang tage 48 store sigtebrød, og grukedlen i bryggerset kunne rumme 20 l sødsuppe! Anna havde to 19-års piger og nogle malkekoner til hjælp.

Hans Bertram var et venligt menneske med megen humor, og en dygtig landmand, der holdt Aggersborggaard i god drift. Han var også en fremragende jæger, ja, det er blevet sagt, at han nordensfjords var »uovertruffen i den kunst«. Og det medførte naturligvis store jagtfejer med frokoster og middage. Men han var tillige en beskytter af vildtet og har bidraget sit til, at sønnen Jacob fik mulighed for at lade hele det store vildtområde frede.

Efter Anna Nørgaards død 1934 overtog sø-

Hans Bertram Fogtmann Nørgaard. Tegning af ukendt kunstner. – *Hans Bertram Fogtmann Nørgaard. Drawing by an unknown artist.*

skendeparret Jacob og Inger Marie Nørgaard gården i fællesskab.

Jacob Overgaard Nørgaard (f. 1894 på Aggersborggaard; død smst. 1977; ikke gift). Hans Kirk har skildret ham som dreng. I afsnittet »Slægtens ældste« skriver han, at Jacob var en god fortæller (her drejer det sig om spøgelseshistorier; han ville derimod ikke tale om sin mors »synskhed«, sådan noget talte man ikke om!). Han og fætteren Jens Vognsen fra Gl. Ullerupgaard kommer bl.a. til at drøfte overtagelsen af deres fædrene gårde. »Jow, siger Jens Vognsen. Aggersborggaard er en skammeligguc gård. Og den skal du vel så have engang cfter din far? Den beskedne Jacob trækker lidt på det, men han kan jo ikke nægte, at sådan kommer det vel til at gå [...]. Og høfligt be-

mærker han, at Jens Vognsen vel også skal overtage sin fædrene gård engang.« Og sådan gik det jo for Jacobs vedkommende, men ikke for Jens Vognsens; han faldt i Flandern under den første verdenskrig.

Her slår Hans Kirk ned på tre væsentlige egenskaber hos Jacob: fortællerevnen, bescheidenheden og høfligheden. De samme egenskaber har søsteren Inger Marie.

I Jacobs og Inger Maries regeringstid fandt den store udgravning af vikingeborgen sted. Det var naturligvis en stor oplevelse for gårdens to ejere, men også arkæologerne fik glæde af opholdet på den historiske gård ud over det videnskabelige udbytte (se kapitel III side 59). Og det var nok ikke helt uden grund, at sydfløjen blev kaldt for »kaffestuen« og nordfløjen for »ølstuen«!

Men det, Jacob og Inger Marie vel især vil huskes for, er deres initiativ vedrørende etablering af et vildtreservat på gården. I 1973 stillede de over for Vildtnævnet forslag herom, idet de tilbød et større areal af Aggersborggaard (81 ha land og en del af Limfjorden inkluderet) uden at forlange erstatning. Man fandt forslaget betydningsfuldt, i særlig grad af hensyn til det rige fugleliv, og i 1975 blev beslutningen om reservatet truffet af landbrugsministeren.²²

En række fuglearter har fået ideelle betingelser for rugning og yngelpleje i dette fjordmilieu. Et meget stort antal ande-, vade- og mågefugle holder til her. Der findes også mange harer. Alt er fredet, med det lille forbehold at der tre dage om året må skydes harer.

Der er måske endnu to ting, som fortjener at antegnes.

I 1952 var det 100 år siden Jacob Nørgaard købte Aggersborggaard. Og det blev fejret med en stor fest, hvor et halvt hundrede slægtninge og venner var til stede. Det var i virkeligheden den sidste fest, hvor man endnu kunne træffe nogle af slægtens ældste medlemmer. Festen sluttede om aftenen på Vester Kjelgaard.

I 1956 aflagde Hans og Edith Kirk, fulgt af deres to sønner, et besøg på Aggersborggaard. Hans Kirk havde ikke været der, siden han var dreng. Besøget blev til lige stor glæde for

Anna Nørgaard ved fjerkræplukning. Relief af Ejner Breinholt. Fot. Jeppe Damsgaard. – *Anna Nørgaard plucking poultry. Relief by Ejner Breinholt. Photo: Jeppe Damsgaard.*

værtsfolk og gæster. Hensigten med besøget var, at Kirk ville vise sine drenge, hvor de havde deres rod. Det er en interessant bemærkning, der viser, dels at Hans Kirk forenede store modsætninger i sit sind, dels at han ikke forægtede sin oprindelse.

Han kom til at holde så meget af Aggersborggaard, at han godt kunne have tænkt sig at bo der. En dag stod han og kikkede over på nordfløjen, der på den tid nærmest henlå i ruiner. Så sagde han til sin kone: »Skulle vi ikke flytte ind i nordfløjen og lade den restaurere?« – Sådan kom det nu ikke til at gå. Det blev Marie Nørgaard, der senere tog den i besiddelse.

Inger Marie Nørgaard (f. 1897 på Selbjerggaard; ikke gift) levede fra 1903 på Aggersborggaard. Hun måtte tidligt tage fat på det, kvinder dengang blev sat til, men hun mindes sin barndom

som en fornøjelig tid. »Man påstår, folk havde det hårdt dengang, men jeg husker aldrig andet end tilfredshed og glæde. Der var måske ikke så megen frihed for folkene, men de havde altid tid til at snakke sammen, og om aftenen morede de sig sammen« (udtalelse til Aalborg Amtstidende).

Inger Marie var en friluftspige, der holdt meget af ridning; hun var en så dygtig rytterske, at hun kunne stå op på hesten, til stor forskrækelse for bedstemoderen, der udbrød: »Men Inger Marie, pas dog på, du kan jo falde ned og brække halsen!«

Nu sidder Inger Marie Nørgaard, nær de 90, og leder driften af den store gård, med den dygtige bestyrer Poul Jørgen Jensen ved sin side. For Inger Marie har dagen sin faste rytme: tidligt op, i arbejdstøjet og ud for at følge arbejdets gang i stald og på mark. Hun er med i

det hele, føler det som en forpligtelse at være med. Denne følelse er udsprunget af en omhu for det, der er betroet hende, en dyb kærlighed til slægtens gamle gård. Hun er en værdig efterfølger af Ane Cathrine, en fuldgyldig repræsentant for familien og dens traditioner.

Aage og Marie Nørgaard

Det stod skrevet over Aage Nørgaards vugge, at han *ikke* skulle være landmand. Dertil havde han ingen lyst og sikkert heller ingen evner. Han ville læse. Og det kom han til.

Aage Ole Nørgaard blev født på Selbjerggaard år 1900, student fra Aalborg Katedralskole 1917, læge 1926. Senere blev han speciallæge (øre, hals, næse). I 1941 tiltrådte han stillingen som overlæge ved Kamillianerklinikken i Aalborg. I sommertiden opholdt han og Marie (Amalie Søborg Andersen, f. 1905) sig i nordfløjen på Aggersborggaard, hvor Marie tog fast ophold fra omkring 1970. Aage døde i Aalborg 1966 og blev begravet på Aggersborg kirkegård.

Aage Nørgaard var akademikeren. Han havde taget familiens venlighed i arv, men kunne un-

Jacob Nørgaard. Som ægte jæger havde han en dyb kærlighed til vildtet. – *Jacob Nørgaard. As a true hunter he had a deep love of game.*

Inger Marie Nørgaard var som ung en ivrig rytterske. Fot. E. Gotfredsen, Løgstør. – *Inger Marie Nørgaard was a keen horsewoman when young. Photo: E. Gotfredsen, Løgstør.*

dertiden formulere sine meninger skarpt. Hans holdning, bl.a. i nationale spørgsmål, var fast. Det gjaldt således frihedskampen, som han og Marie tog så aktivt del i, at de til sidst måtte gå under jorden.

I 1984 fik Marie Nørgaard af frihedsfonden tildelt en livsvarig hædersgave.

I dag er der stilhed over Aggersborggaard

Der hviler fred over den gamle gård med sine tusindårige minder. Historicns bølger har strejft Aggersborggaard. De tre fredede bindingsværkslængere fortæller om de sidste 2-300 års historie og er af uvurderlig kulturhistorisk betydning.

Meget er forbi. De store fester i forrige tider,

Indgangsdøren til Nordfløjen med Breinholt's statuette af Marie Nørgaard som høst pige. – Entrance door to the north wing with Breinholt's statuette of Marie Nørgaard as a harvesting-maid. Photo: Jeppe Damsgaard.

også i den nulevende slægts tid. De vældige jagter med frokoster og middage med overdådigt forbrug af snaps og tobak er ikke mere. Den grandiose gæstfrihed, hvor 40 gæster overnattede og blev beværtet en uge, da de var sneet inde – nej, ikke mere. Ikke fordi gæstfriheden er forsvundet fra Aggersborggaard: man vil altid blive vel modtaget. Men tiden er en anden. Mulighederne er blevet stærkt reducerede. De store skarer af hjælpende ånder er ikke mere.

Meget er forbi. Der er ikke mere nogen møl-

le eller noget mejeri. Kirken blev selvstændiggjort 1911, og færgeprivilegiet ophørte allerede 1902, da der blev etableret dampfærgeforbindelse mellem Hanherred og Himmerland ved Aggersund; 1942 blev der bygget bro.

Meget er gået tilbage. Også spøgeriet. Hver herregård har jo haft sine spøgelse, også Aggersborggaard. Men petroleumslampen og senere det elektriske lys har forjaget de fleste spøgelse. I det blå værelse på 1. sal i hovedfløjen spøjte det indtil for et par menneskealder siden ved midnatstide. Nu er der en transformator på

gavlen, der laver så meget støj, at hverken Knud den Hellige eller nogen anden har mindste chance for at gå igen.

Vejret over Aggersborg er det samme, som det har været i århundreder. Der er den samme sommeridyl over fjorden, den samme isbelægning ved vintertide, den samme norden- og vestenvind, der med orkaner kan få vandet til at stige i Løgstørs gader og gå op til Aggersborggaards mure. Limfjorden er den samme farlige tyran, der hvert år æder et par tønder land af Aggersborggaards jord.

Af den store hob børn, svigerbørn og børnebørn er nu kun to kvinder tilbage på Aggersborggaard. I sydfløjen sidder Inger Marie Nørgaard og regerer over den 600 tdr. store gård. I Nordfløjen sidder Marie Nørgaard og regerer over farver og pensler; hun har realiseret en ungdomsdrøm: at blive malerinde. En stor gårdsplads adskiller dem. Men de føler, skønt forskellige af livsindstilling, en tryghed i hinandens nærhed. Vintermørket er ingen rædsel for dem. De behøver ikke at råbe til hinanden gennem stormen: de har telefonforbindelse! Begge kan hver aften se lysene blive tændt i Løgstør. Men der høres ingen vægtersang derovre fra mere.

Og langt oppe mod nord, i Grønland, sidder Aages og Maries datter, Anne Nørgaard Blom, og banker livsvisdom ind i grønlandske børn. Hun bor sammen med mand og børn i et hus med udsigt til Grønlands storslåede natur. Men Aggersborggaard lever i hendes indre: lyset,

Anne Nørgaard Blom. – *Anne Nørgaard Blom.*

fjorden, violerne hvert forår i haven. Hun ser Aggersborg for sig som stedet, hvor det er godt at være til.

Og vi andre, oldebørnene og øvrige medlemmer af »den u-brej familie«, vi vil altid søge tilbage til Aggersborggaard, vort fælles udgangspunkt, vor oprindelse.

Slægten på Aggersborggaard efter 1852

Jacob og Ane Cathrine Nørgaards børn, svigerbørn og børnebørn

Børn og svigerbørn:

Marie Elisabeth Birgitte Nørgaard (1843-1914)
~ Hans Andreas Rudolf Andersen (1830-94)
Kølbygaard

Christen Jensen Nørgaard (1846-1919) ~ Sine
Vestergaard (1856-1918) Vesløsgaard

Christian Kronborg Nørgaard (1848-67)

Mogens Brix Nørgaard (1849-1911) ~ Petrea
Frederikke Vestergaard (1862-1948) Kristine-
berg, Ørbækgaard, Skerpinggaard

Mariane Nørgaard (1852-1927) ~ Mogens Brix
Kronborg (1842-1927) Vester Kjelgaard

Ane Marie Laurette Nørgaard (1853-1937) ~
Martin Hagensen (1851-87) Ny Ullcrupgaard

[Agathe Everine Fogtmann Nørgaard (1857-
58)]

Børnebørn:

Søren A (1869-1940)
Anna Johanne A (1871-1961), gift Kirk
Jacob Nørgaard Kronborg A (1872-1947)
Chr. Frederik Nørgaard A (1874-1953)
[Arthur Carl Nørgaard A (1876-77)]
[Aage Fr. Gerhart A (1878-78)]
Valdemar Nørgaard A (1880-1935)
[Udøbt dreng (1883)]

Jacob Kronborg N (1877-1945)
Søren Kristian N (1878-1951)
Carl Andreas N (1880-1947)

Ane Cathrine N (1881-1968), gift Springborg
Jacob N (1883-1964)
[Andreas N (1885-87)]
Martin Anders Kronborg N (1887-1934)
Anders N (1889-1949)
Johanne N (1892-1976)
Margrethe Kathrine N (1894-1966), gift
Johansen

Margrethe Cathrine K (1876-1962)
[[Jacob Nørgaard K (1878-79)]
Ane Cathrine Marie K (1879-1965)
Gjertrud Ane Christiane K (1881-1949) gift
Koldkjær
Elisabeth Agathe K (1883-1976)
Mariane K (1884-1982), gift Dahl
Christian Nørgaard K (1887-1970)
Jacob Nørgaard K (1889-1969)
Frederik Rasmus Nørgaard K (1891-1938)
Martin Aage Nørgaard K (1892-1973)
Jens Nørgaard K (1895-1970)

Hans Peter H (1880-1957)
Jacob Carl Nørgaard H (1881-1940)
Ane Cathrine H (1883-1962), gift Boyer
Hedevig Julie Hansine H (1884-1958)
Martin H (1887-1947)

Hans Bertram Fogtmann Nørgaard (1859-1936) ~ Anna Søndergaard Olesen Overgaard (1864-1934) Selbjerggaard, Aggersborggaard

Margrethe Cathrine Nørgaard (1862-1930) ~ Nis Nissen Hagensen (1852-1930). Gl. Ulle-rupgaard

Louise Frederikke Nørgaard (1865-1940) ~ Anthon Gregers Pedersen (1854-1900) Vindum Overgaard

Jacob Overgaard N (1894-1977)
Inger Maric Overgaard N (f. 1897)
Aage Olc N (1900-66)

[Hansine H (1883-88)]
[Peder H (1884-84)]
[Anne Kathrine Nørgaard H (1886-86)]
[Anc Birgitte Nørgaard H (1887-88)]
Jacobe Nørgaard H (1889-1955) gift Aabo
Nis Nissen Nørgaard H (1893-1956)
Louise Hansine Frederikke Nørgaard H (f. 1895), gift Nelson Beycer
Jens Vognsen Nørgaard H (1898-1918)
Marie Nørgaard H (f. 1903), gift Roy Twiss.

Petra Christiane Enevoldsen P. (1892-1965)
Jacob Carl Nørgaard Gregers P (1893-1967)
Ane Cathrine Hansine P (1895-1938)
[Johanne Mathilde P (1897-97)]
Anthon Gregers P (1898-1931)
Johanne Margrethe P (1900-84), gift Scibæk

10 døde som børn
42 blev voksne

Noter og litteratur

Aggersborggaard og flere af nedennævnte gårde er omtalt i Trap: *Danmark; Danske Slotte og Herregårde* og andre opslagsværker.

1. *125 år i Hanherred*, 1983, udgivet af Han Herreders Sparekasse og redigeret af Einar Damsgaard. Se afsnittet »Kramforsyningen på Limfjorden«. Johan Skjoldborg har fortalt om krejlerne flere steder, bl.a. i »Krejlerliv i gamle Dage« i *Samlinger til Jysk historie og Topografi*, 1886, og i *Min Mindebog*, 1934.
2. Alle citater af Hans Kirk er herfra. Bogen blev 1967 genudgivet i Gyldendals Tranebøger.
3. Ældst af de tre memoirefortællere var Laurette Nørgaard (1853-1937), en af Aggersborggaards døtre, gift med Martin Hagensen, Ny Ullerupgaard. 80 år gammel dikterede hun sine erindringer til barnebarnet Martha Boyer; senere blev de i redigeret form udgivet af Marthas søster, Else Elling, og trykt i *Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Hanherred*, 1978, 17-68.
Jacob Andersen (1872-1947), overpostinspektør i Aarhus, var søn af Marie Elisabeth Nør-

gaard og Hans Rudolf Andersen, Kølbygaard, og altså et barnebarn af Aggersborggaard (morbroder til Hans Kirk). Han var aktiv både som skribent og politiker. Foruden at have skrevet postvæsenets historie har han skrevet om Sønderjylland og genforeningen. 1926-29 udgav han en 3-binds selvbiografi, hvoraf *Fra Bondens Thy til Kongens By* er første del.

Også Johanne Margrethe Scibæk (1900-84) var, som datter af Louise Frederikke Nørgaard og Anthon Gregers Pedersen, Vindum Overgaard, et barnebarn af Aggersborg. Hun byggede sine erindringer på, hvad hun havde hørt sin mor og mormor fortælle. Det kom hende til gode, at hun i det sidste par år af Ane Cathrines liv boede sammen med hende. Først da Johanne Margrethe var over 80 år gammel, fik hun nedskrevet sine erindringer. De blev udgivet med noter af Roar Skovmand 1983.

De er meget forskellige de tre fortællere, også i måden at berette på. Men de har, hver ud fra sit erfaringsområde, sammen med Hans Kirk, givet et indblik i livet på Aggersborggaard gennem mere end et halvt århundrede.

4. C. Klitgaard: *Slægtens Saga. En Stamboeg for Efter-*

- kommere af Ægteparret Mogens Brix og Karen Pedersdatter Lassen*, 1898. Dette værk er grundlæggende for alle senere slægtsoversigter. Klitgaard havde et omfattende historisk forfatterskab bag sig. I det daglige var han postmester i Hjørring.
5. *Slettegaard*, Hjørtedal sogn ved Fjerritslev, var oprindelig en herregård. Ved sandflugt mistede gården store arealer. Svinkløv plantage er anlagt på nogle af disse arealer. C. Klitgaard: *Slettegaard i Vester Hanherred, Historisk Aarbog for Thisted Amt*. 1954, 131-76.
 6. Herregården *Aagaard*, et par km syd for Fjerritslev, har som Aggersborggaard en tusindårig historie. J. C. Jacobsen: *Aagaard og dens ejere. Historisk Aarbog for Thisted Amt* 1930, 66-95, sst. 1931, 115-48, og 1932, 227-41.
 7. *Vesløsgaard*, gammel adelig sædegård fra det 14. århundrede. Købt af Jacob Nørgaard 1870, overdraget sønnen Chr. Jensen Nørgaard 1876. Gården udstykket og bygningerne nedrevet 1912. På dens grund ligger nu Vesløs stationsby. N. Sodborg: *Vesløsgaard, i Historisk Aarbog for Thisted Amt* 1911, 5-51.
 8. *Kristineberg* (= Tøstrupgaard) på Djursland. 1876 købt af Mogens Brix Nørgaard, der solgte den 1887. I 1916 blev gården udstykket.
 9. *Ørbækgaards* historie kan føres tilbage til det 14. århundrede. Brødrene Hans Bertram og Mogens Nørgaard købte den på auktion 1887. Sidstnævnte havde den som enejer 1889-97. 1914-15 ejedes den af Nis Nissen Hagensen. Gården udstykket 1921 og 1924. En parcel på 44 tdr. land blev tilbage.
 10. *Skerpinggaard* i Kettrup ved Fjerritslev blev 1899 købt af Mogens Brix Nørgaard. Jorden til tinghuset blev drevet af sønnen Jacob Nørgaard og senere af dennes broder Anders Nørgaard. 1911 flyttedes tinghuset til Fjerritslev. Før Fjerritslev voksede op til købstad (takket være jernbanen Aalborg-Fjerritslev, 1896) var Kettrup egnens centrum. »Her laa Herredskontoret, Apoteket, og Sparekassen. Her boede Distriktslægen, Sagsførerne og Herredsfuldmægtigene. Paa rigtig gammeldags Vis boede disse Mænd – ligesom Præsterne mange Steder endnu – paa almindelige Gaarde og udmærkede sig ofte som kyndige Agrarer« (Martin Nørgaard i *Katalog over Amts- og Herredsudstillingen i Fjerritslev*, 1914).
 11. *Fjerritslev Avis* blev 1. april 1899 startet af Mogens Brix Nørgaard som udgiver og redaktør. En ugeavis, der de første fem år hed Fjerritslev Adresseavis. I 1907 begyndte han i samarbejde med Alfred Christensen udgivelsen af Østvendssyl Avis. Mogens Nørgaard døde 1911, og sønnen Martin Nørgaard (1887-1934) overtog redaktionen til 1918, da enken Petrea Nørgaard solgte bladet. Martin Nørgaard blev senere knyttet til den Ferslewske Presse (Nationaltiden/Dagens Nyheder) og Ekstrabladet. – Broderen Jacob Nørgaard (1883-1964), der var begyndt som landmand og senere blev filialbestyrer for Brønderslev Bank, stod fra 1928 som udgiver og redaktør af Hvetbo Herreds Avis. Vedr. Fjerritslev Avis se jubilæumsudgaven 1/4 1974 og Niels Thomsen: *Dagbladskonkurrencen 1870-1970*, 1970 717, 726, 860, 914, 939.
 12. *Kølbygaard* i Thy er fra det 16. århundrede. Jacob Andersen fortæller følgende: »Den hvide, 70 Alen lange, to Stokværk høje, grundmurede Hovedbygning, med Granittrappe op til Beletagen, er opført ved Midten af det 18. Aarhundrede af Villum Berregaard; i den store Havesal findes to Marmorkaminer med legemstore oliemalede Portrætter af Borgmester Enevold Berregaard og Hustru Anc Søb [kaldet »Heksen fra Thy«]; desuden findes i andre Værelser Silketapeter fra omtrent 1750, Loftsmalerier af fransk Skole m.m.«.
- Gården blev 1873 købt af herredsfuldmægtig Hans Rudolf Andersen, der drev den indtil sin død 1894. Den blev videreført af hans enke til 1909, hvor sønnen overretssagfører Søren Andersen og svigersønnen læge C. P. Kirk købte den. I 1915 solgte de den til Thylands Udstykningsforening, der lod alle bygningerne nedrive og den 10 tdr. land store have udlette. Jorden blev udstykket til 30 husmandsbrug.
- Hans Kirk: *Skyggespil* 11 ff, 48 ff; Jacob Andersen: *Fra Bondens Thy til Kongens By* 71-75; J. C. Jacobsen: *Kølbygaards Historie, Historisk Aarbog for Thisted Amt* 1917, 3-42; Bertel Budtz Müller: *Den onde Fruc til Kølbygaard, Thyboer*, 1922; jfr. Anders Bæksted: *Besættelsen i Tisted I-II*, 1959-60.
13. Hans Kirk skriver: »Sin fars yngre fætter«, men det var faderens halvbroder.
 14. *Vester Kjelgaard*, familiens stamgård, der tidligere havde hørt under Aggersborggaard. Den blev 1784 skødet til gårdens fæster Chr. Christensen Kronborg. 1873 blev den overtaget af Mogens Brix Kronborg. Siden har den tilhørt slægten. Jacob Andersen: *Fra Bondens Thy til Kongens By* 78-80.
 15. *Ullerupgaardene*. (Gl.) Ullerupgaards historie tager sin begyndelse i det 14. århundrede. 1838 blev den ved auktion købt af P. K. Hagensen. 1887 overtoges den af sønnen Nis Nissen Hagensen, der 1912 solgte den.
- Oplysningerne om Nis Nissens og Margrethes senere skæbne i USA er meddelt mig af skolinspektør Ewald Onsberg, der var gift med Inger Jytte Aabo (død 1986), et barnebarn af

Margrethe og Nis. Den ene af de to døtre, der rejste med til Amerika: Louise Hansine Hagensen, gift Nelson Beyer, har skrevet erindringer om sin opvækst på Gl. Ullerupgaard: ikke udgivet, ms. findes i Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune.

Da broderen Martin Hagensen 1878 giftede sig med Marie Laurette Nørgaard, blev jorden delt mellem Gl. Ullerupgaard og Ny Ullerupgaard. Martin Hagensen døde allerede i 1887, og Laurette førte gården videre til 1914, hvor hun afhændede den. Senere blev en del jord frasolgt.

Hans Kirk: 29-30; Jacob Andersen: 85ff; Else Elling: 49ff, samme; Peder Hagensen. Beretninger og Barndoms minder fra Ullerupgaard. *Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Hanherred*, 1985.

16. *Vindum Overgaard*. Gårdens historie som adelig sædegård kan føres helt tilbage til 1428. Hovedbygningen var oprindeligt en trefløjet bindingsværksbygning, opført ca. 1677. Den blev nedrevet, og ladegårdens sydfløj blev indrettet til hovedbygning. Anthon Gregers Pedersen ejede den fra 1888 til sin død år 1900.
17. Begge citater er fra *Idé og Erindring. Artikler og Afhandlinger*, udgivet 1949 af Jørgen Jensen og Th. Krøgholt. »Erindringer« blev første gang

trykt i *Viborg Stifts Folkeblad* og *Frederiksborg Amts Avis*, december 1914.

18. I 1877 læste Jakob Knudsen til studentereksamen, og samtidig hermed oversatte han Cicero. *Den først' af De catilinarisk' Taaler af Marcus Tullius Cicero, øversaat epaa Jysk af Jakob* udkom 1887. Citatet er fra indledningen til første kapitel.
19. At man skal være forsigtig med at udpege modeller, fortæller August F. Schmidt om i *Jakob Knudsen. Randbemærkninger til nogle af hans Arbejder*, 1936, idet han skriver: »Saa stor kan Ligheden være mellem Bønder i Ø. Hanherred og Gesten Sogn [Ribe amt], at en af Gesten Sogns stouteste Gaardmænd efter 1903 at have læst »Sind« sagde til min Far [...] at det var en god Bog, Jakob Knudsen havde skrevet; »men der er dog ingen i vor Familie, der har slaet ihjel«.«
20. »Ullerup-Stenen« i *Idé og Erindring* 1949. Første gang trykt i *Ord och Bild* 1914, 597-606.
21. *Selbjerggaard* i Thy kan dateres tilbage til slutningen af det 18. århundrede. 1889-1903 ejedes den af Hans Bertram Fogtmann Nørgaard.
22. Fredning af vildtet på Aggersborggaard. Jørgen Fog: *Danmarks vildtreservater*, 1976. Se også Jørgen Fogs nekrolog over Jacob Nørgaard i *Jagt og Fiskeri* 20/9 1977, 37.

Fredninger

af *Viggo Nielsen*

Det ligger næsten i selve begrebet, at strategiske punkter har en ganske særlig landskabelig betydning. Det var herfra, man havde det store udsyn, overblikket over land og vand, hvad enten det nu var Kronborg, Hammershus, Børglum eller Dybbøl. Udsynet, overblikket og forbindelsen til et pragtfuldt landskab er også det, der til fulde karakteriserer Aggersborg med det højtliggende kirkeområde, bakkehældet med vikingeborgen, der mod syd afgrænses af hovedgården med dens forgængere vel tilbage til 1000-årene, og så de lave strandenge med deres liv af vade- og vandfugle. Få steder inden for det nationale naturområde, Limfjorden, rummer en sådan monumentalitet og historisk indholdsmæssig fylde.

Hvert enkelt led i firklngen: kirkeområdet, voldanlægget, hovedgården og vådområderne har en sådan karat, at ingen vel i dag ville forestille sig, at disse landskabstræk og de indtryk, de giver den besøgende, ikke skulle være sikret også de kommende generationer.

Det er de da også, sådan da. Om hvordan de er det, skal der blive redegjort for i det følgende. På mange måder vil denne redegørelse for den faktisk ufærdige sikring af Aggersborgområdet samtidig være en mere almen beskrivelse ud fra et bestemt område af udviklingen i beskyttelsen af det danske landskab.

Det bliver altså hele hovedgårdens areal mellem kirken og fjorden, der bliver emnet. Medens kirken og udsynet fra den, hovedgården og strandengene i den almindelige opfattelse har været der altid, er det fjerde led i sammenhængen, det store ringvoldanlæg, nyt i den forstand, at bevidstheden om det først rigtig opstod, da det i 1940'erne erkendtes som et borganlæg af Trelleborgtypen og blev genstand for

undersøgelser. Det var så afgjort det mest sensationelle led i landskabet og gav derfor de andre elementer i det en yderligere betydning.

Hvilken beskyttelse gælder da for området? Lad os gå frem i nogenlunde kronologisk orden.

Selve kysten, hvis betydning i sammenhæng med beliggenheden af vikingelandsbyen, Harald Blåtands borganlæg og senere den kongelige befæstning kun i begrænset omfang er blevet belyst, var det, der først fik en slags beskyttelse. Det skete ved naturfredningsloven af 1937, da der indførtes en 100 meter bred zone langs landets kyster, hvor der på landsiden af den for græsvækst blottede strandbred ikke måtte bygges, og hvor der siden en lovændring i 1969 heller ikke har måttet foretages nogen form for terrænændringer uden særlig tilladelse. Det var en vigtig bestemmelse, der garderede mod specielt en bebyggelsesudvikling. Den sikrede derimod ingenlunde mod de naturkræfter, som siden har påvirket netop denne kyststrækning og netop i disse år giver anledning til bekymring.

Ved 1937-loven skete der en anden stor ting. Der blev gennemført en beskyttelse af vore jordfaste fortidsminder, og der blev påbegyndt et omfattende arbejde med at finde frem til, hvad der kunne anses for at være fredede fortidsminder. Bestræbelserne blev naturligt koncentreret om det, der var umiddelbart forståeligt og tilgængeligt, først og fremmest de mange gravhøje og stortensgrave rundt om i landet. Aggersborgvolden var ikke med i denne omgang. Den var nok kendt i forvejen som et udpløjet anlæg, men også efter den rigtige opdagelse i 1945 skulle der gå lang tid, før man for alvor gav sig til at filosofere over, om det

var et fortidsminde, der kunne beskyttes efter lovens regler.

Hvordan gik det så til, og hvorfor statuerede man ikke straks, at her var et jordfast fortidsminde, et af de befæstningsanlæg, som loven udtrykkeligt talte om? Det hang sammen med flere forhold, som afspejler vilkårene i beskyttelsesarbejdet og da specielt for sådanne fortidsminders vedkommende.

For det første kan der måske have hersket en vis usikkerhed med hensyn til om et areal, volden medregnet, som gennem århundreder havde været genstand for dyrkning, kunne statueres som et fortidsminde. Overpløjede gravhøje f.eks. blev ved gennemgangen ikke anset som værende omfattet af lovens fortidsmindebegreb. Men her drejede det sig om et storslået monument. Forholdene måtte afvejes, og der måtte træffes en afgørelse.

Af større betydning har nok været et forhold, som selvfølgelig altid har vægt, men ganske særligt for museumsfolk, der ønsker at foretage udgravninger. Det er opretholdelsen af det gode, venlige forhold til den ejer, som naturligvis skal give tilladelse til eventuelle undersøgelser, og hvis velvilje man derfor er ganske afhængig af. En statuering af, at volden og hele anlægget, der omfattede gårdens bedste jord, var et efter loven beskyttet fortidsminde, kunne, uanset ejernes store interesse, have ført til mishag.

Foreløbig skete der altså ikke videre.

Der var derimod et andet forhold, som var begyndt at interessere både Danmarks Naturfredningsforening og Nationalmuseets medarbejdere. Det var spørgsmålet om en sikring mod bebyggelse og terrænændringer af hele landskabet med det storslåede udsyn fra den

ensomt beliggende kirke højt på bakken, gårdens og dermed også voldstedets areal og omgivelser. Danmarks Naturfredningsforening rejste allerede i 1946 en fredningssag. Der skete dog ikke videre i sagen før i 1954, da der blev afholdt et møde i fredningsnævnet og forelagt et deklarationsudkast. Det opererede bl.a. med, at voldstedet som sådant skulle være fredet. Man nåede ikke frem til en aftale eller indforståelse, og tiden gik nu til 1963, hvor der igen på Nationalmuseets foranledning blev rørt ved sagen over for fredningsnævnet.

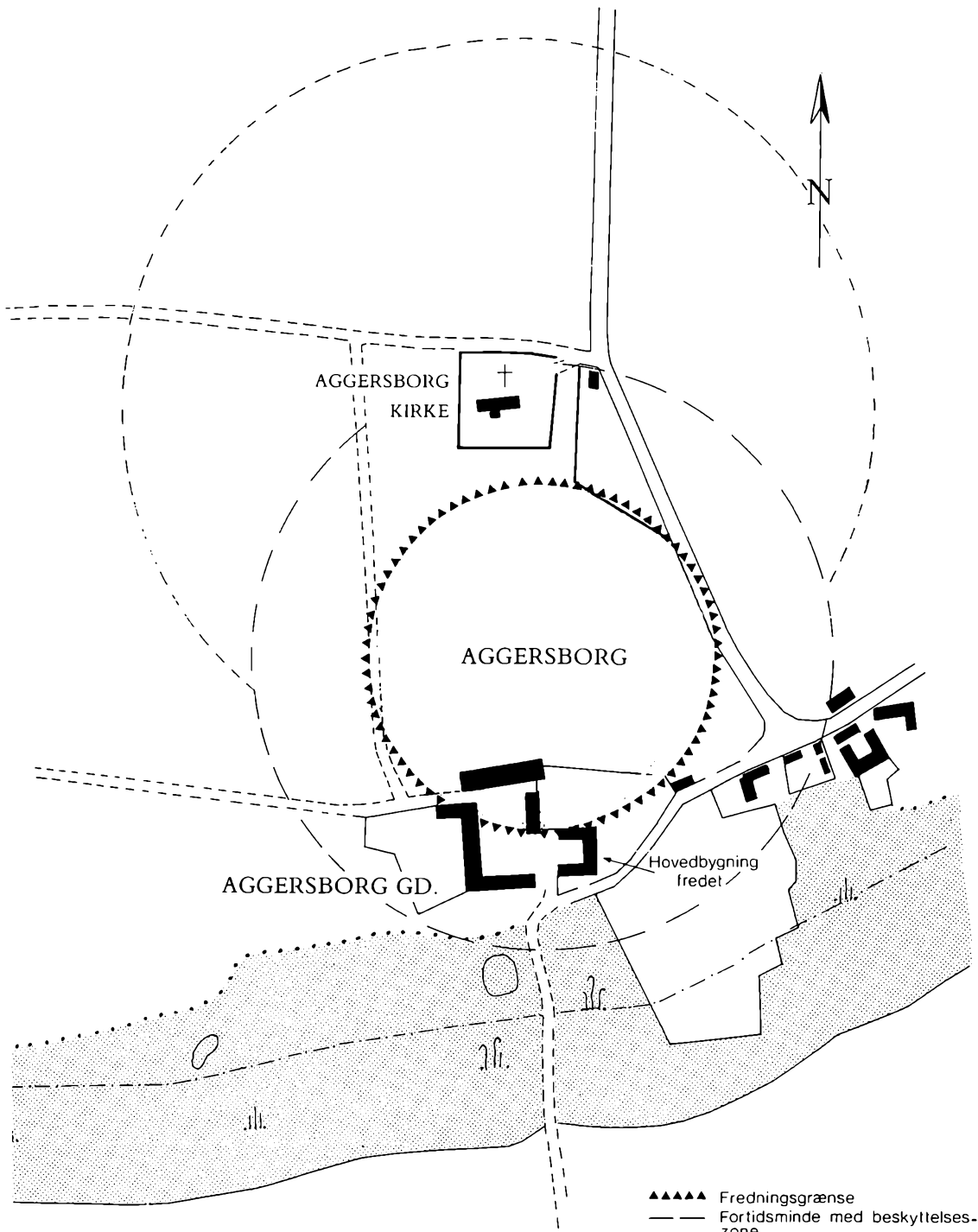
Fredningsnævnet gav udtryk for, at der på ny kunne tænkes at blive stillet særlige vilkår for de videre forhandlinger om en fredning, så sagen igen ville strande, og henstillede, at det jordfaste fortidsminde dog blev sikret ved en tinglysning i medfør af den dagældende naturfredningslovs § 2.

Sagen kom altså heller ikke videre i denne omgang, men nu var Nationalmuseet aktiveret, således at der efter et par år kunne lyses en deklARATION af 11. november 1966 på ejendommen om fortidsmindets tilstedeværelse. Denne deklARATION gik ud på, at voldstedet med borgplads, den omgivende ringvold og spidsgraven længere ude var beskyttet på den måde, at der ikke måtte foretages opfyldning, afgravning, bebyggelse eller beplantning. Derimod skulle der intet være til hinder for almindelig landbrugsmæssig drift på arealet eller for havedyrkning i den del, der henlå som have.

I mellemtiden var Naturfredningsloven igen blevet ændret. I 1961 indføjedes den bestemmelse, der forbød enhver form for bebyggelse eller terrænændringer i et bælte på 100 meter omkring fortidsminder, medmindre der forelå en tilladelse fra fredningsnævnet. Ved denne

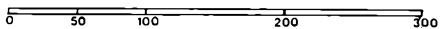
Fig. 1. The whole area is in the rural zone (according to the Urban and Rural Zones Act).

- ▲▲▲▲ Ancient monument under conservation restriction (according to the Conservation of Nature Act section 48).
- — Boundary of its zone of protection (section 53).
- — — Boundary of coastal protectional zone (section 46).
- ▨ Protected coastal meadows (section 43b).
- — — Boundary of zone of protection for churches in the countryside (section 47b).

AGGERSUND

1:4000

UDARBEJDET AF FREDNINGSTYRELSEN

- ▲▲▲▲ Fredningsgrænse
- Fortidsminde med beskyttelseszone
- Strandbeskyttelseslinie
- ▨ Strandenge i henhold til naturfredningsloven § 43 b.
- - - Beskyttelseslinie for kirker i det åbne land i henhold til naturfredningsloven § 47 b.
- Hele arealet er i landzonen

bestemmelse var der reelt opnået en sikring af de umiddelbare landskabelige omgivelser, men naturligvis ikke af hele det areal under Aggersborggaard, som udgør den landskabelige ramme.

Yderligere var der ved zoneloven af 1969 opnået et indseende ved amtskommunerne med byggeri i det åbne land. Overvejelserne om eventuelle tilladelser skulle bl.a. tage udgangspunkt i de landskabelige forhold, og de ville naturligvis kunne gøres gældende med største vægt netop her.

Det var dog ikke anderledes, end at Naturfredningsforeningen igen i 1975 rejste sagen, og heller ikke denne gang nåede den videre. Vi skal frem til 1979, før man genoptager tanken om yderligere sikringer, og nu med en ny facit.

Fra flere sider var man opmærksom på, at den landbrugsmæssige udnyttelse af arealet, som var accepteret ved fredningsdeklarationen, efterhånden truede med at udslette voldanlægget helt. Samtidig medførte pløjningen og den dermed sammenhængende jorderosion, at kulturlag, der ikke var fjernet ved de tidligere undersøgelser, stadig reduceredes og var i fare for at forsvinde.

At modvirke dette var straks værre. Her drejede det sig generelt om det inden for fredningsarbejdet altid vanskelige at skulle gøre indgreb i en igangværende landbrugsmæssig drift og mere konkret om, at ejeren af Aggersborggaard ved en gennemført fredning måtte se et stort og vigtigt dyrkningsareal unddraget en almindelig økonomisk drift.

Med den forsigtighed, der, som det fremgår, har kendetegnet alle dispositioner omkring sikringen af Aggersborg, er det ikke mærkeligt, at der sagtelig blev brygget videre på, hvordan man kunne gå frem.

Det mest rationelle ville, i betragtning af, at det drejer sig om et af vore store nationale monumenter, være, at ejendommen blev erhvervet af den danske stat. Fredningsstyrelsen optog i 1982 forhandlinger med ejeren herom. Det viste sig ikke muligt at nå til enighed om vilkårene.

Den anden mulighed er fredningssagen. At fredningsstyrelsen eller amtskommunen rejser en fredningssag med det formål at hindre yderligere nedbrydning af anlægget bliver formentlig det instrument, der skal sikre voldstedet for en eftertid. Klokkeren er ved at falde i slag for en nogenlunde rimelig fortsat eksistens af et af vore mest fremragende og fremtrædende fortidsminder og dermed også for initiativet til dets sikring.

I forhold til denne elementære fysiske opretholdelse af voldstedet er spørgsmålet om dets landskabelige indramning trådt mere i baggrunden. Det skyldes de generelle reguleringer, som er beskrevet ovenfor og som oven i købet i mellemtiden, ved en ændring i naturfredningsloven i 1983, er suppleret med et par bestemmelser, som også får betydning for Aggersborggaards arealer:

Alle strandenge (over 3 ha) og dermed hele kyststrækningen ved Aggersborg er nu beskyttede efter naturfredningslovens § 43b og altså videregående end den gamle 100 m-zone. Endvidere må der efter den ny § 47b ikke uden tilladelse opføres nogen bygning over 8,5 m inden for en afstand af 300 m fra kirker i det åbne land, og dette gælder også landbrugsbyggeri.

Ved en fredningssag vil alle disse generelle bestemmelser i kendelsen kunne konkretiseres og udformes efter de behov, der måtte være netop på dette sted.

Et i dag umisteligt led i helheden omkring Aggersborg er, som flere gange fremhævet, hovedgårdskomplekset Aggersborggaard med dets trefløjede hovedbygningens anlæg, som det nærmere er beskrevet foran. Allerede i 1930 tog ejeren et initiativ til at søge den fredet med henblik på, at staten kunne gå ind i udgifterne ved en sagkyndig istandsættelse. Det blev ikke til noget. Undervisningsministeriet afslog efter en høring af Det særlige Bygningssyn at frede bygningerne. 8 år senere, i 1938, gennemførtes en fredning af hovedbygningernes tre længer. I 1950 blev fredningen endda, måske med opdagelsen af vikingeborgen som medvirkende faktor, ophøjet til det, der dengang hed klasse A.

Men uanset alle bestemmelser har også for bygningernes vedkommende tidens gang og tand sat ind. Allerede i 1950'erne var det galt, og i 1959 opstod under en storm betydelige skader på bygningerne. Det lykkedes dog dengang at få udbedret de nævnte skader gennem de tilskud, der var til rådighed for de fredede bygninger.

Siden skete der ikke rigtigt noget, og den ubønhørlige påvirkning svækkede bygningerne stadig mere. Råd i tagspær, råd i fodremme, utætheder og huller i tag og mur skabte en forfaldssituation, der måtte gøre det tvivlsomt, om komplekset stod til at redde. I 1976 kunne en af fredningsstyrelsens sagkyndige konsulenter karakterisere hele anlæggets tilstand som chokerende dårlig. Næsten romantisk groede krat og småskov på bagsiden vildt om huset og tæt op ad det. Taget håbløst defekt og begroet med mægtige mospuder. Bindingsværket var råddent i bunden og stabiliteten flere steder truet af udskridninger. Vinduerne overalt rådne og i dybt forfald.

En del af vinduesskaderne blev afhjulpet igen med tilskud det følgende år, men da jeg besøgte ejeren i 1981, stod det klart, at der måtte foretages en helt gennemgribende istandsættelse af det fredede bygningsanlæg.

Derfor blev fredningsstyrelsens konsulent, arkitekt Erik Einar Holm, anmodet om et forslag til en istandsættelse. Allerede nu er arkitektens program ved at blive rullet op. Væsentlige dele af komplekset er istandsat for fredningsstyrelsens midler, og en ny etape i arbejdet er besluttet og bevilget.

Når denne etape og de følgende er afsluttet, vil Aggersborggaard igen kunne stå i menneskealdre og på værdig måde udfylde sin plads i den enestående landskabelige helhed som det sidste led i borganlæggene, og samtidig tjene som sæde for den, der ejer eller driver ejendommen, eller tjene andre samfundsmæssige formål.

Summary

translated by Joan F. Davidson

INTRODUCTION (p. 9-11)

There are many good reasons for Aggersborg to have its own book written now. First and foremost, this is Denmark's largest fortified site from the Viking Age; a huge fortress, with its circular ramparts and its regular blocks of distinguished houses, which was once the most powerful manifestation of royal strength and authority in the Limfjord area – or even in the whole of Denmark. But Aggersborg has also got much more to tell. The landscape has greatly changed through the ages, and relics from many periods of Danish pre-history are found in the Aggersborg area. At Aggersborg

there is also a large village from the early Viking Age, which was destroyed at the end of the 10th century to make room for the fortress, and moreover a large Romanesque village church; and then, not least, there is the manor Aggersborggaard, whose fine half-timbered buildings stand at the foot of the Vikings' circular rampart. Aggersborggaard is surely the only Danish manor whose history can be traced virtually without interruption so far back in time that it can claim to be the direct descendant of a Viking fortress.

Olaf Olsen

Chapter I

HAN HERREDERNE – AN OLD ARCHIPELAGO (p. 13-28)

The northern part of Jutland, separated from the south by the strait Limfjorden, displays characteristic raised sea-floors. Until recently large parts of the region had sea-borders, but now the coast around the Limfjord is protected by dikes which cut old inlets off from the sea. Aggersborg is situated on a limestone hill which is part of a very varied limestone landscape covered with fluvio-glacial and marine deposits. Many coastal features can be observed in the exposed former sea-floor, now situated at different heights above the present sea-level. Some parts can be dated back to 1200 B.C., and others, at a lower level, to 40 A.D. The proximity of the sea is reflected in the place-names.

Roads along Limfjorden are superimposed on old fords, and the remains of a strait between Limfjorden and the North Sea (at Jamerbugten) can still be seen west of Fjerritslev.

At the northern end of the strait a medieval ship has been found. To the south a spit obviously has been formed by waves from the southwest and the current flowing in the channel between this spit and a ridge system. Blown sand is a strongly distinctive feature of the landscape, and this was possibly, together with the rising levels, an important factor in the closing of the strait. Viking Aggersborg had a central position on a slope facing Limfjorden, close to deep water and to a possible strait connecting Limfjorden with the North Sea. From the top of the ring-wall it would be possible to scan the entire area. The wall, however, would also prevent the interior of the fortress from being overlooked, except from Limfjorden, i.e. from a distance beyond the range of the weapons of that time.

Jens Tyge Møller

Chapter II

PREHISTORIC TIMES IN THE AGGERSBORG AREA (p. 29-52)

Our knowledge about ancient times in the Aggersborg area is sparse. There are long stretches of time for which few or no traces of habitation have been found.

When the Ice Age drew to a close around 13000 years B.C. a waste tundra-landscape developed, with grass and small shrubs. On this grazed flocks of reindeer, wild horses and bison. The population was slight and consisted of small groups of reindeer-hunters, but evidence of their life has not yet been found in this region.

Later the forest took over; from this early time (about 7000 B.C.) a fishing spear is known (fig. 1). The climate grew milder, the sea-level rose, and the area of Han Herrederne was transformed into an archipelago (fig. 2). Now we find the settlements, round Aggersund, of the *Ertebølle*- or the »*Køkkenmødding*«-culture (figs. 2-4). Beside hunting in the forest and on the sea there was fishing and gathering mussels; hunting of swans was particularly important (it yielded meat, hide and feathers).

Around 4000 B.C. we meet the first farmers. Not only the means of living but also the material culture, belief and community changed. The farmers cleared the forest and sowed wheat and barley. They kept cattle, pigs, sheep and goats. Flint tools became polished, and we have the first evidence of the use of metal. Settlements are known from Aggersborg (figs. 5-6) and stone graves – dolmens and passage-graves – occur frequently in the area (fig. 7-10). There are also single finds from this time, such as the fine mace head from Bejstrup (fig. 11). From the end of the Neolithic Period scattered single finds exist (fig. 12), along with grave-finds of flint daggers (figs. 13-14).

Around 1800 B.C. the Bronze Age began.

The settlement is indicated by the large burial mounds of the period (fig. 15). Most of the finds from that time (bronze weapons and personal ornaments (fig. 16) come from completely ploughed-over burial mounds. From about 1000 B.C. a low mound near Aggersborg has been investigated; it held a stone cist, in the bottom of which was a heap of cremated human bones topped by two plain bronze arm-rings (fig. 17). From the Bronze Age we also know cup-shaped holy symbols carved on boulders.

About 500 B.C. iron came into use. From Aggersborg we have a pot from the time around Christ's birth, and to the north-east traces of settlements have been found in several places, e.g. a 12-metre long cobbled street and an entrance and outer wall of an iron-age house. Among the very scarce finds from the first centuries after Christ in this part of the country are two loomweights of burnt clay from about 200-400 A.D. (fig. 18).

In the late Iron Age (400-750 A.D.) finds are few, as is the case in many other areas of the country. Some cremation graves, e.g. from V. Kjeldgård, south of Øslev (fig. 19), with remains of an urn and a small vessel deposited as grave-goods, together with a couple of other scattered finds, show, however, that the area was far from uninhabited. It is regrettable that the archaeological sources are so few for those particular centuries, in which the basis was laid for Viking-Age Aggersborg as well as – looking at the country as a whole – the formation of the state, the royal power and urbanisation: institutions which in a more developed form gave character to the Viking Age and the Middle Ages.

Søren H. Andersen

Chapter III

VIKING AGGERSBORG (p. 53-93)

On the field between Aggersborg Church and Aggersborggaard faint traces can still be seen of the biggest Viking fortress of the North, a ring-work of the geometric family exemplified by Trelleborg, built around 980 (figs. 1-2). The character of the fortress and its approximate age were ascertained by the excavations in 1945-46. They continued, with interruptions, in the period 1947-52, in 1954 and in 1970, and they also uncovered extensive traces of an older civil settlement on the site (fig. 7). The investigations were led by the archaeologist/architect C. G. Schultz (fig. 5), from the Danish National Museum, but the daily supervision was largely delegated to others (fig. 6). Schultz died in 1958.

The civil settlement can be traced back to the 8th century. It was completely or partly cleared away when the ring-work was constructed. Among the many recorded post-holes, pits, ditches, etc., 8 houses with curved long-walls have been identified. Their length varied between 13 and 41 metres. In the largest house, which is likely to have had a byre in its west end, a gold arm-ring, among other things, was found. More than 100 buildings with sunken floors were recorded (figs. 7, 10, 12-16).

The find material is the richest and most varied from any Viking-Age settlement in present-day Denmark (figs. 14, 17-34). Most of the objects found belong to the civil settlement. Only a few objects can with certainty be linked to the fortress.

The economic structure of the civil settlement was no doubt to a large extent based on agriculture and fishing, but the extensive find-material, including many imported objects, shows that the settlement was not an ordinary village. Its location was central: close to an important crossing-point over the Limfjord and at the spot where the fjord – the best seaway link between the Baltic and the North Sea – probably also had an outlet to the north, to the Jamberbugt in the direction of Norway (figs. 35-36; see also ch.I). The central location is also

demonstrated by the fact that it was probably there in Ørbæk, which is situated beside a former natural harbour on the south bank of the Limfjord just opposite Aggersborg, that the Kings Cnut the Great and Harthacnut, in the first part of the 11th century, had their Ørbæk coins minted (figs. 36-37). With this background it is conceivable that in Aggersborg there was a seasonal confluence of people, e.g. possibly for markets. It is likely that the through-traffic was turned to advantage in different ways in addition to exploitation of the crossing-point.

The ring-fortress is the biggest of the four known geometric ring-works in Denmark (figs. 4, 8, 38, 47). The dating of the construction to about 980 is based on the exact dating of Trelleborg and Fyrkat (by dendrochronology) and the dating of Nonnebakken (by coins and jewellery). All these fortresses seem to have had a very short life-time. There are no traces of repairs. The 48 houses of Aggersborg were arranged in 12 four-winged blocks within an 11-metre thick ring-wall, with an interior diameter of 240 metres. The houses were 32 metres long and constructed in the same way as the 3.6 metre shorter houses at Fyrkat. The new full-scale reconstruction of a Fyrkat house therefore also gives a good impression of what the houses in Aggersborg must have looked like (figs. 9, 39-46).

Neither Aggersborg nor the three other ring-fortresses could have been built as barracks or winter camps for the soldiers who conquered England in the beginning of the 11th century under the Kings Svein Forkbeard and Cnut the Great. They are older and it must have been King Harald Bluetooth who ordered their construction. He was also behind many other construction-works from the middle and later part of the 10th century, among which was no doubt included the 700 metre-long bridge crossing Ravning Enge just south of Jelling, also dating from about 980 (fig. 47).

There are many indications that Harald

Bluetooth, throughout his long reign, tried to strengthen the central power, but in the time up to 980 there were serious economic and political problems, and around 986 he was driven out by an uprising in which his son, Svein Forkbeard, participated. It is in the light of these events that Aggersborg and the other Viking fortresses must be seen.

Presumably they were first and foremost built as regional royal strongholds, with the purpose of controlling the country, and to impress. Normal functions of a royal manor, amongst others various crafts, were presumably also carried out there. Because of its location by the important waterway, the Limfjord,

and its extraordinary size, it is most probable that Aggersborg was meant to have additional functions: to control the important traffic on the fjord and take tolls from it; maybe also to play a role in the King's Norwegian policies. Maybe, furthermore, to be a base for a contingent of the King's Vikings who would go out to fetch back booty wherever opportunities presented themselves. Maybe Aggersborg and the other fortresses were given up when King Harald lost his power. In any case they were rapidly totally forgotten. They are not mentioned in a single written source.

Else Roesdahl

Chapter IV

ROYAL MANORS AND CASTLES IN THE MIDDLE AGES (p. 95-101)

Written sources give us to understand that Aggersborg was in royal possession until 1579, when »the King's manor in Aggersborg« was sold to the noble lady Vibeke Podebusk. Archaeological traces of the different constructions are not known. They were probably situated near or under the present manor, which dates from the 1750s.

Aggersborg is mentioned for the first time in the chronicle of Ailnoth, written at the beginning of the 12th century. The reference is in connection with an uprising against King Knud the Holy in 1086. In the first half of the 13th century Aggersborg is listed among the royal possessions in King Valdemar's *Jordebog* (fig. 3). In 1272 and 1327 royal charters were issued in Aggersborg. In 1373 a document concerning Aggersborg was sealed, and in a ballad written down in the 16th century Aggersborg is mentioned in connection with an uprising against

the Danish King Christoffer of Bavaria, in 1441.

In the document from 1373 (fig. 5) there is a description of the castle Aggersborg which had recently been destroyed during an uprising against King Valdemar Atterdag. The other written sources do not mention fortifications, and it is possible that with the exception of the period around 1373 Aggersborg was an unfortified royal manor.

Three times during the Middle Ages royal constructions in Aggersborg are known to have been destroyed: 1086, shortly before 1373, and 1441. The background for this was presumably in all cases the strategic situation near one of the important crossing-points over the Limfjord. This situation is probably also the reason why Aggersborg stayed a royal possession throughout so many centuries.

Else Roesdahl

Chapter V

THE MANOR AGGERSBORGGAARD (p. 103-145)

Mention in written sources of the Aggersborggaard Manor is unfortunately sparse. But we can tell that its history follows the general historical pattern: it was established after the Reformation by the nobility in the person of Vibeke Podebusk, only to stagnate during most of the 17th century. Shortly before 1700 a new time of prosperity began with the last noble family, the Benzons; the farm-land doubled within thirty years. This time of prosperity continued with the period of ownership of the Speitzer family. The culmination was Chr. Speitzer's attempt to create an entailed estate in 1767, but he failed to achieve this, and the third generation, that of Mads Speitzer, did not prosper; the Speitzer family did not manage to celebrate a century in the manor. On the contrary, shortly after 1800, the manor fell prey to a speculator in estates, H. J. Lindahl. This did not cause deterioration of the manor, however, because it was taken over by enterprising people such as Steen Kjærulf and L. C. Brinck-Seidelin, but for the peasants on

the estate it meant freeholds which had to be dearly bought. The prosperity of the estate has continued to grow after 1852 in the custody of the Nørgaard family, who has worked with affection for family and land, so that today Aggersborggaard can really be called a family estate.

For the peasants on the estate the period up to the 19th century was one of depression, as it was for many peasants elsewhere in Denmark. Most of the peasants in the Aggersborg parish and the adjoining parishes were gradually gathered under Aggersborggaard, and the burden of villeinage during the 18th century increased heavily. Even the great agricultural reforms of the last years of the 18th century were unable to contain the burden of villeinage. It was only the eventual purchase of freeholds – on hard terms – which cleared the way for economic and social emancipation of the peasants.

Anna Kathrine Nielsen

Chapter VI

THE BUILDING HISTORY OF AGGERSBORGGAARD (p. 147-165)

The systematic registration of Danish historical monuments which the Danish National Museum carried out at the end of the 19th century included a brief description of Aggersborg. The record first mentions what was then visible of the Viking fortress, and then goes on to describe some traces of older buildings on the site where Aggersborggaard's main building is now situated. Concerning the main building, it is briefly observed that there is an inscription over the entrance which reads »17-CSAML-58«. As early as 1878 people were therefore aware where the oldest Aggersborg should be sought (although the age was not known), and they also knew that some of the later ancestors of Aggersborggaard were situated under the

present manor house immediately to the south of the Viking fortress. To this day nothing is known about the nature of these buildings because no archaeological excavations have taken place there.

In 1959 the National Museum investigated and measured up the present manor-house, and architect H. H. Engqvist made a detailed description which is quoted *in extenso* in the chapter. The three-winged main building, of oak-wood half-timbering, was constructed in 1756-58 by Christen Speitzer and his wife Anna Margrethe Lund, whose initials stand, with the date, over two of the doors. The main building, in its layout consisting of two wings with living accommodation and a connecting wing

with ancillary rooms, bears a resemblance to several other manor houses from approximately the same time, e.g. Tyrrestrup near Odder, and Krastrup near Løgstør. A characteristic detail of these manors is the design of the chimneys; the openings for stoking the stoves are placed in the passages, along the courtyard, connecting the wings.

In the years 1777-80, after the death of Christen Speitzer's widow, a detailed inventory of the furniture of the manor was made. Even if alterations have been made since then,

many of the rooms can still be identified today because of this inventory (fig. 6). On the basis of an oral testimony the interior arrangement of the years around 1900 can also be reconstructed (fig. 7).

Visitors to Aggersborggaard today can easily see, especially on the garden side of the south wing, that repairs and alterations have taken place since 1756-58, but if one walks into the courtyard it is as if nothing has changed since the time of Speitzer.

Morten Aaman Sørensen

Chapter VII

AGGERSBORG CHURCH (p. 167-181)

The medieval parish church is situated on a hillside just north of the ring-wall of the Viking fortress. South of the ring-wall, on the bank of the Limfjord, is the manor house. The church is large, constructed of granite ashlar, which is often seen in the western part of Denmark. Excavations in 1976 showed that it was built in stages over a rather long period.

The oldest part is the chancel, from the second quarter of the 12th century. The nave was completed not later than 100 years after. In the meantime there was a small wooden nave attached to the chancel. It has also had an apse which has now disappeared. The tower at the west end is late medieval. The many coins found, 341 in all, contribute to the dating of the oldest phases of the church. During the excavation many other small finds were made, including a gold ring, a mounting of walrus tusk, a pilgrim badge and coloured stained glass from the Romanesque windows of the church. In the Romanesque plaster of the walls many short runic inscriptions were incised; they are partly decipherable. A house-shaped Romanesque tomb-stone made of granite has also been found in the churchyard.

No trace at all was found of activity on this site during the pagan Viking Age. The burial field(s) associated with the civil settlement and the fortress must lie elsewhere. The oldest archaeological remains underneath the church consist of an early Christian graveyard separated from a ploughed field by a shallow ditch which crossed underneath the nave of the present church. Several human skeletons have been Carbon-14 dated. No traces of a church from a corresponding date were found in the investigated area. At some later date solid stone foundations were laid out for a stone church which was actually never built. These foundations were partly used for the present-day church, which however has a slightly different orientation.

Nothing in the church shows that throughout the Middle Ages there was a royal manor or castle in Aggersborg. Would it have had its own special chapel?

The rest of the text deals with the later history of the church and its furnishings.

Henrik Græbe

Chapter VIII

AGGERSBORGGGAARD IN ONE FAMILY'S POSSESSION SINCE 1852 (p. 183-213)

In 1852 Aggersborggaard was bought by Jacob Nørgaard (1815-93) and his wife Ane Cathrine Christensdatter (1822-1913). The manor has been in the family's possession ever since.

Jacob Nørgaard was originally a merchant in Brovst, a village to the east of Aggersborg, and there he met Ane Cathrine, who wanted »to have land to call her own«. Jacob earned so much money, partly from trade with Norway, that after some time he was in a position to make Ane Cathrine's dream come true; he bought Aggersborggaard.

The couple became founders of a large family; 10 children, of whom 9 survived childhood, and 52 grandchildren (the present author is a great grandchild). Each one of the children acquired, or married into, a manor house. It became a »manor dynasty«. Among the manors can be mentioned Vester Kjelgaard near Fjerritslev, Kølbygaard, Vesløgsgaard and Gammel Ullerupgaard in Thy. Half a century later, out of the 10 manors only Vester Kjelgaard and Aggersborggaard were still in the possession of the family.

Jacob and Ane Cathrine maintained the old peasant habits; they were thrifty in daily life but offered generous hospitality. At one time, around Christmas, a party of 40 people were snowed in there. They ended up staying at Aggersborggaard for a week, and they were plentifully provided for.

The family founders were conservative in politics, and in religion too – but they embraced a form of religion which did not exclude dancing, card games, or plenty of schnapps. The literature they knew would be H. C. Andersen and Blicher. Bjørnson's peasant stories would be as far as they would go in a modern direction.

Ane Cathrine's chief interest was gardening – especially herbs, of which she had 50 different species. Herbs were included in the food every day, not for their value as flavour, but for health reasons. In the garden there was a whole range of flowers, shrubs and trees. In spring time the garden was a carpet of violets.

Two important authors, Jakob Knudsen and Hans Kirk, have provided valuable descriptions of the manor and the family. Jakob Knudsen spent 8 years of his childhood in the Aggersborg vicarage, and absorbed impressions of the neighbourhood and its people which were to influence him for the rest of his life. Hans Kirk was a great grandchild from Aggersborggaard and was able to give an inside picture of the family. This is included in »*Skyggespil*« (Shadow-play), 1953, which is one of his major works.

The Nørgaard family has cherished the old historical manor, so that it and many of the old traditions are still preserved today.

Felix Nørgaard

Chapter IX

LEGAL PROTECTION (p. 215-219)

The specific quality of the Aggersborg area, with its unity consisting of church, ring-work, manor-house and wet-lands on the bank of the Limfjord, is – to some degree – secured for coming generations by means of legal protection measures. The chapter, along with fig. 1,

explains what forms of protection have been in force until today in relation to the area between the church and the fjord. It also describes the changing legal and practical background.

Viggo Nielsen

Sted- og navneregister

udarbejdet af Lene Larsen

Sidetæl for de billeder, slægtstavler og kort, hvor registerord fra teksten optræder, er angivet med kursiv.

- Aggerkanalen 21, 22, 23
Aggersund 9, 10, 13, 15, 17, 19, 24, 27, 28, 29, 38, 45, 47, 53, 103, 107, 109, 114, 118, 123, 125, 126, 131, 138, 140, 141, 142, 193, 198, 203, 208
Aggersund Kalkværk 43, 44
Allinggaard 190
Alverdens Kasper 203, 203
Andersen, Amalie Søborg, se: Nørgaard, Marie
Andersen, H. C. 191, 201
Andersen, Hans Andreas Rudolf 191, 194, 195, 196
Andersen, Jacob 186, 188, 191, 193, 197, 201, 202
Arenfeldt, Jørgen 109
Askekrog 123
Aunsbjerg, se: Avnsbjerg
Avnsbjerg 120, 190
- Barmer 15, 118
Batum, Marie 121, 121
Begtrup, Gregers 131, 134
Bejstrup 38, 95, 109, 111, 123, 126, 127, 128, 133, 136, 137, 140, 172
Benzon, Hans 111
Benzon, Niels 109
Benzon, Peder 109, 111
Bertelsen, Erik 184
Bild, Evert 103, 104, 106, 107
Bild, Niels 106
Bild, Peder 173
Bild, Preben (Evertsen) 106, 107, 173
Bild, Vibeke 107, 107, 108, 125
Bjerget 14, 14, 19, 25
- Bjerre 111
Bjørnson, Bjørnstjerne 191
Blegebrønde 15, 24, 38, 40
Blicher, St. St. 184, 190
Blom, Anne Nørgaard 209, 209
Bolbjerg, se: Bulbjerg
Bonderup 15, 111
Borreholm 9, 10, 14, 19, 20, 27, 28, 79, 80, 80, 107, 109, 147
Brahde, Mogens 64
Brandes, Georg 191
Bratskov 32
Breinholt, Ejner 206, 208
Brinck-Seidelin, Hans de 123
Brinck-Seidelin, L. C. 114, 120, 122, 122, 123, 126, 134, 135, 139, 140, 142, 187
Brix, Anne Maric Mogensdatter 186, 187
Brorup 173
Brovst 15, 31, 32, 124, 187, 189
Brunkebjerg 104
Bruun, Jørgen 119
Bruun, Margrethe 120
Bulbjerg 13, 14, 16, 17, 19, 22, 24, 25, 198
Bundgård 31, 32, 33, 34, 35, 37
Bygholms Vejle 9, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 80, 81
Byrialsen, Christian 176
Bækmark 120
Børglum 215
- Carlsbergfonden 60, 64
Christensen, Christen Kronborg 186
Christensen, Niels 104
Christensen, P. Rønn 142
Christensen, William 106
Christian I 104
Christian IV 106
Christian V 115
Christoffer af Bayern 99
- Cicero, Marcus Tullius 198
Claussen, Sophus 200
- Dallund 107
Dalsgaard, Chr. 184
Damsgård, Dorthe Cathrine 120
Danevirke 90, 90
Darwin, Charles 191
Degn, Niels Pedersen 107
DIS 60
Dronninglund 104
Drøstrup 131
Dybbøl 215
- Efversdaatter, Magdalena 173, 174
Egholm 99
Elling, Else 186
Engqvist, H. H. 148
Erik Glipping 97
Ertebølle 32
Estrup, J. B. S. 191
- Farstrup 119
Fiskekrog 123
Fjerritslev 14, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 29, 30, 30, 104, 107, 111, 141, 173
Flynderhøj 46, 47, 47
Frederik II 95, 106
Friis, Anders 104
Frost, Jesse 99
Fyrkat 53, 59, 62, 62, 63, 82, 83, 83, 84, 85, 85, 86, 88, 89, 90, 92
Færgenholmen 9, 20, 27, 79, 80
- Galt, Kirsten Pedersdatter 106
Galten, Christen 118
Gleerup, Anders 117
Gleerup, Anna Margrethe 114, 117
Gleerup, Jørgen Jensen 117
Gjessingholm 107, 107

- Gjøl 13, 15
 Grubbe, Peder 99
 Grundtvig, N. F. S. 198
 Græbe, Henrik 10, 64
 Gundestrup 36, 40, 40
 Gyldenstjerne, Anne Mourids-
 datter 104
 Gyldenstjerne, Niels Eriksen 98,
 99, 100, 101
 Gøttrup 14, 17, 19, 22, 23, 23,
 111
 Gøttruphede 111
 Gøttrup Rimme 14, 19, 21, 22,
 23, 24, 38
- Hagensen, Laurette 186, 188, 191,
 193, 194, 196, 196, 199, 199,
 201, 202
 Hagensen, Martin 196, 196
 Hagensen, Nis Nissen 194, 196,
 196, 197
 Hald 190
 Halkjær Å 99
 Hals 22
 Hammershus 215
 Han Herrederne 13, 14, 22, 24,
 25, 26, 30, 31, 32, 45, 81, 104,
 109, 111, 114, 125, 126, 184,
 186, 187, 197, 198, 203, 208
 Hannæs 13, 14, 19, 22, 25
 Hansen, Chr. Møller 120
 Han Veile 14, 19, 19, 21
 Harald Blåtand 90, 92, 215
 Hardeknud 10, 81, 81, 95
 Haverholm 123
 Haverslev 109
 Havnø 109
 Hedeby 56, 88, 90, 90
 Hedegård 99
 Herrested 103, 106
 Hindsgavl 106, 173
 Hindsels 120
 Hjarbæk Fjord 40
 Hjardemål 14, 173
 Hjortdal 187
 Holm, Erik Einar 219
 Holm, Frants 119
 Holmen 107, 125, 147
 Holmsø 109, 125
 Horne 115
 Hornskovgård 119
- Hundslund Kloster 104
 Hvanstrup 111
 Hvanstrup, Maren Christens-
 datter 111, 114, 174, 175, 175
 Hærvejen 45, 81, 140
 Høg, Eiler 107, 107
 Høg, Marie 107, 107, 109, 125
 Høg, Mourids 109
- Ingvarsen, Niels 99
 Ivarsen, Niels 99
 Iversen (Edwardsen), Jørgen 173
- Jelling 90, 90
 Jensdatter, Maren 189
 Jensen, Bent 50
 Jensen, Chr. 187, 188
 Jensen, Christen 123
 Jensen, Holger 58
 Jensen, Johannes V. 184
 Jensen, Poul Jørgen 206
 Jessen, Christen 123
 Johansen, Bjørn 104
- Kabbel 120
 Kettrup 40, 45, 47, 51, 109, 173,
 195
 Kierulf, se: Kjærulf
 Kirk, Edith 205
 Kirk, Hans 11, 184, 185, 186,
 187, 189, 189, 190, 191, 192,
 193, 195, 196, 197, 200, 205,
 206
 Kirk, Johanne 184, 186, 194
 Kjølgaard, Mogens 187
 Kjellerup, Jacob 119, 129, 138
 Kjærsholm 197
 Kjærulf, Christian Steensen 121,
 121
 Kjærulf, Steen 120, 121, 121, 122,
 123, 129, 134, 135, 142
 Kjølbygård, se: Kølbygaard
 Kjørup 104, 106
 Klim 14, 17, 19, 21, 22, 23, 109
 Klim Bjerg 14, 15, 17, 18, 18, 19,
 26
 Klim Odde 21, 22, 23, 24
 Klitgaard, C. 186
 Klovenhøj 40
 Knud den Hellige 10, 57, 58, 95,
 97, 193, 209
- Knud den Store 10, 57, 81, 81, 95
 Knudsen, Jakob 184, 185, 191,
 197, 197, 198, 199, 200
 Knudsen, Jens Lassen 197, 198
 Kollerup 15, 18, 19, 22, 23, 133,
 186
 Kollerup, Chr. 117
 Korsøgård 111
 Kovads Bro 17, 18, 19, 19, 24
 Krapperup 103, 104
 Krastrup hovedgård 150
 Kristineberg 195, 196, 197
 Krogsgårdene 103
 Krogsgård Mølle 103
 Kronborg Slot 215
 Kronborg, Christen
 Christensen 186
 Kronborg, Jacob Nørgaard
 Christensen, se: Nørgaard,
 Jacob
 Kronborg, Kathrine 154
 Kronborg, Mariane 173, 191
 Kronborg, Mogens Brix 194,
 196, 196
 Kryger, Karin 150
 Krøldrup 45, 49, 107, 109, 125
 Kule, Kristian 99
 Kyø 111
 Kølbygaard 193, 194, 195, 196,
 200, 204
 Kølskegård 109
 Kørupgård 106
 Kaas, Anne 106, 107
 Kaas, Anne Eriksdatter 173
 Kaas, Erik (Nielsen) 106, 107,
 107, 108, 125
- la Cour, Vilhelm 99
 Langberg, Harald 58
 Larsen, Thøger 184
 Lasson, Marie de 122
 Laursen, Christian 109
 Lejrnhøj 51, 52
 Lejrskov 197
 Lengnick, J. C. L. 111
 Lerbæk 106
 Lerup 123
 Lild 138
 Lindahl, Hans Jacob 119, 120,
 134, 135, 142
 Lindbjerggård 106, 107
 Lindenov, Hans 104

- Linderumgaard 120
Lund, Anna Margrethe 111, 114, 114, 115, 130, 139, 140, 150, 150, 152, 175
Lund, Bolette 111, 114
Lund Fjord 14, 17, 19, 22, 25, 26, 27
Lundgård 123
Lundegård 117
Lunde næs 106, 120
Lüttichau, Ane Kathrine 120, 121, 122
Lüttichau, Hans Helmuth 122
Løbhøj 49
Løgstør Bredning 9, 14, 16, 17, 19
Løgstør Rende 18, 27
- Mandrup Lund 111
Mandshøj 45, 49
Manstrup 15, 24, 38, 40, 45, 47, 49, 50, 51, 109, 111, 122, 123, 126, 128, 129, 136, 137, 138, 139, 140
Mariager Fjord 81
Matthiessen, Hugo 184, 203
Meilgrunden 111, 123
Meilhøj 36, 38, 39
Meinerstorp, Henning 99
Mikkelsen, Chr. 111
Mogensen, Hans Arenfeldt 109
Moltke, Konrad 99
Morsing, Christen Nielsen 173
Mortensen, Thomas Andreas 123
Müller, Heinrich 116
Møller, Jens Tyge 9
Mørkegård 109
- Nielsen, Adam 173
Nielsen, Anna Kathrine 10
Nielsen, Jens 99
Nielsen, Mourids (Gyldenstjerne) 104
Nielstrup 107
Nissen, Nis 197
Nonnebakken 59, 82, 90
Norge 69, 70, 77, 81, 90, 92, 106, 119, 120, 185, 187, 191
Nr. Aggersund 120, 122
Næsborg 15, 114, 118, 123, 128
Nørgaard-slægten på Aggersborggaard 210
Nørgaard, Agathe Everine Fogtmann 193
Nørgaard, Ane Cathrine 124, 183, 183, 186, 187, 188, 189, 189, 190, 191, 192, 192, 193, 194, 197, 201, 202, 203, 204, 207
Nørgaard, Anna Søndergaard Overgaard 183, 194, 195, 204, 206
Nørgaard, Chr. Jensen 194, 195, 196
Nørgaard, Chr. Kronborg 193, 195
Nørgaard, Elisabeth Birgitte 186
Nørgaard, Hans Bertram Fogtmann 124, 183, 193, 194, 195, 196, 204, 205
Nørgaard, Inger Marie 11, 59, 124, 183, 193, 201, 202, 205, 206, 207, 209
Nørgaard, Jacob 186
Nørgaard, Jacob 195
Nørgaard, Jacob Christensen Kronborg 124, 173, 183, 183, 186, 187, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 196, 197, 202
Nørgaard, Jacob Overgaard 59, 124, 183, 203, 204, 205, 207
Nørgaard, Louise Frederikke 194, 196, 196, 197
Nørgaard, Margrethe Cathrine 194, 196, 196, 197
Nørgaard, Mariane 194, 195, 196, 196
Nørgaard, Marie 206, 207, 208, 209
Nørgaard, Marie Elisabeth Birgitte 185, 186, 194, 195, 196, 201
Nørgaard, Martin 195
Nørgaard, Mogens Brix 193, 194, 195, 195, 196, 204
Nørgaard, Petrea Frederikke Vestergaard 194, 195
Nørgaard, Sine Vestergaard 194, 195
Nørgaard, Aage Ole 183, 207
Nørlund, Poul 57
Nørre Holmgaard 120
Nørre Sletten 123
- Odde 107, 114, 125
Oddegård 109, 111
Olsen, Olaf 58, 64
Olufsen, Jakob 99
Overgaard, Anna Søndergaard se: Nørgaard, Anna Søndergaard Overgaard
Ovesen, Christine Marie 123
Ovesen, Johannes Nikolaj 123
Oxholm 187
- Pedersen, Anthon Gregers 194, 196, 197
Petersen, Henry 147
Podebusk, Henning van 104
Podebusk, Mourids 106
Podebusk, Vibeke 85, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 142
Podebusk, Claus 103, 104
Pontoppidan, Erik 115
Povlsen, Hans 184
Preetzmann, Abraham 119
Pudebusk, Ytte 106
- Rantzau, Erik 107, 107
Rantzau, Frantz 109
Rantzau, Margrethe 109
Ravnholt 103, 104, 106, 107
Ravning Enge 90, 90
Ravsten 36, 38, 39, 49
Refsnæs Herregaard 120
Remmen 203
Roed, Christen 118
Roesdahl, Else 10
Rosborggaard 120
Roskilde Domkirke 90
Rugård 109
Rye Å 13
Rækkegård 117
Rømer, Chr. 115
Rønnov, Claus 104
Rørbye, Martinus 184
- Schmidt, Holger 64, 85
Schultz, C. G. 57, 58, 59, 59, 60, 63, 64, 85, 96
Sebberkloster 117
Sebbersund 15, 111
Seibæk, Johanne Margrethe 186, 188, 197, 201, 202
Selbjerggaard 193, 196, 206, 207

- Sjørup, Lille 118
 Skarp Salling 13, 15
 Skarreklit 25
 Skeel, Ingeborg 104
 Skerpinggaard 195
 Skjerrildgård 122
 Skjoldborg, Johan 184
 Skrubbeltang, F. 130
 Skræm 40, 123, 126, 128
 Skt. Nilauskilde 24
 Slesvig 95, 99, 192
 Slettegaard 187, 193
 Sletten 131
 Sløjen 9, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27
 Smidth, Hans 184, 184
 Sodborg, N. 124
 Speis, Mads Gregersen, se:
 Speitzer, Mads Gregersen
 Speitzer, Anders 112, 114, 115, 175
 Speitzer, Anne Margrethe 114, 115, 175
 Speitzer, Beate Christiane 115, 175
 Speitzer, Christen Madsen 111, 112, 113, 114, 114, 115, 117, 128, 130, 142, 148, 150, 150, 152, 154, 175
 Speitzer, Johanne Marie 114, 119
 Speitzer, Mads 112, 114, 115, 117, 118, 119, 128, 129, 130, 135, 138, 142, 175
 Speitzer, Mads Gregersen 111, 114, 174, 175, 175
 Speitzer, Marie Bolette 115, 175
 Speitzer, Mette Kristine 112, 115, 175
 Speitzer, Thomas 111, 114
 Stagsted 107, 123, 125, 131
 Stiesdal, Hans 58
 St. Jørgensbjerg 99
 St. Orts 120
 Struensee, J. F. 130, 138
 Sture, Steen 104
 Sundshave 138
 Svale, Peter 171, 173
 Svend Grathe 180
 Svend Tveskæg 57, 90, 92
 Svendsen, Anders 109
 Svindt, Jacob Jacobsen 120
 Svindt, Maren 120
 Svinkløv 13, 17, 24, 25, 26
 Søndergaard, Svend 58, 59, 59, 67
 Sørensen, Morten Aaman 64
 Sættrup 199
 Tagesen, Henrik 101
 Tandrup 109
 Thomassøn, Gregers 111, 114
 Thorup 103, 109, 111, 119, 122, 125, 126, 128, 129, 133, 135
 Thyborøn 21, 22, 23, 203
 Thyborøkanalen 81
 Tine Herregaard 120
 Tinglav Vandmølle 17, 19, 23
 Tings, Niels 104
 Tolstrup 38, 118, 133
 Trehøjene 49
 Trelleborg 53, 57, 58, 58, 59, 62, 78, 82, 83, 83, 84, 85, 88, 90
 Trolle, Anne 106
 Turesen, Ture 104
 Tuxen, Mathias 109
 Tømmerby 14, 111
 Udholme 97
 Ullerup 18, 19, 22, 23, 38, 49, 103, 107, 109, 111, 119, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 131, 133, 198
 Ullerup Bakker 198
 Ullerupgaard 186
 Ullerupgaard, Gl. 193, 193, 194, 196, 196, 205
 Ullerupgaard, Ny 193, 196, 196
 Ulstrup 120
 Ulveskov 97
 Urne, Helle 109
 Urup, Axel 106
 Vadgård 46, 47
 Valdemar Atterdag 97, 98, 99, 100, 104
 Valdemar den Store 180
 Valdemar III 97
 Valdemar Sejv 97, 99, 180
 Vesløs 14, 124
 Vesløsgaard 193, 194, 195, 196
 Vestergaard, Petrea Frederikke, se:
 Nørgaard, Petrea Frederikke
 Vestergaard
 Vestergaard, Sine, se: Nørgaard, Sine Vestergaard
 Vester Hornum 118
 Vester Kjelgaard 38, 51, 52, 173, 186, 193, 194, 196, 196, 197, 202, 205
 Vestervig 120
 Vind, Hak 107, 107, 109
 Vindum Overgaard 190, 196, 196, 197, 201
 Vinstrup 106
 Visborggård 119
 Visti, se: Jensen, Holger
 Voergård 103, 104, 126, 131
 Vognsen, Jens 205
 Vorbasse 64, 65
 Vrejlev 123
 Vraae, Bodil Marie 123
 Vust 14, 18, 19
 Vår 109, 120
 Wind, Haach, se: Vind, Hak
 Wismann, Charlotte Amalie 120
 Wismann, Chr. 120
 Worm, Ole 54
 Ælnoth 95, 96
 Ø Kloster 97
 Øland 13, 15, 97, 111
 Ørbæk 10, 15, 27 80, 81, 81, 82, 90, 92, 95
 Ørbækgaard 195, 196, 197, 204
 Ørndrup 117, 118
 Ørrebro 111, 133
 Ørum 99
 Øslev 43, 45, 45, 51, 52, 111, 133
 Øslev Møllebakke 51
 Øsløs 14, 51, 184
 Østergård 121
 Østerild 13, 14
 Øster Skiverbæk 123
 Aagensen, Erik 106
 Aagaard 98, 99, 104, 188
 Aakjær, Jeppe 184, 201
 Aasted, Ane Cathrine 123
 Åstrup 120

Forfattere og redaktører

Søren H. Andersen, lektor, mag. art., Afdeling for Forhistorisk arkæologi ved Aarhus Universitet.

Hans Henrik Engqvist, docent, arkitekt MAA, Kunstakademiet.

Henrik Græbe, museumsinspektør, mag. art., Nationalmuseets 2. afdeling, Danmarks Middelalder.

Karin Kryger, mag. art. i kunsthistorie.

Jens Tyge Møller, professor, dr. phil., Geologisk Institut, Aarhus Universitet.

Anna Kathrine Nielsen, museumsinspektør, cand. mag., Østvendssels Hjemstavnsmuseum, Try.

Viggo Nielsen, direktør for Fredningsstyrelsen, cand. jur. et mag. art.

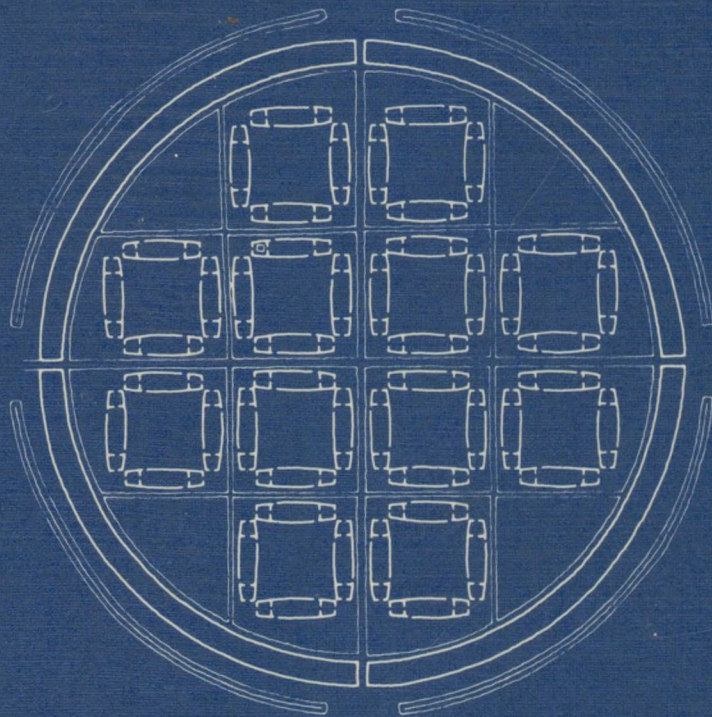
Felix Nørgaard, fhv. programchef ved Danmarks Radio, cand. mag.

Olaf Olsen, rigsantikvar, professor, dr. phil., Nationalmuseet.

Else Roesdahl, lektor, cand. art., Afdeling for Middelalder-arkæologi ved Aarhus Universitet.

Roar Skovmand, professor, dr. phil., Danmarks Lærerhøjskole.

Morten Aaman Sørensen, museumsinspektør, arkitekt MAA, Nationalmuseets 2. afdeling, Danmarks Middelalder.

Poul Kristensens Forlag